Digitized by Google

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
68
5 B 15
11

A.5.5
~~A-8-115~~
I

5-10-7.8-

R. II ed., To. II, p. 72, n. 5.

B 5. B 15.

II

RHETORICORVM AD. C. HERENNIVM LIBRI. IV

incerto auctore.

CICERONIS

De inuentione libri. II

Topica ad Trebatium,

Partitiones oratoriae.

Cum correctionibus Paulli Manutii.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

AL DVS

VENETIIS. ∞ D LXIX

68. 5. B/5

RHETORICORUM AD C. HERENNIUM

LIBER. I

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

E TSI, NEGOTIIS *familiaribus impediti, uix ſatis otium ſtudio ſuppeditare poſſumus; & id ipſum, quod datur, otij libentius in philoſophia conſumere conſueuimus: tamen tua nos, C. Herenni, uoluntas commoui, ut de ratione dicendi conſcriberemus; ne aut tua cauſſa noluiſſe nos, aut fugiſſe laborem putares. & eo ſtudioſius hoc negotium ſuſcepimus, quod te non ſine cauſſa uelle cognoſcere rhetoricam intelligebamus. non enim parum habet in ſe fructus copia dicendi, & commoditas orationis, ſi recta intelligentia, & definita animi moderatione gubernetur. quas ob res illa, quae Graeci ſcriptores inanis arrogantiae cauſa ſibi aſſumpſerunt, relinquimus. nam illi, ne parum multa ſciſſe uiderentur, ea conquiſiuerunt, quae nihil attinebant; ut ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quae uidebantur ad rationem dicendi pertinere, ſumpſimus. non enim ſpe quaeſtus, aut gloria commoti uenimus ad ſcribendum, quemadmodum ceteri; ſed ut induſtria noſtra tuae morem geramus uoluntati. nunc, ne nimium longa ſumatur oratio, de re dicere incipiemus, ſed ſi te unum illud monuerimus, artē ſine aſſiduitate*

dicendi non multum iuuare; ut intelligas hanc rationem praeceptionis accommodari ad exercitationem oportere.

ORATORIS *officium eſt de ijs rebus poſſe dicere, quae res ad uſum ciuilem moribus ac legibus conſtitutae ſunt, cum aſſenſione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria ſunt genera cauſſarum, quae recipere debet orator; demonſtratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Demonſtratiuum eſt, quod tribuitur in alicuius certae perſonae laudem uel uituperationem. Deliberatiuum eſt, quod in conſultatione poſitum, habet in ſe ſuaſionem & diſſuaſionem. Iudiciale eſt, quod poſitum in controuerſia, habet accuſationem, aut petitionem cum defenſione. Nunc, quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde, quo modo has cauſſas tractari cõueniat, oſtendemus. oportet igitur in oratore eſſe inuentionem, diſpoſitionem, elocutionem, memoriam, & pronũciationem. Inuentio eſt excogitatio rerũ uerarum aut ueriſimilium, quae cauſſam probabilem reddant. Diſpoſitio eſt ordo & diſtributio rerum; quae demonſtrat, quid quibus in locis ſit collocandum. Elocutio eſt idoneorũ uerborum & ſententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria eſt firma animi rerum et uerborum diſpoſitionis perceptio. Pronũciatio eſt uocis, uultus, geſtus moderatio cum uenuſtate. Haec omnia tribus aſſequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars eſt praeceptio, quae dat certã uiam rationẽq. dicẽdi.*

Imitatio eſt, qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum ſimiles in dicendo uelimus eſſe. Exercitatio eſt aſſiduus uſus conſuetudoq. dicendi. Quoniam igitur demonſtratũ eſt, quas cauſſas oratorem recipere, quasq. res habere conueniret; nũc, quemadmodum ad orationẽ poſſint oratoris officia accommodari, dicendum uidetur. Inuentio in ſex partes orationis conſumitur, exordium, narrationem, diuiſionem, confirmationem, confutationem, concluſionem. Exordium eſt principium orationis, per quod animus auditoris aut iudicis conſtituitur uel apparatur ad audiendum. Narratio eſt rerum geſtarum, aut perinde ut geſtarum expoſitio. Diuiſio eſt, per quam aperimus quid conueniat, & quid in controuerſia ſit, et per quam exponimus quibus de rebus ſimus dicturi. Confirmatio eſt noſtrorum argumentorum expoſitio cum aſſeueratione. Confutatio eſt contrariorum locorum diſſolutio. Cõcluſio eſt artificioſus terminus orationis. Nunc quoniam una cũ oratoris officijs, quo res cognitu eſſet facilior, producti ſumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationẽ accõmodaremus, de exordio primum dicendum uidetur. Cauſſa poſita, quo cõmodius exordiri poſſimus, genus cauſſae conſiderandum eſt. Genera cauſſarum ſunt quattuor, honeſtum, turpe, dubium, humile. Honeſtum cauſſae genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum uidetur, aut id oppugnamus, quod ab omnibus ui-

detur oppugnari debere; ut pro uiro forti contra parricidam. Turpe genus cauſſae intelligitur, cum aut honeſta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus eſt, cum habet in ſe cauſſa & honeſtatis & turpitudinis partem. Humile genus eſt, cum cõtempta res affertur. Cum haec ita ſint conueniet exordiorum rationem ad omne genus cauſſae accommodari.

EXORDIORVM *duo ſunt genera, principium, quod Graece* προοίμιον *appellatur; & inſinuatio, quae* ἔφοδος *nominatur. Principium eſt, cum ſtatim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. id ita ſumitur, ut attentos, ut dociles, ut beneuolos auditores habere poſſimus. Si genus cauſſae dubium habebimus, a beneuolentia principium conſtituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obeſſe poſſit. Sin humile erit genus cauſſae, faciemus attentos. Sin turpe cauſſae genus erit, inſinuatione utemur, de qua poſterius dicemus, niſi quid nacti fuerimus, quare aduerſarios criminando, beneuolentiam captare poſſimus. Sin honeſtum cauſſae genus erit, licebit recte uel uti, uel non uti principio: Si uti uolemus, aut id oportebit oſtendere, quare cauſſa ſit honeſta, aut breuiter, quibus de rebus ſimus dicturi, exponere. Sin principio uti nolemus, a lege, a ſcriptura, aut ab aliquo firmiſſimo noſtrae cauſſae adiumento principium capere oportebit. Quoniam igitur docilem, beneuolum, attentum habere auditorem*

ditorem uolumus,quo modo quidque confici poſſit aperiemus.Dociles auditores habere poterimus, ſi ſummã cauſſae breuiter exponemus, et ſi attentos eos faciemus. nam docilis eſt is, qui attente uult audire. Attentos habebimus, ſi pollicebimur nos de rebus magnis, nouis, inuſitatis uerba facturos, aut de ijs rebus, quae ad remp.pertinẽt,aut ad eos ipſos qui audient, aut ad deorum immortalium religionẽ;et ſi rogabimus,ut attente audiant; et ſi numero exponemus res, quibus de rebus dicturi ſumus. Beneuolos auditores facere quattuor modis poſſumus,a noſtra,ab aduerſariorum, ab auditorũ perſona,et a rebus ipſis. A noſtra perſona beneuolentiam contrahemus,ſi noſtrum officium ſine arrogantia laudabimus, aut in remp. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos,aut in eos ipſos, qui audiunt, aliquid referemus, dummodo haec omnia ad eam ipſam rem,qua de agitur, ſint accommodata. Item ſi noſtra incommoda proferemus, inopiã, ſolitudinem, calamitatem;& ſi orabimus,ut nobis ſint auxilio;et ſimul oſtendemus, nos in alijs ſpẽ noluiſſe habere. Ab aduerſariorum perſona beneuolentia captabitur,ſi eos in odiũ,in inuidiam,in contemptionem adducemus. In odium rapiemus, ſi quid eorum ſpurce, ſuperbe, perfidioſe, crudeliter, confidenter, malitioſe, flagitioſe factum proferemus. In inuidiam trahemus, ſi uim, ſi potentiam, factionem, diuitias, incontinentiam, nobilitatem,clientelas, hoſpitium, ſodalitatem, affinitates

 aduerſa-

aduerſariorum proferemus, & his adiumentis magis, quam ueritati eos confidere aperiemus. In contemptionem adducemus, ſi inertiam, ignauiam, deſidiam, luxuriam aduerſariorum proferemus. Ab auditorum perſona beneuolentia colligetur, ſi res eorum fortiter, ſapienter, manſuete, magnifice iudicatas proferemus: & ſi, quae de ijs exiſtimatio, quae iudicij exſpectatio ſit, aperiemus. A rebus ipſis beneuolum auditorem efficiemus, ſi noſtram cauſſam laudando extollemus, aduerſariorum per contemptionem deprimemus. Deinceps de inſinuatione aperiendum eſt. Tria ſunt tempora, quibus principio uti non poſſumus: quae diligenter ſunt conſideranda: aut cum turpem cauſſam habemus, hoc eſt, cum ipſa res animum auditoris a nobis alienat: aut cum animus auditoris perſuaſus uidetur eſſe ab ijs, qui ante contra dixerunt: aut cum defeſſus eſt eos audiendo, qui ante dixerunt. Si cauſſa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem non hominem, aut hominem non rem ſpectari oportere: non placere nobis ipſis quae facta dicantur ab aduerſarijs, & eſſe indigna aut nefaria. Deinde cum rem diu auxerimus, nihil ſimile a nobis factum oſtendemus, aut aliquorum iudicium de ſimili cauſſa, aut de eadem, aut de minore, aut de maiore proferemus. Deinde ad noſtrā cauſſam pedetentim accedemus, & ſimilitudinem conferemus. Item ſi negabimus nos de aduerſarijs, aut de aliqua re eorum dictu-

ros,

ros, & tamen occulte dicemus interiectione uerborum. Si perſuaſus auditor fuerit, ideſt, ſi oratio aduerſariorum auditoribus fidem fecerit: (neque enim non facile ſcire poterimus; quoniam non ſumus neſcij, quibus rebus fides fieri ſoleat) ergo ſi fidem factam putabimus, his nos rebus inſinuabimus ad cauſſam, ſi de eo, quod aduerſarij firmiſſimum ſibi adiumentum putauerint, primum nos dicturos pollicebimur: aut ab aduerſarij dicto exordiemur, et ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit: aut dubitatione utemur, quid potiſſimum dicamus, aut cui loco primum reſpondeamus cum admiratione. Si defeſſi erũt audiẽdo, ab aliqua re, quae riſũ mouere poſſit, exordiemur, ab apologo, a fabula ueriſimili, imitatione, deprauatione, inuerſione, abiectione, ambiguo, ſuſpicione, irriſione, ſtultitia, exſuperatione, collocatione, litterarũ mutatione: praeterea exſpectatione, ſimilitudine, nouitate, hiſtoria, uerſu: aut ab alicuius interpellatione, aut arriſione: et ſi promiſerimus, aliter, ac parati fuerimus, nos eſſe dicturos, nos non eodem modo, ut ceteri ſoleant, uerba facturos: quid alij ſoleãt, quid nos facturi ſumus, breuiter exponemus. Inter inſinuationem & principium hoc intereſt, quod principium huiuſmodi debet eſſe, ut ſtatim apertis rationibus, quas praeſcripſimus, aut beneuolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem: at inſinuatio eiuſmodi debet eſſe, ut occulte per diſſimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut

ad eandem cõmoditatem in dicendo peruenire poſſimus. Verũ hae tres utilitates tametſi in tota oratione ſunt comparandae, hoc eſt, ut auditores ſeſe perpetuo nobis attentos, dociles, beneuolos praebeant: tamen id per exordium cauſſae maxime cõparandũ eſt. Nunc, ne quando uitioſo exordio utamur, quae uitia uitanda ſunt, docebo. In exordienda cauſſa ſeruandũ eſt, ut lenis ſit ſermo, et uſitata uerborũ conſuetudo, ut nõ apparata oratio eſſe uideatur. Vitioſum exordium eſt, quod in plures cauſſas poteſt accommodari, quod uulgare dicitur. Itẽ uitioſum eſt, quo nihilo minus aduerſarius poteſt uti, quod commune appellatur. Itẽ illud, quo aduerſarius poteſt uti ex contrario. Item uitioſum eſt, quod nimium apparatis uerbis compoſitum eſt, aut nimis longum eſt, et quod non ex ipſa cauſſa natum uidetur, & proprie cohaereat cum narratione; & quod neque beneuolum, neque docilem, neque attẽtum facit auditorem. De exordio ſatis dictum eſt: deinceps ad narrationem tranſeamus.

NARRATIONVM *genera tria ſunt. Vnum, quo exponimus rem geſtam, & unumquodque trahimus ad utilitatem noſtram uincendi cauſſa: quod pertinet ad eas cauſſas, de quibus iudicium futurum eſt. Alterum genus narrationis eſt, quod intercurrit nonnumquam, aut fidei, aut criminationis, aut tranſitionis, aut alicuius apparationis uel laudationis cauſſa. Tertium genus eſt id, quod a cauſſa ciuili remotum eſt: in quo tamen*

exerceri

exerceri conuenit, quo commodius illas ſuperiores narrationes in cauſſis tractare poſſimus. Eius narrationis duo ſunt genera, unũ quod in negotijs, alterum quod in perſonis poſitũ eſt. Id, quod in negotiorum expoſitione poſitum eſt, tres habet partes, ſabulam, hiſtoriam, argumentum. Fabula eſt, quae neque ueras, neque ueriſimiles continet res, ut eae, quae tragoedijs traditae ſunt. Hiſtoria, eſt res geſta, ſed ab aetatis noſtrae memoria remota. Argumentum, eſt ficta res, quae tamen fieri potuit, uelut argumenta comoediarum. Illud genus narrationis, quod in perſonis poſitum eſt, debet habere ſermonis feſtiuitatem, animorum diſſimilitudinem, grauitatem, lenitatem, ſpem, metum, ſuſpicionem, deſiderium, diſſimulationem, miſericordiam, rerum uarietates, fortunae commutationem, inſperatum incommodum, ſubitam laetitiam, iucundum exitum rerum. uerum hoc in exercendo tranſigitur. Illud, quod ad ueritatem pertinet, quo modo tractari conueniat, aperimus. Tres conuenit res habere narrationem, ut breuis, ut dilucida, ut ueriſimilis ſit: quae quoniam fieri oportere ſcimus, quemadmodum faciamus, cognoſcendum eſt. Rem breuiter narrare poterimus, ſi inde incipiemus narrare, unde neceſſe erit; & ſi non ab ultimo initio repetere uolemus; & ſi ſummatim, non particulatim, narrabimus; & ſi non ad extremum, ſed uſque eo, quo opus erit, proſequemur; & ſi tranſitionibus nullis utemur; & ſi

non

non deerrabimus ab eo, quod coeperimus exponere; et exitus rerũ ita exponemus, ut, ante quoque quae facta ſunt, ſciri poſſint, tametſi nos reticuerimus. quod genus, ſi dicam me ex prouincia rediiſſe, profectum quoque in prouincia intelligatur. Et omnino non modo id, quod obeſt, ſed etiam id, quod neque obeſt, neque adiuuat, ſatius eſt praeterire. Et ne bis aut ſaepius idẽ dicamus, cauẽdum eſt, etiã ne id, quod ſemel ſupra diximus, deinceps dicamus, hoc modo: Athenis Megaram ueſperi aduenit Simo: ubi aduenit Megaram, inſidias fecit uirgini: inſidias poſtquam fecit, uim in loco attulit. Rem dilucide narrabimus, ſi ut quidque primum geſtum erit, ita primum exponemus, & rerum ac temporum ordinem conſeruabimus, ut geſtae res erunt, aut ut potuiſſe geri uidebuntur. Hic erit cõſiderandum, ne quid perturbate, ne quid contorte, ne quid ambigue, ne quid noue dicamus; ne quam in aliam rem tranſeamus; ne ab ultimo repetamus; ne longe perſequamur; ne quid, quod ad rem pertineat, praetereamus; & ſi perſequemur ea, quae de breuitate praecepta ſunt. nam quo breuior, eo dilucidior, & cognitu facilior narratio fiet. Veriſimilis narratio erit, ſi, ut mos, ut opinio, ut natura poſtulat, dicemus: ſi ſpatia temporum, perſonarum dignitates, conſiliorum rationes, locorum opportunitates conſtabunt: ne refelli poſſit, aut temporis parum fuiſſe, aut cauſſam nullam, aut locum idoneum non fuiſſe, aut homines ipſos facere,

aut

aut pati non potuiſſe. Si uera res erit, nihilo minus haec omnia narrando conſeruāda ſunt. nam ſaepe ueritas, niſi haec ſeruata ſint, fidem facere non poteſt. Sin erit ficta, eo magis conſeruanda erunt. De ijs rebus caute confligendum eſt, quibus in rebus tabulae, aut alicuius firma auctoritas uidebitur interfuiſſe. Adhuc quae dicta ſunt, arbitror mihi cōſtare cum ceteris artis ſcriptoribus, niſi quia de inſinuatione noua excogitauimus, quod eā ſoli praeter ceteros in tria tempora diuiſimus, ut plane certam uiam & perſpicuam rationem exordiorum haberemus. nunc, quod reliquum eſt, quoniam de rerum inuentione diſputandum eſt, in qua ſingulare conſumitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilo minus induſtriae, quam rei utilitas poſtulabit, quaeſiuiſſe uideamur, ſi prius pauca de cauſſarum diuiſione dixerimus.

C A V S S A R V M *diuiſio in duas partes diſtributa eſt. Primum, perorata narratione, debemus aperire quid nobis conueniat cum aduerſarijs: ſi ea, quae nobis utilia erunt, conuenient, quid in controuerſia relinquatur, hoc modo: Interfectam eſſe matrem ab Oreſte conuenit mihi cum aduerſarijs: iure fecerit, & licuerit ne facere, id eſt in controuerſia. Item e contrario, Agamemnonem eſſe a Clytemneſtra occiſum confitentur: cum id ita ſit, me ulciſci parentem negant oportuiſſe. Deinde cum hoc fecerimus, diſtributione uti debemus. Ea diuiditur in duas partes, enu-*

meratio-

merationem,& expoſitionem. Enumeratione utemur,cũ dicemus numero,quot de rebus dicturi ſumus. Eam plus quam trium partium numero eſſe non oportet. nam & periculoſum eſt, ne quando plus minus ue dicamus,& ſuſpicionem afferet auditori meditationis & artificij,quae res fidem abrogat oratori.Expoſitio eſt,cum res,quibus de rebus dicturi ſumus, exponimus breuiter & abſolute. Nunc ad confirmationem tranſeamus.

TOTA *ſpes uincendi, ratioq. perſuadendi poſita eſt in confirmatione & confutatione, nam cum adiumenta noſtra expoſuerimus, contrariaq. diſſoluerimus, abſolute nimirum munus oratorium confecerimus. utrumque igitur facere poterimus, ſi conſtitutionem cauſſae cognouerimus. Cauſſarum cõſtitutiones alij quattuor fecerũt, noſter doctor Hermetes tres putauit eſſe,non ut de illorum quidquam detraheret inuentione,ſed ut oſtenderet, id quod oportuiſſet ſimpliciter & ſingulari modo docere,illos diſtribuiſſe dupliciter & bipertito. Conſtitutio eſt prima deprecatio defenſoris cum accuſatoris inſimulatione coniuncta. Conſtitutiones itaque, ut diximus,tres ſunt,coniecturalis, legitima, iuridicialis. Coniecturalis eſt,cum de facto controuerſia eſt,hoc modo: Aiax in ſilua, poſtquam reſciuit quae feciſſet per inſaniam,gladio incubuit. Vlyſſes interuenit, occiſum conſpicatur,e corpore telum cruentum educit. Teucer interuenit: cum fratrem occiſum, & inimicum*

cum

eum fratris cum gladio cruentò uidet, capitis arceſſit. Hic quoniam coniectura uerũ quaeritur, de facto erit cõtrouerſia, & ex eo cõſtitutio cauſſae cõiecturalis nominatur. Legitima conſtitutio eſt, cum in ſcripto aut ex ſcriptis aliquid controuerſiae naſcitur. Ea diuiditur in partes ſex, ſcriptum & ſententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex ſcripto & ſententia naſcitur controuerſia, cum uidetur ſcriptoris uoluntas cum ſcripto ipſo diſſentire, hoc modo: Si lex ſit, quae iubeat eos, qui propter tempeſtatem nauim reliquerint, omnia perdere; eorum nauim ceteraq. eſſe, ſi nauis conſeruata ſit, qui remanſerunt in nauim. magnitudine tẽpeſtatis omnes perterriti naui reliquerunt; in ſcapham conſcẽderunt, praeter unum aegrotum. is propter morbum exire, & fugere non potuit. caſu, & fortuna nauis in portum incolumis de lata eſt. illam aegrotus poſſidet. nauim petit ille, cuius fuerat. Haec conſtitutio legitima eſt ex ſcripto & ſententia. Ex contrarijs legibus controuerſia conſtat, cum alia lex iubet aut permittit, alia uetat quippiam fieri, hoc modo: Lex uetat eum, qui de pecunijs repetundis damnatus ſit, in cõcione orationem habere. Altera lex iubet augurem, in demortui locum qui petat, in concione nominare. Augur quidam damnatus de pecunijs repetundis, in demortui locum qui petat, nominauit: petitur ab eo multa. Conſtitutio haec eſt legitima ex cõtrarijs legibus. Ex ambiguo

controuer-

controuerſia naſcitur, cum ſcriptum duas aut plures res ſignificat, hoc modo: paterfamilias cum filium heredem faceret, teſtamento uaſa argẽtea uxori legauit. Tullius heres meus Terentiae uxori meae XXX*: pondo uaſorum argenteorum dato quae uolet. Poſt mortem eius, uaſa pretioſa, & caelata magnifice illa petit. Tullius ſe, quae uelit ipſe,* XXX*. pondo ei debere dicit. Conſtitutio eſt legitima ex ambiguo. Ex definitione cõſtat cauſſa, cum in controuerſia eſt, quo nomine factum appelletur, ea eſt huiuſmodi: Cum L. Saturninus legem frumẽtariam de ſemiſſibus, & trientibus laturus eſſet, Q. Caepio, qui per id temporis quaeſtor urbanus erat, docuit ſenatum, aerarium pati non poſſe largitionem tantam. ſenatus decreuit; ſi eam legem ad populum ferat, aduerſus remp. uideri eũ facere. Saturninus ferre coepit. collegae intercedere. ille nihilo minus ciſtellam detulit. Caepio, ut illum contra S.C. intercedentibus collegis, aduerſus remp. uidit ferre, cum uiris bonis impetum facit, pontes diſturbat, ciſtas deijcit, impedimento eſt quo ſecius feratur lex: accerſitur Caepio maieſtatis. Conſtitutio eſt legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipſum, cum quaeritur quid ſit minuere maieſtatem. Ex tranſlatione cõtrouerſia naſcitur, cum aut tempus diſſerendum, aut accuſatorem mutandum, aut iudices commutandos reus dicit. Hac parte conſtitutionis Graeci in iudicijs, nos in iure ciuili plerumque utimur. In hac*

parte

parte nos iuris ciuilis ſcientia iuuabit. In iudicijs tamen non nihil ea utimur, ut hoc modo: Si quis peculatus accuſatur, quod uaſa argentea publica de loco priuato dicatur ſuſtuliſſe; poſſit dicere, cum definitione ſit uſus, quid ſit furtum, quid peculatus; ſecum furti agi, non peculatus oportere. Haec partitio legitimae conſtitutionis his de cauſſis raro uenit in iudicium, quod in priuata actione praetoriae exceptiones fiunt, & cauſſa cadit is, qui non quemadmodum oportet, egerit: & in publicis quaeſtionibus cauetur legibus, ut ante, ſi reo commodum ſit, iudicium de accuſatore fiat, utrum illi liceat accuſare nec ne. Ex ratiocinatione controuerſia conſtat, cum res ſine propria lege uenit in iudicium, quae tamen ab alijs legibus ſimilitudinem quandam aucupatur. Ea eſt huiuſmodi: Lex eſt, Si furioſus exiſtet, agnatorum gentiliumq. in eo, pecuniaq. eius poteſtas eſto. Et lex: Qui parentem necaſſe iudicatus erit, is obuolutus & obligatus culeo deijciatur in profluentem. Et lex: Paterfamilias uti ſuper familia, pecuniaue ſua legauerit, ita ius eſto. Et Lex: ſi paterfamilias inteſtato moritur, familia pecuniaq. eius agnatorum gentiliumq. eſto. Malleolus iudicatus eſt matrem necaſſe, ei damnato ſtatim folliculo lupino os obuolutum eſt & ſoleae ligneae pedibus inductae ſunt, & in carcerem ductus eſt. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt, teſtamentum ipſo praeſente conſcribunt, teſtes rite affuerunt, de illo ſupplicium

paullo poſt ſumitur. Ii, qui heredes erant, teſtamento hereditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnauerat in eius periculo, ſuam uocat hereditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla affertur, & tamen multae afferuntur, e quibus ratiocinatio naſcitur, quare potuerit, aut non potuerit iure teſtamentum facere. Conſtitutio legitima eſt ex ratiocinatione. Cuiuſmodi partes eſſent legitimae Conſtitutionis, oſtendimus: nunc de iuridiciali conſtitutione dicamus. Iuridicialis conſtitutio eſt, cum factum conuenit, ſed, iure an iniuria factum ſit, quaeritur. Eius conſtitutionis partes ſunt duae, quarum una abſoluta, altera aßumptiua nominatur. Abſoluta eſt, cum id ipſum, quod factum eſt, ut aliud nihil foris aſſumatur, recte factum eſſe dicemus. Ea eſt huiuſmodi: Mimus quidam nominatim Accium poetam compellauit in ſcena: cum eo Accius iniuriarum agit. hic nihil aliud defendit, niſi licere nominari eum, cuius nomine ſcripta dentur agenda. Aſſumptiua pars eſt, cum per ſe defenſio infirma eſt, ſed, aſſumpta extranea re, comprobatur. Aſſumptiuae partes ſunt quattuor, conceſſio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Conceſſio eſt, cum reus poſtulat ſibi ignoſci. Ea diuiditur in purgationem, & deprecationem. Purgatio eſt, cum conſulto ſe negat reus feciſſe. Ea diuiditur in fortunam, imprudentiam, neceſſitatem: Fortunam, ut Caepio ad tribunos pl. de amiſſione exercitus. Imprudentiam, ut ille, qui de eo ſeruo, qui

uo, qui

uo, qui dominum occiderat, ſupplicium ſumpſit, cui frater eſſet, ante quam tabulas teſtamenti aperuerit, cum is ſeruus manumiſſus teſtamento eſſet: Neceſſitudinem, ut ille, qui ad diem commeatus non uenit, quod eum aquae intercluſiſſent. Deprecatio eſt, cum & peccaſſe, & conſulto feciſſe confitetur, & tamen poſtulat ut ſui miſereantur. Hoc, in iudicio non fere poteſt uſu uenire, niſi quando pro eo dicimus, cuius multa recte facta conſtant. hoc modo in loco communi per amplificationem inijciemus: Quod ſi hoc feciſſet, tamen ei pro priſtinis beneficijs ignoſci conueniret: uerum nihil poſtulat ignoſci. Ergo in iudicium non uenit: at in ſenatum, aut ante imperatorem, & in conſilium talis cauſſa poteſt uenire. Ex tranſlatione criminis cauſſa conſtat, cum feciſſe nos non negamus, ſed aliorum peccatis coactos feciſſe dicimus: ut Oreſtes, cum ſe defendit, in matrem confert crimen. Ex remotione criminis cauſſa conſtat, cum a nobis non crimen, ſed culpam ipſam amouemus, et uel in hominem transferimus, uel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur, ut ſi accuſetur is, qui P. Sulpicium ſe fateatur occidiſſe, & id iuſſu conſulum defendat, & eos dicat non modo impetraſſe, ſed rationem quoque oſtẽdiſſe quare id facere liceret. In rem confertur, ut, ſi quis, ex teſtamento quod facere iuſſus ſit, ex plebiſcito uetetur. Ex cõparatione criminis cauſſa conſtat, cum dicimus neceſſe fuiſſe alterutrũ facere, et id, quod fecerimus, ſatius fuiſſe facere.

Ea cauſſa huiuſmodi eſt: C. Pompilius, cum a Gallis obſideretur, neque effugere ullo modo poſſet, uenit cum hoſtium ducibus in collocutionem: ita diſceſſit, ut impedimenta relinqueret, exercitum deduceret: ſatius eſſe duxit amittere impedimenta, quam exercitum: exercitum eduxit, impedimenta reliquit: accerſitur maieſtatis. Quae conſtitutiones, & quae conſtitutionum partes ſint, ſatis uideor oſtendiſſe. nunc, quo modo eas, & qua uia tractari conueniat, demonſtrandum eſt, ſi prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in cauſſa deſtinari, quo ratio omnis totius orationis conferatur. Conſtitutione igitur reperta, ſtatim quaerenda eſt ratio. Ratio eſt, quae cauſſam facit, & continet defenſionem, hoc modo: (ut docendi cauſſa in hac potiſſimum cauſſa conſiſtamus) Oreſtes cum fatetur ſe occidiſſe matrem, niſi attulerit facti rationem, peruertit defenſionem: ergo affert eam, quae niſi intercederet, ne cauſſa quidem eſſet. Illa enim, inquit, patrem meum occiderat. Ergo, ut oſtendi, ratio ea eſt, quae continet defenſionem, ſine qua ne parua quidem dubitatio poteſt remorari damnationem. Inuenta ratione, firmamentum quaerendum eſt, id eſt quod continet accuſationem, quod affertur contra rationem defenſionis, de qua ante dictum eſt. Id conſtituetur hoc modo: Cum uſus fuerit Oreſtes ratione hoc pacto, Iure occidi, illa enim patrem meum occiderat: utetur accuſator firmamento, hoc modo, Sed non

abs

abs te tamen occidi, neque indemnatam poenas pendere oportuit. Ex ratione defenſionis, & ex firmamento accuſationis iudicij quaeſtio naſcatur oportet, quam nos iudicationem, Graeci κρινόμενον *appellant. Ea conſtituitur ex coniunctione firmamenti, & rationis defenſione, hoc modo, Cum dicat Oreſtes, ſe patris ulciſcendi cauſſa matrem occidiſſe, rectum ne fuerit, a filio ſine iudicio Clytemneſtram occidi. Ergo hac ratione iudicationem inueniri conuenit. Inuenta iudicatione, omnem rationem totius orationis eo conferri oportebit. In omnibus conſtitutionibus & partibus conſtitutionum hac uia iudicationes reperientur, praeterquam in coniecturali conſtitutione. in ea enim nec ratio quaeritur, quare fecerit; feciſſe enim negatur: nec firmamentum exquiritur, quoniam non ſubeſt ratio. quare ex intentione & inficiatione iudicatio conſtituitur, hoc modo. Intentio, Occidiſti Aiacem. Inficiatio, Non occidi. Iudicatio, Occiderit ne. Ratio omnis utriuſque orationis, ut ante dictum eſt, ad hanc iudicationem conferenda eſt. Si plures erunt conſtitutiones, aut partes conſtitutionum, iudicationes quoque plures erunt in una cauſſa, ſed omnes ſimili ratione reperientur.*

Sedulo dedimus operam, ut breuiter, & dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. nunc, quoniam ſatis huius uoluminis magnitudo creuit, commodius eſt in altero libro de ceteris

rebus deinceps exponere; ne qua propter multitudinem litterarum poſſit animum tuum defatigatio retardare. ſed, ſi quidem haec tardius, quam ſtudes, abſoluentur, cum rerum magnitudini, tum noſtris quoque occupationibus aſſignare debebis. uerumtamen maturabimus, & quod negotio diminutum fuerit, exaequabimus induſtria; ut pro tuo in nos officio, & noſtro in te ſtudio munus hoc accumulatiſſime tuae largiamur uoluntati.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER. II

I N *primo libro Herenni breuiter expoſuimus, quas cauſſas recipere oratorem oporteret, & in quibus officijs artis elaborare conueniret, & ea officia qua ratione facillime conſequi poſſet. uerum quod neque de omnibus rebus ſimul dici poterat, & de maximis primum ſcribendum fuit, quo cetera tibi faciliora cognitu uiderentur; ita nobis placitum eſt, ut ea, quae difficillima eſſent, potiſſimum ſcriberemus. Cauſſarum tria genera ſunt; demonſtratiuum, deliberatiuum, iudiciale. multo difficillimum eſt iudiciale: ergo id primum abſoluemus. hoc & priore libro egimus, cum de oratoris officijs tractabamus, quorum inuentio & prima, & difficillima eſt. ea quoque nobis erit hoc in libro propemodum abſoluta: et*

paruam

paruam partem eius in tertium uolumen transferemus. De ſex partibus orationis primum ſcribere incepimus. In primo libro locuti ſumus de exordio, narratione, diuiſione, nec pluribus uerbis, quam neceſſe fuit, nec minus dilucide, quam te uelle exiſtimabamus. Deinde coniuncte de confirmatione, & confutatione dicendum fuit. quare genera conſtitutionum, & earum partes aperuimus: ex quo ſimul oſtendebatur, quo modo conſtitutionem, & partes conſtitutionis, cauſſa poſita, reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quaeri conueniret: qua inuenta, curandum ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Poſtea admonuimus eſſe cauſſas complures, in quibus plures conſtitutiones, aut partes conſtitutionum accommodarentur. Reliquum uidebatur eſse, ut oſtenderemus, quae ratio poſſet inuentiones ad unamquamque conſtitutionem, aut partem conſtitutionis accommodare; & item quales argumentationes, quas Graeci ἐπιχειρήματα appellant, ſequi, & quales uitari oporteret: quorum utrumque pertinet ad confirmationem & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiuſmodi concluſionibus orationum uti oporteat. qui locus erat extremus de ſex partibus orationis. Primum ergo quaeremus, quemadmodum quamque cauſſam tractari conueniat: & nimirum coniecturalem, quae prima, & difficillima eſt, potiſſimum conſideremus.

In *cauſſa coniecturali, narratio accuſatoris ſu-*

ſpiciones interiectas, & diſperſas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nuſquam uentum, aut abitum, nihil denique factum ſine cauſſa putetur. Defenſoris narratio ſimplicem & dilucidam exſpoſitionem debet habere cum attenuatione ſuſpicionis. Huius conſtitutionis ratio in ſex partes eſt diſtributa, probabile, collationem, ſignum, argumentum, conſecutionem, approbationem. Horum unumquodque quid ualeat, aperiemus. Probabile eſt, per quod probatur expediſſe reo peccare, & a ſimili turpitudine hominem numquam abfuiſſe. Id diuiditur in cauſſam, et in uitam. Cauſſa eſt ea, quae induxit ad maleficium commodorum ſpe, aut incommodorum euitatione: ut cum quaeritur, num quod commodum maleficio acquiſierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem, num aliquam cupiditatem amoris, aut huiuſmodi libidinis uoluerit explere: aut numquod incommodum uitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, ſupplicium. Hic accuſator in ſpe commodi, cupiditatem oſtendet aduerſarij: in uitatione incommodi, formidinem augebit. Defenſor autem negabit fuiſſe cauſſam, ſi poterit; aut eam uehementer extenuabit. Deinde iniquum eſſe dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re peruenerit, in ſuſpicionem maleficij deuocari. Deinde uita hominis ex ante factis ſpectabitur. In quo primum conſiderabit accuſator, num quando ſimile quid fecerit. Si id non reperiet, quaeret num quando uenerit in ſimilem ſuſpicionem: &

in

in eo debebit eſſe occupatus, ut ad eam cauſſam peccati, quam paullo ante expoſuerit, uita hominis poſſit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniae cauſſa feciſſe, oſtendet eum ſemper auarum fuiſſe: ſi honoris, ambitioſum. ita poterit animi uitium cum cauſſa peccati conglutinare. Si non poterit par uitium cum cauſſa reperire, reperiat diſpar. Si non poterit auarum demonſtrare, demonſtret corruptorem, uel perfidioſum, ſi quo modo poterit. Denique aliquo, aut quamplurimis uitijs contaminabit perſonam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam feciſſe non eſſe mirandum. Si uehementer caſtus & integer exiſtimabitur, aduerſarius dicet, facta nou famam ſpectari oportere: illum ante occultaſſe ſua flagitia, ſe planum facturum ab eo maleficium non abeſſe. Defenſor primum demonſtrabit uitam integram, ſi poterit: id ſi non poterit, confugiet ad imprudentiam, ſtultitiam, adoleſcentiam, uim, perſuaſionem, quibus de rebus uituperatio eorum, quae extra id crimen erunt, non debeat aſpernari. Sin uehementer hominis turpitudine impedietur, & infamia, prius dabit operam, ut falſos rumores diſſipatos eſſe dicat de innocente, & utetur loco communi: Rumoribus credi non oportere. Sin nihil horum fieri poterit, utatur extrema defenſione, et dicat, non ſe de moribus eius apud cenſores, ſed de criminibus aduerſariorem apud iudices dicere. Collatio eſt, cum acuſator id, quod

aduerſa-

aduerſarium feciſſe criminatur, alij nemini, niſi reo, bono fuiſſe demonſtrat, aut alium neminem potuiſſe perficere niſi aduerſarium, aut eum ipſum alijs rationibus aut non potuiſſe, aut non aeque commode potuiſſe, aut eum effugiſſe alias rationes commodiores propter cupiditatem: Hoc loco defenſor ut demonſtret oportet, aut alijs quoque bono fuiſſe, aut alios quoque id, quo de ipſe inſimuletur, facere potuiſſe. Signum eſt, per quod oſtenditur idonea perficiendi facultas eſſe quaeſita. id diuiditur in partes ſex, locum, tempus, ſpatium, occaſionem, ſpem perficiendi, ſpem celandi. Locus quaeritur, celebris an deſertus: ſemper, an tum cum id factum ſit, fuerit in eo loco ſolitudo: ſacer an profanus, publicus an priuatus fuerit: cuiuſmodi loci attingant: nam, qui eſt paſſus, perſpectus, aut exauditus eſſe poſſit. Horum quid reo, quid accuſatori conueniat. perſcribere non grauaremur, niſi facile quiuis, cauſſa poſita, poſſet iudicare. initia enim inuentionis ab arte debent proficiſci: cetera facile comparabit exercitatio. Tempus ita quaeritur, qua parte anni, noctu an interdiu, & qua die, & qua noctis hora factum eſſe dicatur, & cuiuſmodi temporibus. Spatium ita conſideratur, ſatis ne longum fuerit ad eam rem tranſigendam; & potuerit ne ſcire, ſatis ad id perficiendum ſpatij futurum. nam parui refert, ſatis ſpatij fuiſſe ad id perficiendum, ſi id ante ſciri, & ratione prouideri non potuerit. Occaſio quaeritur, idonea ne

ſatis

ſatis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quae aut praeterita ſit, aut non exſpectata. Spes perficiendi quae fuerit, ſpectabitur hoc modo: Si quae ſupra dicta ſunt ſigna, concurrent: ſi praeterea ex altera parte uires, pecunia, conſilium, ſcientia, apparatio; ex altera parte imbecillitas, inopia, ſtultitia, imprudentia, inapparatio demonſtrabitur fuiſſe: per quas res ſcire poterimus, utrum diffidendum, an confidendum fuerit. Spes celandi quae fuerit, quaeritur ex conſcijs, arbitris, adiutoribus, liberis aut ſeruis, aut utriſque. Argumentum eſt, per quod res coarguitur certioribus argumentis, & magis firma ſuſpicione. id diuiditur in tempora tria, praeteritum, inſtans, conſequens. In praeterito tempore oportet conſiderare ubi fuerit, ubi uiſus ſit, qui cum uiſus ſit, numquid appararit, num quem conuenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de conſcijs, de adiutoribus, de adiumentis, num quo in loco praeter conſuetudinem fuerit, aut alieno tempore: In inſtanti tempore quaeritur, num uiſus ſit cum faciebat, num qui ſtrepitus, clamor, crepitus exauditus ſit, aut denique num quid aliquo ſenſu perceptum ſit, aſpectu, auditu, tactu, odoratu, guſtatu. nam quiuis horum poteſt conflare ſuſpicionem. In conſequenti tempore ſpectabitur, num quid re tranſacta relictum ſit, quod indicet aut factum eſſe maleficium, aut a quo ſit factum: Factum eſſe, hoc modo. Si tumore aut liuore decoloratum

eſt

eſt corpus mortui, ſignificat eum ueneno necatum. A quo factum ſit, hoc modo: ſi telum, ſi ueſtimentum, ſi quid eiuſmodi relictum ſit, aut ſi ueſtigium rei fuerit, aut ſi cruor in ueſtimentis, aut ſi in eo loco comprehenſus, aut uiſus ſit tranſacto negotio. quo in loco res geſta dicatur. Conſecutio eſt, cum quaeritur, quae ſigna nocentis & innocentis conſequi ſoleant: Accuſator dicet, ſi poterit, aduerſarium, cum ad eum uentum ſit, erubuiſſe, expalluiſſe, titubaſſe, inconſtanter locutum eſſe, concidiſſe, pollicitum eſſe aliquid: quae ſigna conſcientiae ſunt. Si reus horum nihil fecerit, accuſator dicet, eum uſque adeo praemeditatum fuiſſe quid ſibi eſſet uſu uenturum, ut confidentiſſime reſiſtens reſponderet: quae ſigna confidentiae, non innocentiae ſint. Defenſor, ſi pertimuerit, magnitudine periculi, non conſcientia peccati commotum eſſa dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit eſſe commotum. Approbatio eſt, qua utimur ad extremum confirmata ſuſpicione. Et habet locos proprios atque communes. Proprij ſunt ij, quibus, niſi accuſator, nemo poteſt uti; & ij, quibus niſi defenſor. Communes ſunt, qui alia in cauſſa ab reo, alia ab accuſatore tractantur. In cauſſa coniecturali proprius locus accuſatoris eſt, cum dicit malorum miſereri non oportere, & cum auget peccati atrocitatem. Defenſoris proprius locus eſt, cum miſericordiam captat, & cum accuſatorem calumniari criminatur. Communes loci ſunt, cum accuſatoris, tum

defenſoris, a teſtibus, contra teſtes; a quaeſtionibus, contra quaeſtiones; ab argumentis, contra argumenta; a rumoribus, contra rumores. A teſtibus dicemus ſecundum auctoritatem et uitam teſtium, & conſtantiam teſtimoniorum. Contra teſtes, uitae turpitudinem, teſtimoniorum inconſtantiam; ſi aut non fieri potuiſſe dicemus, aut non factum eſſe quod dicant, aut ſcire illos non potuiſſe, aut cupide dicere, & argumentari. haec & ad improbationem, & approbationem teſtium pertinebunt: A quaeſtionibus dicemus, cum demonſtrabimus, maiores, ueri inueniendi cauſſa, tormentis & cruciatibus uoluiſſe quaeri, & ſummo dolore homines cogi, ut, quidquid ſciant, dicant. Et praeterea confirmatior haec erit diſputatio, ſi, quae dicta erunt argumentando, iiſdem, uiis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad ueriſimilem ſuſpicionem, idemq. hoc in teſtimoniis facere oportebit. Contra quaeſtiones hoc modo dicemus: Primum, maiores uoluiſſe certis in rebus interponi quaeſtiones, ut, quae uere dicerentur, ſeruari; quae falſo in quaeſtione pronunciarentur, refelli poßent: hoc modo: Quo in loco quid poſitum ſit; & ſi quid eſſet ſimile, quod uideri, aut aliquo ſimili ſigno percipi poſſet: deinde, dolori credi non oportere, quod alius alio recentior ſit in dolore, quod ingenioſior ad comminiſcendum, quod denique ſaepe ſcire aut ſuſpicari poſſit, quid quaeſitor uelit audire: quod cum dixerit, intelligat ſibi finem doloris futurum. Haec di-

ſputatio

ſputatio comprobabitur,ſi refellemus quae in quaeſtionibus erunt dicta, probabili argumentatione: idq. partibus coniecturae,quas ante expoſuimus,facere oportebit. Ab argumentis,& ſignis,& ceteris locis,quibus augetur ſuſpicio, dicere hoc modo conuenit: Cum multa concurrant argumenta & ſigna, quae inter ſe conſentiant, rem perſpicuam, non ſuſpicioſam uideri oportere. Item plus oportere ſignis & argumentis credi, quam teſtibus: haec enim eo modo exponi,quo modo re uera ſunt geſta; teſtes corrumpi poſſe uel pretio, uel gratia, uel metu, uel ſimultate. Contra argumenta, & ſigna, & ceteras ſuſpiciones dicemus hoc modo, ſi demonſtrabimus nullam rem eſſe, quam non ſuſpicionibus quiuis poſſit criminari: deinde, unamquamque ſuſpicionem extenuabimus,& dabimus operam, ut oſtendamus, nihilo magis in nos eam, quam in alium quempiam conuenire: indignum facinus eſſe, ſine teſtibus coniecturam, & ſuſpicionem firmamenti ſatis habere. A rumoribus dicemus, ſi negabimus temere famam naſci ſolere, quin ſubſit aliquid: & dicemus cauſſam non fuiſſe,quare quiſpiam confingeret, & comminiſceretur. Et praeterea, ſi ceteri falſi ſoleant eſſe, argumentabimur hunc eſſe uerum. Contra rumores dicemus primum, ſi docebimus multos eſſe falſos rumores, & exemplis utemur, de quibus falſa fama fuerit,& aut inimicos noſtros,aut homines natura maleuolos, & maledicos confinxiſſe, dicemus: & aliquam aut fictam fabulam in aduerſarios afferemus,

remus, quam dicamus omnibus in ore eſſe: aut uerum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat: neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quod quiuis homo poſſit quãuis turpem de quolibet rumorem proferre, & confictam fabulam diſſipare. Verumtamen, ſi rumor uehementer probabilis eſſe uidebitur, argumentando famae fidem poterimus abrogare. Quod & difficillima tractatu eſt conſtitutio coniecturalis, & in ueris cauſſis ſaepiſſime tractanda eſt, eo diligentius omnes eius partes perſcrutati ſumus, ut ne paruula quidem titubatione aut offenſione impediremur, ſi ad hanc rationẽ praeceptionis, aſſiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimae conſtitutionis partes tranſeamus.

C v m *uoluntas ſcriptoris cum ſcripto diſſidere uidebitur, ſi a ſcripto dicemus, his locis utemur ſecundum narrationem: Primum ſcriptoris collaudatione: Deinde ſcripti recitatione: Deinde percunctatione, ſcirent ne aduerſarij id ſcriptum fuiſſe in lege, aut in teſtamento, aut in ſtipulatione, aut in quolibet ſcripto, quod ad eandem rem pertineat: Deinde collatione quid ſcriptum ſit, quid aduerſarij ſe feciſſe dicant, quid iudicem ſequi conueniat, utrum id, quod diligenter perſcriptum ſit, an id, quod acute ſit excogitatum. Deinde ea ſententia, quae ab aduerſarijs ſit excogitata, et ſcripto attributa, cõtemnetur & infirmabitur. Deinde quaeretur, quid ei obfuerit, ſi id uoluiſſet ſcribere, ut non potuerit perſcribere.*

perſcribere. Deinde a nobis ſententia reperietur, et cauſſa proferetur, quare id ſcriptor ſenſerit quod perſcripſit: & demonſtrabitur, ſcriptum illud eſſe dilucide, breuiter, commode, perfecte, certa cum ratione. Deinde exempla proferuntur, quae res, cum ab aduerſarijs ſententia & uoluntas afferretur, a ſcripto potius iudicatae ſint. Deinde oſtendetur, quam periculoſum ſit a ſcripto recedere. Locus communis eſt contra eum, qui cum fateatur ſe contra id, quod legibus ſancitum eſt, aut teſtamento perſcriptum ſit, feciſſe: tamen facti quaerat defenſionem. A ſententia ſic dicemus: Primum laudabimus ſcriptoris commoditatem atque breuitatem, quod tantum ſcripſerit, quod neceſſe fuerit; illud, quod ſine ſcripto intelligi potuerit, non neceſſario ſcribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris eſſe officium, uerba, & litteras ſequi, negligere uoluntatem. Deinde id, quod ſcriptum ſit, aut non poſſe fieri, aut non lege, non more, non natura, non aequo & bono poſſe fieri: quae omnia ſcriptorem uoluiſſe quàm rectiſſime fieri, nemo dubitet: at ea, quae a nobis facta ſint, iuſtiſſime facta. Deinde contrariam ſententiam, aut nullam eſſe, aut ſtultam, aut iniuſtam, aut non poſſe fieri, aut non conſtare cum ſuperioribus & inferioribus ſententijs, aut cum iure communi, aut cum alijs legibus communibus, aut cum rebus iudicatis diſſentire. Deinde exemplorum a uoluntate, & contra ſcriptum iudicatorum enumeratione utemur. Deinde

legum

legum & ſtipulationum breuiter exſcriptarum, in quibus intelligatur ſcriptorum uoluntas. Locus communis contra eum, qui ſcriptum recitet, & ſcriptoris uoluntatem non interpretetur. Cum duae leges inter ſe diſcrepant, uidendum eſt primum, num quae obrogatio aut derogatio ſit. Deinde utrum leges ita diſſentiant ut altera iubeat, altera uetet; an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defenſio, qui negabit ſe feciſſe quod cogeretur, cum altera lex permitteret. plus enim ualet ſanctio permiſſione. Item illa defenſio tenuis eſt, cum oſtenditur id factum eſſe, quod ea lex ſanciat, cui legi obrogatum uel derogatum ſit; id, quod poſteriori lege ſancitum ſit, eſſe neglectum. Cum haec erunt conſiderata, ſtatim noſtrae legis expoſitione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde contrariae legis enodabimus uoluntatem, & eam trahemus ad noſtrae cauſſae commodum. Deinde de iuridiciali abſoluta ſumemus rationem iuris, & quaeremus partem iuris, utrum cum ea faciat: de qua parte poſterius diſſeremus. Si ambiguum eſſe ſcriptum putabitur, quod in duas aut plures ſententias trahi poſſit, hoc modo tractandum eſt. Primum, ſit ne ambiguum, quaerendum eſt. Deinde, quo modo ſcriptum eſſet, ſi id, quod aduerſarij interpretantur, ſcriptor fieri uoluiſſet, oſtendendum eſt. Deinde id, quod non interpretemur, & fieri poſſe, & honeſte, recte, lege, more, natura, aequo & bono fieri poſſe; quod ad-

uerſarij interpretantur, a contrario: nec eſſe ambigue ſcriptum, cum intelligatur utra ſententia uera ſit. Sunt qui arbitrentur ad hanc cauſſam tractandam uehementer pertinere cognitionem amphibologiarum eam, quae a dialecticis profertur. nos uero arbitramur, non modo nullo adiumento eſſe, ſed potius maximo impedimento. omnes enim illi amphibologias aucupantur, eas etiam, quae ex altera parte ſententiam nullam poſſunt interpretari. itaque & alieni ſermonis moleſti interpellatores, & ſcripti tum odioſi, tum obſcuri interpretes ſunt: & dum caute, & expedite loqui uolunt, infantiſſimi reperiuntur. ita dum metuunt, in dicendo ne quid ambiguum dicant, nomen ſuum pronunciare non poſſunt. uerum horum pueriles opiniones rectiſſimis rationibus, cum uoles, refellemus. in praeſentia haec interſerere non alienum fuit; ut huius infantiae garrulam diſciplinam contemnere mus. Cum definitione utemur, primum afferemus breuem uocabuli definitionem, hoc modo: Maieſtatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ciuitatis amplitudo conſtat: quae ſunt ea, quae capiunt ſuffragia populi & magiſtratus conſilia. nempe igitur tu & populum ſuffragio, & magiſtratum conſilio priuaſti, cum pontes diſturbaſti. Item ex contrario: Maieſtatem is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento afficit. ego non affeci, ſed probibui detrimento. aerarium enim conſeruaui, libidini malorum reſtiti, maieſtatem omnem interire

rire

rire non paſſus ſum. Primum igitur uocabuli ſententia breuiter, & ad utilitatem accommodatam cauſſae deſcribetur. Deinde factum noſtrum cum uerbi deſcriptione coniungetur. Deinde contrariae deſcriptionis ratio refelletur, ſi aut falſa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniurioſa. Id quoque ex iuris partibus ſumetur de iuridiciali abſoluta: de qua iam loquemur. Quaeritur in translationibus primum, num aliquis eius rei actionem, petitionem, aut executionem habeat, quem non oporteat: num alio modo, tempore, loco: num alia lege, num alio quaerente, aut agente. Haec legibus, & moribus, aequo & bono reperientur; de quibus dicetur in iuridiciali abſoluta. In cauſſa rationali primum quaeretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut ſimilibus ſimiliter ſcriptum, aut iudicatum ſit: Deinde utrum ea res ſimilis ſit ei rei, de qua agitur, an diſſimilis. Deinde utrum conſulto de ea re ſcriptum non ſit, quod noluerit cauere, an quod ſatis cautum putarit, propter ceterorum ſcriptorum ſimilitudinem. De partibus legitimae conſtitutionis ſatis dictum eſt: nunc ad iuridicialem reuertamur.

ABSOLVTA *iuridiciali conſtitutione utemur, cum ipſam rem, quam nos feciſſe confitemur, iure factam dicemus, ſine ulla aſſumptione extrariae defenſionis. In ea quaeri conuenit, iure ne factum ſit. De eo cauſſa poſita dicere poterimus, ſi, ex quibus partibus ius conſtet, cognouerimus.*

Conſtat igitur ius ex his partibus, natura, lege, conſuetudine, iudicato, aequo, & bono, pacto. Natura ius eſt, quod cognationis aut pietatis cauſſa obſeruatur: quo iure parentes a liberis, & a parentibus liberi coluntur. Lege ius eſt id, quod populi iuſſu ſancitum eſt: quod genus, ut in ius eas, cum uoceris. Conſuetudine ius eſt id, quod ſine lege, aeque ac ſi legitimum ſit, uſitatum eſt: quod genus id, quod argentario obtuleris expenſum, a ſocio eius recte repetere poſſis. Iudicatum eſt id, de quo ſententia lata eſt, aut decretum interpoſitum. Ea ſaepe diuerſa ſunt, ut aliud alij iudici, aut praetori aut conſuli, aut tribuno pl. placitum ſit: & fit, ut de eadem re ſaepe alius aliud decreuerit, aut iudicauerit: quod Genus: M. Druſus praetor urbanus, quo cum herede mandati ageretur, iudicium reddidit, Sex. Iulius non reddidit. Item C. Coelius iudex abſoluit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in ſcena nominatim laeſerat: P. Mutius eum, qui L. Accium poetam nominauerat, condemnauit. Ergo quia poſſunt res ſimili de cauſſa diſſimiliter iudicatae proferri, cum id uſu uenerit, iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum conferemus. Ex aequo & bono ius conſtat, quod ad ueritatem & utilitatem communem uidetur pertinere: quod genus, ut maior annis LX, & cui morbus cauſſa eſt, cognitorem det. Ex eo nouum ius conſtitui conuenit ex tempore, & ex hominis dignitate. Ex pacto ius

eſt,

eſt, ſi quid inter ſe pepigerunt; ſi quid inter quos conuenit. Pacta ſunt, quae legibus obſeruanda ſunt, hoc modo: Rem ubi pagunt, oratione pagunt. In comitio aut in foro ante meridiem cauſſam coniicito. Sunt item pacta, quae ſine legibus obſeruantur ex conuentu, quae iuri praeſtare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonſtrari, ius confirmari conuenit, idq. in abſoluta iuridiciali faciendum uidetur. Cum ex comparatione quaereretur, utrum ſatius fuerit agere id, quod reus dicat ſe feciſſe, aut id quod accuſator dicat oportuiſſe fieri; primum quaeri conuenit, utrum fuerit utilius ex contentione, hoc eſt, utrum uenuſtius, facilius, conducibilius. Deinde oportebit quaeri, ipſum ne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit ſtatuendi poteſtas. Deinde interponetur ab accuſatore ſuſpicio ex conſtitutione coniecturali, quare putetur non ea ratione factum eſſe, quo melius deteriori anteponeretur, ſed dolo malo negotium geſtum. Deinde quaereretur, potuerit ne uitari, ne in eum locum ueniretur. Ab defenſore contra refelletur argumentatio coniecturalis, aliqua probabili cauſſa, de qua ante dictum eſt. His ita tractatis accuſator utetur loco communi in eum qui inutile utili praepoſuerit, cum ſtatuendi non habuerit poteſtatem. Defenſor contra eos, qui aequum cenſeant rem pernicioſam utili praeponi, utetur loco communi per conqueſtionem: & ſimul quaeret ab accuſatoribus & ab iudicibus ipſis quid facturi

eſſent, ſi in eo loco fuiſſent: et tempus, locum, rem, deliberationem ſuam ponet ante oculos. Tranſlatio criminis eſt, cum ab reo facti cauſſa in aliorum peccatum transfertur. In qua primum quaerendum eſt, iure ne in alium crimen transferatur. Deinde ſpectandum eſt, an aeque magnum ſit illud peccatum, quod in alium transferatur, atque illud quod reus ſuſcepiſſe fateatur. Deinde oportuerit ne in ea re peccare, in qua alius ante peccarit. Deinde oportuerit ne iudicium ante fieri. Deinde cum factum iudicium non ſit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteat ne de ea re iudicium fieri, quae res in iudicium non uenerit. Locus communis accuſatoris, contra eum qui plus cenſebat uim quam iudicia ualere oportere: & ab aduerſarijs percunctabitur accuſator, quid futurum ſit, ſi idem ceteri faciant, ut de indemnatis ſupplicia ſumant, quod eos idem feciſſe dicant. Quid, ſi ipſe accuſator idem facere uoluiſſet? Defenſor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen tranſferetur: rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ij, qui audient, exiſtiment aut non potuiſſe, aut non fuiſſe utile rem in iudicium uenire. Conceſſio eſt, per quam nobis ignoſci poſtulamus. Ea diuiditur in purgationem & deprecationem. Purgatio eſt, cum conſulto a nobis factum negamus. Ea diuiditur in neceſſitudinem, fortunam, imprudentiam. De his primum partibus oſtendendum eſt, deinde ad deprecationem reuertendum uidetur. Primum,

mum, conſiderandum eſt, utrum per culpam uentum ſit in neceſſitudinem, num culpam ueniendi neceſſitudo fecerit. Deinde quaerendum eſt, ecquo modo uis illa uitari potuerit ac leuari. Deinde is, qui in neceſſitudinem cauſſam conferet, expertus ne ſit, quid contra facere, aut excogitare poſſet. Deinde, num quae ſuſpiciones ex coniecturali conſtitutione trahi poſſint, quae ſignificent id conſulto factum eſſe, quod neceſſario accidiſſe dicitur. Deinde, ſi maxime neceſſitudo quaepiam fuerit, conueniat ne eam ſatis idoneam putari. Si autem imprudentia reus ſe peccaſſe dicet, primum quaeretur utrum potuerit ſcire, an non potuerit. Deinde, utrum data ſit opera ut ſciretur, an non. Deinde, utrum caſu neſcierit, an culpa. nam qui ſe propter uinum, aut amorem, aut iracundiam fugiſſe rationem dicet, is animi uitio uidebitur neſciſſe, non imprudentia: quare non imprudentia ſe defendet, ſed culpa contaminabitur. Deinde, coniecturali conſtitutione quaeretur, utrum ſcierit, an ignorauerit: & conſiderabitur, ſatis ne imprudentia praeſidij debeat eſſe, cum factum eſſe conſtet. Cum in fortunam cauſſa conferetur, & ea re defenſor ignoſci dicet reo oportere; eadem omnia uidentur conſideranda, quae de neceſſitudine praeſcripta ſunt. Etenim hae tres partes purgationis inter ſe finitimae ſunt, ut in omnes eadem fere poſſint accommodari. Loci communes in his cauſſis: Accuſatoris contra eum, qui cum ſe peccaſſe confiteatur, tamen oratione iudices

 demoretur:

demoretur: Defenſoris, de humanitate, miſericordia, uoluntatem in omnibus rebus ſpectari conuenire; et quae conſulto facta non ſint, ea fraudi eſſe non oportere. Deprecatione utemur, cum fatebimur nos peccaſſe, neque id impudenter, aut fortuitu, aut neceſſario feciſſe dicemus, & tamen, ignoſci nobis poſtulabimus. Hic ignoſcendi ratio quaeritur ex ijs locis, ſi plura aut maiora officia, quam maleficia, uidebuntur conſtare: ſi qua uirtus aut nobilitas erit in eo, qui ſupplicabit: ſi qua ſpes erit, uſui futurum, ſi ſine ſupplicio diſceſſerit: ſi ipſe ille ſupplex, manſuetus, et miſericors in poteſtatibus oſtendetur fuiſſe: ſi ea, quae peccauit, nõ odio, non crudelitate, ſed officio & recto ſtudio commotus fecit: ſi tali de cauſſa alijs quoque ignotum eſt: ſi nihil ab eo periculi nobis futurum uidebitur, ſi eum miſſum fecerimus: ſi nulla aut a noſtris ciuibus, aut ab aliqua ciuitate uituperatio ex ea re ſuſcipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, miſericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contradicet, cum amplificatione et enumeratione omnium peccatorum. Haec cauſſa iudicialis fieri non poteſt, ut in primo libro oſtendimus, ſed, quod poteſt uel ad ſenatum, uel ad concilium uenire, non uiſa eſt ſuperſedenda. Cum a nobis crimen remouere uolemus, aut in rem, aut in hominem noſtri peccati cauſſam conferemus. Si cauſſa in hominem conferetur, quaerendum erit primum, potuerit ne tantum, quantum reus demonſtrabit, is, in quem cauſſa

conferetur: & ecquonam modo aut honeſte, aut ſine periculo potuerit obſiſti: ſi maxime ita ſit, num ea re concedi reo conueniat, quod alieno inductu fecerit, deinde in coniecturalem trahetur controuerſiam, & quaeretur num conſulto factum ſit. Si cauſſa in rem quandam conferetur, & haec eadem fere, & omnia quae de neceſſitudine praecepimus, conſideranda erunt.

QVONIAM ſatis oſtendiſſe uidemur, quibus argumentationibus in unoquoque genere cauſae iudicialis uti conueniret, conſequi uidetur ut doceamus quemadmodum ipſas argumentationes, ornate, & abſolute tractare poſſimus. nam fere non difficile eſt inuenire quid ſit cauſſae adiumento: difficillimum uero eſt inuentum expolire, & expedite pronunciare. haec enim res facit ut neque diutius, quam ſatis ſit, in eiuſdem locis commoremur, neque eodem identidem reuoluamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommode ad aliam deinceps tranſeamus. Itaque hac ratione & ipſi meminiſſe poterimus quid quoque loco dixerimus: & auditor cum totius cauſſae, tum uniuſcuiuſque argumentationis diſtributionem percipere, & meminiſſe poterit. Ergo abſolutiſſima, & perfectiſſima argumentatio eſt ea, quae in quinque partes eſt diſtributa, propoſitionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. Propoſitio eſt, per quam oſtendimus ſummatim, quid ſit quod probare uolumus. Ratio eſt

cauſſa,

cauſſa, quae demonſtrat id uerum eſſe quod intendimus, breui ſubiectione. Rationis confirmatio eſt ea, quae pluribus argumentis corroborat breuiter expoſitam rationem. Exornatio eſt, qua utimur rei honeſtandae, & collocupletandae cauſſa, confirmata argumentatione. Complexio eſt quae concludit, breuiter colligens partes argumentationis. Hiſce igitur quinque partibus ut abſolutiſſime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Cauſſam oſtendemus Vlyſſi fuiſſe quare interfecerit Aiacem: inimicum enim acerrimum de medio tollere uolebat: a quo ſibi non iniuria ſummum periculum metuebat. uidebat, illo incolumi ſe incolumem non futurum. ſperabat, illius morte ſe ſalutem ſibi comparare. conſueuerat, ſi iure non poterat, quauis iniuria inimico exitium machinari. cui rei mors indigna Palamedis teſtimonium dat. ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, a quo ſupplicium uerebatur: & conſuetudo peccandi maleficij ſuſcipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim, qui minima peccata cum cauſſa ſuſcipiunt, tum uero illa quae multo maxima ſunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti ſuſcipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniae ſpes: ſi complures ſcelere ſe contaminauerunt imperij cupiditate: ſi multi leue compendium fraude maxima commutauerunt: cui mirum uidebitur, iſtum a maleficio propter acerrimam formidinem non temperaſſe? Virum fortiſſimum, integerrimum, inimicitiarum

rum

rum perſequentiſſimum, iniuria laceſſitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conſcius ſui peccati, inſidioſus, inimicum incolumem eſſe noluit: cui tandem hoc mirum uidebitur? nam cum feras beſtias uideamus alacres, & erectas uadere, ut alteri beſtiae noceant; non eſt incredibile putandum, iſtius quoque animum ferum, crudelem, atque inhumanum cupide ad inimici perniciem profectum: praeſertim cum in beſtijs nullã neque bonam, neque malam rationem uideamus, in iſto plurimas et peſſimas rationes ſemper fuiſſe intelligamus. Si ergo pollicitus ſum, me daturum cauſſam, qua inductus Vlyſſes acceſſerit ad maleficium: & ſi inimicitiarum acerrimam rationem, & periculi metum interceſſiſſe demonſtraui: non eſt dubium, quin confiteatur cauſſam maleficij fuiſſe. Ergo abſolutiſſima eſt argumentatio ea, quae ex quinque partibus conſtat: ſed ea non ſemper neceſſe eſt uti. Tum enim complexione ſuperſedendum eſt, ſi res breuis eſt, ut facile memoria comprehendatur: tum exornatio praetermittenda eſt, ſi parum locuplex ad amplificandum, & exornandum res uidetur eſſe. Sin & breuis erit argumentatio, & res tenuis, aut humilis, tum exornatione & complexione ſuperſedendum eſt. In omni argumentatione de duabus partibus poſtremis, haec, quam expoſui, ratio eſt habenda. Ergo ampliſſima eſt argumentatio quinquepartita: breuiſſima eſt tripartita: mediocris, ſublata aut exornatione, aut complexione, quadripartita.

GENERA duo ſunt uitioſarum argumentationum : unum, quod ab aduerſario reprehendi poteſt, idq. pertinet ad cauſſam : alterum, quod tametſi nugatorium eſt, tamen non indiget reprehenſione. Quae ſit quae reprehenſione confutari conueniat, quae tacite contemni, atque uitari ſine reprehenſione, niſi exempla ſubiecero, intelligere dilucide non poteris. Haec cognitio uitioſarum argumentationum duplicem utilitatem afferet : nam & uitare in argumentatione uitium admonebit, & ab alijs non uitatum commode reprehendere docebit. Quoniam igitur oſtendimus, perfectam, & plenam argumentationem ex quinque partibus conſtare; in unaquaque parte argumentationis quae uitia euitanda ſunt, conſideremus : ut & ipſi ab his uitijs recedere, & aduerſariorum argumentationes hac praeceptione in omnibus partibus tentare, & ab aliqua parte labefactare poſſimus. Expoſitio uitioſa eſt, cum ab aliqua, aut a maiore parte ad omnes confertur id, quod non neceſſario eſt omnibus attributum : ut ſi quis hoc modo exponat : Omnes, qui in paupertate ſunt, malunt maleficio parare diuitias, quam officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo expoſuerit argumentationem, ut non curet quaerere qualis ratio, aut rationis confirmatio ſit, ipſam facile reprehendemus expoſitionem, cum oſtendemus id, quod in aliquo paupere improbo ſit, in omnes pauperes falſo, & iniuria conferri. Item uitioſa expoſitio eſt, cum id, quod raro fit, fieri

omnino negatur, hoc modo: Nemo poteſt unó aſpectu, neque praeteriens in amorem incidere: nam cum non nemo deuenerit in amorem uno aſpectu, & cum ille neminem dixerit, omnino nihil differt raro id fieri, dummodo, aliquando fieri, aut poſſe fieri, intelligatur. Item uitioſa expoſitio eſt, cum omnes res oſtendimus nos collegiſſe; & aliquam rem idoneam praeterimus, hoc modo: Quoniam igitur hominem occiſum conſtat eſſe, neceſſe eſt aut a praedonibus, aut ab inimicis occiſum eſſe, aut abs te, quem ille heredem teſtamento ex parte faciebat. praedones illo loco uiſi numquam ſunt: inimicum nullum habebat. relinquitur, ſi neque a praedonibus, neque inimicis occiſus eſt, quod alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te ſit interemptus. Nam in huiuſcemodi expoſitione reprehenſione utemur, ſi quos praeter eos, quos ille dixerit, potuiſſe ſuſcipere maleficium oſtenderimus: uel ut in hoc exemplo cum dixerit neceſſe eſſe aut a praedonibus, aut ab inimicis, aut a nobis occiſum eſſe, dicemus potuiſſe uel a familia, uel a coheredibus noſtris. Cum hoc modo illorum collectionem diſturbauerimus, nobis latiorem locum defendendi relinquemus. Ergo hoc quoque uitandum eſt in expoſitione, ne quando, cum omnia collegiſſe uideamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Item uitioſa expoſitio eſt, quae conſtat ex falſa enumeratione: ut ſi, cum plura ſint, pauciora dicamus, hoc modo: Duae res ſunt iudices, quae homines ad maleficium

impel-

impellunt, luxuries, & auaritia. Quid amor? inquit quiſpiam. quid ambitio? quid irreligio? quid metus mortis? quid imperij cupiditas? quid denique alia permulta? Item falſa enumeratio eſt, cum pauciora ſunt, & plura dicimus, hoc modo. Tres res ſunt, quae omnes homines ſolicitant, metus, cupiditas, aegritudo. Satis fuerat dixiſſe metum, & cupiditatem: quoniam aegritudinem cum utraque re coniunctam eſſe neceſſe eſt. Item uitioſa expoſitio eſt, quae nimium longe repetitur, hoc modo: Omnium malorum ſtultitia eſt mater, quae parit immenſas cupiditates: immenſae porro cupiditates, infinitae, & immoderatae ſunt: hae pariunt auaritiam: auaritia porro hominem ad quoduis maleficium impellit: igitur auaritia inducti aduerſarij noſtri hoc in ſe facinus admiſerunt. Hic id, quod extremum dictum eſt, ſatis fuit exponere, ne Ennium & ceteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui conceſſum eſt.

Vtinam ne in nemore Pelio ſecuribus
Caeſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes:
Ne ue inde nauis inchoandae exordium
Cepiſſet, quae nunc nominatur nomine
Argo; qua uecti Argiui delecti uiri,
Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliae per dolum:
Nam nũquam hera errans mea domo efferret pedẽ
Medea, animo aegra, amore ſaeuo ſaucia.

Nam hic ſatis erat dicere, (ſi id modo, quod eſſet ſa-

tis, curaßet poeta)

Vtinam ne hera errans mea domo efferret pedem
Medea, animo aegra, amore ſaeuo ſaucia.

Ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expoſitionibus magnopere ſuperſedendum eſt. non enim reprehenſione eget, ſicut aliae complures, ſed ſua ſponte uitioſa eſt.

VITIOSA *ratio eſt, quae ad expoſitionem non eſt accommodata uel propter infirmitatem, uel propter uanitatem. Infirma ratio eſt, quae non neceſſario oſtendit ita eße, quemadmodum expoſitum eſt: uelut apud Plautum:*

Amicum caſtigare ob meritam noxiam,
Immane eſt facinus, uerum in aetate utile,
Et conducibile:

Haec expoſitio eſt. uideamus, quae ratio afferatur. — *Nam ego amicum hodie meum*
Concaſtigabo pro commerita noxia.

Ex eo, quod ipſe facturus eſt, non ex eo, quod fieri conuenit, utile quid ſit, ratiocinatur. Vana ratio eſt, quae ex falſa cauſſa conſtat; hoc modo: Amor fugiendus non eſt: nam ex eo uerißima naſcitur amicitia. Aut hoc modo: Philoſophia eſt uitanda: affert enim ſocordiam atque deſidiam. Nam hae rationes niſi falſae eſſent, expoſitiones quoque earum ueras eße confiteremur. Item infirma ratio eſt quae non neceſſariam cauſſam affert expoſitionis: uelut Pacuuius:

Fortunam inſanam eſſe, & caecam, & brutam

perhi-

perhibent philoſophi,
Saxoq. inſtare globoſo praedicant uolubili:
Ideoque, quo ſaxum impulerit fors, eo cadere fortu nam autumant.
Caecam ob eam rem eſſe iterant; quia nihil cernat quo ſeſe applicet:
Inſanam autem aiunt, quia atrox, incerta, inſtabilisq. ſit:
Brutam, quia dignum atque indignum nequeat internoſcere.
Sunt autem alij philoſophi, qui contra fortuna negant
Miſeriam eſſe ullam, ſed temeritate omnia regi. id magis
Veriſimile aiunt, quod uſus reapſe experiundo edocet.
Velut Oreſtes modo fuit rex, modo mendicus factus eſt:
Naufragio res contigit. nempe ergo haud fortuna obtigit.

Nam hic Pacuuius infirma ratione utitur, cum ait, uerius eſſe temeritate, quam fortuna res regi. nam utraque opinione philoſophorum fieri potuit, ut is, qui rex fuiſſet, mendicus factus eſſet. Item infirma ratio eſt, quae uidetur pro ratione afferri; ſed idem dicit, quod in expoſitione dictum eſt, hoc modo: Magno malo eſt omnibus auaritia, iccirco quod homines magnis & multis incommodis conflictantur propter immenſam pecuniae cupiditatem.

Nam

Nam hic alijs uerbis idem per rationem dicitur, quod dictum eſt per expoſitionem. Item infirma ratio eſt, quae minus idoneam, quam res poſtulat, cauſſam ſubijcit expoſitioni, hoc modo: utilis eſt ſapientia, propterea quod, qui ſapientes ſunt, pietatem colere conſueuerunt. Item utile eſt amicos ueros habere: habes enim, quibuſcum iocari poſſis. Nam huiuſmodi in rationibus non uniuerſali neque abſoluta, ſed extenuata ratione expoſitio confirmatur. Item infirma ratio eſt, quae uel alij expoſitioni poteſt accommodari, ut facit Pacuuius, qui eandem affert rationem, quare caeca; eandem, quare bruta fortuna dicitur.

In *confirmatione rationis multa uitanda in noſtra, & obſeruanda in aduerſariorum ratione ſunt uitia, proptereaq. diligentius conſideranda ſunt, quod accurata confirmatio rationis totam uehementiſſime comprobat argumentationem.*

Vtuntur igitur ſtudioſi in confirmanda ratione duplici concluſione, hoc modo:

Iniuria abs te afficior indigna pater.
Nam ſi improbum Chreſphontem exiſtimaueras.
Cur me huic locabas nuptijs? ſin eſt probus,
Cur talem inuitam inuitum cogis linquere?

Quae hoc modo concludentur, aut ex contrario conuertentur, aut ex ſimplici parte reprehendentur: ex contrario hoc modo:

Nulla te indigna nata afficio iniuria.
Si probus eſt, bene locaui: ſin autem eſt improbus,

Diuortio te liberabo incommodis.

Ex ſimplici parte reprehendentur, ſi ex duplici conclusione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam ſi improbum Creſphontem exiſtimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? Duxi probum,
Erraui, poſt cognoui, & fugio cognitum.

Ergo reprehenſio huius concluſionis duplex eſt: acutior illa ſuperior, facilior haec poſterior ad excogitandum. Item uitioſa eſt confirmatio rationis, cum ea re, quae plura ſignificat, abutimur pro certo unius rei ſigno, hoc modo: Neceſſe eſt, quoniam pallet, aegrotaſſe: aut neceſſe eſt peperiſſe, quoniam ſuſtinet puerum infantem. Nam haec ſua ſponte certa ſigna non habent, ſi non cetera quoque ſimilia concurrant: quod ſi concurrerint, non nihil huiuſmodi ſigna adaugent ſuſpicionem. Item uitioſum eſt, cum uel in alium, uel in eum ipſum, qui dicit, id, quod in aduerſarium dicitur, poteſt conuenire, hoc modo: Miſeri ſunt qui uxores ducunt: at tu duxiſti alteram. Item uitioſum eſt id, quod uulgarem habet defenſionem, hoc modo: Iracundia inductus peccauit, aut adoleſcentia, aut amore. Huiuſcemodi enim deprecationes ſi probabuntur, impune maxima peccata dilabentur. Item uitioſum eſt, cum id pro certo ſumitur, quod inter omnes non conſtat, quia etiam nunc in controuerſia eſt, hoc modo: Eho tu, dij, quibus eſt poteſtas motus ſuperum atque inferum,
Pacem inter ſeſe conciliant, conferunt concordiam.

Nam

Nam ita pro ſuo iure hoc exemplo uſum Creſphontem Ennius induxit, quaſi iam ſatis, certis rationibus ita eſſe demonſtraſſet. Item uitioſum eſt, quod iam quaſi ſero atque acto negotio dici uidetur, hoc modo: In mentem mihi ſi ueniſſet Quirites, non commiſiſſem ut hunc in locum ueniret: nam hoc aut hoc feciſſem: ſed me tum haec ratio fugit. Item uitioſum eſt, cum id, quod in aperto delicto poſitum eſt, tamen aliqua leui tegitur defenſione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentiſſimo
Regno, reliqui: nunc deſertum ab omnibus
Summo periculo ſola ut reſtituam paro.

Item uitioſum eſt, quod in aliam partem, ac dictum ſit, poteſt accipi. id eſt huiuſmodi, ut ſi quis potens ac factioſus in concione dixerit: Satius eſt uti regibus, quam malis legibus. Nam hoc tametſi rei arguendae cauſſa poteſt ſine malitia dici, tamen, propter potentiam eius qui dicit, non dicitur, ſine atroci ſuſpicione. Item uitioſum eſt falſis aut uulgaribus definitionibus uti. Falſae ſunt huiuſmodi, ſi quis dicat iniuriam eſſe nullam, niſi quae expulſatione, aut conuicio conſtet. Vulgares ſunt, quae nihilo minus in aliam rem transferri poſſunt, ut ſi quis dicat, quadruplator, ut breuiter deſcribam, capitalis eſt: eſt enim improbus & peſtifer ciuis. Nam nihilo magis quadruplatoris, quam furis, quam ſicarij, ut proditoris attulit definitionem. Item uitioſum eſt, pro argumento ſumere quod in diſquiſitione poſitum eſt: ut ſi quis, quem

ſurti arguat, dicat eum eſſe hominem improbum, auarum, fraudulentum: ei rei teſtimonium eſſe, quod ſibi furtum fecerit. Item uitioſum eſt, controuerſiam controuerſia diſſoluere, hoc modo: Non conuenit cenſores iſtum nobis ſatisfacere, ex eo quod ait ſe non potuiſſe adeſſe, ita ut iuratus fuerat: quod ſi ad exercitum non ueniſſet, id ne tribuno militum diceret? hoc ideo uitioſum eſt, quia non expedita, aut iudicata res, ſed impedita, & in ſimili controuerſia poſita exempli loco profertur. Item uitioſum eſt, cum id, de quo ſumma controuerſia eſt, parum expeditur, &, quaſi tranſactum ſit, relinquitur, hoc modo:

Aperte fatur dictio, ſi intelligas:
Tali dari arma, qualis, qui geſſit, fuit,
Iubet, potiri ſi ſtudeamus Pergamo:
Quae ego profiteor eſſe mea. nam me aequũ eſt frui
Fraternis armis, mihiq. adiucarier,
Vel quod propinquus, uel quod uirtute aemulus.

Item uitioſum eſt, ipſum ſibi in ſua oratione diſſentire, & contra ea, quae ante dixerit, dicere hoc modo:

Qua cauſſa accuſem hunc, nequeo expũtando euoluere.
Nam ſi ueretur, quid eum accuſem, qui eſt probus?
Sin inuerecundum animi ingenium poſſidet,
Quid eum accuſem, qui id parui auditu exiſtimet?

Non incommoda ratione uidetur ſibi oſtendiſſe quare non accuſaret. Quid, quod poſtea ait?

Nunc

Nunc ego te ab ſummo iam detexam exordio.

Item uitioſum eſt, quod dicitur contra iudicis uoluntatem, aut eorum qui audiunt, ſi aut partes, quibus illi ſtudent, aut homines, quos illi caros habent, laedantur; aut aliquo huiuſmodi uitio laeditur auditoris uoluntas. Item uitioſum eſt, non omnes res confirmare, quas pollicitus ſis in expoſitione. Item uerendum eſt, ne de alia re dicatur, cum alia de re controuerſia ſit: inq. huiuſmodi uitio conſiderandum eſt, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur, aut tota cauſſa mutata in aliam cauſſam deriuetur: uti apud Pacuuium Zethus cum Amphione; quorum controuerſia cum de muſica inducta ſit, diſputatio in ſapientiae rationem & uirtutis utilitatem conſumitur. Item conſiderandum eſt, ne aliud accuſatoris criminatio contineat, aliud defenſoris ratio purget: quod ſaepe conſulto multi ab reo faciunt, anguſtijs cauſſae coacti: uti ſi quis, cum accuſetur ambitu magiſtratum petiſſe, ab imperatoribus ſaepenumero ſe apud exercitum donatum eſſe dicat. Hoc ſi diligenter in aduerſariorum oratione obſeruauerimus, ſaepe deprehendemus, & in huiuſmodi deprehenſione oſtendemus eos, de ea re quid dicant, non habere. Item uitioſum eſt, artem, aut ſcientiam, aut ſtudium quoppiam uituperare propter eorum uitia, qui in eo ſtudio ſunt: ueluti qui rhetoricam uituperant propter alicuius oratoris uituperandam uitam. Item uitioſum eſt, ex eo, quod perperam factum

eſſe conſtat, putare oſtendi a quo homine factum eſt, hoc modo: Mortuum deformatum, tumore praeditum, corpore decoloratum fuiſſe conſtat: ergo ueneno necatus eſt. Deinde ſi ſit uſque adeo in eo occupatus, ut multi faciunt, uenenum datum, uitio non mediocri conflictetur. non enim, factum ne ſit quaeritur, ſed a quo factum ſit. Item uitioſum eſt, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius diſputare: ut ſi comparetur, utrum ſatius ſit populum frumentum accipere, an non accipere: quae commoda ſint in altera re, curet enumerare: quae in altera re incommoda ſint, uelut depreſſa praetereat, aut ea, quae minima ſunt, dicat. Item uitioſum eſt, in rebus comparandis neceſſe putare alteram rem uituperari, cum alteram laudes: quod genus; ſi quaeratur, utris maior honor habendus ſit, Albenſibus, an Venuſinis, quod reip. & populo R. profuerunt; & is, qui dicat alteris, alteros laedat. non enim neceſſe eſt, ſi alteros praeponas, alteros uituperare. fieri enim poteſt, ut, cum alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne cupide pugnaſſe contra ueritatem puteris. Item uitioſum eſt, de nomine & uocabulo eius rei controuerſiam ſtruere, quam rem conſuetudo poteſt optime iudicare: uelut Sulpicius, qui interceſſerat ne exſules, quibus cauſſam dicere non licuiſſet, reducerentur: idem poſterius immutata uoluntate, cum eandem legem ferret, aliam

ſeſe

ſeſe ferre dicebat propter nominum commutationem: nam non exſules, ſed ui eiectos ſe reducere aiebat: perinde quaſi id fuiſſet in controuerſia, quo illi nomine appellarentur a populo R. aut perinde quaſi non omnes, quibus aqua & igni interdictum eſt, exſules appellentur. uerum illi fortaſſe ignoſcimus, ſi cum cauſſa fecit: nos tamen intelligamus uitioſum eſſe intendere controuerſiam propter nominum mutationem.

QVONIAM exornatio conſtat ex ſimilibus et exemplis, & amplificationibus, & iudicatis, & ceteris rebus, quae pertinent ad exaggerandam & collocupletandam argumentationem, quae ſint ijs rebus uitia conſideremus. Simile uitioſum eſt, quod ex aliqua parte diſſimile eſt, nec habet parem rationem comparationis, aut ipſi obeſt qui affert. Exemplum uitioſum eſt, ſi aut falſum eſt, ut reprehendatur: aut improbum, ut non ſit imitandum: aut maius, aut minus, quam res poſtulabit. Res iudicata uitioſe profertur, ſi aut diſſimili de re proferatur: aut de ea re, de qua controuerſia non eſt: aut ſi improba, aut eiuſmodi, ut aut plures, aut magis idoneae res iudicatae ab aduerſarijs proferri poſſint. Item uitioſum eſt, id quod aduerſarij factum eſſe confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum eſſe: nam id tantum augeri oportet. Item uitioſum eſt, id augere, quod conuenit doceri, hoc modo: ut ſi quis quem arguat hominem occidiſſe, & ante quam ſatis idoneas argumentatio-

nes attulerit, augeat peccatum & dicat nihil indignius eſſe, quam hominem occidere. non enim, utrum indignum ſit an non, ſed factum ne ſit, quaeritur. Complexio uitioſa eſt, quae non, ut quidque primum dictum eſt, primum complectitur, & quae non breuiter concludit, & quae non ex enumeratione certum & conſtans aliquid reliquit; ut intelligatur quid propoſitum in argumentatione ſit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonſtratum ſit.

CONCLVSIONES, quae apud Graecos ἐπίλογοι nominantur, tripertitae ſunt: nam conſtant ex enumeratione, amplificatione, & commiſeratione. In quattuor locis uti poſſumus concluſionibus: in principio, ſecundum narrationem, ſecundum firmiſſimam argumentationem, in concluſione. Enumeratio eſt, per quam colligimus & commonemus, quibus de rebus uerba fecerimus, breuiter, ut renouetur non redintegretur oratio: & ordine, quicquid erit dictum, referemus: ut auditor, ſi memoriae mandauerit, ad id, quod ipſe meminerit, reducatur. Item curandum eſt, ne aut ab exordio, aut a narratione repetatur orationis enumeratio. Ficta enim & dedita opera comparata oratio uidebitur eſſe artificij ſignificandi, aut ingenij uenditandi, uel memoriaę oſtentandae cauſſa. quapropter initium enumerationis ſumendum eſt a diuiſione. deinde ordine breuiter exponendae ſunt res, quae tractatae erunt in confirmatione, & confutatione.

ſutatione. Amplificatio eſt res, quae per locum communem inſtigationis auditorum cauſſa ſumitur. Loci communes ex decem praeceptis commodiſſime ſumuntur adaugendi criminis cauſſa. Primus locus ſumitur ab auctoritate, cum commemoramus quantae curae ea res fuerit dijs immortalibus, aut maioribus noſtris, regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus ſapientiſſimis, ſenatui: item maxime, quo modo de his rebus in legibus ſancitum ſit. Secundus locus eſt, cum conſideramus, illae res, de quibus criminamur, ad quos pertineant, utrum ad omnes, quod atrociſſimum eſt; an ad ſuperiores, quod genus ij ſunt, a quibus auctoritatis locus communis ſumitur; an ad pares, hoc eſt in eiſdem partibus animi, corporis, fortunarum poſitos; an ad inferiores qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus eſt, quo percunctamur quid ſit euenturum, ſi omnibus idem concedatur: & ea re neglecta, oſtendemus quid periculorum aut incommodorum conſequatur. Quartus locus eſt, quo demonſtratur, ſi huic ſit remiſſum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc exſpectatio iudicij remoratur. Quinctus locus eſt, per quem oſtendimus, ſi ſemel aliter iudicatum ſit, nullam rem fore, quae incommodo mederi, aut erratum iudicum corrigere poſſit: quo in loco non incommodum erit uti ceterarum rerum comparatione, ut oſtendamus alias res poſſe aut uetuſtate ſedari, aut conſilio corrigi: huius rei aut leniendae, aut

corrigendae nullam rem adiumento futuram. Sextus locus eſt, cum oſtendemus ex conſulto factum, & dicemus uoluntario facinori nullam eſſe excuſationem, ſed imprudentiae iuſtam deprecationem paratam. Septimus locus eſt, quo oſtendemus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum eſſe: quod genus iniuriae mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum cauſſa bella ſuſcipiuntur, & cum hoſtibus de uita dimicatur. Octauus locus eſt, quo oſtendimus non uulgare, ſed ſingulare eſſe maleficium, ſpurcum, nefarium, inuſitatum, quo maturius & atrocius uindicandum ſit. Nonus locus conſtat ex peccatorum comparatione, quaſi cum dicemus maius eſſe maleficium ſtuprare ingenuam, quam ſacrum laedere: quod propter egeſtatem alterum, alterum propter intemperantem ſuperbiam fiat. Decimus locus eſt, per quem omnia, quae in negotio gerendo acta ſunt, quaeq. rem conſequi ſolent, exponemus acriter: & criminoſe, & diligenter, ut agi res, & geri negotium uideatur rerum conſequentium enumeratione. Miſericordia commouebitur auditoris animus, ſi uariam fortunarum commutationem dicemus; ſi oſtendemus, in quibus commodis fuimus, quibusq. in incommodis ſimus comparatione. Si quae nobis futura ſint niſi cauſſam obtinuerimus, enumerabimus & oſtendemus. Si ſupplicabimus, & nos ſub eorum, quorum miſericordiam captabimus, poteſtatem ſubijciemus. Si, quid noſtris parentibus,

liberis,

liberis, ceteris neceſſarijs caſurum ſit propter noſtras calamitates, aperiemus, & ſimul oſtendemus, illorum nos ſolitudine & miſeria; non noſtris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, miſericordia noſtra, qua in alios uſi ſumus, aperiemus. Si nos ſemper, aut diu in malis fuiſſe oſtendemus. Si noſtrum fatum aut fortunam conqueremur. Si animum noſtrum fortem, patientem incommodorum oſtendemus futurum. Commiſerationem breuem eſſe oportet. nihil enim lacryma citius areſcit. Fere locos obſcuriſſimos totius artificij tractauimus in hoc libro; quapropter huic uolumini modus hic ſit. reliquas praeceptiones, quoad uidebitur, in tertium librum transferemus. Haec ſi, ut conquiſite conſcripſimus, ita tu diligenter fueris conſecutus: & nos induſtriae fructus ex tua ſcientia capiemus, & tute noſtram diligentiam laudabis, tuaq. perceptione laetabere; tu ſcientior eris praeceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum perſoluendum. uerum haec futura ſatis ſcio: te enim non ignoro: ſed nos deinceps ad cetera praecepta tranſeamus, ut, quod libentiſſime facimus, tuae uoluntati rectiſſimae morem geramus.

RHETORICORVM. AD C. HERENNIVM

LIBER. III

A DOMNEM iudicialem cauſſam quemadmodum conueniret inuentionem rerum accommodari, ſatis abundanter, ut arbitror, ſuperioribus libris demonſtratum eſt. nunc earum rationem rerum inueniendarum, quae pertinebant ad cauſſas deliberatiuas & demonſtratiuas, in hunc librum tranſtulimus, ut omnis inueniendi praeceptio tibi quamprimum perſolueretur. Reliquae quattuor partes erant artificij. de tribus partibus in hoc libro dicemus, diſpoſitione, pronunciatione, memoria: de elocutione, quia plura dicenda uidebantur, in quarto libro conſcribere maluimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter abſolutum mittemus: ne quid tibi rhetoricae artis deeſſe poſſit. interea prima quaeque & nobiſcum, cum uoles, & interdum ſine nobis legendo conſequere, ne quid impediare, quin ad hanc utilitatem pariter nobiſcum progredi poſſis. nunc tu fac attentum te praebeas: nos proficiſci ad inſtituta pergemus.

DELIBERATIONES partim ſunt huiuſmodi, ut quaeratur utrum potius faciendum ſit; partim huiuſmodi, ut, quid potiſſimum faciendum ſit, conſideretur. Vtrum potius, hoc modo: Carthago tollenda,

tollendá, an relinquenda uideatur. Quid potiſſimum, hoc pacto: ut ſi Annibal conſultet, cum ex Italia Carthaginem accerſitur, an in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipſae propter ſe conſultandae ſunt, ut ſi deliberet ſenatus, captiuos ab hoſtibus redimat, an non: partim propter aliquam extraneam cauſſam ueniunt in deliberationem & conſultationem, ut ſi deliberet ſenatus, bello Italico ſoluat ne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus conſulem fieri: partim & propter ſe ſunt deliberandae, magis propter extraneam cauſſam ueniunt in cõſultationem, ut ſi deliberet ſenatus, bello Italico ſocijs ciuitatem det, an non. In quibus cauſſis rei natura faciet deliberationem, omnis ratio ad ipſam rem accommodabitur. In quibus extranea cauſſa conficiet deliberationem, in his ea ipſa erit cauſſa adaugenda, aut deprimenda. Omnem orationem eorum, qui ſententiam dicent, finem ſibi conueniet utilitatis proponere, ut omnis eo totius orationis ratio conferatur. Vtilitas in duas partes in ciuili conſultatione diuiditur, tutam & honeſtam. Tuta eſt, quae conficit inſtantis aut conſequentis periculi uitationem qualibet ratione. Haec diſtribuitur in uim & dolum: quorum aut alterum ſeparatim, aut utrumque ſumemus coniunctim. Vis ſecernitur per exercitus, claſſes, arma, tormenta, euocationes hominum, & alias huiuſmodi res. Dolus conſumi-

tur

tur in pecuniam, pollicitationes, diſſimulationes, maturationes, mentitiones, & ceteras res, de quibus magis idoneo tempore loquemur, ſi quando de re militari, aut de adminiſtratione reip. ſcribere uelimus. Honeſta res diuiditur in rectum & laudabile. Rectum eſt, quod cum uirtute & officio fit. id diuiditur in prudentiam, iuſtitiam, fortitudinem, modeſtiam. Prudentia eſt calliditas, quae ratione quadam poteſt delectum habere bonorum & malorum. Dicitur item prudentia, ſcientia cuiuſdam artificij. Item appellatur prudentia, multarum rerum memoria, & uſus complurium negotiorum. Iuſtitia eſt aequitas, ius unicuique tribuens pro dignitate cuiuſque. Fortitudo eſt rerum magnarum appetitio, & rerum humilium contemptio, & laboris cum utilitatis ratione perpeſſio. Modeſtia eſt in animo continens moderatio cupiditatum. Prudentiae partibus utemur in dicendo, ſi commoda cum commodis conferemus, cum alterum ſequi, uitare alterum cohortemur. Aut ſi qua in re cohortabimur aliquem, cuius rei aliquam diſciplinabilem ſcientiam poterimus habere, &, quo modo, aut qua quidque ratione fieri oporteat, oſtẽdemus. Aut ſi ſuadebimus, quippiam, cuius rei geſtae aut praeſentem, aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facile id, quod uelimus, exemplo allato perſuadere poſſimus. Iuſtitiae partibus utemur, ſi aut innocentum, aut ſupplicum dicemus miſereri oportere: ſi oſtendemus bene merentibus gra-

tiam

tiam referri conuenire: ſi demonſtrabimus ulciſci male meritos oportere: ſi fidem magnopere cenſebimus conſeruandam: ſi leges & mores ciuitatis egregie dicemus ſeruari oportere: ſi ſocietates atque amicitias ſtudioſe dicemus coli conuenire: ſi, quod ius in parentes, deos, patriam natura comparauit, id religioſe colendum demonſtrabimus: ſi hoſpitia, clientelas, cognationes, affinitates caſte colendas eſſe dicemus: ſi nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec ſimultate a uia recta oſtendemus deduci oportere: ſi dicemus in omnibus ius aequabile ſtatui conuenire. His atque huiuſmodi partibus iuſtitiae, ſi quam rem in concione, aut in concilio faciendam cenſebimus, iuſtam eſſe oſtendemus: contrarijs iniuſtam. ita fiet, ut eiſdem locis & ad ſuadendum, & ad diſſuadendum ſimus parati. Sin fortitudinis retinendae cauſſa faciendum quid eſſe dicemus, oſtendemus res magnas & excelſas ſequi & appeti oportere: & item res humiles & indignas uiris fortibus uiros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate ſua iudicare. Item, a nulla re honeſta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorem mortem turpitudine haberi; nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur; nullius pro rei ueritate metuere inimicitias; quodlibet pro patria, parentibus, hoſpitibus, amicis, & ijs rebus, quas iuſtitia colere cogit, adire periculum, & quemlibet ſuſcipere laborem. Modeſtiae partibus utemur, ſi nimias libidines

dines honoris, pecuniae, ſimiliumq. rerum uituperabimus: ſi unamquamque rem certo naturae termino definiemus: ſi denique, quod cuique ſatis ſit, oſtendemus, & nimium progredi diſſuadebimus, & modum unicuique rei ſtatuemus. Huiuſmodi partes ſunt uirtutis amplificandae, ſi ſuadebimus; attenuandae, ſi ab his dehortabimur, ut haec attenuentur, quae ſupra demonſtraui. nam nemo erit, qui cenſeat a uirtute recedendum. uerum aut res huiuſmodi non dicatur eſſe, ut uirtutem poſſimus egregiam experiri: aut in contrarijs potius rebus, quam in his, uirtus conſtare oſtendatur. Item ſi quo pacto poterimus, quam is, qui contradicet, iuſtitiam uocarit, nos demonſtrabimus ignauiam eſſe, & inertiam, ac paruam liberalitatem. Quam prudentiam appellarit, ineptam & garrulam, & odioſam ſcientiam eſſe dicemus. Quam ille modeſtiam dicet eſſe, eam nos inertiam & diſſolutam negligentiam dicemus. Quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam & inconſideratam appellabimus temeritatem. Laudabile eſt, quod conficit honeſtam & praeſentem & ſequentem commemorationem. Hoc nos eo a recto ſeparauimus, non quod hae quattuor partes, quae ſubijciuntur ub uocabulo recti, hanc honeſtatis commemorationem dare non ſoleant; ſed quamquam ex recto laudabile naſcatur, tamen in dicendo ſeorſum tractandum eſt hoc ab illo. neque enim ſolum laudis cauſſa rectum ſequi conuenit, ſed, ſi laus conſequitur, duplicatur

plicatur recti appetendi uoluntas. Cum igitur erit demonſtratum rectum, laudabile eſſe demonſtrabimus aut ab idoneis hominibus, ut ſi qua res honeſtiori ordini placeat, quae a deteriore ordine improbetur; aut aliquibus ſocijs, aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, poſterisq. noſtris. Cum huiuſmodi locorum diuiſio ſit in conſultatione, breuiter aperienda eſt totius tractatio cauſſae. Exordiri licebit uel a principio, uel ab inſinuatione, uel ab ijſdem rationibus, quibus in iudiciali cauſa. Si cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrare oportebit. Quoniam in huiuſmodi cauſſis finis eſt utilitas, & ea diuiditur in rationem tutam, atque honeſtam: ſi utrumque poterimus oſtendere, utrumque pollicebimur nos in dicendo demonſtraturos eſſe: ſin alterum demonſtraturi erimus, ſimpliciter quod dicturi ſumus, oſtendemus. At ſi noſtram rationem tutam eſſe dicemus, diuiſione utemur in uim, & conſilium. nam quod in docendo rei dilucidandae cauſſa dolum appellauimus, id in dicendo honeſtius conſilium appellabimus. Si rationis noſtrae ſententiam rectam eſſe dicemus, & omnes partes recti incident; quadripartita diuiſione utemur; ſi non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione & confutatione utemur locis, quas ante oſtendimus, noſtris confirmandis, contrarijs confutandis. Argumentationis artificioſae tractandae ratio de ſecundo libro petetur. Sed ſi acciderit, aut in conſultatione alteri ab

tuta ratione, alteri ab honeſta ſententia, ſi ut in deliberatione eorum, qui a Poenis circumſeſſi deliberant quid agant: qui tutam rationem ſequi ſuadebit, his locis utetur: nullam rem utiliorem eſſe incolumitate: uirtutibus uti neminem poſſe, qui ſuas rationes in tuto non collocarit: ne deos quidem eſſe auxilio ijs, qui ſe inconſulto in periculum mittant: honeſtum nihil oportere exiſtimari, quod non ſalutem pariat. Qui tutae rei praeponet rationem honeſtam, his locis utetur: uirtutem nullo tempore relinquendam: uel dolorem, ſi is timeatur; uel mortem, ſi ea formidetur, dedecore & infamia leuiorem eſſe: conſiderare quae ſit turpitudo conſecutura. At non immortalitatem, neque aeternam incolumitatem conſequi; nec eſſe exploratum, illo uitato periculo, nullum in aliud periculum uenturos: uirtute, uel ultro ad mortem proficiſci eſſe praeclarum: fortitudini fortunam quoque eſſe adiumento ſolere: eum tute uiuere, qui honeſte uiuat, non qui in praeſentia incolumis ſit: & eum, qui turpiter uiuat, incolumem in perpetuum eſſe non poſſe. Concluſionibus fere ſimilibus in his, et iudicialibus cauſſis uti ſolemus, niſi quod his maxime conducit quamplurima rerũ ante geſtarũ exempla proferre. Nunc ad demonſtratiuũ genus cauſſae tranſeamus.

QVONIAM *haec cauſſa diuiditur in laudem & uituperationem, quibus ex rebus laudem conſtituerimus, ex cõtrarijs rebus erit uituperatio comparanda. Laus igitur poteſt eſſe rerum externarum;*

&

& corporis, & animi. Rerum externarum ſunt ea, quae caſu aut fortuna ſecunda, aut aduerſa accidere poßunt; ut genus, educatio, diuitiae, poteſtates, gloriae, ſodalitates, amicitiae, & quae huiuſmodi ſunt, & ea quae his ſunt contraria. Corporis ſunt ea, quae natura corpori attribuit commoda aut incommoda; ut uelocitas, uires, dignitas, ualetudo, & quae contraria ſunt. Animi ſunt ea, quae conſilio & cogitatione noſtra conſtant; ut prudentia, iuſtitia, fortitudo, modeſtia, & quae contraria ſunt. Erit igitur haec confirmatio, & confutatio nobis. In huiuſmodi cauſſa principium ſumetur aut ab noſtra, aut ab eius, de quo loquemur; aut ab eorum qui audient perſona, aut ab re. Ab noſtra, ſi laudabimus, dicemus aut officio facere, quod cauſſa neceſſitudinis intercedat; aut ſtudio, quod eiuſmodi uirtutis ſit, ut omnes commemorare debeant uelle; aut quod rectum ſit, ex aliorum laude oſtendere qualis noſter animus ſit. Si uituperabimus, aut merito facere, quod ita tractati ſumus; aut ſtudio, quod utile putemus eſſe, ab omnibus unicam malitiam, atque nequitiam cognoſci; aut quod placeat oſtendi, quid nobis diſpliceat, ex aliorum uituperatione. Ab eius perſona, de quo loquemur, ſi laudabimus, uereri nos dicemus, ut illius facta uerbis conſequi non poſſimus: omnes homines illius uirtutes praedicare oportere; ipſa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si uituperabimus, ea, quae ui-

debimus contraria paucis uerbis commutatis dici poſſe, dicemus, ut paullo ante ſupra exempli cauſſa demonſtratum eſt. Ab auditorum perſona, ſi laudabimus, dicemus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi cauſſa pauca eſſe dicturos: aut ſi erunt ignoti, ut talem uirum uelint cognoſcere; petemus: quoniam in eodem uirtutis ſtudio ſint, apud quos laudemus, quo ille qui laudatus fuerit, ſperare nos facile iis, quibus uelimus, huius facta probaturos. Contra uituperatio: quoniam norint, pauca de nequitia eius nos eſſe dicturos: quod ſi ignorent, petemus ut cognoſcant, uti malitiam uitare poſſint: quoniam diſſimiles ſunt qui audiant, atque ille qui uituperatur, nos ſperare eos illius uitam uehementer improbaturos. Ab rebus ipſis, incertos eſſe quid potiſſimum laudemus: uereri, ne, cum multa dixerimus, plura praetereamus, & quae ſimiles ſententias habebunt: quibus ſententiis contraria ſumuntur a uituperatione. Principio tractato, tum ab re, tum ab aliqua harum, quas ante commemorauimus, rationum, narratio non erit ulla, quae neceſſario conſequatur: ſed ſi qua inciderit, cum aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrandum ſit cum laude, aut uituperatione, praeceptio narrandi de primo libro repetetur. Diuiſione hac utemur: Primo exponemus, quas res laudaturi ſumus, aut uituperaturi. Deinde, ut quaeque, quo ue tempore res erit geſta, ordine dicemus,

ut,

ut, quid, quamq; tute, cauteq; egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi uirtutes, aut uitia. Deinde commoda, aut incommoda corporis, aut rerum externarum, quo modo ab animo tractata ſint, demonſtrare. Ordinem hunc adhibere in demonſtranda uita debemus. Ab externis rebus genus in laude, quibus maioribus natus ſit: ſi bono genere, parem aut excelſiorem fuiſſe: ſi humili genere, ipſum in ſuis, non in maiorum uirtutibus habuiſſe praeſidium. In uituperatione, ſi bono genere, dedecori maioribus fuiſſe: ſi malo, tamen his ipſis detrimento fuiſſe. Educatio in laude, bene, & honeſte, in bonis diſciplinis per omnem pueritiam: in uituperatione, e contrario. Deinde tranſire oportet ad corporis commoda. A natura in laude: ſi ſit dignitas, atque forma, laudi fuiſſe eam, non, quemadmodum ceteris, detrimento atque dedecori: ſi uires atque uelocitas egregia, honeſtis haec exercitationibus & induſtrijs dicemus comparata: ſi ualetudo, ex perpetua diligentia & temperantia cupiditatum. In uituperatione, ſi erunt haec corporis commoda, male his uſum dicemus, quae caſu & natura tamquam quilibet gladiator habuerit: ſi non erunt, praeter formam omnia ipſius culpa, & intemperantia non fuiſſe dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res; & in his, animi quae uirtutes, aut quae uitia fuerint, conſiderabimus; diuitiae an paupertas fuerit, & quae poteſtates, quae gloriae, quae

amicitiae, quae inimicitiae, & quid fortiter in inimicitijs gerendis fecerit; cuius cauſſa ſuſceperit inimicitias; qua fide, beneuolentia, officio geſſerit amicitias; in diuitijs qualis, aut in paupertate cuiuſmodi fuerit, quemadmodum habuerit in poteſtatibus gerendis animum: ſi interierit, cuiuſmodi mors eius fuerit, cuiuſmodi res mortem eius ſit conſecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime conſideratur, illae quattuor animi uirtutes erunt accommodandae, ut, ſi laudemus, aliud iuſte, aliud fortiter, aliud modeſte, aliud prudenter factum eſſe dicamus: ſi uituperemus, e contrario. Perſpicuum eſt iam nimirum ex hac diſpoſitione, quemadmodum ſit tractanda tripertita diuiſio laudis & uituperationis, ſi illud etiam aſſumpſerimus, non neceſſe eſſe nos omnes has partes in laudem, aut uituperationem transferre: propterea quod ſaepe ne incidunt quidem; ſaepe ita tenuiter incidunt, ut non ſint neceſſariae dictu. Quapropter eas partes, quae firmiſſimae uidebuntur, legere oportebit. Concluſionibus breuibus utemur, enumeratione ad exitum cauſſae: in ipſa cauſſa crebras et breues amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus cauſſae, eo quod raro accidit in uita, negligentius conſiderandum eſt. neque enim id, quod poteſt accidere ut faciendum ſit aliquando, non oportet uelle quam accommodatiſſime poſſe facere. Et ſi ſeparatim haec cauſſa minus ſaepe tractatur,

at

at in iudicialibus & in deliberatiuis cauſſis ſaepe magnae partes uerſantur laudis, aut uituperationis. quare in hoc quoque genere cauſſae non nihil induſtriae conſumendum putauimus. Nunc, abſoluta nobis difficillima parte rhetoricae, hoc eſt inuentione perpolita, atque ad omne cauſſae genus accommodata, tempus eſt ad ceteras partes proficiſci. Deinceps igitur de diſpoſitione dicemus.

QVONIAM *diſpoſitio eſt, per quam illa, quae inuenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuncietur; uidendum eſt, cuiuſmodi rationem in diſponendo habere conueniat. Genera diſpoſitionis ſunt duo, unum ab inſtitutione artis profectum, alterum ad caſum temporis accommodatum. Ex inſtitutione artis diſponemus, cum ſequemur eam praeceptionem, quam in primo libro expoſuimus, hoc eſt, ut utamur principio, narratione, diuiſione, confirmatione, confutatione, concluſione: & hunc ordinem, quemadmodum praeceptum eſt ante, in dicendo ſequemur. Item ex inſtitutione artis non modo totas cauſſas per orationem, ſed ſingulas quoque argumentationes diſponemus, quemadmodum in libro ſecundo docuimus, id eſt, expoſitionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Haec igitur duplex diſpoſitio eſt, una per orationes, altera per argumentationes, ab inſtitutione artis profecta. Eſt autem alia diſpoſitio, quae, cum ab ordine artificioſo recedendum eſt, oratoris iudicio*

ad tempus accommodatur: ut ſi a narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmiſſima argumentatione, aut a litterarum aliquarum recitatione: aut ſi ſecundum principium confirmatione utamur, deinde narratione, aut ſi quam huiuſmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, niſi cauſſa poſtulet, fieri oportebit. nam ſi uehementer aures auditorum obtuſae uidebuntur, atque animi defatigati ab aduerſarijs multitudine uerborum, commode poterimus principio ſuperſedere, & exordiri cauſſam aut a narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde ſi commodum erit, quia non ſemper neceſſe eſt, ad principij ſententiam reuerti licebit. Si cauſſa noſtra magnam difficultatem uidebitur habere, ut nemo aequo animo principium poſſit audire: a narratione cum inceperimus, ad principij ſententiam reuertamur licebit. Si narratio parum probabilis eſt, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus & tranſlationibus partium ſaepe uti neceſſe eſt, cum ipſa res artificioſam diſpoſitionem artificioſe commutare cogit. In confirmatione & confutatione argumentationum diſpoſitiones huiuſmodi conuenit habere, firmiſſimas argumentationes in primis & in poſtremis cauſſae partibus collocare; mediocres et neque inutiles ad dicendum, neque neceſſarias ad probandum, quae ſi ſeparatim ac ſingulae dicantur, infirmae ſunt, cum ceteris coniunctae, firmae & probabiles

biles ſiunt, interponi & in medio collocari oportet. nam & re narrata ſtatim exſpectat animus auditoris, qua re cauſſa confirmari poſſit. quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem. & quoniam nuperrime dictum facile memoriae mandatur; utile eſt, cum dicere deſinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. haec diſpoſitio locorum, tamquam inſtructio militum, facillime in dicendo, ſicut illa in pugnando, parare poterit uictoriam.

PRONVNTIATIONEM *multi maxime oratori utilem dixerunt eſſe, & ad perſuadendum plurimum ualere. nos, quid unum de quinque rebus plurimum proſit, non facile dixerimus, nec egregie magnam eſſe utilitatem in pronunciatione ſola audacter confirmauerimus. nam commodae inuentiones, & concinnae uerborum elocutiones, et partium cauſſae artificioſae diſpoſitiones, & horum omnium diligens memoria, ſine pronunciatione non plus, quam ſine his rebus pronunciatio ſola, ualere poterit. quare, quia nemo de ea re diligenter ſcripſit, (nam omnes uix poſſe putarunt de uoce, uultu, geſtu dilucide ſcribi, cum hae res ad ſenſus noſtros pertinerent) & quia magnopere ea pars a nobis ad dicendum comparanda eſt, non negligenter uidetur tota res cōſideranda. Diuiditur igitur pronunciatio in uocis figuram, & corporis motum. Figura uocis eſt, quae ſuum quendam*

poſſidet habitum, ratione & induſtria comparatum. ea diuiditur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem uocis maxime comparat natura: non nihil hanc auget, ſed maxime cura conſeruat. Firmitudinem uocis maxime natura comparat, non nihil adauget, & maxime conſeruat exercitatio declamationis. Mollitudinem uocis, hoc eſt, ut eam torquere in dicendo pro noſtro commodo poſſimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine uocis & firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet commonere, niſi ut ab ijs, qui non inſcij ſunt eius artificij, ratio curandae uocis petatur. De ea parte firmitudinis, quae conſeruatur ratione declamationis, & de mollitudine uocis, quae maxime neceſſaria eſt oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum uidetur. Firmam igitur quammaxime poterimus in dicendo uocem conſeruare, ſi quammaxime ſedata & depreſſa uoce principia dicemus. nam laeduntur arteriae, ſi, antequam leni uoce permulſae ſunt, acri clamore compleantur. Etiam interuallis longioribus uti conueniet. recreatur enim uox ſpiritu, & arteriae reticendo acquieſcunt. Et continuum clamorem remittere, & ad ſermonem tranſire oportet: commutationes enim faciunt, ut, nullo genere uocis effuſo, in omni uoce integri ſimus. Et acutas uoces excla-

mationes

mationes uitare debemus. ictus enim fit, & uulnerantur arteriae acuta atque attenuata nimis acclamatione, & ſiquis ſplendor eſt uocis, conſumitur clamore uniuerſus. Et uno ſpiritu continenter multa dicere in extrema conuenit oratione. fauces enim caleſiunt, & arteriae complentur, & uox, quae uarie tractata eſt, reducitur in quendam ſonum aequabilem, atque conſtantem. Saepe rerum naturae gratia quaedam iure debetur, uelut accidit in hac re. nam quae diximus ad uocem ſeruandam prodeſſe, eadem attinent ad ſuauitatem pronunciationis: ut, quod noſtrae uoci proſit, idem uoluptate auditoris probetur. Vtile eſt ad firmitudinem uocis, ſedata uox in principio. quid inſuauius, quam clamor in exordio cauſſae? Interualla uocem confirmant. eadem ſententias concinniores diuiſione reddunt, & auditori ſpatium cogitandi relinquunt. Conſeruat uocem continui clamoris remiſſio, & auditorem quidem uarietas maxime delectat, cum ſermone animum eius retinet, aut exuſcitat clamore. Acuta exclamatio uocem, & fauces uulnerat. eadem laedit auditorem. habet enim quiddam illiberale, & ad muliebrem potius uociferationem, quam ad uirilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens uox remedio eſt uoci. quid? haec eadem nonne animum uehementiſſime calefacit auditoris in totius concluſione cauſſae? Quoniam igitur res eadem uocis firmitudini, & pronunciationis ſuauitudini

itudini prodeſt; de utraque re ſimul erit in praeſentia dictum; de firmitudine, quae uiſa ſunt, & de ſuauitate, quae coniuncta fuerunt: cetera ſuo loco paullo poſt dicemus. Mollitudo igitur uocis, quoniam omnis ad rhetoris praeceptionem pertinet, diligentius nobis conſideranda eſt. Eam diuidimus in ſermonem, contentionem, amplificationem. Sermo eſt oratio remiſſa, & finitima quotidianae locutioni. Contentio eſt oratio acris, & ad confirmandum, & confutandum accommodata. Amplificatio eſt oratio, quae aut ad iracundiam inducit, aut ad miſericordiam trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in partes quattuor, dignitatem, demonſtrationem, narrationem, iocationem. Dignitas eſt oratio cum aliqua grauitate, & uocis remiſſione. Demonſtratio eſt, quae docet remiſſa uoce quo modo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio eſt rerum geſtarum aut perinde ut geſtarum expoſitio. Iocatio eſt oratio, quae ex aliqua re riſum pudentem & liberalem poteſt comparare. Contentio diuiditur in continuationem, & diſtributionem. Continuatio eſt orationis enunciandae acceleratio clamoſa. Diſtributio eſt in contentione oratio frequens, cum raris & breuibus interuallis, acri uociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationem, et conqueſtionem. Cohortatio eſt, quae aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Conqueſtio eſt oratio, quae incommodorum amplificatione animum auditoris

ad

ad miſericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo uocis in tres partes diuiſa eſt, & hae partes ipſae in octo partes alias diſtributae; harum octo partium quae cuiuſque idonea pronunciatio ſit, demonſtrandum uidetur. Sermo cum eſt in dignitate, plenis faucibus quamſedatiſſima & depreſſiſſima uoce uti conueniet, ita tamen, ut ne ab oratoria conſuetudine ad tragicam tranſeamus: cum autem eſt in demonſtratione; uoce paullulum attenuata, crebris interuallis & diuiſionibus uti oportet, ut ipſa pronunciatione eas res, quas demonſtrabimus, inſerere atque interſecare uideamur in animis auditorum. cum autem ſermo in narratione eſt, tum uocum uarietate opus eſt, ut, quo quidque pacto geſtum ſit, ita narrari uideatur. Strenue quod uolumus oſtendere factum, celeriuſcule dicemus: at aliud, otioſe retardabimus. Deinde modo acriter, tum clementer, modeſte, hilariter in omnes partes commutabimus, ut uerba: ita pronunciationem. Si qua inciderint in narratione dicta, rogata, reſponſa, ſi quae admirationes, de quibus nos narrabimus; diligenter animaduertemus, ut omnium perſonarum ſenſus atque animos uoce exprimamus. Sin erit ſermo in iocatione, leniter tremebunda uoce, cum parua ſignificatione riſus, ſine ulla ſuſpicione nimiae cachinnationis, leniter oportebit a ſermone ſerio torquere ad liberalem iocum uocem. Cum autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per diſtributionem facien-

dum eſt, in continuatione adaucto mediocriter ſono uocis, uerbis continuandis, uocem quoque adaugere oportebit, & torquere ſonum, & celeriter cum clamore uerba conficere, ut uim uolubilem orationis uociferatio conſequi poſſit. In diſtributione uocem ab imis faucibus exclamatione quamclariſſima adhibere oportet, & quantum ſpatij per ſingulas exclamationes ſumpſerimus, tantum in ſingula interualla ſpacij conſumere iubemur. In amplificationibus, cum cohortatione utemur uoce attenuatiſſima, clamore leni, ſono aequabili, commutationibus crebris, maxima celeritate. In conqueſtione utemur uoce depreſſa, inclinato ſono, crebris internallis, longis ſpatijs, magnis commutationibus. De figura uocis ſatis dictum eſt: nunc de corporis motu dicendum uidetur. Motus eſt corporis geſtus, & uultus moderatio quaedam, quae pronuncianti conuenit, quae probabiliora reddit ea, quae pronunciantur. Conuenit igitur in uultu pudorem, & acrimoniam eße; in geſtu nec uenuſtatem conſpicuam, nec turpitudinem eſſe, ut aut hiſtriones, aut operarij uideamur eſſe. At eaſdem igitur partes, in quas uox eſt diſtributa, motus quoque corporis ratio uidetur eſſe accommodanda. Nam ſi erit ſermo cum dignitate, ſtantes in ueſtigio, leui dexterae motu loqui oportebit, hilaritate, triſtitia, mediocritate uultus ad ſermonis ſententias accommodata. Sin erit in demonſtratione ſermo, paullulum corpus a ceruicibus demittemus.

nam

nam hoc eſt a natura datum, ut quamproxime tum uultum admoueamus ad auditores, ſi quam rem docere eos, & uehementer inſtigare uelimus. Sin erit in narratione ſermo, idem motus poterit idoneus eſſe, qui paullo ante demonſtrabatur in dignitate. Sin erit in iocatione, uultu quandam debebimus hilaritatem ſignificare, ſine commutatione geſtus. Sin contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili uultu, acri aſpectu utemur. Sin contentio fiet per diſtributionem, celeri porrectione brachij, inambulatione, pedis dextri rara ſupploſione, acri & defixo aſpectu uti oportet. Sin utemur amplificatione per cohortationem, paullo tardiore, & conſideratiore geſtu conueniet uti, ſimilibus ceteris rebus, atque in contentione per continuationem. Sin utemur amplificatione per conqueſtionem, feminco plangore, & capitis ictu, nonnumquam ſedatè, & conſtanti geſtu, moeſto, & conturbato uultu uti oportebit. Non ſum neſcius, quantum ſuſceperim negotij, qui motus corporis exprimere uerbis, & imitari ſcriptura conatus ſim uoces. uerum nec hoc conſiſus ſum poſſe fieri, ut de his rebus ſatis commode ſcribi poſſet: nec, ſi id fieri non poſſet, hoc, quod feci, fore inutile putabam: propterea quod hic admonere uoluimus, quod oporteret, reliqua trademus exercitationi. hoc ſcire tamen oportet, pronunciationem bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur. Nunc ad theſaurum inuentorum, atque omnium partium rhetori-

cae

cae cuſtodem memoriam tranſeamus.

MEMORIA *utrum habeat quiddam artificij, an omnis a natura proficiſcatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. nunc, perinde atque conſtet in hac re multum ualere artem, & praeceptionem; ita ea de re loquemur. placet enim nobis eſſe artificium memoriam. quare placeat, alias oſtendemus: in praeſentia, cuiuſmodi ſit ea, aperiemus. Sunt igitur duae memoriae, una naturalis, altera artificioſa. Naturalis eſt ea, quae noſtris animis inſita eſt, & ſimul cum cogitatione nata. Artificioſa eſt ea, quam confirmat inductio quaedam, & ratio praeceptionis. Sed quia in ceteris rebus ingenij bonitas imitatur ſaepe doctrinam, ars porro naturae commoda confirmat, & auget: ita fit in hac re, ut nonnumquam naturalis memoria, ſi cui data eſt egregia, ſimilis ſit huic artificioſae, porro haec artificioſa naturae commoda retineat, & amplificet ratione doctrinae. Quapropter & naturalis memoria praeceptione conformanda eſt, ut ſit egregia: & haec, quae doctrina, datur indiget ingenij. nec hoc magis aut minus in hac re, quam in ceteris artibus fit, ut ingenio, doctrina praeceptione, natura niteſcat. quare & illis, qui natura memores ſunt, utilis haec erit inſtitutio, quod tute paullo poſt poteris intelligere. quod ſi illi freti ingenio noſtra praeceptione non indigerent, tamen iuſta cauſſa daretur, quare ijs, qui minus ingenij habent, adiumento uelimus eſſe. Nunc de artificioſa*

cioſa memoria loquemur. Conſtat igitur artificioſa memoria ex locis & imaginibus. Locos appellamus eos, qui breuiter perfecte, inſignite aut natura, aut manu ſunt abſoluti, ut eos facile naturali memoria comprehendere & amplecti queamus, ut aedes, intercolumnium, angulum, fornicem, & alia, quae his ſimilia ſunt. Imagines ſunt formae quaedam, & notae, & ſimulacra eius rei, quam meminiſſe uolumus: quod geuus, equi, leones, aquilae: quorum memoriam ſi uolemus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc cuiuſmodi locos inuenire, & quo pacto reperire, & in locis imagines conſtituere oporteat, oſtendemus. Quemadmodum igitur qui litteras ſciūt, poſſunt id, quod dictum eſt, ſcribere, & recitare quod ſcripſerunt: ita qui μνημονικὰ didicerunt, poſſunt quae audierunt in locis collocare, & ex his memoriter pronunciare. Loci enim cerae aut chartae ſimillimi ſunt, imagines litteris, diſpoſitio & collocatio imaginum ſcripturae, pronunciatio lectioni. Oportet igitur ſi uolumus multa meminiſſe, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare poſſimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quando perturbatione ordinis impediamur, quo ſecius, quotoquoque loco libebit, uel a ſuperiore, uel ab inferiore, uel a media parte imagines ſecuti, ea, quae mandata locis erunt, edere & proferre poſſimus. nā ut, ſi in ordine ſtantes notos complures uiderimus,

nihil noſtra interſit, utrum a ſummo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eueniet, ut in quamlibet partem, quotoquoque loco libebit, imaginibus commoniti dicere poſſimus id, quod locis mandaue rimus. Quare placet & ex ordine locos comparare, & locos, quos aſſumpſerimus, egregie commeditari oportebit, ut perpetuo nobis haerere poſſint. nam imagines, ſicut litterae, delentur, ubi nihil illis utimur: loci, tamquam cera, remanere debent. Et ne forte in numero locorum falli poſſimus, quinctum quemque locum placet notari: quod genus, ſi in quincto loco manum auream collocemus, & ſi in decimo aliquem notum, cui praenomen ſit decimo: deinde facile erit ſimiles notas quincto quoque loco collocare. Item commodius eſt in derelicta, quam in celebri regione locos comparare: propterea quod frequentia & obambulatio hominum conturbat, & infirmat imaginum notas: ſolitudo conſeruat integras ſimulacrorum figuras. Praeterea diſſimiles forma atque natura loci comparandi ſunt, ut diſtinctae interlucere poſſint: nam ſi quis multa intercolumnia ſumpſerit, conturbabitur ſimilitudine loco rum, ut ignoret quid in quoque loco collocarit. Et magnitudine modica, & mediocres locos haberi oportet. nam & praeter modũ ampliuagas imagines reddunt, & nimis anguſti ſaepe non uidentur poſſe capere imaginũ collocationẽ. Tũ nec nimis illuſtres, nec uehementer obſcuros locos haberi oportet; ne

aut

aut obcaecentur tènebris imagines, aut ſplendore praefulgeant. Interualla locorum mediocria eſſe placet, fore paullo plus aut minus pedum tricenum. nam ut aſpectus, ita cogitatio minus ualet, ſiue nimis procul amoueris, ſiue uehementer prope admoueris id, quod oportet uideri. Sed quamquam facile eſt ei, qui paullo plura explorauerit, quamuis multos & idoneos locos comparare: tamen, ſi quis ad iſta ſatis idoneos inuenire ſe non putabit, ipſe ſibi conſtituat quam uolet multos licebit. cogitatio enim quamuis regionem poteſt amplecti, & in ea ſitum loci cuiuſdam ad ſuum arbitrium fabricari & architectari. quare licebit, ſi hac prompta copia contenti non erimus, noſmet ipſos nobis cogitatione noſtra regionem conſtituere, & idoneorum locorum commodiſſimam diſtinctionem comparare. De locis ſatis dictum eſt: nunc ad imaginum rationem tranſeamus. Quoniam ergo rerum ſimiles imagines eſſe oportet, & ex omnibus uerbis notas nobis ſimilitudines eligere debemus: duplices ſimilitudines eſſe debent, unae rerum, alterae uerborum. Rerum ſimilitudines exprimuntur, cum ſummatim ipſorum negotiorum imagines comparamus. Verborum ſimilitudines conſtituuntur, cum uniuſcuiuſque nominis & uocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam ſaepe una nota, & imagine ſimplici comprehendemus, hoc modo: Vt ſi accuſator dixerit ab reo hominem ueneno necatum, & hereditatis cauſſa factum arguerit,

& eius rei multos dixerit teſtes, & conſcios eſſe. Si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum ſit, meminiſſe uolemus: in primo loco rei totius imaginem conformabimus, aegrotum in lecto cubantem faciemus ipſum illum, de quo agetur, ſi formam eius detinebimus: ſi eum non agnouerimus, aliquem aegrotum non de minimo loco ſumemus, ut cito in mentem uenire poſſit, & reum ad lectum eius adſtituemus, dextera poculum, ſiniſtra tabulas, medico teſticulos arietinos tenentem. hoc modo & teſtium, & hereditatis, & ueneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cetera crimina ex ordine in locis ponemus, & quotieſcumque rem meminiſſe uolemus. ſi formarum diſpoſitione, & imaginũ diligenti notatione utemur, facile ea, quae uolemus, memoria conſequemur. Cum uerborum ſimilitudines imaginibus exprimere uolemus, plus negotij ſuſcipiemus, & magis ingenium noſtrum exercebimus. id nos hoc modo facere oportebit: Iam domuitionem Reges Atridae parant. In loco conſtituere oportet manus ad caelum tollentem Domitium, cum a Regibus Marcijs loris caedatur. Hoc erit, Iam domuitionem Reges. In altero loco Aeſopum & Cimbrum ſubornare Iphigeniam, Agamemnonem, & Menelaum: hoc erit, Atridae parant. hoc modo omnia uerba erunt expreſſa. Sed haec imaginum conformatio tum ualet, ſi naturalem memoriam exuſcitauerimus hac notatione, ut uerſu poſito, ipſi nobiſcum primum tranſeamus bis aut

ter

ter eum uerſum, deinde cum imaginibus uerba exprimamus. hoc modo naturae ſuppeditabitur doctrina: nam utraque, altera ſeparata, minus erit firma, ita tamen, ut multo plus in doctrina atque arte praeſidij ſit. quod docere non grauaremur, ni metueremus, ne, cum ab inſtituto noſtro receſſiſſemus, minus commode ſeruaretur haec dilucida breuitas praeceptionis. Nunc, quoniam ſolet accidere, ut imagines partim firmae, & acres, et ad mouendum idoneae ſint, partim imbecilles & infirmae, quae uix memoriam poſſint excitare: qua de cauſſa utrumque fiat, conſiderandum eſt, ut cognita cauſſa, quas uitemus, & quas ſequamur imagines, ſcire poſſimus. Docet igitur nos ipſa natura, quid oporteat fieri. nam ſi quas res in uita uidemus paruas, uſitatas, quotidianas, eas meminiſſe non ſolemus: propterea quod nulla niſi noua, aut admirabili re commouetur animus: at, ſi quid uidemus, aut audimus egregie turpe, aut honeſtum, inuſitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminiſſe conſueuimus, itaque quas res ante ora uidemus, aut audimus; obliuiſcimur plerunque: quae acciderunt in pueritia, meminimus optime ſaepe: nec hoc alia de cauſſa poteſt accidere, niſi quod uſitatae res facile e memoria elabuntur, inſignes & nouae manent diutius. Solis exortus, curſus, occaſus nemo admiratur, propterea quod quotidie fiunt: at eclipſes ſolis mirantur, quia raro accidunt: & ſolis eclipſes magis mirantur, quam lunae, quoniam hae cre-

briores ſunt. Docet ergo ſe natura uulgari, & uſitata re non exſuſcitari; nouitate uero & inſigni quodam negotio commoueri. Imitetur igitur ars naturam, & quod ea deſiderat, inueniat; quod oſtendit, ſequatur. nihil eſt enim, quod aut natura extremum inuenerit, aut doctrina primum: ſed rerum principia ab ingenio profecta ſunt, & exitus diſciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere cōſtituere oportebit, quod genus manere in memoria diutiſſime poteſt. id accidet, ſi quammaxime notas ſimiliudines conſtituemus: ſi non mutas, nec uagas, ſed aliquid notum agentes imagines ponemus: ſi egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus: ſi aliqua re exornabimus, ut ſi coronis, aut ueſte purpurea, quo nobis notior ſit ſimilitudo: aut ſi qua re deformabimus, ut ſi cruentam, aut coeno oblitam, aut rubrica delibutam inducamus, quo magis inſignita ſit forma: aut ſi ridiculas res aliquas imaginibus attribuamus. nam ea res quoque faciet, ut facilius meminiſſe poſſimus. nam quas res ueras facile meminimus: eaſdem fictas, & diligenter notatas meminiſſe non eſt difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quoſque locos imaginum renouandarum cauſſa celeriter animo percurramus. Scio pleroſque Graecos, qui de memoria ſcripſerunt, feciſſe, ut multorum uerborum imagines conſcriberent, uti, qui eas ediſcere uellent, paratas haberent, nę quid inquirendo

conſumerent operae: quorum rationem aliquot de cauſſis improbamus: primum, quod in uerborum innumerabilium multitudine ridiculum ſit mille uerborum imagines comparare. quantulum enim poterunt haec ualere, cum ex infinita uerborum copia, modo aliud, modo aliud nos uerbum meminiſſe oportebit? Deinde cur uolumus ab induſtria quemquam remouere, ut ne quid ipſe quaerat, cum nos illi omnia parata quaeſitaq. tradamus? Praeterea ſimilitudine alia alius magis commouetur. nam ut ſaepe, formam ſi quam ſimilem cuipiam dixerimus eſſe, non omnes habemus aſſenſores, quod alij uidetur aliud: ita fit in imaginibus, ut, quae nobis diligenter notae ſint, eae parum uideantur inſignes alijs. quare ſibi quemque ſuo commodo conuenit imagines comparare. Poſtremo praeceptoris eſt docere, quemadmodum quaeri quidque conueniat; aut unum aliquod aut alterum, non omnia quae eius generis erunt, exempli cauſſa ſubijcere, quo res poſſit eſſe dilucidior. ut cum de prooemijs quaerendis diſputamus, rationem damus quaerendi, non mille prooemiorum genera conſcribimus: ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire. Nunc ne forte uerborum memoriam aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitreris, & ipſarum memoria rerum contentus ſis, quod & utiliores ſint, & plus habeant facilitatis; admonendus es, quare uerborum memoriam non improbemus. nam putamus oportere eos, qui uelint res

faciliores ſine labore & moleſtia facile meminiſſe, in rebus difficilioribus eſſe ante exercitatos. Nec nos hanc uerborum memoriam inducimus, ut uerſus meminiſſe poſſimus, ſed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quae pertinet ad utilitatem, confirmetur: ut ab hac difficili conſuetudine ſine labore ad illam facilitatem tranſire poſſimus. Sed cum in omni diſciplina infirma eſt artis praeceptio ſine ſumma aſſiduitate exercitationis, tum uero in μνημονικοῖς *minimum ualet doctrina, niſi induſtria, ſtudio, labore, diligentia comprobetur. Quamplurimos locos ut habeas, & quammaxime ad praecepta accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet: non enim, ſicut in ceteris ſtudijs abducimur nonnumquam occupatione, ita ab hac re nos poteſt cauſſa deducere aliqua. numquam eſt enim, quin aliquid memoriae tradere uelimus, & tum maxime, cum aliquo maiore negotio detinemur: quare cum ſit utile facile meminiſſe, non te fallit, quod tantopere utile ſit, quanto labore ſit appetendum: quod poteris exiſtimare utilitate cognita. pluribus uerbis ad eam te hortari non eſt ſententia, ne aut tu noſtro, aut nos tuo ſtudio, diffidere, aut minus, quam res poſtulat, dixiſſe uideamur. De quinta parte rhetoricae deinceps dicemus: tu primas quaſque partes in animo frequenta, & quod maxime neceſſe eſt, exercitatione confirma.*

LIBER IV.

QVONIAM in hoc libro C. Herenni de elocutione conſcripſimus; & quibus in rebus opus fuit exemplis uti, noſtris exemplis uſi ſumus; & id fecimus praeter conſuetudinem Graecorum, qui de hac re ſcripſerunt: neceſſario faciundum eſt, ut paucis rationem noſtri conſilij demus. atque hoc nos neceſſitudine facere, non ſtudio, ſatis erit ſigni, quod in ſuperioribus libris nihil neque ante rem, neque praeter rem locuti ſumus: nunc ſi pauca, quae res poſtulat, dixerimus; tibi id, quod reliquum eſt artis, ita uti inſtituimus, perſoluemus. ſed facilius noſtram rationem intelliges, ſi prius, quid illi dicant, cognoueris. Compluribus de cauſſis putant oportere, cum ipſi praeceperint quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuſcuiuſque generis ab oratore aut poeta probato ſumptum ponere exemplum, & primum ſe id moleſtia commotos facere dicunt; propterea quod uideatur eſſe oſtentatio quaedam, non ſatis habere praecipere de artificio, ſed ipſos etiam uideri uelle artificioſe gignere exempla. hoc eſt, inquiunt, oſtentare ſe, non artem oſtendere. quare pudor in primis eſt ad eam rem impedimento; ne nos ſolos probare, nos amare, alios contemnere, &

deridere uideamur. etenim cum poſſimus ab Ennio ſumptum, aut a Graccho ponere exemplum; uidetur eſſe arrogantia, illa relinquere, & ad ſua deuenire. Praeterea, exempla teſtimoniorum locum obtinent. id enim, quod admonuerit, & leuiter fecerit praeceptio, exemplo ſicut, teſtimonio comprobatur. non igitur ridiculus ſit, ſi quis in lite, aut in iudicio domeſtico pugnet, & ſui ipſius teſtimonio abutatur? ut enim teſtimonium, ſic exemplum rei confirmandae cauſſa ſumitur. non ergo oportet hoc, niſi a probatiſſimo, ſumi; ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipſum confirmationis. etenim neceſſe eſt, aut ſe omnibus anteponant, & ſua maxime probent: aut negent optima exempla, quae a probatiſſimis oratoribus, aut poetis ſumpta ſunt. ſi ſe omnibus anteponant, intolerabili arrogantia ſunt. ſi quos ſibi praeponant, & eorum exempla ſuis exemplis non putent praeſtare; non poſſunt dicere quare ſibi illos anteponant. quid igitur ipſa auctoritas antiquorum, non cum res probabiliores, tum hominum ſtudia ad imitandum alacriora reddit? immo erigit omnium cupiditates, & acuit induſtriam, cum ſpes iniecta eſt, poſſe imitando Gracchi aut Craſſi conſequi facultatem. Poſtremo hoc ipſum eſt ſummum artificium, res uarias & diſpares in tot poematibus & orationibus ſparſas, & uage diſiectas ita diligenter eligere, ut unumquodque genus exemplorum ſub ſingulos artis locos ſubijcere poſſis, hoc ſi induſtria ſolum fieri poſſet,

ri poſſet, tamen eſſemus laudandi, cum talem laborem non fugiſſemus: nunc ſine ſummo artificio non poteſt fieri. quis eſt enim, qui, niſi ſumme teneat artem, poſſit ea, quae iubeat ars, de tanta & tam diffuſa ſcriptura notare & ſeparare? ceteri, cum legunt orationes bonas, aut poemata, probant oratores & poetas, neque intelligunt qua re commoti probent, quod ſcire non poſſunt ubi ſit, nec quid ſit, nec quo modo factum ſit id, quod eos maxime delectet. at is, qui & haec omnia intelligit, & idonea maxime eligit, & omnia in arte maxime ſcribenda redigit in ſingulas rationes praeceptionis, neceſſe eſt eius rei ſummus artifex ſit. Hoc igitur ipſum maximum artificium eſt, in arte ſua poſſe & alienis exemplis uti. Haec illi cum dicunt, magis nos auctoritate ſua commouent, quam ueritate diſputationis. illud enim ueremur, ne cui ſatis ſit ad contrariam rationem probandam, quod ab ea ſteterint ij, qui & inuentores huius artificij fuerunt, & uetuſtate iam ſatis omnibus probati ſunt. quod ſi, illorum auctoritate remota, rem omnino uolent cum re comparare, intelligent non omnia eſſe concedenda antiquitati. Primum igitur, quod ab eis modeſtia dicitur, uideamus ne nimium inutiliter & pueriliter proferatur. nam ſi tacere, & nihil ſcribere modeſtia eſt; cur quidquam ſcribunt, aut loquuntur? ſin aliquid ſuum ſcribunt: cur, quo ſecius omnia ſcribant, impediuntur modeſtia? quaſi ſi quis

ad

ad Olympiacum uenerit curſum, & ſteterit ut mittatur, impudenteſq. illos dicat eſſe, qui currere coeperint, ipſe intra carcerem ſtet, & narret alijs, quo modo Ladas aut Boius cum Sicyonijs curſitarint: ſic iſti, cum in artis curriculum deſcenderunt, illos, qui in eo, quod eſt artificij, elaborent, aiunt facere immodeſte: ipſi aliquem antiquum oratorem, aut poetam laudant, aut ſcriptorem, ſic ut in ſtadium rhetoricae artis prodire non audeant. non auſim dicere, ſed tamen uereor, ne, qua in re laudem modeſtiae uenentur, in ea ipſa re ſint impudentes. Quid enim tibi uis, aliquis inquiet? artem tuam ſcribis, gignis nobis nouas praeceptiones, eas ipſe confirmare non potes, ab alijs exempla ſumis: uide ne facias impudenter, qui tuo nomini uelis ex aliorum laboribus libare laudem. nam ſi eorum uolumina prehenderint antiqui oratores, & poetae, & ſuum quiſque de libris ſuis tulerint; nihil iſtis, quod ſuum uelint, relinquetur. At exempla, quoniam teſtimoniorum ſimilia ſunt, item conuenit, ut teſtimonia, ab hominibus probatiſſimis ſumi. Primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, neque teſtificandi cauſſa, ſed demonſtrandi. non enim, cum dicimus eſſe exornationem, quae, uerbi cauſſa, conſtet ex ſimiliter deſinentibus uerbis, & ponimus hoc exemplum a Craſſo, Quod poſſumus & debemus, teſtimonium collocamus, ſed exemplum. Hoc igitur intereſt inter exemplum & teſtimonium.

Exemplo

Exemplo demonſtratur id, quod dicimus, cuiuſmodi ſit. Teſtimonio eſſe illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. Praeterea oportet teſtimonium cum re conuenire: aliter enim rem non poteſt confirmare. at id, quod illi faciunt, cum re non conuenit. Quid ita? quia pollicentur artem ſe ſcribere, & exempla proferunt ab ijs plerumque, qui artem neſcierunt. Tum quis eſt, qui poſſit id, quod de arte ſcripſerit, comprobare, niſi aliquid ſcribat ex arte? Contraq. faciunt, quam polliceri uidentur. nam cum ſcribere artem inſtituunt, uidentur dicere ſe excogitaſſe, quod alios docerent: cum uero ſcribunt, oſtendunt nobis quid alij excogitarint. At hoc ipſum difficile eſt, inquiunt, eligere de multis. Quid dicitis difficile? utrum laborioſum, an artificioſum? ſi laborioſum, non ſtatim praeclarum. ſunt enim multa laborioſa; quae ſi faciatis, non continuo gloriemini. niſi etiam, ſi ueſtra manu fabulas, aut orationes totas tranſcripſiſſetis, glorioſum putaretis. Sin autem iſtud artificium egregium dicitis; uidete ne inſueti rerum maiorum uideamini, ſi uos parua res, ſicuti magna, delectat. nam iſto modo eligere rudis quidem nemo poteſt, ſed ſine ſummo artificio multi. quiſquis enim audierit de arte paullo plus, in elocutione praeſertim; omnia uidere poterit, qua ex arte dicuntur; facere nemo poterit, niſi eruditus. ita ut, ſi de tragoedijs Ennij uelis ſententias eligere, aut de Pacuuianis periodos; ſed, quia plane rudis id facere nemo poterit,

cum

cum feceris, te litteratiſſimum putes; ineptus ſis: propterea quod id facile faciat quiuis mediocriter litteratus. Item ſi, cum ex orationibus, aut poematibus elegeris exempla, quae certis ſignis artificij notata ſunt; quia rudis id nemo facere poſſit; artificioſiſſime te feciſſe putes, erras: propterea quod iſto ſigno uidemus te non nihil eius ſcire, alijs ſignis te ſcire multa intelligimus. Quod ſi artificioſum eſt intelligere quae ſunt ex arte ſcripta, multo eſt artificioſius ipſum ſcribere ex arte, qui enim ſcribit artificioſe, ab alijs commode ſcripta facile intelligere poterit: qui eliget facile, non continuo ipſe commode ſcribit. Et ſi eſt maxime artificioſum, alio tempore utantur ea facultate, non tum cum parere ipſi, & gignere, & proferre debent. Poſtremo in eo uim artificij conſumant, ut ipſi ab alijs potius eligendi, quam aliorum boni electores exiſtimentur. Contra ea, quae ab alijs dicuntur, qui dicunt alienis ſe exemplis uti oportere, ſatis eſt dictum. Nunc, quae ſeparatim dici poſſunt, conſideremus. Dicimus ergo eos omnes, ideo quod alienis utantur, peccare: tum etiam magis delinquere, quod a multis exempla ſumant: & de eo, quod poſtea diximus, ante uideamus. Si concederem aliena oportere aſſumere exempla, uincerem unius oportere. Primum, quod contra hoc nulla ſtaret eorum ratio. liceret enim eligerent, & probarent quemlibet, qui ſibi in omnes res ſuppeditaret exempla, uel poetam, uel oratorem, cuius auctoritate niterentur.

rẽtur. Deinde intereſt magni eius, qui diſcere uult, utrum unum omnia, an omnia neminẽ, ſed aliud a-liũ putet cõſequi poſſe. Si enim putabit poſſe omnia penes unũ cõſiſtere, ipſe quoque ad omnium nitetur facultatẽ: ſi id deſperarit, in paucis ſe exercebit. ip ſis enim contentus erit: nec mirum, cum ipſe praece-ptor artis omnia penes unum reperire non poterit. allatis igitur exemplis a Catone, a Gracchis, a Lae-lio, a Scipione, Galba, Porcina, Craſſo, Antonio, ce terisq., item ſumptis alijs a poetis, & hiſtoriarum ſcriptoribus, neceſſe erit eũ, qui diſcet, ab omnibus putare omnia ab uno pauca uix potuiſſe ſumi. Qua re ſi unius alicuius eſſe ſimilẽ ſatis habebit, omnia, quae omnes habuerint, ſolũ habere ſe poſſe diffidet. ergo inutile eſt ei, qui diſcere uult, putare non unum omnia poſſe. Igitur nemo in hanc incideret opinio-nẽ, ſi ab uno exempla ſumpſiſſent. nunc hoc ſigni eſt ipſos artis ſcriptores non putaſſe unum potuiſſe in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam ne-que ſua protulerunt, neque unius alicuius, aut deni que duorũ, ſed ab omnibus oratoribus et poetis exẽ pla ſumpſerunt. Deinde, ſiquis uelit artẽ demonſtra re nihil prodeſſe ad diſcendũ, nõ male utatur hoc ad iumẽto, quod unus omnes artis partes cõſequi nemo potuerit. Quod igitur iuuat horũ rationẽ, qui omni no improbẽt artẽ, id nõ ridiculũ eſt ipſum ſcriptorẽ artis ſuo iudicio cõprobare? Ergo ab uno ſumẽda fuiſ ſe docuimus exẽpla, ſi sẽper aliũde ſumerẽtur. Nũc omnino aliunde ſic intelligemus ſumenda non fuiſ-ſe.

ſe. Primum omnium, quod ab artis ſcriptore affertur exemplum, de eius artificio debet eſſe, non ut ſi quis purpuram, aut aliud quippiam uendens, dicat, Sume a me, ſed huius exemplum aliunde rogabo, tibiq. oſtendam. ſi, merces ipſi qui uenditant, aliunde exemplum quaeritent aliud mercis: aut ſi aceruos ſe dicant tritici habere, & eorum exemplum pugno non habeant, quod oſtendant; ſi Triptolemus, cum hominibus ſemen largiretur, ipſe ab alijs hominibus id mutuaretur: aut ſi Prometheus, cum mortalibus ignem diuidere uellet, ipſe a uicinis cum teſta ambulans carbunculos corrogaret: non ridiculum uideretur? iſti magiſtri omnium dicendi praeceptores non uidentur ſibi ridicule facere, cum id, quod alijs pollicentur, ab alijs quaerunt. ſi qui ſe fontes maximos penitus abſconditos aperuiſſe dicat, & haec ſitiens quammaxime loquatur, neque habeat quo ſitim ſedet; non irrideatur? iſti cum non modo dominos ſe fontium, ſed ſe ipſos fontes eſſe dicant, & omnium rigare debeant ingenia; non putant fore ridiculum, ſi cum id polliceantur alijs, areſcant ipſi ſiccitate. Chares a Lyſippo ſtatuas facere non iſto modo didicit, ut Lyſippus caput oſtenderet Myronium, brachia Praxitelea, pectus Polycletium: ſed omnia coram magiſtrum facientem uidebat, ceterorum opera uel ſua ſponte conſiderare poterat. iſti credunt eos, qui haec uelint diſcere, alia ratione doceri poſſe commodius. Praeterea ne poſſunt quidem ea, quae

ſumuntur

ſumuntur ab alijs exempla, tam eſſe accommodata ad artem, quam propria. propterea quod in dicendo leuiter unuſquiſque locus plerumque tangitur, ne ars appareat; in praecipiendo expreſſe conſcripta ponere oportet exempla, ut in artis formam conuenire poſſint; & poſt in dicendo, ne poſſit ars eminere, & ab omnibus uideri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cognoſcatur, ſuis exemplis melius eſt uti. Poſtremo haec quoque res nos duxit ad hanc rationem, quod nomina rerum Graeca, quae conuertimus, ea remota ſunt a conſuetudine. quae enim res apud noſtros non erant, earum rerum nomina non poterant eſſe uſitata. Ergo haec aſperiora primo uideantur neceſſe eſt; idq. fiet rei, non noſtra difficultate. Reliquum ſcripturae conſumetur in exemplis. haec aliena ſi poſuiſſemus; factum eſſet, ut, quod commodius eſſet in hoc libro, id noſtrum non eſſet; quod aſperius & inuſitatum, id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de cauſſis, cum artis inuentionem Graecorum probaſſemus, exemplorum rationem ſecuti non ſumus. Nunc tempus poſtulat, ut ad elocutionis praecepta tranſeamus. Bipertita erit igitur nobis elocutionis praeceptio. primum dicemus, quibus in generibus, ſemper omnis oratoria elocutio debeat eſſe; deinde oſtendemus, quas res ſemper habere debeat.

SVNT *igitur tria genera, quae nos figuras ap-*

pellamus, in quibus omnis oratio non uitioſa conſumitur: unam grauem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam uocamus. Grauis eſt, quae conſtat ex uerborum grauium magna & ornata conſtructione. Mediocris eſt, quae conſtat ex humiliore, neque tamen ex infima, & peruulgatiſſima uerborum dignitate. Attenuata eſt, quae demiſſa eſt uſque ad uſitatiſſimam puri ſermonis conſuetudinem. In graui figura conſumetur oratio, ſi quae cuiuſque rei poterunt ornatiſſima uerba reperiri, ſiue propria, ſiue tranſlata, ad unamquamque rem accommodabuntur: & ſi graues ſententiae, quae in amplificatione & commiſeratione tractantur, eligentur: & ſi exornationes ſententiarum aut uerborum, quae grauitatem habebunt, de quibus poſt dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figurae erit hoc exemplum: Nam quis eſt ueſtrum iudices, qui ſatis idoneam poſſit in eum poenam excogitare, qui prodere hoſtibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc ſcelere comparari? quod huic maleficio dignum ſupplicium poteſt inueniri? In ijs, qui uiolaſſent ingenuam, matremfamilias conſtupraſſent, pulſaſſent aliquem, aut poſtremo necaſſent, maxima ſupplicia maiores noſtri conſumpſerunt: huic truculentiſſimo ac nefario facinori ſingularem poenam non reliquerunt? Atque in alijs maleficijs ad ſingulos, aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit: huius ſceleris qui ſunt affines, uno conſilio uniuerſis ciuibus atrociſſimas

calamitates

calamitates machinantur. O feros animos; o crudeles cogitationes, o derelictos ab humanitate homines, qui agere auſi ſunt, aut cogitare potuerunt, quo pacto hoſtes, reuulſis maiorum ſepulcris, deiectis moenibus, ouantes irruerent in ciuitatem; quo modo, deum ſpoliatis templis, optimatibus trucidatis, alijs abreptis in ſeruitutem matribusfamilias & ingenuis ſub hoſtilem libidinem ſubiectis, urbs acerbiſſimo concidat incendio conflagrata: qui ſe non putant id, quod uoluerint, ad exitum perduxiſſe, niſi ſanctiſſimae patriae miſerandum ſcelerati uiderint cinerem. Nequeo uerbis conſequi iudices indignitatem rei: ſed negligentius id fero, quia uos mei non indigetis. ueſter enim uos animus amantiſſimus reip. facile edocet, ut eum, qui fortunas omnium uoluerit prodere, praecipitem perturbetis ex ea ciuitate, quam iſte ſpurciſſimorum hoſtium dominatu nefario uoluerit obruere. In mediocri figura uerſabitur oratio, ſi haec, ut ante dixi, aliquantulum demiſerimus, neque tamen ad infimum deſcenderimus, ſic: Quibuſcum bellum gerimus, iudices uidetis: cum ſocijs, qui pro nobis pugnare, & imperium noſtrum nobiſcum ſimul uirtute & induſtria conſeruare ſoliti ſunt. Hic cum ſe, & opes ſuas, & copiam neceſſariorum norunt, tum uero nihilo minus propter propinquitatem, & omnium rerum ſocietatem, quid in omnibus rebus populus R. poſſet, ſcire & aeſtimare poterant. Hi, cum deliberaſſent nobiſcum bellum ge-

rent? quaeſo quae res erat, qua freti bellum ſuſcipere conarentur? cum multo maximam ſociorum partem in officio manere intelligerent; cum ſibi non multitudinem militum, non idoneos imperatores, non pecuniam publicam praeſto eſſe uiderent, non denique ullam rem, quae res pertineat ad bellum adminiſtrandum: Si cum finitimis de finibus bellum gererent; ſi totum certamen in uno proelio poſitum putarent: tamen omnibus rebus inſtructiores ac paratiores uenirent, ne dum illud imperium orbis terrae, cui imperio omnes gentes, reges, nationes partim ui, partim uoluntate conſenſerunt, cum aut armis, aut liberalitate a populo R. ſuperati eſſent, ad ſe transferre tantulis uiribus conarentur. Quaeret aliquis: Quid Fregellani, non ſua ſponte conati ſunt? Eo quidem minus iſti facile conarentur, quod illi, quemadmodum deſciſſent, uidebant. nam rerum imperiti, qui uniuſcuiuſque rei de rebus ante geſtis exempla petere non poſſunt, ij per imprudentiam facile deducuntur in fraudem. at ij, qui ſciunt quid alijs acciderit, facile ex aliorum euentu ſuis rationibus poſſunt prouidere. Nulla igitur re inducti, nulla ſpe freti arma ſuſtulerunt. Quis hoc credat, tantam amentiam quemquam tenuiſſe, ut imperium populi R. tentare auderet nullis copijs fretus? Ergo aliquid fuiſſe neceſſe eſt: quid aliud, niſi id quod dico, poteſt eſſe? In attenuato figurae genere, quod ad infimum & quotidianum ſermonem demiſſum eſt, hoc erit exemplum. Nam, ut

ut forte hic in balneas uenit, coepit, poſtquam perfuſus eſt, defricari. deinde, ubi uiſum eſt ut in alueum deſcenderet, ecce tibi iſte de tranſuerſo, Heus, inquit, adoleſcens, pueri tui modo me pulſarunt, ſatisfacias oportet. Hic, qui id aetatis ab ignoto praeter conſuetudinem appellatus eſſet, erubuit. Iſte clarius eadem & alia dicere coepit. Hic uix tandem inquit, ſine me conſiderare. Tum uero iſte coepit clamare uoce iſta, quae facile cuiuis rubores eijcere poſſet: Ita petulans es, atque acer, ut non ad ſolarium quidem, ut mihi uidetur, ſed penes ſcenam, & in eiuſmodi locis exercitus ſis. Conturbatus eſt adoleſcens (nec mirum, cui etiam nunc paedagogi lites ad auriculas uerſarentur) imperito eiuſmodi conuiciorum: ubi enim iſte uidiſſet ſcurram exhauſto rubore, qui ſe putaret nihil habere, quod de exiſtimatione perderet, ut omnia ſine famae detrimento facere poſſet? Igitur genera figurarum ex ipſis exemplis intelligi poterunt. Erit enim et attenuata uerborum conſtructio quaedam, & item alia in grauitate, alia poſita in mediocritate. Eſt autem cauendum, ne, dum haec genera conſectemur, in finitima & propinqua uitia ueniamus. Nam graui figurae, quae laudanda eſt, propinqua eſt ea, quae fugienda eſt: quae recte uidebitur appellari, ſi ſufflata nominabitur. nam ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur ſaepe, ita grauis oratio ſaepe imperitis uidetur ea, quae turget, & inflata eſt, cum aut nouis, aut priſcis

uerbis, aut duriter aliunde translatis, aut grauioribus, quam res poſtulat, aliquid dicitur, hoc modo: Nam qui perduellibus uenditat patriam, non ſatis ſupplicij dederit, ſi praeceps in Neptunias depulſus erit lacunas. Paenitet igitur iſtum, qui montes belli fabricatus eſt, campos ſuſtulit pacis. In hoc genus plerique cum declinaßent, & ab eo, quo profecti ſunt, aberrauerunt, & ſpecie grauitatis falluntur, nec perſpicere poſſunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti ſunt, ſi peruenire eo non potuerunt, errantes perueniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans & diſſolutum, eo quod ſine neruis & articulis fluctuat huc & illuc, nec poteſt confirmare, nec uiriliter ſeſe expedire. id eſt huiuſmodi: Socij noſtri cum belligerare nobiſcum uellent, profecto ratiocinati eſſent etiam atque etiam quid poſſent facere, ſi quidem ſua ſponte facerent, & non haberent hic adiutores multos & malos homines, & audaces. ſolent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia uolunt agere. Non poteſt huiuſmodi ſermo tenere attentum auditorem: diffluit enim totus, neque quidquam comprehendens perfectis uerbis amplectitur. Qui non poſſunt in illa facetiſſima uerborum attenuatione commode uerſari, ueniunt ad aridum & exangue genus orationis, quod non alienum eſt exile nominari, cuiuſmodi eſt hoc: Nam iſtic ille in balneas acceſſit: ad hunc poſtea dixit, hic tuus ſeruus me pulſauit. poſtea dixit hic illi,

conſiderabo.

conſiderabo. poſt ille conuicium fecit, & magis magisq. praeſentibus multis clamauit. Friuolus hic quidem iam, & illiberalis eſt ſermo. non enim adeptus eſt id, quod habet attenuata figura, puris uerbis & electis, compoſitam orationem. Omne genus orationis, & graue, & mediocre, & attenuatum, dignitate afficiunt exornationes, de quibus poſt loquemur: quae ſi rarae diſponentur, diſtinctam ſicuti coloribus; ſi crebrae collocabuntur, oblitam reddunt orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut grauem mediocris, mediocrem excipiat attenuata. deinde identidem commutentur, ut facile ſacietas uarietate uitetur.

QVONIAM, *quibus in generibus elocutio uerſari debeat, dictum eſt; uideamus nunc quas res debeat habere elocutio commoda & perfecta. Quae maxime admodum oratori accommodata eſt, tres res in ſe debet habere, elegantiam, compoſitionem, dignitatem. Elegantia eſt, quae facit ut unumquodque pure & aperte dici uideatur. Haec diſtribuitur in latinitatem, & explanationem. Latinitas eſt, quae ſermonem purum conſeruat ab omni uitio remotum. Vitia in ſermone, quo minus is latinus ſit, duo poſſunt eſſe, ſoloeciſmus & barbariſmus. Soloeciſmus eſt, cum in uerbis pluribus conſequens uerbum ſuperiori non accommodatur. Barbariſmus eſt, cum uerbum aliquod uitioſe effertur. Haec qua ratione uitare poſſimus, in arte grammatica dilucide diſcemus. Explanatio eſt, quae reddit*

apertam & dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, uſitatis uerbis, & proprijs. Vſitata ſunt ea, quae uerſantur in ſermone, & conſuetudine quotidiana. Propria, quae eius rei uerba ſunt, aut eſſe poſſunt, qua de loquemur. Compoſitio eſt uerborum conſtructio, quae facit omnes partes orationis aequaliter perpolitas: ea conſeruabitur, ſi fugiemus crebras uocalium concurſiones, quae uaſtam atque hiantem orationem reddunt, ut hoc eſt. Baccae aeneae amoeniſſimae impendebant. Et ſi uitabimus eiuſdem litterae nimiam aſſiduitatem, cui uitio uerſus hic erit exemplo: nam hic nihil prohibet in uitijs, alienis exemplis uti:

O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tuliſti.

Et hic eiuſdem poetae:

Quidquam quiſquam cuiquam, quod conueniat, neget? Et ſi eiuſdem uerbi aſſiduitatem nimiam fugiemus: ea eſt huiuſmodi: Nam cuius rationis ratio non extet, ei rationi ratio non eſt fidem habere. Et ſi non utemur continenter ſimiliter cadentibus uerbis, hoc modo: Flentes, plorantes, lacrymantes, obteſtantes. Et ſi uerborum tranſiectionem uitabimus, niſi quae erit concinna; qua de re poſterius loquemur: quo in uitio eſt Lucilius aſſiduus, ut hoc eſt in priore libro: Has res ad te ſcriptas Luci miſimus Aeli. Item, fugere oportet longam uerborum continuationem, quae & auditoris aures, & oratoris ſpiritum laedit. His uitijs in compoſitione uitatis, reliquum operis conſumendum eſt in dignitate.

tate. Dignitas eſt, quae reddit ornatam orationem uarietate diſtinguens. haec & in uerborum, & ſententiarum exornationem diuiditur. Verborum exornatio eſt, quae ipſius ſermonis inſignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio eſt, quae non in uerbis, ſed in ipſis rebus quandam habet dignitatem.

REPETITIO eſt, cum continuenter ab uno, atque eodem uerbo in rebus ſimilibus & diuerſis principia ſumuntur, hoc modo: Vobis iſtud attribuendum eſt, uobis gratia habenda, uobis res iſta erit honori. Item: Scipio Numantiam ſuſtulit, Scipio Carthaginem deleuit, Scipio pacem peperit, Scipio ciuitatem ſeruauit. Item: Tu in forum prodire, tu lucem conſpicere, tu in horum conſpectum uenire conaris? Audes uerbum facere, audes quidquam ab iſtis petere, audes ſupplicium deprecari? Quid eſt, quod poſſis defendere? quid eſt, quod audeas poſtulare? quid eſt, quod tibi putes concedi oportere? Non iuſiurandum reliquiſti? non amicos prodidiſti? non parenti manus intuliſti? non denique in omni dedecore uolutatus es? Haec exornatio cum multum uenuſtatis habet, tum grauitatis & acrimoniae plurimum. quare uidetur eſſe adhibenda & ad exornandam, & ad augendam orationem. Conuerſio eſt, per quam non, ut ante, primum repetimus uerbum, ſed ad poſtremum continenter reuertimur, hoc modo: Poenos populus R. iuſtitia uicit, armis uicit, liberalitate uicit. Item:

Ex

Ex quo tempore concordia de ciuitate ſublata eſt, libertas ſublata eſt, fides ſublata eſt, amicitia ſublata eſt. Item: C. Laelius homo nauus erat, ingenioſus erat; doctus erat, bonis uiris & ſtudioſis amicus erat, ergo in ciuitate primus erat. Item: Nam cum iſtos, ut abſoluant te, rogas; ut perirent, rogas; ut exiſtimationem negligant, rogas; ut leges populi R. tuae libidini largiantur, rogas. Complexio eſt, quae utramque complectitur exornationem, & hanc, & quam ante expoſuimus. ut & repetatur idem primum uerbum ſaepius; & crebro ad idem poſtremum reuertamur, hoc modo. Qui ſunt, qui foedera ſaepe ruperunt? Carthaginienſes. Qui ſunt, qui crudele bellum in Italia geſſerunt? Carthaginienſes. Qui ſunt, qui Italiam deformauerunt? Carthaginienſes. Qui ſunt, qui ſibi poſtulant ignoſci? Carthaginienſes. Videte ergo, quid conueniat eos impetrare. Item: Quem ſenatus damnarit, quem populus R. damnarit, quem omnium exiſtimatio damnarit, eum uos ſententijs ueſtris abſoluetis? Traductio eſt, quae facit ut, cum idem uerbum crebrius ponatur, non modo non offendat animum, ſed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: Qui nihil habet in uita iucundius uita, is cum uirtute uitam non poteſt colere. Item: Eum tu hominem appellas, qui ſi fuiſſet homo, numquam tam crudeliter uitam hominis petijſſet. At erat inimicus: ergo inimicum ſic ulciſci uoluit, ut ipſe ſibi reperiretur inimicus. Item: Diuitias ſine

diuitum

diuitum eſſe, tu uero uirtutem praefer diuitijs. nam ſi uoles diuitias cum uirtute comparare, uix ſatis idoneae tibi uidebuntur diuitiae, quae uirtutis pediſſequae ſint. Ex eodem genere exornationis, cum idem uerbum modo ponitur in hac, modo in altera re, hoc modo: Cur eam rem tam ſtudioſe curas, quae multas tibi dabit curas? Item: Amari iucundum eſt, ſi curetur ne quid inſit amari. Item: Veniam ad uos, ſi mihi ſenatus det ueniam. In his quattuor generibus exornationum, quae ad huc propoſitae ſunt, non inopia uerborum fit, ut ad idem uerbum redeatur ſaepius: ſed ineſt feſtiuitas quaedam, quae facilius auribus diiudicari, quam uerbis demonſtrari poteſt. Contentio eſt, cum ex contrarijs uerbis oratio conficitur hoc pacto: Habet aſſentatio iucunda principia, eadem exitus amariſſimos affert. Item: Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes. Item: In otio tumultuaris, in tumultu ſolus es otioſus: in re frigidiſſima cales, in feruentiſſima friges. Tacito cum opus eſt, clamas: cum loqui conuenit, obmuteſcis. Ades, abeſſe uis: abes, reuerti cupis. In pace bellum quaeritas, in bello pacem deſideras. In concione de uirtute eloqueris, in proelio prae ignauia tubae ſonitum perferre non potes. Hoc genere ſi diſtinguemus orationem, & ornati, & graues poterimus eſſe. Exclamatio eſt, quae conficit ſignificationem doloris aut indignationis alicuius, per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cuiuſpiam compel-

lationem,

lationem, hoc modo: *Te nunc alloquor Africane, cuius mortui quoque nomen ſplendori ac decori eſt ciuitati. Tui clariſſimi nepotes ſuo ſanguine abluerunt inimicorum crudelitatem.* Item: *O perfidioſae Fregellae, quam facile ſcelere ueſtro contabuiſtis: ut, cuius nitor urbis Italiam nuper illuſtrauit, eius nunc uix fundamentorum reliquiae maneant.* Item: *Bonorum inſidiatores latrocinio uitam innocentiſſimi cuiuſque petiſtis: tantam ne ex iniquitate iudiciorum ueſtris calumnijs aſſumitis facultatem?* Hac exclamatione ſi loco utemur, & raro, & cum rei magnitudo poſtulare uidebitur; ad quam uolemus indignationem animum auditoris adducemus. Interrogatio non omnis grauis eſt, neque concinna, ſed haec, quae, cum enumerata ſint ea, quae obſunt cauſſae aduerſariorum, confirmat ſuperiorem orationem, hoc pacto: *Cum igitur haec omnia faceres, diceres, adminiſtrares, utrum animos ſociorum ab rep. remouebas & alienabas, an non? & utrum ne aliquem exornari oportuit, qui iſta probiberet, ac fieri non ſineret, an non?* Ratiocinatio eſt, per quam ipſi a nobis rationem poſcimus quare quidque dicamus, & crebro noſmet a nobis petimus uniuſcuiuſque propoſitionis explanationem. ea eſt huiuſmodi: *Maiores noſtri ſi quam unius peccati mulierem damnabant, ſimplici iudicio multorum maleficiorum conuictam putabant. Quo pacto? quoniam, quam impudicam iudicarant, eam ueneficij quoque damnatam exiſtimabant.*

exiſtimabant. Quid ita? quia neceſſe eſt eam, quae ſuum corpus addixerit turpiſſimae cupiditati, timere permultos. Quos iſtos? uirum, parentes, ceteros, ad quos uidet ſui dedecoris infamiam pertinere. Quid poſtea? quos tantopere timeat, eos neceſſe eſt, ut, quoquo modo poſſit, ueneficio petat. Cur? quia nulla poteſt honeſta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura muliebris inconſideratam. Quid ueneficij damnatam? quid? putabant impudicam quoque neceſſario. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium cauſſa quam turpis amor, & intemperans libido commouere potuit: cum cuius animus mulieris eſſet corruptus, eius corpus caſtum eſſe non putarint. Quid in uiris? idem ne hoc obſeruabant? minime. Quid ita? quia uiros ad unumquodque maleficium ſingulae cupiditates impellunt: mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item: Bene maiores noſtri hoc comparauerunt, ut neminem regem, quem armis cepiſſent, uita priuarent. Quid ita? quia quam nobis facultatem fortuna dediſſet, iniquum erat in eorum ſupplicio conſumere, quos eadem fortuna paullo ante in ampliſſimo ſtatu collocarat. Quid, quod exercitum contra duxit? deſino meminiſſe. Quid ita? quia uiri fortis eſt, qui de uictoria contendant, eos hoſtes putare; qui uicti ſunt, eos homines iudicare, ut poſſit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille, ſi uiciſſet, num idem feciſſet?

ſet? non profectò tam ſapiens fuiſſet. Quid igitur ei parcis? talem ſtultitiam contemnere, non imitari conſueui. Haec exornatio ad ſermonem uehementer accommodata eſt, & animum auditoris retinet tum uenuſtate ſermonis, tum rationum exſpectatione. Sententia eſt oratio ſumpta de uita, quae, aut quid ſit, aut quid eſſe oporteat in uita, breuiter oſtendit, hoc modo: Difficile eſt primum uirtutem reuereri, qui ſemper ſecunda fortuna ſit uſus. Item: Liber eſt is exiſtimandus, qui nulli turpitudini ſeruit. Item: Egens aeque eſt is, qui non ſatis habet, & is, cui nihil ſatis poteſt eſſe. Item: Optima uiuendi ratio eſt eligenda: eam iucundam conſuetudo reddet. huiuſmodi ſententiae ſimplices non ſunt improbandae: propterea quod habet breuis expoſitio, ſi rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum eſt genus ſententiae, quod confirmatur ſubiectione rationis, hoc modo: Omnes bene uiuendi rationes in uirtute ſunt collocandae: propterea quòd ſola uirtus in ſua poteſtate eſt; omnia praeterea ſubiecta ſunt fortunae dominationi. Item: qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius ſecuti ſunt, hi, ſimulac fortuna dilapſa eſt, deuolant omnes. Cum enim receſſit ea res, quae fuit conſuetudinis cauſſa, nihil ſupereſt quare poſsint in amicitia retineri. Sunt item ſententiae, quae duplices efferuntur, hoc modo ſine ratione: Errant, qui in proſperis rebus omnes impetus fortunae ſe putat fugiſſe. Sapienter

cogitant,

cogitant, qui temporibus ſecundis caſus aduerſos reformidant: Cum ratione, hoc pacto: Qui adoleſcentium peccatis ignoſci putant oportere, falluntur, propterea, quod aetas illa non eſt impedimento bonis ſtudijs: at hi ſapienter faciunt, qui adoleſcentes maxime caſtigant, ut quibus uirtutibus omnem uitam tueri poſſint, eas in aetate maturiſſima uelint comparare. Sententias interponi raro conuenit; ut rei actores, non uiuendi praeceptores eſſe uideamur: cum ita interponentur, multum afferent ornamenti. nam neceſſe eſt animo eam comprobet tacitus auditor, cum ad cauſſam uideat accommodari rem certam ex uita & moribus ſumptam. Contrarium idem fere eſt, quod contentio. Contrarium eſt, quod ex rebus diuerſis duabus, alteram breuiter & facile confirmat, hoc pacto: Nam, qui ſuis rationibus inimicus fuerit ſemper, eum quo modo alienis rebus amicum fore ſperes? Item: Nam, quem in amicitia perfidioſum cognoueris, eum quare putes inimicitias cum fide habere poſſe? Et qui priuatus intolerabili ſuperbia fuerit, eum commodum, & ſui cognoſcentem uidere in poteſtate quis ſperet? Et qui in ſermonibus & conuentu amicorum uerum dixerit numquam, eum ſibi in concionibus credis a mendacio temperaturum? Item: Quos ex collibus deiecimus, cum his in campo metuimus dimicare? Qui cum plures erant, paucis nobis exaequari non poterant; hi poſtquam pauciores ſunt, metuimus ne ſint ſuperiores? Hoc ex-

ornationis

ornationis genus breuibus & continuatis uerbis perfectum eſſe debet, & cum commodum eſt auditu propter breuem et abſolutam concluſionem, tum uero uehementer id, quod opus eſt oratori, comprobat contraria re, & ex eo, quod dubium non eſt, expedit illud, quod dubium eſt, ut aut dilui non poſſit, aut multo difficillime poſſit. Membrorum orationis appellatur res breuiter abſoluta ſine totius ſententiae demonſtratione, quae denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: Et inimico proderas; id eſt unum, quod appellatur membrum: deinde hoc excipiatur oportet ab altero, & amicum laedebas. Ex duobus membris haec exornatio poteſt conſtare: ſed commodiſſima & abſolutiſſima eſt, quae ex tribus conſtat, hoc pacto: Et inimico proderas, & amicum laedebas, & tibi ipſi non conſulebas. Item: nec reipublicae conſuluiſti, nec amicis profuiſti, nec inimicis reſtitiſti. Articulus dicitur, cum ſingula uerba interuallis diſtinguentur caeſa oratione, hoc modo: Acrimonia, uoce, uultu aduerſarios perterruiſti. Item: Inimicos inuidia, iniurijs, potentia, perfidia ſuſtuliſti. Inter huius generis & illius ſuperioris uehementiam hoc intereſt, quod illud tardius & rarius uenit, hoc crebrius & celerius peruenit. itaque in illo genere ex remotione brachij & contortione dextrae gladius ad corpus afferri, in hoc autem crebro & celeri uulnere corpus conſauciari uidetur. Continuatio eſt denſa & continens frequentatio uerborum cum

abſolutione

abſolutione ſententiarum. ea utemur commodiſſime tripertito, in ſententia, in contrario, in concluſione. In ſententia, hoc pacto ei non multum poteſt obeſſe fartuna, qui ſibi firmius in uirtute, quam in caſu praeſidium collocauit. In contrario, hoc modo: Nam ſi quis ſpei non multum collocarit in caſu, quid eſt quod ei magnopere caſus obeſſe poſſit? In concluſione, hoc pacto: Quod ſi in eos plurimum fortuna poteſt, qui ſuas rationes omnes in caſum contulerunt, non ſunt omnia committenda fortunae, ne magnam nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis uim adeo frequentatio eſt neceſſaria, ut infirma facultas oratoris uideatur, niſi ſententiam, & contrarium, & concluſionem frequentibus efferat uerbis. Sed & alias quoque nonnumquam non alienum eſt, tametſi neceſſe non eſt, eloqui res aliquas per huiuſcemodi continuationes. Compar appellatur, quod habet in ſe membra orationis, de quibus ante diximus, quae conſtant ex pari fere numero ſyllabarum. hoc non de enumeratione noſtra fiet. nam id quidem puerile eſt, ſed tantum effert uſus & exercitatio facultatis, ut animi quodam ſenſu par membrum ſuperiori referre poſſimus, hoc modo: In poelio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat: haec omnia graues caſus adminiſtrabant. Item: Illi fortuna felicitatem dedit, huic induſtria uirtutem comparauit. In hoc genere ſaepe fieri

poteſt, ut non plane par ſit numerus ſyllabarum, & tamen eſſe uideatur, ſi una aut etiam altera ſyllaba eſt alterum breuius: aut ſi, cum altero plures ſunt, in altero longior aut longiores, plenior aut pleniores ſyllabae erunt; ut longitudo aut plenitudo harum multitudinem alterius aſſequatur & exaequet. Similiter cadens, exornatio dicitur, cum in eadem conſtructione uerborum duo aut plura ſunt uerba, quae ſimiliter iiſdem caſibus efferuntur, hoc modo: Hominem laudas egentem uirtutis, abundantem felicitatis. Item: Cuius omnis in pecunia ſpes eſt, eius à ſapientia eſt animus remotus. Diligentia comparat diuitias, negligentia corrumpit animum: & tamen, cum ita uiuit, neminem prae ſe ducit hominem. Similiter deſinens eſt, cum, tametſi caſus non inſunt in uerbis, tamen ſimiles exitus ſunt hoc pacto: Turpiter audes facere, nequiter ſtudes dicere. Viuis inuidioſe, delinquis ſtudioſe, loqueris odioſe. Item: Audacter territas, humiliter placas. Haec duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in caſus ſimiliter uerſatur, inter ſe uehementer conueniunt; & ea re, qui his bene utuntur, plerunque ſimul ea collocant in iiſdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: Perditiſſima ratio eſt amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, negligere famam. Hic & ea uerba, quae caſus habent, ad caſus ſimiles; & illa, quae non habent, ad ſimiles exitus ueniunt. Annominatio

eſt,

eſt, cum ad idem uerbum acceditur commutatione, uel additione unius litterae, aut litterarum, ſyllabae, aut ſyllabarum; aut ad res diſſimiles ſimilia uerba accommodantur. ea multis & uarijs rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione eiuſdem litterae, ſic: Hic, qui ſe magnifice iactat atque oſtentat, uenijt a te ante, quam Romam uenit. Ex contrario: Hic, quos homines alea uincit, eos ferro ſtatim uincijt. Productione eiuſdem litterae, hoc modo: Hunc auium dulcedo ducit ad auium. Breuitate eiuſdem litterae, hoc modo: Hic tametſi uidetur eſſe honoris cupidus, tamen non tantum curiam diligit, quantum Curiam. Addendis litteris, hoc pacto: hic ſibi poſſe temperare, niſi amori mallet obtemperare. Demendis litteris, ſic: Si lenones tamquam leones uitaſſet, uitae ſe tradidiſſet. Transferendis litteris, ſic: Videte iudices, utrum homini nauo, an uano credere malitis. Item: Nolo eſſe laudator, ne uidear adulator, Commutandis, hoc modo: Deligere oportet, quem uelis diligere. Hae ſunt annominationes, quae in litterarum commutatione breuitate, aut productione, aut translatione, aut aliquo huiuſmodi genere uerſantur. Sunt autem aliae, quae non habent tam propinquam in uerbis ſimilitudinem, & tamen diſſimiles non ſunt: in quibus de generibus unum eſt huiuſmodi: Quid ueniam, qui ſim, quare ueniam, quem inſimulem, cui proſim, quem poſtulem, breui cognoſcetis. Nam hic eſt in qui-

buſdam uerbis quaedam ſimilitudo non tam affectanda, quam illae ſuperiores, ſed tamen adhibenda nonnumquam. Alterum genus huiuſmodi: Demus operam Quirites, ne omnino P. C. circumſcripti putentur. Haec annominatio accedit magis ad ſimilitudinem, quam illa ſuperior; ſed minus, quam illae ſuperiores: propterea quod non ſolum auditae, ſed uno tempore demptae quoque litterae ſunt. Tertium genus eſt, quod uerſatur in caſuum commutatione, aut unius, aut plurium nominum: unius nominis, hoc modo: Alexander Macedo ſummo dolore animum ad uirtutes a pueritia confirmauit. Alexandri uirtutes per orbem terrae cum laude & gloria uulgatae ſunt. Alexandro ſi uita data longior eſſet, trans Oceanum Macedonum gloria tranſuolaſſet. Alexandrum omnes maxime metuerunt, item plurimum dilexerunt. Varie hic unum nomen in commutatione caſuum uolutatum eſt. Plura nomina, caſibus commutatis, hoc modo facient annominationem: Ti. Gracchum, remp. adminiſtrantem, indigna prohibuit nec diutius in ea commorari: C. Graccho ſimiliter occaſio oblata eſt, quae reip. uirum amantiſſimum ſubito de ſinu ciuitatis eripuit. Saturninum, fide captum malorum perfidia per ſcelus uita priuauit. Tuus, o Druſe, ſanguis domeſticos parietes, & uultum parentis aſperſit. Sulpicio, cui paullo ante omnia concedebant, eum breui ſpatio non modo uiuere, ſed etiam ſepeliri prohibuerunt. Haec

tria

tria genera proxima exornationum, quorum unum in ſimiliter cadentibus, alterum in ſimiliter deſinentibus uerbis, tertium in annominationibus poſitum eſt, perraro ſumenda ſunt cum in ueritate dicemus: propterea quod non haec uidentur reperiri poſſe ſine elaboratione & conſumptione operae. Eiuſmodi autem ſtudia ad delectationem, quam ad ueritatem uidentur accommodatiora. Quare fides & grauitas, & ſeueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & non modo tollitur auctoritas dicendi, ſed offenditur quoque in eiuſmodi oratione auditor: propterea quod eſt in his lepos, & feſtiuitas, non dignitas, neque pulchritudo. quare quae ſunt ampla & pulchra, diu placere poſſunt: quae lepida & concinna, cito ſacietate afficiunt aurium ſenſum faſtidioſiſſimum. Quo modo igitur, ſi crebro his generibus utemur, pueriliuidebimur elocutione delectari: ita, ſi raro has interſeremus exornationes, & in cauſſa tota uarie diſpergemus; commode luminibus diſtinctis illuſtrabimus orationem. Subiectio eſt, cum interrogamus aduerſarios, aut quaerimus ipſi, quid ab illis, aut quid contra nos dici poſſit: deinde ſubijciemus id, quod dici oportet, aut quod non oportet; aut nobis adiumento futurum ſit, aut offuturum illis e contrario, hoc modo: Quaero igitur unde iſte tam pecunioſus ſit factus. Amplum patrimonium relictum eſt? at patris bona uenierunt. Hereditas aliqua obuenit?

non poteſt dici: ſed etiam a neceſſarijs omnibus exheredatus eſt. Praemium aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modo id non fecit, ſed etiam inſuper ipſe grandi ſponſione uictus eſt. Ergo, ſi his rationibus locupletatus non eſt, ſicut omnes uidetis, aut iſti domi naſcitur aurum, aut unde licitum non eſt pecunias accepit. Item: Saepe iudices animaduerti, multos aliqua ex honeſta re, quam ne inimici quidem criminari poſſint, ſibi praeſidium petere, quorum nihil poteſt aduerſarius facere. Nam utrum ad patris eius uirtutem confugiet? at eum uos iurati capite damnaſtis. An ad ſuam reuertetur antiquam uitam alicubi honeſte tractatam? non. nam hic quidem ante oculos ueſtros quo modo uixerit, ſcitis omnes. An cognatos ſuos enumerabit, quibus uos conueniat commoueri? at hi quidem nulli ſunt. Amicos proferet? at nemo eſt, qui ſibi non putet turpe, iſtius amicum nominari. Item: Credo inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium adduxiſti? non: nam indemnatum necaſti. Leges, quae id facere probibent, ueritus es? at ne ſcriptas quidem iudicaſti. Cum ipſe te ueteris amicitiae commonefaceret, commotus es? at nihilo minus, ſed etiam ſtudioſius occidiſti. Quid? cum tibi pueri ad pedes uolutarentur, miſericordia motus es? at eorum patrem crudeliſſime ſepultura quoque probibuiſti. multum ineſt acrimoniae & grauitatis in hac exornatione: propterea quod cum quaeſitum eſt quid oporteat, ſubijcitur

tur id non eſſe factum. Quare facillime fit, ut augeatur indignitas negotij. Ex eodem genere, ut ad noſtram quoque perſonam referamus ſubiectionem, ſic: Nam quid me facere conueniret, cum a tota Gallorum multitudine circumſederetur? an dimicarem? at cum parua manu tum prodiremus, locum quoque inimiciſſimum habebamus. Sederem in caſtris? at neque ſubſidium, quod exſpectarem, habebamus, neque erat quo uitam produceremus. Caſtra relinquerem? at obſidebamnr. Vitam militum negligerem? at ea uidebar eos accepiſſe condicione, ut, quoad poſſem, incolumes patriae & parentibus conſeruarem. Hoſtium condicionem repudiarem? at ſalus antiquior eſt militum, quam impedimentorum. Huiuſmodi conſequuntur identidem ſubiectiones, ut ex omnibus oſtendi uideatur, nihil potius, quam quod factum ſit, faciundum fuiſſe. Gradatio eſt, in qua non ante ad conſequens uerbum deſcenditur, quam ad ſuperius conſcenſum eſt, hoc modo: Nam quae reliqua ſpes manet libertatis, ſi illis, & quod libet, licet: &, quod licet, poſſunt: &, quod poſſunt, audent: &, quod audent, faciunt: & quod faciunt, uobis moleſtum non eſt? Item: Non ſenſi hoc, & non ſuaſi: neque ſuaſi, et non ipſe ſtatim facere coepi: neque facere coepi, & non perfeci: neque perfeci, & non probaui. Item: Africano induſtria uirtutem, uirtus gloriam, gloria aemulos comparauit. Item: Imperium Graeciae fuit penes Athenienſes, Athenienſium potiti ſunt Spartiatae,

Spartiatas ſuperauere Thebani, Thebanos Macedones uicerunt, qui ad imperium Graeciae breui tempore adiunxerunt Aſiam bello ſubactam. Habet in ſe quendam leporem ſuperioris cuiuſque crebra repetitio uerbi, quae propria eſt huius exornationis. Definitio eſt, quae rei alicuius proprias amplectitur poteſtates breuiter & abſolute, hoc modo: Maieſtas reip. eſt, in qua continetur dignitas & amplitudo ciuitatis. Item: Iniuriae ſunt, quae aut pulſatione corpus, aut conuicio aures, aut aliqua turpitudine uitam cuiſpiam uiolant. Item: Non eſt iſta diligentia, ſed auaritia: ideo quod diligentia eſt accurata conſeruatio ſuorum; auaritia iniurioſa appetitio alienorum. Item: Non eſt iſta fortitudo, ſed temeritas: propterea quod fortitudo eſt contemptio laboris & periculi cum ratione utilitatis, & compenſatione commodorum: temeritas eſt cum inconſiderata laborum perpeſſione gladiatoria periculorum ſuſceptio. Haec igitur commoda putatur exornatio, quod omnem rei cuiuſpiam uim & poteſtatem ita dilucide proponit, & breuiter explicat, ut neque pluribus uerbis oportuiſſe dici uideatur, neque lucidius potuiſſe dici putetur. Tranſitio uocatur, quae, cum oſtendit breuiter quod dictum ſit, proponit item breui quod conſequatur, hoc modo: In patriam cuiuſmodi fuerit, habetis: nunc, in parentes qualis extiterit, conſiderate. Item: Mea in iſtum beneficia cognoſcitis: nunc, quo modo iſte mihi gratiam retulerit, accipite. Proficit haec ali-

quantum.

quantum exornatio ad duas res: nam & quid dixerit, commonet; & ad reliquum comparat auditorem: Correctio eſt, quae tollit id, quod dictum eſt, & pro eo id, quod magis idoneum uidetur, reponit, hoc pacto: Quod ſi iſte ſuos hoſpites rogaſſet, immo innuiſſet modo, hoc facile poſſet. Item: Nam poſtquam iſti uicerunt; atque adeo uicti ſunt; eam quo modo uictoriam appellem, quae uictoribus plus calamitatis, quam boni dederit? O uirtutis comes inuidia, quae bonos inſequeris plerunque, atque adeo inſectaris. Commouetur hoc genere animus auditoris. res enim communi uerbo elata, tantum modo dicta uideatur: ea poſt ipſius oratoris correctionem magis idonea fit pronunciatione. Non igitur ſatius eſſet, dicet aliquis, ab initio, praeſertim cum ſcribas, ad optimum & lectiſſimum uerbum deuenire? eſt, cum non eſt ſatius; ſi commutatio uerbi id erit demonſtratura, eiuſmodi rem eſſe, ut, cum eam communi uerbo appellaris, leuius dixiſſe uidearis; cum ad lectius uerbum accedas, inſigniorem facias. Quod ſi continuo ueniſſes ad id uerbum, nec rei, nec uerbi gratia animaduerſa eſſet. Occupatio eſt, cum dicimus nos praeterire, aut non ſcire, aut nolle dicere id, quod tunc maxime dicimus, hoc modo: Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantiae addixiſti, dicerem, ſi hoc tempus idoneum putarem: nunc conſulto relinquo. Et illud praetereo, quod rei militari te infrequentem tradidiſti. Deinde, quod iniu

riarum ſatisfeciſti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico: reuertor ad illud, de quo iudicium eſt. Item: Non dico te ab ſocijs pecunias accepiſſe: non ſum in eo occupatus, quod ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas omnes tuas omitto. Haec utilis eſt exornatio, ſi aut rem, quam non pertineat alijs oſtendere, occulte admonuiſſe prodeſt; aut ſi longum eſt, aut ignobile, aut planum, aut non poteſt fieri, aut facile poteſt reprehendi; ut utilius ſit occulte feciſſe ſuſpicionem, quam huiuſmodi intendiſſe orationem, quae redarguatur. Diſiunctio eſt, cum eorum, de quibus dicimus, aut utrumque, aut unumquodque certo concluditur uerbo, ſic: Populus R. Numantiam deleuit, Carthaginem ſuſtulit, Corinthum diſiecit, Fregellas euertit. Nihil Numantinis uires corporis auxiliatae ſunt, nihil Carthaginienſibus ſcientia rei militaris adiumento fuit, nihil Corinthijs erudita calliditas praeſidij tulit, nihil Fregellanis morum & ſermonis ſocietas opitulata eſt. Item: Formae dignitas aut morbo defloreſcit, aut uetuſtate extinguitur. Hic utrumque, & in ſuperiore exemplo unamquamque rem certo uerbo concludi uidemus. Coniunctio eſt, cum interpoſitione uerbi & ſuperiores orationis partes comprehenduntur & inferiores, hoc modo: Formae dignitas aut morbo defloreſcit, aut uetuſtate. Adiunctio eſt, cum uerbum, quo res comprehenditur, non interponimus, ſed aut primum, aut po-

ſtremum

ſtremum collocamus: primum, hoc pacto: Defloreſcit formae dignitas aut morbo, aut uetuſtate: poſtremum ſic: Aut morbo, aut uetuſtate formae dignitas defloreſcit. Ad feſtiuitatem diſiunctio eſt appoſita. quare rarius utemur ea, ne ſatietatem pariat. Ad breuitatem coniunctio. quare ſaepius adhibenda eſt. Hae tres exornationes de ſimplici genere manant. Conduplicatio eſt, cum ratione amplificationis, aut commiſerationis, eiuſdem unius, aut plurium uerborum iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchi tumultus domeſticos & inteſtinos comparat. Item: Commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus. Item: Nunc etiam audes in horum conſpectum uenire proditor patriae, proditor inquam patriae uenire audes in horum conſpectum? uehementer auditorem commouet eiuſdem redintegratio uerbi, & uulnus maius efficit in contrario cauſſae, quaſi aliquot telum ſaepius perueniat in eandem partem corporis. Interpretatio eſt, quae non iterans idem redintegrat uerbum, ſed id commutat, quod poſitum eſt, alio uerbo, quod idem ualeat, hoc modo: Remp. radicitus euertiſti, ciuitatem funditus deieciſti. Item: Patrem nefarie uerberaſti, parenti manus ſcelerate intuliſti. Neceſſe eſt eius, qui audit animum commoueri, cum grauitas prioris dicti renouatur interpretatione uerborum. Commutatio eſt, cum duae ſententiae inter ſe diſcrepantes ex tranſiectione ita efferuntur, ut a priore poſterior

contraria priori proficiſcatur, hoc modo: Eſſe oportet ut uiuas, non uiuere ut edas. Item: Ea re poemata non facio, quia, cuiuſmodi uolo, non poſſum; cuiuſmodi poſſum, nolo. Item: Quae de illo dicuntur, dici non poſſunt: quae dici poſſunt, non dicuntur. Item: Si poema, loquens pictura eſt: pictura, tacitum poema debet eſſe. Item: Quia ſtultus es, ea re taces: non tamen, quia taces, ea re ſtultus es. Non poteſt dici quin commode fiat, cum contrariae ſententiae tranſlatione uerba quoque conuertantur. Plura ſubiecimus exempla, ut quoniam difficile eſt hoc genus exornationis inuentu, dilucidum eſſet, ut, cum bene eſſet intellectum, facilius in dicendo inueniretur. Permiſſio eſt, cum oſtendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere & concedere alicuius uoluntati, ſic: Quoniam, omnibus rebus ereptis, ſolum mihi ſupereſt animus & corpus; haec ipſa, quae mihi de multis ſola relicta ſunt, uobis & ueſtrae condono poteſtati. uos me, quo pacto uobis uidetur, utamini atque abutamini licebit impune: in me, quidquid libet, ſtatuite: dicite, atque obtemperabo. Hoc genus tametſi alias quoque nonnunquam tractandum eſt, tamen ad miſericordiam commouendam uehementiſſime eſt accommodatum. Dubitatio eſt, cum quaerere uidetur orator, utrum de duobus potius, aut quid de pluribus potiſſimum dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimum reip. Conſulum, ſiue ſtultitiam, ſiue malitiam dicere oportet, ſiue utrumque.

que.

que. Item: Tu iſtud auſus es dicere homo omnium mortalium? quaero quonam te digno moribus tuis appellem nomine. Expeditio eſt, cum rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit, ceterae tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus; hoc modo: Neceſſe eſt, cum conſtet iſtum noſtrum fundum fuiſſe, oſtendas te aut uacuum poſſediſſe, aut uſu tuum feciſſe, aut emiſſe, aut hereditate tibi ueniſſe. Vacuum, cum ego adeſſem, poſſidere non potuiſti: tuum uſu feciſſe etiamnum non potes: emptio nulla profertur: hereditate tibi me uiuo mea pecunia uenire non potuit. relinquitur ergo, ut me ui de meo fundo deieceris. haec exornatio plurimum iuuabit coniecturales argumentationes, ſed non erit tamquam in pleriſque, ut, cum uelimus, ea poſſimus uti. nam facere id non poterimus, niſi nobis ipſa negotij natura dabit facultatẽ. Diſſolutio eſt, quae, coniunctionibus uerborum e medio ſublatis, partibus ſeparatis effertur, hoc modo: Gere morem parenti, pare cognatis, obſequere amicis, obtempera legibus. Item: Deſcende in integram defenſionem, noli quidquam recuſare, da ſeruos in quaeſtionem, ſtude uerum inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet in ſe, & uehementiſſimum eſt, & ad breuitatem accommodatum. Praeciſio eſt, cum, dictis quibuſdam, reliquum, quod coeptum eſt dici, relinquitur in audientium iudicio, ſic: Mihi tecum par certatio non eſt: ideo quod populus R. me:

nolo dicere, ne cui ſorte arrogans uidear: te autem ſaepe ignominia dignum putauit. Itẽ: Tu iſta nunc audes dicere, qui nuper alienae domui? non auſim dicere, ne, cum te digna dixero, me indignum quippiam dixiſſe uidear. Hic atrocior tacita ſuſpicio, quam diſerta explanatio facta eſt. Cõcluſio eſt, quae breui argumentatione ex ijs, quae ante dicta ſunt, aut facta, conficit id, quod neceſſario conſequatur, hoc modo: Quod ſi Danais datum erat oraculum nõ poſſe capi Troiam ſine Philoctetae ſagittis: hae autem nihil aliud fecerunt, niſi Alexandrum perculerunt: hunc extinguere, id nimirum capi fuit Troiam.

RESTANT *etiam decem exornationes uerborum: quas iccirco non uage diſperſimus, ſed a ſuperioribus ſeparauimus, quod omnes in uno genere poſitae ſunt. nam earum omnium hoc proprium eſt, ut ab uſitata uerborum poteſtate recedatur, atque in aliam rationem cum quadam uenuſtate oratio conferatur. De quibus exornationibus Nominatio eſt prima: quae nos admonet, ut, cui rei nomen aut non ſit, aut ſatis idoneum non ſit, eam noſmet idoneo uerbo nominemus, aut imitationis, aut ſignificationis cauſſa. Imitationis hoc modo, ut maiores rudere, & uagire, & mugire, & murmurare, & ſibillare appellauerunt. Significandae rei cauſſa, ſic: Poſtquam iſte in remp. fecit impetum, fragor ciuitatis in primis eſt auditus. Hoc genere raro utendum eſt, ne noui uerbi aſſiduitas odium pariat:*

riat : ſed ſi commode quis eo utatur & raro, non modo non offendet nouitate, ſed exornabit etiam orationem. Pronunciatio eſt, quae ſicuti cognomine quodam extraneo demonſtrat id, quod ſuo nomine appellari non poteſt, ut ſi quis, cum loquatur de Gracchis, At non Africani nepotes, inquiet, iſtiuſmodi fuerunt. Item: ſi quis de aduerſario dicat: Videte nunc, inquit, iudices, quemadmodum me Plagioſippus iſte tractarit. Hoc pacto non inornate poterimus & in laudando, & in laedendo aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus dicere, ſicuti cognomen quod pro certo nomine collocamus. Denominatio eſt, quae a propinquis & finitimis rebus trahit orationem, qua poſſit intelligi res, quae non ſuo uocabulo ſit appellata. id aut ab inuentore conficitur, ut ſi quis de Tarpeio loquens, eum Capitolium nominet: Aut ab inuento, ut ſi quis pro Libero uinum, pro Cerere frugem appellet: Aut ab inſtrumento dominum, ut ſi quis Macedonas appellarit hoc modo: Non tam cito ſariſſae Graecia potitae ſunt. Aut idem Gallos ſignificās dicat: Nec tam facile ex Italia materis tranſalpina depulſa eſt. Aut id, quod fit, ab eo, qui facit, ut ſi quis, cum bello uelit oſtendere aliquid quempiam feciſſe, dicat: Mars iſtud te facere neceſſario coegit. Aut ſi quod facit, ab eo, quod fit, ut cum deſidioſam artem dicemus, quia deſidioſos facit; & frigus pigrum, quia pigros facit. Ab eo, quod continet, id, quod continetur, hoc modo denominabitur:

nominabitur: Armis Italia non poteſt uinci, nec Graecia diſciplinis: nam hic pro Graecis & Italis, quae continent, notata ſunt. Ab eo, quod continetur, id, quod continet, ut ſi quis aurum, uel argentum, aut ebur nominet, cum diuitias uelit nominare. Harum omnium denominationum magis in praecipiendo diuiſio, quam in quaerendo difficilis inuentio eſt: ideo quod plena conſuetudo eſt non modo poetarum & oratorum, ſed etiam quotidiani ſermonis, huiuſmodi denominationum. Circuitio eſt oratio rem ſimplicem aſſumptam circumſcribens elocutione, hoc pacto: Scipionis prouidentia Carthaginis opes fregit. Nam hic, niſi ornandi ratio quaedam eſſet habita, Scipio potuit & Carthago ſimpliciter appellari. Tranſgreſſio eſt, quae uerborum perturbat ordinem peruerſione, aut tranſiectione. Peruerſione ſic: Hoc uobis deos immortales arbitror dediſſe uirtute pro ueſtra. Tranſiectione hoc modo: Inſtabilis in iſtum plurimum fortuna ualuit. Item: Omnes inuidioſe eripuit tibi bene uiuendi caſus facultates. Huiuſmodi tranſiectio, quae rem non reddit obſcuram, multum proderit ad continuationes, de quibus ante dictum eſt: in quibus oportet uerba ſicuti ad poeticum quendam exſtruere numerum, ut perfecte & perpolitiſſime poſſint eſſe abſolutae. Superlatio eſt oratio ſuperans ueritatem, alicuius augendi minuendi ue cauſſa. Haec ſumitur ſeparatim, aut cum comparatione. Separatim ſic: Quod ſi concordiam retinebimus in ciui-

tate,

tate, imperij magnitudinem ſolis ortu atque occaſu metiemur. Cum comparatione, aut a ſimilitudine, aut a praeſtantia ſuperlatio ſumitur. A ſimilitudine ſic: Corpore niueum candorem, aſpectu igneum ardorem aſſequebatur. A praeſtantia hoc modo: Cuius ore ſermo melle dulcior profluebat. Eodem genere hoc eſt: Tantus erat in armis ſplendor, ut ſolis fulgor obſcurior uideretur. Intellectio, eſt, cum res tota parua de parte cognoſcitur, aut de toto pars. De parte totum ſic intelligitur: Non illae te nuptiales tibiae eius matrimonij commonebant? Nam hic omnis ſanctimonia nuptiarum uno ſigno tibiarum intelligitur. De toto pars, ut ſi quis ei, qui ueſtitum aut ornatum ſumptuoſum oſtentet, dicat, Oſtentas mihi diuitias, & locupletes copias iactas. Ab uno plura intelliguntur, hoc modo: Poeno fuit Hiſpanus auxilio, fuit immanis ille tranſalpinus, in Italia quoque idem non nemo togatus ſenſit. A pluribus unum ſic intelligitur: Atrox calamitas pectora maerore pulſabat: itaque anhelans ex imis pulmonibus prae cura ſpiritus ducebatur. Nam in ſuperioribus plures Hiſpani, & Galli, & togati, & hic unum pectus & unus pulmo intelligitur: & erit illic diminutus numerus feſtiuitatis, hic adauctus grauitatis gratia. Abuſio eſt, quae uerbo ſimili & propinquo pro certo & proprio abutitur, hoc modo: Vires hominis breues ſunt, aut parua ſtatura, aut longum in homine conſilium, aut oratio magna, aut uti pau-

co ſermone. Nam hic facile eſt intellectu, finitima uerba rerum diſſimilium, ratione abuſionis eſſe tra ducta. Translatio eſt, cum uerbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter ſimilitudinem recte uidetur poſſe transferri. ea utimur rei ante oculos ponendae cauſſa, ſic: Hic Italiam tumultus expergeſecit terrore ſubito. Breuitatis cauſſa, ſic: Recens aduentus exercitus ſubito ciuitatem extinxit. Obſcenitatis uitandae cauſſa, ſic: Cuius mater quotidianis nuptijs delectatur. Augendi cauſſa, ſic: Nullius maeror, & calamitas iſtius explere inimicitias, & nefariam ſaturare crudelitatem potuit. Minuendi cauſſa, ſic: Magno ſe praedicat auxilio fuiſſe, quia paullulum in rebus difficillimis aſpirauit. Ornandi cauſſa, ſic: Aliquando reip. rationes, quae malitia nocentum exaruerunt, uirtute optimatum reuireſcunt. Translationem dicunt pudentem eſſe oportere, ut cum ratione in conſimilem rem tranſeat, ne ſine delectu temere & cupide uideatur in diſſimilem tranſcurriſſe. Permutatio eſt oratio aliud uerbis, aliud ſententia demonſtrans. Ea diuiditur in tres partes, ſimilitudinem, argumentum, contrarium. Per ſimilitudinem ſumitur, cum translationes una aut plures frequenter ponuntur a ſimplici ratione ductae, ſic: Nam cum canes fungantur officijs luporum, cuinam praeſidio pecu aria credemus? Per argumentum tractatur, cum a perſona, aut a loco, aut a re aliqua ſimili-

tudo

tudo augendi, aut minuendi cauſſa dicitur: ut ſi quis Druſum, Gracchum, Numitorem obſoletum dicat. Ex contrario ducitur ſic, ut ſi quis hominem prodigum & luxurioſum illudens, parcum & diligentem appellet. Et in hoc poſtremo, quod ex contrario ſumitur; & illo primo, quod a ſimilitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per ſimilitudinem, ſic: Quid ait hic Rex atque Agamemnon noſter, ſiue, ut crudelitas eſt, potius Atreus? Ex contrario, ſi quem impium, qui patrem uerberauerit, Aeneam uocemus: intemperantem & adulterum, Hippolytum nominemus. Haec ſunt fere, quae dicenda uidebantur de uerborum exornationibus. Nunc res ipſa monet, ut deinceps ad ſententiarum exornationes tranſeamus.

DISTRIBVTIO *eſt, cum in plures res aut perſonas certas negotia quaedam diſpertiuntur, hoc modo: Qui ueſtrum iudices nomen ſenatus diligit, hunc oderit neceſſe eſt: petulantiſſime enim ſemper iſte oppugnauit ſenatum. Qui equeſtrem locum ſplendidiſſimum cupit eſſe in ciuitatis, is oportet iſtum maximas poenas dediſſe uelit, ne iſte ſua turpitudine ordini honeſtiſſimo maculae atque dedecori ſit. Qui parentes habetis, oſtendite iſtius ſupplicio uobis homines impios non placere. Quibus liberi ſunt, ſtatuite exemplum, quantae poenae in ciuitate ſint hominibus huiuſmodi comparatae. Item: Senatus officium eſt,*

conſilio ciuitatem iuuare. Magiſtratus officium eſt, opera & diligentia conſequi ſenatus uoluntatem. Populi officium eſt, res optimas & homines idoneos maxime ſuis ſententijs eligere, & probare. Accuſatoris officium eſt, inferre crimina: Defenſoris, diluere & propulſare. Teſtis eſt, dicere quae ſcierit, aut audierit. Quaeſitoris eſt, unumquemque horum in officio ſuo continere. Quare L. Caſſi, ſi teſtem, praeterquam quod ſciat, aut audierit, argumentari, & coniectura proſequi patieris ius accuſatoris cum iure teſtimonij commiſcebis, teſtis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defenſionem parabis. Eſt haec exornatio copioſa, comprehendit enim breui multa, & ſuum cuique tribuens, officium ſeparat, & res diuidit plures. Licentia eſt, cum apud eos, quos aut uereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure noſtro dicimus, quod eos minime offendat, aut quos hi diligunt, cum in aliquo errato uere reprehendi poſſe uideantur, hoc modo: Miramini Quirites, quod ab omnibus ueſtrae rationes deſerantur, quod cauſſam ueſtram nemo ſuſcipiat, quod ſe nemo ueſtri defenſorem profiteatur: id tribuite ueſtrae culpae, atque deſinite iſtud mirari. quid enim eſt, quare non omnes iſtam rem fugere ac uitare debeant? Recordamini quos habueritis defenſores, ſtudia eorum uobis ante oculos proponite: deinde exitus omnium conſiderate: tum uobis ueniet in mentem, ut uere dicam, negligentia

ueſtra,

ueſtra, ſiue ignauia potius, illos omnes ante oculos ueſtros trucidatos eſſe, inimicos eorum ueſtris ſuffragijs in ampliſſimum locum perueniſſe. Item: Nam quid fuit iudices, quare in ſententijs ferendis dubitaueritis, aut iſtum hominem nefarium ampliaueritis? non apertiſſimae res erant crimini datae? non omnes hae teſtibus comprobatae? non contra tenuiter, & nugatorie reſponſum? hic uos ueriti eſtis, ſi primo coetu condemnaſſetis, ne crudeles exiſtimaremini. Dum eam uitaſtis uituperationem, quae longe a uobis erat abſutura, eam inueniſtis, ut timidi atque ignaui putaremini. Maximas & priuatas, & publicas calamitates accepiſtis: cum etiam maiores impendere uideantur, ſedetis & oſcitamini. Luce noctem, nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie acerbi atque incommodi nunciatur, & eum, cuius opera uobis haec accidunt, remoramini diutius & alitis, ac reip. perniciem retinetis quoad poteſtis in ciuitate. Eiuſmodi licentia ſi nimium uidebitur acrimoniae habere, multis mitigationibus lenietur: nam continuo aliquid huiuſmodi licebit inferre: Hic ego uirtutem ueſtram quaero, ſapientiam deſidero, ueterem conſuetudinem requiro, ut, quod erit commotum licentia, id laude mitigetur, ut altera res ab iracundia & moleſtia remoueat, altera res ab errato deterreat. Haec res, ſicut in amicitia, ita in dicendo, ſi loco fit, maxime facit, ut & illi, qui audient, a culpa abſint, & nos, qui dicimus, amici eorum, & ue-

ritatis eſſe uideamur. Eſt autem quoddam genus licentiae in dicendo, quod aſtutiore ratione comparatur; cum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quo modo ipſi ſe cupiunt obiurgari: aut id, quod ſcimus facile omnes audituros, dicimus nos timere quo modo accipiant; ſed tamen ueritate commoueri, ut nihilo ſecius dicamus. Horum amborum generum exempla ſubijciemus. Prioris; huiuſmodi: Nimium Quirites animis eſtis ſimplicibus & manſuetis, nimium creditis unicuique: exiſtimatis unumquemque eniti, ut perficiat quae uobis pollicitus ſit: erratis, & fruſtra falſa ſpe iam diu detinemini: ſtultitia ueſtra eſt, quia, quod erat in ueſtra poteſtate, ab alijs petere, quam ipſi ſumere maluiſtis. Poſterioris licentiae hoc erit exemplum: Mihi cum iſto, iudices, fuit amicitia, ſed iſta tamen amicitia, tametſi uereor quo modo accepturi ſitis, uos me priuaſtis. quid ita? quia, ut uobis eſſem probatus, eum, qui uos oppugnabat, inimicum, quam amicum habere malui. Ergo haec exornatio, cui licentiae nomen eſt, ſicuti demonſtrauimus, duplici ratione tractabitur: Acrimonia, quae ſi nimium fuerit aſpera, mitigabitur laude: & aſſimulatione, de qua ſuperius diximus: quae non indiget mitigationis: propterea quod imitatur licentiam, & ſua ſponte ad animum auditoris ſe accommodat. Diminutio eſt, cum aliquid eſſe in nobis, aut in ijs, quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut induſtria dicemus egregium: quod, ne qua ſignifice-

tur

tur arrogans oſtentatio, diminuitur, & attenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro meo iure iudices dico, me labore, & induſtria curaſſe, ut diſciplinam militarem non in poſtremis tenerem. Hic ſi quis dixiſſet, ut optime tenerem, tametſi uere dixiſſet, tamen arrogans uiſus eſſet: nunc & ad inuidiam uitandam, & ad laudem comparandam ſatis dictum eſt. Item: Vtrum igitur auaritiae cauſſa, an egeſtatis acceſſit ad maleficium? Auaritiae? At largiſſimus fuit in amicos; quod ſignum liberalitatis eſt, quae contraria auaritiae eſt. Egeſtatis? at huic quidem pater, nolo nimium dicere, non tenuiſſimum patrimonium reliquit. Hic quoque uitatum eſt, ne magnum aut maximum diceretur. Hoc igitur in noſtris, aut eorum, quos defendemus, egregijs commodis proferendis obſeruabimus. nam eiuſmodi res & inuidiam contrahunt in uita, & odium in oratione, ſi inconſiderate tractes. Quare, quemadmodum ratione in uiuendo fugitur inuidia, ſic in dicendo conſilio uitatur odium. Deſcriptio nominatur, quae rerum conſequentium continet perſpicuam & dilucidam cum grauitate expoſitionem, hoc modo: Quod ſi iſtum iudices ueſtris ſententijs liberaueritis, ſtatim, ſicut e cauea leo miſſus, aut aliqua taeterrima bellua ſoluta ex cathenis, uolitabit, & uagabitur in foro, acuens dentes multos in cuiuſque fortunas, in omnes amicos atque inimicos, notos atque ignotos incurſans, aliorum famam depeculans, aliorum

caput oppugnans; aliorum domum ac omnem familiam perfringens, rempublicam funditus labefactans. Quare iudices eijcite eum de ciuitate, liberate omnes formidine, uobisq. ipſis conſulite. nam ſi iſtum impunitum dimiſeritis; in uoſmetipſos, mihi credite, feram & truculentam beſtiam iudices immiſeritis. Item: Nam ſi de hoc iudices grauem ſententiam tuleritis; uno iudicio ſimul multos iugulaueritis. grandis natu parens, cuius ſpes ſenectutis omnis in huius adoleſcentia poſita eſt, quare uelit in uita manere non habebit: filij parui priuati patris auxilio, ludibrio, & deſpectui paternis inimicis erunt oppoſiti: tota domus huius indigna concidet calamitate: at inimici ſtatim ſanguinolenta palma, crudeliſſima uictoria potiti inſultabunt; in horum miſerias ſuperbi re ſimul & uerbis inuehentur. Item: Nam neminem ueſtrum fugit, Quirites, capta urbe quae miſeriae conſequi ſoleant: arma qui contra tulerint; ſtatim crudeliſſime trucidantur: ceteri, qui poſſunt per aetatem & uires laborem ferre, rapiuntur in ſeruitutem: qui non poſſunt, uita priuantur: uno denique, atque eodem tempore domus hoſtili flagrat incendio; & quos natura aut uoluntas neceſſitudine, aut beneuolentia coniunxerit, diſtrahuntur: liberi partim e gremijs parentum diripiuntur, partim in ſinu iugulantur, partim ante pedes conſtuprantur. nemo iudices eſt, qui poſſit ſatis rem conſequi uerbis, nec referre oratione magnitudi-

nem calamitatis. Hoc genere exornationis uel indignatio, uel miſericordia poteſt commoueri, cum res conſequentes comprehenſae uniuerſae perſpicua breuiter exprimuntur oratione. Diuiſio eſt: quae rem ſemouens a re, utramque abſoluit ratione ſubiecta, hoc modo: Cur ego nunc tibi quidquam obijciam? ſi probus es, non meruiſti: ſin improbus, non commoueris. Item: Quid nunc ego de meis proprijs meritis praedicem? ſi meminiſtis, obtundam: ſin obliti eſtis, cum re nihil egerim, quid eſt, quod uerbis proficere poſſim? Item: Duae res ſunt, quae poſſunt homines ad turpe compendium commouere, inopia atque auaritia: te auarum in fraterna diuiſione cognouimus, inopem atque egentem nunc uidemus: qui potes igitur oſtendere cauſſam maleficij non fuiſſe? Inter hanc diuiſionem, & illam, quae de partibus orationis tertia eſt, de qua in libro primo diximus ſecundum narrationem, hoc intereſt: Illa diuidit per enumerationem, aut per expoſitionem, quibus de rebus in tota oratione diſputatio futura ſit: haec ſe ſtatim explicat, & breui duabus, aut pluribus partibus ſubijciens rationes, exornat orationem. Frequentatio eſt, cum res in tota cauſſa diſperſae coguntur in unum, quo grauior, aut acrior, aut criminoſior oratio ſit, hoc pacto: A quo tandem abeſt iſte uitio? quid eſt iudices, cur uelitis eum liberare? Suae pudicitiae proditor eſt, inſidiator alienae, cupidus, intemperans, petulans, ſuperbus, impius in parentes, in-

gratus

gratus in amicos, infeſtus in cognatos, in ſuperiores contumax, in aequos & pares faſtidioſus, in inferiores crudelis, denique in omnes intolerabilis. Eiuſdem generis eſt illa frequentatio, quae plurimum, coniecturalibus cauſſis opitulatur, cum ſuſpiciones, quae ſeparatim dictae, minutae & infirmae erant, unum in locum coactae rem uidentur perſpicuam facere, non ſuſpicioſam, hoc pacto: Nolite igitur, nolite iudices ea, quae dixi, ſeparatim ſpectare: ſed omnia colligite, & conferte in unum. Si & commodum ad iſtum ex illius morte ueniebat, & uita hominis eſt turpiſſima, animus auariſſimus, fortuna familiaris rei attenuatiſſima, & res iſtu bono nemini praeter iſtum fuit: neque alius quiſquam aeque commode, neque iſte commodioribus alijs rationibus facere potuit: neque praeteritum quidquam eſt ab iſto, quod opus fuerit ad maleficium: neque factum, quod opus non fuerit: & cum locus idoneus maxime quaeſitus, tum occaſio aggrediendi commoda, tempus adeundi opportuniſſimum, ſpatium conficiendi longiſſimum ſumptum eſt, non ſine maxima occultandi & perficiendi maleficij ſpe: & praeterea, ante, quam occiſus homo is eſt, iſte uiſus eſt in eo loco, in quo eſt occiſio facta, ſolus: paullo poſt in ipſo loco maleficij, uox illius, qui occidebatur, audita eſt: deinde poſt occiſionem, iſtum multa nocte domum rediſſe conſtat, poſtera die titubanter & inconſtanter de occiſione illius locutum: (haec partim teſtimonijs, partim quae-

ſtionibus & argumentis omnia comprobantur, & rumore populi; quem ex argumentis natum, neceſſe eſt eſſe uerum) Veſtrum iudices eſt, his in unum locum collatis, certam ſumere ſcientiam, non ſuſpicionem maleficij. Nam unum aliquid aut alterum poteſt in iſtum caſu cecidiſſe ſuſpicioſe: ut omnia inter ſe a primo ad poſtremum conueniant maleficia, neceſſe eſt caſu non poſſe fieri. Vehemens eſt haec exornatio, & in coniecturali conſtitutione cauſſae ferme ſemper neceſſaria, & in ceteris generibus cauſſarum, & in omni oratione adhibenda nonnumquam. Expolitio eſt, cum in eodem loco manemus, & aliud atque aliud dicere uidemur. ea dupliciter fit, ſi aut eandem plane dicimus rem aut de eadem re. Eandem rem dicimus non eodem modo: nam id quidem obtundere auditorem eſt, non rem expolire, ſed commutare. commutabimus tripliciter, uerbis, pronunciando, tractando. Verbis commutabimus, cum, re ſemel dicta, iterum aut ſaepius alijs uerbis, quae idem ualeant, eadem res proferetur, hoc modo: Nullum tantum eſt periculum, quod ſapiens pro ſalute patriae uitandum arbitretur. Cum agetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus praeditus, profecto nullum uitae diſcrimen ſibi pro fortunis reip. fugiendum putabit; & erit in ea ſententia ſemper, ut pro patria ſtudioſe quamuis in magnam deſcendat uitae dimicationem. Pronunciando commutabimus, ſi tum in ſermone, tum in acrimonia,

tum

tum in alio atque alio genere uocis atque geſtus, eadem uerbis commutando, pronunciatione quoque uehementius immutabimus. Hoc neque commodiſſime ſcribi poteſt, neque parum eſt apertum. quare non eget exempli. Tertium genus eſt commutationis, quod tractando conficitur*, ſi ſententiam traijciemus, aut ad ſermocinationem, aut ad exuſcitationem. Sermocinatio eſt, de qua planius paullo poſt ſuo loco dicemus. Nunc breuiter, ad hanc rem quod ſatis ſit, attingemus, in qua conſtituetur alicuius perſonae oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut, quo facilius res cognoſci poſſit, ne ab eadem ſententia recedamus: Sapiens, qui omnia reip. cauſſa ſuſcipienda pericula putabit, ſaepe ipſe ſecum loquitur: Non mihi ſoli, ſed etiam atque adeo multo potius natus ſum patriae: uita, quae fato debetur, ſaluti patriae potiſſimum ſoluatur. Aluit haec me, tute, atque honeſte produxit uſque ad hanc aetatem, munijt meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honeſtiſſimis diſciplinis. Quid eſt, quod a me ſatis ei perſolui poſſit, unde haec accepta ſunt? Quia haec loquitur ſecum ſapiens, ſaepe ego in periculis reip. nullum ipſe periculum fugi. Item mutatur res tractãdo, ſi traducitur ad exuſcitationem, cum & nos commoti dicere uideamur, & auditoris animum commoueamus, ſic: Quis eſt tam tenui cogitatione praeditus, cuius animus tantis anguſtijs inuidiae continetur, qui non hunc hominem

nem ſtudioſiſſime laudet, & ſapientiſſimum iudicet? qui pro ſalute patriae, pro incolumitate ciuitatis, pro reip. fortunis quamuis magnum, atque atrox periculum ſtudioſe ſuſcipiat, & libenter ſubeat. Equidem hunc hominem magis cupio ſatis laudare, quam poſſum; idemq. hoc certo ſcio, uobis omnibus uſu uenire. Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus; uerbis, pronunciando, tractando: ſed tractando dupliciter, ſermocinatione, & exuſcitatione. Sed de eadem re cum dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam cum rem ſimpliciter pronunciauerimus, rationem poterimus ſubijcere. Deinde duplicem, uel ſine rationibus, uel cum rationibus pronunciare ſententiam. Deinde afferre contrarium, de quibus omnibus diximus in uerborum exornationibus. Deinde ſimile & exemplum, de quo ſuo loco plura dicemus. Deinde concluſionem, de qua in ſecundo libro, quae opus fuerunt, diximus, demonſtrantes argumentationem quemadmodum concludere oporteat. in hoc libro docuimus, cuiuſmodi eſſet exornatio uerbi, cui concluſioni nomen eſt. Ergo huiuſmodi uehementer ornata poterit eſſe expolitio, quae conſtabit ex frequentibus uerborum exornationibus & ſententiarũ. Hoc modo igitur ſeptem partibus tractabitur: ſed ab eiuſdem ſententiae non recedamus exemplo, ut ſcire poſſis quam facile praeceptione rhetorica res ſimplex multiplici ratione tractetur. Sapiens nullum

pro rep. periculum uitabit: ideo quod ſaepe fit, ut, cum pro rep. perire noluerit, neceſſario cum rep. pereat. Et quoniam ſunt omnia commoda a patria accepta, nullum incommodum pro patria graue putandum eſt. ergo qui fugiunt id periculum, quod pro rep. ſubeundum eſt, ſtulte faciunt. nam neque effugere incommoda poſſunt, & ingrati in ciuitatem reperiuntur: at qui patriae pericula ſuo periculo expetunt, hi ſapientes putandi ſunt; cum & eum, quem debent, honorem reip. reddunt, & pro multis perire malunt, quam cum multis. Etenim uehementer eſt iniquum, uitam, quam a natura acceptam propter patriam conſeruaueris, naturae, cum cogat, reddere; patriae, cum roget, non dare: & cum poſſis cum ſumma uirtute & honore pro patria interire, malle per dedecus & ignauiam uiuere: & cum pro amicis & parentibus & ceteris neceſſariis adire periculum uelis, pro republica, in qua, & hoc, & illud ſanctiſſimum nomen patriae continetur, nolle in diſcrimen uenire. itaque uti contemnendus eſt, qui in nauigando ſe, quam nauim, mauult incolumem: ita uituperandus, qui in reip. diſcrimine, ſuae plus quam communi ſaluti conſulit. Naue enim fracta multi incolumes fuerunt, ex naufragio patriae ſaluus nemo poteſt enatare: quod mihi bene uidetur Decius intellexiſſe, qui ſe deuouiſſe dicitur, & pro legionibus in hoſtes immiſiſſe medios. amiſit uitam, at non perdidit: re enim uiliſſima & parua maxi-

mam redemit: dedit uitam, accepit patriam: amiſit animam; potitus eſt gloria; quae cum ſumma laude prodita uetuſtati, quotidie magis eniteſcit. Quod ſi, pro rep. debere accedere ad periculum, & ratione demonſtratum eſt, & exemplo comprobatum: ii ſapientes ſunt exiſtimandi, qui nullum pro ſalute patriae periculum uitant. In his igitur generibus expolitio uerſatur: de qua pro ducti ſumus ut plura diceremus, quod non modo, cum cauſſam dicimus, adiuuat, & exornat orationem, ſed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra cauſſam in exercendo rationes adhibere expolitionis; in dicendo uti, cum exornabimus argumentationem; de qua diximus in libro ſecundo. Commoratio eſt, cum in loco firmiſſimo, quo tota cauſſa continetur, manetur diutius, & eodem ſaepius reditur. hac uti maxime conuenit, & id eſt oratoris boni maxime proprium: non enim datur auditori poteſtas animum de re firmiſſima dimouendi. Huic exemplum ſatis idoneum ſubiici non potuit: propterea quod hic locus non eſt a tota cauſſa ſeparatus, ſicut membrum aliquod, ſed, tamquam ſanguis, perfuſus eſt per totum corpus orationis. Contentio eſt, per quam contraria referuntur: ea eſt in uerborum exornationibus, ut ante docuimus, eiuſmodi. Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes. In ſententiarum, huiuſmodi: Vos huius incommodis lugetis, iſte reip.

calamitate

calamitate laetatur: Vos ueſtris fortunis diffiditis, iſte ſolus ſuis eo magis confidit. Inter haec duo contentionum genera hoc intereſt: illud ex uerbis celeriter relatis conſtat; hic ſententiae contrariae ex comparatione referantur, oportet. Similitudo eſt oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re diſpari ſimile. Ea ſumitur aut ornandi cauſſa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quo modo igitur quattuor de cauſſis ſumitur; ita quattuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per breuitatem, per collationem. Ad unamquamque ſumendae cauſſam ſimilitudinis accommodabimus ſingulos modos pronunciandi. Ornandi cauſſa ſumitur per contrarium, ſic: Non enim, quemadmodum in palaeſtra, qui taedas candentes accipit, celerior eſt in curſu continuo, quam ille qui tradit; ita melior Imperator nouus, qui accipit exercitum, quam ille qui decedit: propterea quod defatigatus curſor integro facem, hic peritus Imperator imperito exercitum tradit. Hoc ſine ſimili ſatis plane, & perſpicue, & probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur, minus bonos Imperatores a melioribus exercitum accipere ſolere. ſed ornandi cauſſa ſimile ſumptum eſt, ut orationi dignitas quaedam comparetur. Dictum eſt autem per contrarium. Nam tunc ſimilitudo ſumitur per contrarium, cum ei rei, quam nos probamus, aliquam rem negamus eſſe ſimilem, ut paullo ante, cum de curſoribus differebamus. Per nega-

tionem

tionem dicetur probandi cauſſa, hoc modo: Neque equus indomitus, quamuis natura bene compoſitus ſit, idoneus poteſt eſſe ad eas utilitates, & aptus, quae deſiderantur ab equo: neque homo indoctus, quamuis ſit ingenioſus, ad uirtutem poteſt peruenire. Hoc probabilius factum eſt, quod magis eſt ueriſimile, non poſſe uirtutem ſine doctrina cōparari; quoniam nec equus quidem indomitus idoneus poſſit eſſe: ergo ſumptum eſt probandi cauſſa. Dictum eſt autem per negationem: id enim perſpicuum eſt de primo ſimilitudinis uerbo. Apertius dicendi cauſſa ſimilitudo dicitur per breuitatem, hoc modo: In amicitia gerenda, ſicut in certamine currendi, non ita conuenit exerceri, ut, quoad neceſſe ſit, peruenire poſſis; ſed ut productus ſtudio, & uiribus ultra facile procurras. Nam hoc ſimile eſt, ut apertius intelligatur, mala ratione facere qui reprehendant eos, qui uerbi cauſſa poſt mortem amici liberos eius cuſtodiant: propterea quod in curſore tantum uelocitatis eſſe oporteat, ut efferatur uſque ad finem; in amico tantum beneuolentiae ſtudium, ut ultra, quam amicus ſentire poſſit, procurrat amicitiae ſtudio. Dictum autem ſimile eſt per breuitatem. Non enim ita, ut in ceteris rebus res ab re ſeparata eſt, ſed utraeque res coniunctae & confuſe pronunciatae. Ante oculos ponendi negotij cauſſa, ſumetur ſimilitudo per collationem, ſic: Vti citharoedus, cum prodierit optime ueſtitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpu-

[illegible] & cum corona aurea
[illegible], citharam
[illegible] diſtinctam,
[illegible], & ſtatura ap-
[illegible] populo com
[illegible], repente ſilentio
[illegible] cum turpiſſimo
[illegible], & magis fue-
[illegible] & contemptus
[illegible], & magnis ac
[illegible] muneribus,
[illegible], ſi uir-
[illegible], e-
[illegible], &
[illegible] deriſus
[illegible] eycie-
[illegible] rei, & al-
[illegible] ſimili ra-
[illegible] ſubiecit. Di-
[illegible], propterea quod,
[illegible] relata.
[illegible] ut, cum
[illegible] ſimilitu-
[illegible] ſimilitudinem
[illegible]: Ita ut
[illegible] frigore pul
[illegible] per tranſ-
[illegible] ſereno ui-
[illegible] for-

tunae uiderint, deuolant omnes. Sed inuentio ſimilium facilis erit, ſi quis ſibi omnes res animatas & inanimatas, mutas & loquentes, feras & manſuetas, terreſtres, & caeleſtes, & maritimas, artificio, caſu, natura comparatas, uſitatas atque inuſitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam uenari ſimilitudinem, quae aut ornare, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos poſſit. non enim res tota totae rei neceſſe eſt ſimilis ſit; ſed ad ipſum, ad quod conferetur, ſimilitudinem habeat, oportet. Exemplum eſt alicuius facti, aut dicti praeteriti cum certi auctoris nomine propoſito. id ſumitur iiſdem de cauſſis, quibus ſimilitudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius rei niſi dignitatis cauſſa ſumitur: Apertiorem, cum id, quod ſit obſcurius, magis dilucidum reddit: Probabiliorem, cum magis uerisimilem facit. Ante oculos ponit, cum exprimit omnia perſpicue, ut res dicta prope manu tentari poſſit. Vnuſcuiuſque generis ſingula ſubieciſſemus exempla, niſi, exemplum quod genus eſſet, in expolitione demonſtraſſemus, & cauſſas ſumendi ſimilitudine aperuiſſemus: quare noluimus neque pauca, quo minus intelligeretur, neque, re intellecta, plura conſcribere. Imago eſt, formae cum forma cum quadam ſimilitudine collocatio. haec ſumitur aut laudis, aut uituperationis cauſſa. Laudis cauſſa, ſic: Ibant in proelium corpore tauri ualidiſſimi, impetu leonis acerrimi ſimiles. Vitu-

 perationis

perationis, ut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducat. Vt in odium, hoc modo: Iſte quotidie per forum medium tamquam iubatus draco ſerpit, aſpectu uenenato, ſpiritu rabido, circumſpectans huc & illuc, ſi quem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus inſecare, lingua aſpergere poſſit. Vt in inuidiam adducat, hoc modo: Iſte, qui diuitias ſuas iactat, ſicut gallus e Phrygia, aut ariolus quiſpiam depreſſus, & oneratus auro clamat, & deierat. Vt in contemptionem adducat, ſic: Iſte, qui tamquam cochlea abſcondens, retentat ſe ſe tacitus, quo ſit tutus, comeditur cum domo ſua, & aufertur. Effictio eſt, cum exprimitur & effingitur uerbis corporis cuiuſpiam forma, quod ſatis ſit ad intelligendum, hoc modo: Hunc dico iudices rubrum, breuem, incuruum, canum, ſubcriſpum, caeſium, cui ſane magna eſt in mento cicatrix, ſi quo modo poteſt uobis in memoriam redire. Habet haec exornatio cum utilitatem, ſi quem uelis oſtendere; tum uenuſtatem, ſi breuiter & dilucide facta eſt. Notatio eſt, cum alicuius natura certis deſcribitur ſignis, quae, ſicuti notae quaedam, naturae ſunt attributa. Vt ſi uelis non diuitem, ſed oſtentatorem pecunioſum deſcribere, Iſte, inquies, iudices, qui, ſe dici diuitem, putat eſſe praeclarum, primum nunc uidete, quo uultu nos intueatur: non ne uobis uidetur dicere, Darem, ſi mihi moleſti non eſſetis? cum uero ſini-

ſtra

ſtramentum ſubleuat, exiſtimat ſe gemmae nitore, & auri ſplendore aſpectus omnium perſtringere. Cum puerum reſpicit hunc unum, quem ego noui, uos non arbitror nouiſſe, alio nomine appellat, deinde alio atque alio: Heus tu, inquit, ueni Sannio, ne quid iſti barbari perturbent: ut ignoti, qui audiunt, unum putent eligi de multis. ei dicit in aurem, aut ut domi lectuli ſternantur, aut ab auunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas ueniat, aut Aſturconi locus ante oſtium ſuum detur, aut aliquid fragile falſae choragium gloriae comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant: Videto, ut diligenter enumeretur, ſi poteſt ante noctem. Puer, qui iam bene hominis naturam nouit, tu illo plures mittas oportet, inquit, ſi hodie uis tranſnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum & Soſiam. Sane. Deinde caſu ueniunt hoſpites hominis, qui iſtum ſplendide, dum peregrinaretur, receperunt. ex ea re homo hercle ſane conturbatur, ſed tamen a uitio naturae non recedit. Bene, inquit, facitis, cum uenitis: ſed rectius feciſſetis, ſi ad me domum recta abiiſſetis. Id feciſſemus, inquiunt illi, ſi domum nouiſſemus. At iſtud quidem facile fuit undelibet inuenire. uerum ite mecum. ſequuntur illi. ſermo interea huius conſumitur omnis in oſtentatione. quaerit, in agris cuiuſmodi frumenta ſint: negat ſe, quia uillae incenſae ſint, accedere poſſe, nec aedificare etiam nunc audere: tamet in Tuſculano quidem coepi inſanire, & in iiſdem

 fundamentis

fundamentis aedificare. Dum haec loquitur, uenit in aedes quaſdam, in quibus ſodalitium erat eodem die futurum, quo iſte pro notitia domini aedium ingreditur cum hoſpitibus: Hic, inquit, habito: perſpicit argentum quod erat expoſitum, uiſit triclinium ſtratum, probat. accedit ſeruulus, dicit homini clare, dominum iam uenturum, ſi uelit exire. Ita ne, inquit? Eamus hoſpites, frater uenit ex Salerno, ego illi obuiam pergam: uos huc decima uenitote: hoſpites diſcedunt. iſte ſe raptim domum ſuam conijcit: illi decima, quo iuſſerat, ueniunt: quaerunt hunc: reperiunt, domus cuia ſit: in diuerſorium deriſi conferunt ſeſe. uident hominem poſtera die, narrant, expoſtulant, accuſant. ait iſte eos ſimilitudine loci deceptos angiporto toto deerraſſe, contra ualetudinem ſuam ſe ad multam noctem expectaſſe. Sannioni puero negotium dederat, ut uaſa, ueſtimenta, pueros corrogaret: ſeruulus non inurbanus ſatis ſtrenue & concinne comparat, iſte hoſpites domum deducit: Ait ſe aedes maximas cuidam amico ad nuptias accommodaſſe, nuntiat interea puer argentum repeti: (pertimuerat enim qui commodarat) Apagete, inquit, aedes commodaui, familiam dedi: argentum quoque uult? tametſi hoſpites habeo, tamen utatur licet, nos Samijs delectabimur. Quid ego, quae deinde efficiat, narrem? eiuſmodi eſt hominis natura, ut, quae ſingulis diebus efficiat gloria atque oſtentatione, ea uix annuo ſermone enar-

rare

rare poſſim. Huiuſmodi notationes, quae deſcribunt quid conſentaneum ſit uniuſcuiuſque naturae, uehementer habent magnam delectationem: totam enim naturam cuiuſpiam ponunt ante oculos, aut glorioſi, ut nos exempli cauſſa coeperamus, aut inuidi, aut timidi, aut auari, ambitioſi, amatoris, luxurioſi, furis, quadruplatoris: denique cuiuſuis ſtudium protrahi poteſt in medium tali notatione. Sermocinatio eſt, cum alicui perſonae ſermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Cum militibus urbs redundaret, & omnes timore oppreſſi domi continerentur, uenit iſte cum ſago, gladio ſuccinctus, tenens iaculum, quinque adoleſcentes hominem ſimili ornatu ſubſequuntur, irrumpit in aedes ſubito, deinde magna uoce, Vbi eſt iſte beatus, inquit, aedium dominus? quin mihi praeſto ſit? quid tacetis? Hic alij omnes ſtupidi timore obmutuerunt. Vxor illius infeliciſſimi cum maximo fletu ad iſtius pedes abiecit ſeſe. Parce, inquit, & per quae tibi dulciſſima ſunt in uita, miſerere noſtri, noli extinguere extinctos. Fer manſuete fortunam. nos quoque fuimus beati: noſce te eſſe hominem. At ille: Quin illum mihi datis, ac uos auribus meis opplorare deſinitis? non abibit. Illi nuntiatur interea, ueniſſe iſtum, & clamore maximo mortem minari. Quod ſimul ut audiuit, Heus, inquit, Gorgia pediſequa puerorum, abſconde pueros, defende, fac ut incolumes ad adoleſcen-

tiam perducas. Vix haec dixerat, cum ecce iſte praeſto, Sedes, inquit, audax? non uox mea tibi uitam ademit? exple inimicitias meas, & iracundiam ſatura tuo ſanguine. Ille cum magno ſpiritu, Metuebam, inquit, ne plane uictus eſſem: nunc uideo in iudicio mecum contendere non uis, ubi ſuperari turpiſſimum eſt, ſuperare pulcherrimum: interficere me uis: occidar equidem, ſed uictus non peribo. At ille, In extremo uitae tempore etiam ſententioſe loqueris, neque ei, quem uides dominari, uis ſupplicare? Tum mulier, Immo quidem iſte rogat & ſupplicat: ſed tu quaeſo commouere, & tu per deos, inquit, hunc amplexare. dominus eſt, uicit hic te, uince tu nunc animum. Cur non deſinis, inquit, uxor loqui, quae me digna non ſunt? tace, &, quae curanda ſunt, cura: tu ceſſas mihi uitam, tibi omnem bene uiuendi ſpem mea morte eripere? Iſte mulierem reppulit ab ſe lamentantem: illi neſcio quid incipienti dicere, quod dignum uidelicet illius uirtute eſſet, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos eſſe unicuique ſermones ad dignitatem accommodatos; quod oportet in hoc genere obſeruare. Sunt item ſermocinationes conſequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, ſi hoc iudicaueritis? non ne hac omnes utentur oratione? deinde ſubijcere ſermonem. Confirmatio eſt, cum aliqua, quae non adeſt, perſona confingitur quaſi adſit, aut cum res muta, aut informis fit eloquens, &

formata,

formata, & ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quaedam, hoc pacto: Quod ſi nunc haec urbs inuictiſſima uocem emittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophaeis ornata, triumphis ditata certiſſimis, clariſſimis locupletata uictorijs, nunc ueſtris ſeditionibus o ciues uexor. quam dolis malitioſa Carthago, uiribus probata Numantia, diſciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patiemini nunc ab homunculis deterrimis proteri atque conculcari? Item: Quod ſi nunc L. ille Brutus reuiuiſcat, & hic ante pedes ueſtros adſit, non hac utetur oratione? Ego reges eieci, uos tyrannos introducitis: ego libertatem, quae non erat, peperi, uos partam ſeruare non uultis: ego capitis mei periculo patriam liberaui, uos liberi ſine periculo eſſe non curatis. Haec conformatio, licet in plures res mutas atque inanimatas transferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus & commiſeratione. Significatio eſt, quae plus in ſuſpicione relinquit, quam poſitum eſt in oratione. ea fit per exuperationem, ambiguum, conſequentiam, abſciſſionem, ſimilitudinem. Per exuperationem, cum plus dictum eſt, quam patitur ueritas, augendae ſuſpicionis cauſſa, ſic: Hic de tanto patrimonio tam cito teſtam, qua ſibi petat ignem, non reliquit. Per ambiguum, cum uerbum poteſt in duas plures ue ſententias accipi, ſed accipitur in eam partem, quam uult is, qui dixit: ut de eo ſi dicas, qui multas

tum in alio atque alio genere uocis atque geſtus, eadem uerbis commutando, pronunciatione quoque uehementius immutabimus. Hoc neque commodiſſime ſcribi poteſt, neque parum eſt apertum. quare non eget exempli. Tertium genus eſt commutationis, quod tractando conficitur, ſi ſententiam traijciemus, aut ad ſermocinationem, aut ad exuſcitationem. Sermocinatio eſt, de qua planius paullo poſt ſuo loco dicemus. Nunc breuiter, ad hanc rem quod ſatis ſit, attingemus, in qua conſtituetur alicuius perſonae oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo, ut, quo facilius res cognoſci poſſit, ne ab eadem ſententia recedamus: Sapiens, qui omnia reip. cauſſa ſuſcipienda pericula putabit, ſaepe ipſe ſecum loquitur: Non mihi ſoli, ſed etiam atque adeo multo potius natus ſum patriae: uita, quae fato debetur, ſaluti patriae potiſſimum ſoluatur. Aluit haec me, tute, atque honeſte produxit uſque ad hanc aetatem, munijt meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honeſtiſſimis diſciplinis. Quid eſt, quod a me ſatis ei perſolui poſſit, unde haec accepta ſunt? Quia haec loquitur ſecum ſapiens, ſaepe ego in periculis reip. nullum ipſe periculum fugi. Item mutatur res tractādo, ſi traducitur ad exuſcitationem, cum & nos commoti dicere uideamur, & auditoris animum commoueamus, ſic: Quis eſt tam tenui cogitatione praeditus, cuius animus tantis anguſtijs inuidiae continetur, qui non hunc hominem

nem ſtudioſiſſime laudet, & ſapientiſſimum iudicet? qui pro ſalute patriae, pro incolumitate ciuitatis, pro reip. fortunis quamuis magnum, atque atrox periculum ſtudioſe ſuſcipiat, & libenter ſubeat. Equidem hunc hominem magis cupio ſatis laudare, quam poſſum; idemq. hoc certo ſcio, uobis omnibus uſu uenire. Eadem res igitur bis tribus in dicendo commutabitur rebus; uerbis, pronunciando, tractando: ſed tractando dupliciter, ſermocinatione, & exuſcitatione. Sed de eadem re cum dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam cum rem ſimpliciter pronunciauerimus, rationem poterimus ſubijcere. Deinde duplicem, uel ſine rationibus, uel cum rationibus pronunciare ſententiam. Deinde afferre contrarium, de quibus omnibus diximus in uerborum exornationibus. Deinde ſimile & exemplum, de quo ſuo loco plura dicemus. Deinde concluſionem, de qua in ſecundo libro, quae opus fuerunt, diximus, demonſtrantes argumentationem quemadmodum concludere oporteat. in hoc libro docuimus, cuiuſmodi eſſet exornatio uerbi, cui concluſioni nomen eſt. Ergo huiuſmodi uehementer ornata poterit eſſe expolitio, quae conſtabit ex frequentibus uerborum exornationibus & ſententiarũ. Hoc modo igitur ſeptem partibus tractabitur: ſed ab eiuſdem ſententiae non recedamus exemplo, ut ſcire poſſis quam facile praeceptione rhetorica res ſimplex multiplici ratione tractetur. Sapiens nullum

pro

pro rep. periculum uitabit: ideo quod ſaepe fit, ut, cum pro rep. perire noluerit, neceſſario cum rep. pereat. Et quoniam ſunt omnia commoda a patria accepta, nullum incommodum pro patria graue putandum eſt. ergo qui fugiunt id periculum, quod pro rep. ſubeundum eſt, ſtulte faciunt. nam neque effugere incommoda poſſunt, & ingrati in ciuitatem reperiuntur: at qui patriae pericula ſuo periculo expetunt, hi ſapientes putandi ſunt; cum & eum, quem debent, honorem reip. reddunt, & pro multis perire malunt, quam cum multis. Etenim uehementer eſt iniquum, uitam, quam a natura acceptam propter patriam conſeruaueris, naturae, cum cogat, reddere; patriae, cum roget, non dare: & cum poſſis cum ſumma uirtute & honore pro patria interire, malle per dedecus & ignauiam uiuere: & cum pro amicis & parentibus & ceteris neceſſarijs adire periculum uelis, pro republica, in qua, & hoc, & illud ſanctiſſimum nomen patriae continetur, nolle in diſcrimen uenire. itaque uti contemnendus eſt, qui in nauigando ſe, quam nauim, mauult incolumem: ita uituperandus, qui in reip. diſcrimine, ſuae plus quam communi ſaluti conſulit. Naue enim fracta multi incolumes fuerunt, ex naufragio patriae ſaluus nemo poteſt enatare: quod mihi bene uidetur Decius intellexiſſe, qui ſe deuouiſſe dicitur, & pro legionibus in hoſtes immiſiſſe medios. amiſit uitam, at non perdidit: re enim uiliſſima & parua maxi-

mam

mam redemit: dedit uitam, accepit patriam: amiſit animam, potitus eſt gloria; quae cum ſumma laude prodita uetuſtati, quotidie magis eniteſcit. Quod ſi, pro rep. debere accedere ad periculum, & ratione demonſtratum eſt, & exemplo comprobatum: ii ſapientes ſunt exiſtimandi, qui nullum pro ſalute patriae periculum uitant. In his igitur generibus expolitio uerſatur: de qua producti ſumus ut plura diceremus, quod non modo, cum cauſſam dicimus, adiuuat, & exornat orationem, ſed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra cauſſam in exercendo rationes adhibere expolitionis; in dicendo uti, cum exornabimus argumentationem; de qua diximus in libro ſecundo. Commoratio eſt, cum in loco firmiſſimo, quo tota cauſſa continetur, manetur diutius, & eodem ſaepius reditur. hac uti maxime conuenit, & id eſt oratoris boni maxime proprium. non enim datur auditori poteſtas animum de re firmiſſima dimouendi. Huic exemplum ſatis idoneum ſubiici non potuit: propterea quod hic locus non eſt a tota cauſſa ſeparatus, ſicut membrum aliquod, ſed, tanquam ſanguis, perfuſus eſt per totum corpus orationis. Contentio eſt, per quam contraria referuntur: ea eſt in uerborum exornationibus, ut ante docuimus, eiuſmodi. Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes. In ſententiarum, huiuſmodi: Vos huius incommodis lugetis, iſte reip.

calamitate

calamitate laetatur: Vos ueſtris fortunis diffiditis, iſte ſolus ſuis eo magis confidit. Inter haec duo contentionum genera hoc intereſt: illud ex uerbis celeriter relatis conſtat; hic ſententiae contrariae ex comparatione referantur, oportet. Similitudo eſt oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re diſpari ſimile. Ea ſumitur aut ornandi cauſſa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quo modo igitur quattuor de cauſſis ſumitur; ita quattuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per breuitatem, per collationem. Ad unamquamque ſumendae cauſſam ſimilitudinis accommodabimus ſingulos modos pronunciandi. Ornandi cauſſa ſumitur per contrarium, ſic: Non enim, quemadmodum in palaeſtra, qui taedas candentes accipit, celerior eſt in curſu continuo, quam ille qui tradit; ita melior Imperator nouus, qui accipit exercitum, quam ille qui decedit: propterea quod defatigatus curſor integro facem, hic peritus Imperator imperito exercitum tradit. Hoc ſine ſimili ſatis plane, & perſpicue, & probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur, minus bonos Imperatores a melioribus exercitum accipere ſolere: ſed ornandi cauſſa ſimile ſumptum eſt, ut orationi dignitas quaedam comparetur. Dictum eſt autem per contrarium. Nam tunc ſimilitudo ſumitur per contrarium, cum ei rei, quam nos probamus, aliquam rem negamus eſſe ſimilem, ut paullo ante, cum de curſoribus differebamus. Per nega-

tionem

tionem dicetur probandi cauſſa, hoc modo: Neque equus indomitus, quamuis natura bene compoſitus ſit, idoneus poteſt eſſe ad eas utilitates, & aptus, quae deſiderantur ab equo: neque homo indoctus, quamuis ſit ingenioſus, ad uirtutem poteſt peruenire. Hoc probabilius factum eſt, quod magis eſt uериſimile, non poſſe uirtutem ſine doctrina cōparari; quoniam nec equus quidem indomitus idoneus poſſit eſſe: ergo ſumptum eſt probandi cauſſa. Dictum eſt autem per negationem: id enim perſpicuum eſt de primo ſimilitudinis uerbo. Apertius dicendi cauſſa ſimilitudo dicitur per breuitatem, hoc modo: In amicitia gerenda, ſicut in certamine currendi, non ita conuenit exerceri, ut, quoad neceſſe ſit, peruenire poſſis; ſed ut productus ſtudio, & uiribus ultra facile procurras. Nam hoc ſimile eſt, ut apertius intelligatur, mala ratione facere qui reprehendant eos, qui uerbi cauſſa poſt mortem amici liberos eius cuſtodiant: propterea quod in curſore tantum uelocitatis eſſe oporteat, ut efferatur uſque ad finem; in amico tantum beneuolentiae ſtudium, ut ultra, quam amicus ſentire poſſit, procurrat amicitiae ſtudio. Dictum autem ſimile eſt per breuitatem. Non enim ita, ut in ceteris rebus res ab re ſeparata eſt, ſed utraeque res coniunctè & confuſè pronunciatae. Ante oculos ponendi negotij cauſſa ſumetur ſimilitudo per collationem, ſic: Vti citharoedus, cum prodierit optime ueſtitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpu-

rea coloribus uarijs intexta, & cum corona aurea magnis ſulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatiſſimam, auro & ebore diſtinctam, ipſe praeterea forma & ſpecie ſit, & ſtatura appoſita ad dignitatem, ſi, cum magnam populo commouerit his rebus exſpectationem, repente ſilentio facto, uocem emittat acerbiſſimam cum turpiſsimo corporis motu, quo melius ornatus, & magis fuerit exſpectatus, eo magis deriſus & contemptus eijcitur: ita ſi quis in excelſo loco, & in magnis ac locupletibus copijs collocatus, fortunae muneribus, & naturae commodis omnibus abundauit, ſi uirtutis & artium, quae uirtutis magiſtrae ſunt, egebit; quo magis ceteris rebus erit copioſus, & illuſtris, & exſpectatus, eo uehementius deriſus & contemptus ex omni conuentu bonorum eijcietur. Hoc ſimile exornatione utriuſque rei, & alterius inſcitia artificij, alterius ſtultitia ſimili ratione collata, ſub aſpectu omnium rem ſubiecit. Dictum autem eſt per collationem, propterea quod, propoſita ſimilitudine, paria ſunt omnia relata. In ſimilibus obſeruare oportebit diligenter, ut, cum rem afferamus ſimilem, cuius rei cauſſa ſimilitudinem attulerimus, uerba quoque ad ſimilitudinem habeamus accommodata. id eſt huiuſmodi: Ita ut hirundines aeſtiuo tempore praeſto ſunt, frigore pulſae recedunt: ex eadem ſimilitudine nunc per tranſlationem uerba ſumimus: ita falſi amici ſereno uitae tempore praeſto ſunt; ſimulatque hiemem fortunae

tunae uiderint, deuolant omnes. Sed inuentio ſimilium facilis erit, ſi quis ſibi omnes res animatas & inanimatas, mutas & loquentes, feras & manſuetas, terreſtres, & caeleſtes, & maritimas, artificio, caſu, natura comparatas, uſitatas atque inuſitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam uenari ſimilitudinem, quae aut ornare, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos poſſit. non enim res tota totae rei neceſſe eſt ſimilis ſit; ſed ad ipſum, ad quod conferetur, ſimilitudinem habeat, oportet. Exemplum eſt alicuius facti, aut dicti praeteriti cum certi auctoris nomine propoſito. id ſumitur iiſdem de cauſſis, quibus ſimilitudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius rei niſi dignitatis cauſſa ſumitur: Apertiorem, cum id, quod ſit obſcurius, magis dilucidum reddit: Probabiliorem, cum magis ueriſimilem facit. Ante oculos ponit, cum exprimit omnia perſpicue, ut res dicta prope manu tentari poſſit. Vnuſcuiuſque generis ſingula ſubieciſſemus exempla, niſi, exemplum quod genus eſſet, in expolitione demonſtraſſemus, & cauſſas ſumendi in ſimilitudine aperuiſſemus: quare noluimus neque pauca, quo minus intelligeretur, neque, re intellecta, plura conſcribere. Imago eſt, formae cum forma cum quadam ſimilitudine collocatio. haec ſumitur aut laudis, aut uituperationis cauſſa. Laudis cauſſa, ſic: Ibant in proelium corpore tauri ualidiſſimi, impetu leonis acerrimi ſimiles. Vitu-

 perationis

perationis, ut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducat. Vt in odium, hoc modo: Iſte quotidie per forum medium tamquam iubatus draco ſerpit, aſpectu uenenato, ſpiritu rabido, circumſpectans huc & illuc, ſi quem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus inſecare, lingua aſpergere poſſit. Vt in inuidiam adducat, hoc modo: Iſte, qui diuitias ſuas iactat, ſicut gallus e Phrygia, aut ariolus quiſpiam depreſſus, & oneratus auro clamat, & deierat. Vt in contemptionem adducat, ſic: Iſte, qui tamquam cochlea abſcondens, retentat ſe ſe tacitus, quo ſit tutus, comeditur cum domo ſua, & auſertur. Effictio eſt, cum exprimitur & effingitur uerbis corporis cuiuſpiam forma, quod ſatis ſit ad intelligendum, hoc modo: Hunc dico iudices rubrum, breuem, incuruum, canum, ſubcriſpum, caeſium, cui ſane magna eſt in mento cicatrix, ſi quo modo poteſt uobis in memoriam redire. Habet haec exornatio cum utilitatem, ſi quem uelis oſtendere; tum uenuſtatem, ſi breuiter & dilucide facta eſt. Notatio eſt, cum alicuius natura certis deſcribitur ſignis, quae, ſicuti notae quaedam, naturae ſunt attributa. Vt ſi uelis non diuitem, ſed oſtentatorem pecunioſum deſcribere, Iſte, inquies, iudices, qui, ſe dici diuitem, putat eſſe praeclarum, primum nunc uidete, quo uultu uos intueatur: non ne uobis uidetur dicere, Darem, ſi mihi moleſti non eſſetis? cum uero ſini-

ſtramentum ſubleuat, exiſtimat ſe gemmae nitore, & auri ſplendore aſpectus omnium perſtringere. Cum puerum reſpicit hunc unum, quem ego noui, uos non arbitror nouiſſe, alio nomine appellat, deinde alio atque alio: Heus tu, inquit, ueni Sannio, ne quid iſti barbari perturbent: ut ignoti, qui audiunt, unum putent eligi de multis. ei dicit in aurem, aut ut domi lectuli ſternantur, aut ab auunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas ueniat, aut Aſturconi locus ante oſtium ſuum detur, aut aliquid fragile falſae choragium gloriae comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant: Videto, ut diligenter enumeretur, ſi poteſt ante noctem. Puer, qui iam bene hominis naturam nouit, tu illo plures mittas oportet, inquit, ſi hodie uis tranſnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum & Soſiam. Sane. Deinde caſu ueniunt hoſpites hominis, qui iſtum ſplendide, dum peregrinaretur, receperunt. ex ea re homo hercle ſane conturbatur, ſed tamen a uitio naturae non recedit. Bene, inquit, facitis, cum uenitis: ſed rectius feciſſetis, ſi ad me domum recta abiiſſetis. Id feciſſemus, inquiunt illi, ſi domum nouiſſemus. At iſtud quidem facile fuit undelibet inuenire. uerum ite mecum. ſequuntur illi. ſermo interea huius conſumitur omnis in oſtentatione. quaerit, in agris cuiuſmodi frumenta ſint: negat ſe, quia uillae incenſae ſint, accedere poſſe, nec aedificare etiam nunc audere: tametſi in Tuſculano quidem coepi inſanire, & in iiſdem

 fundamentis

fundamentis aedificare. Dum haec loquitur, uenit in aedes quaſdam, in quibus ſodalitium erat eodem die futurum, quo iſte pro notitia domini aedium ingreditur cum hoſpitibus: Hic, inquit, habito: perſpicit argentum quod erat expoſitum, uiſit triclinium ſtratum, probat. accedit ſeruulus, dicit homini clare, dominum iam uenturum, ſi uelit exire. Ita ne, inquit? Eamus hoſpites, frater uenit ex Salerno, ego illi obuiam pergam: uos huc decima uenitote: hoſpites diſcedunt. iſte ſe raptim domum ſuam conijcit: illi decima, quo iuſſerat, ueniunt: quaerunt hunc: reperiunt, domus cuia ſit: in diuerſorium deriſi conferunt ſeſe. uident hominem poſtera die, narrant, expoſtulant, accuſant. ait iſte eos ſimilitudine loci deceptos angiporto toto deerraſſe, contra ualetudinem ſuam ſe ad multam noctem expectaſſe. Sannioni puero negotium dederat, ut uaſa, ueſtimenta, pueros corrogaret: ſeruulus non inurbanus ſatis ſtrenue & concinne comparat, iſte hoſpites domum deducit: Ait ſe aedes maximas cuidam amico ad nuptias accommodaſſe, nuntiat interea puer argentum repeti: (pertimuerat enim qui commodarat) Apagete, inquit, aedes commodaui, familiam dedi: argentum quoque uult? tametſi hoſpites habeo, tamen utatur licet, nos Samijs delectabimur. Quid ego, quae deinde efficiat, narrem? eiuſmodi eſt hominis natura, ut, quae ſingulis diebus efficiat gloria atque oſtentatione, ea uix annuo ſermone enar-

vare poſſim. Huiuſmodi notationes, quae deſcribunt quid conſentaneum ſit uniuſcuiuſque naturae, uehementer habent magnam delectationem: totam enim naturam cuiuſpiam ponunt ante oculos, aut glorioſi, ut nos exempli cauſſa coeperamus, aut inuidi, aut timidi, aut auari, ambitioſi, amatoris, luxurioſi, furis, quadruplatoris: denique cuiuſuis ſtudium protrahi poteſt in medium tali notatione.

Sermocinatio eſt, cum alicui perſonae ſermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Cum militibus urbs redundaret, & omnes timore oppreſſi domi continerentur, uenit iſte cum ſago, gladio ſuccinctus, tenens iaculum, quinque adoleſcentes hominem ſimili ornatu ſubſequuntur, irrumpit in aedes ſubito, deinde magna uoce, Vbi eſt iſte beatus, inquit, aedium dominus? quin mihi praeſto ſit? quid tacetis? Hic alij omnes ſtupidi timore obmutuerunt. Vxor illius infeliciſſimi cum maximo fletu ad iſtius pedes abiecit ſeſe. Parce, inquit, & per quae tibi dulciſſima ſunt in uita, miſerere noſtri, noli extinguere extinctos. Fer manſuete fortunam. nos quoque fuimus beati: noſce te eſſe hominem. At ille: Quin illum mihi datis, ac uos auribus meis opplorare deſinitis? non abibit. Illi nuntiatur interea, ueniſſe iſtum, & clamore maximo mortem minari. Quod ſimul ut audiuit; Heus, inquit; Gorgia pediſequa puerorum, abſconde pueros, defende, fac ut incolumes ad adoleſcen-

tiam perducas. Vix haec dixerat, cum ecce iſte praeſto, Sedes, inquit, audax? non uox mea tibi uitam ademit? exple inimicitias meas, & iracundiam ſatura tuo ſanguine. Ille cum magno ſpiritu, Metuebam, inquit, ne plane uictus eſſem: nunc uideo in iudicio mecum contendere non uis, ubi ſuperari turpiſſimum eſt, ſuperare pulcherrimum: interficere me uis: occidar equidem, ſed uictus non peribo. At ille, In extremo uitae tempore etiam ſententioſe loqueris, neque ei, quem uides dominari, uis ſupplicare? Tum mulier, Immo quidem iſte rogat & ſupplicat: ſed tu quaeſo commouere, & tu per deos, inquit, hunc amplexare. dominus eſt, uicit hic te, uince tu nunc animum. Cur non deſinis, inquit, uxor loqui, quae me digna non ſunt? tace, &, quae curanda ſunt, cura: tu ceſſas mihi uitam, tibi omnem bene uiuendi ſpem mea morte eripere? Iſte mulierem reppulit ab ſe lamentantem: illi neſcio quid incipienti dicere, quod dignum uidelicet illius uirtute eſſet, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos eſſe unicuique ſermones ad dignitatem accommodatos, quod oportet in hoc genere obſeruare. Sunt item ſermocinationes conſequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, ſi hoc iudicaueritis? non ne hac omnes utentur oratione? deinde ſubijcere ſermonem. Confirmatio eſt, cum aliqua, quae non adeſt, perſona confingitur quaſi adſit, aut cum res muta, aut informis fit eloquens, &

formata,

formata, & ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quaedam, hoc pacto: Quod ſi nunc haec urbs inuictiſſima uocem emittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophaeis ornata, triumphis ditata certiſſimis clariſſimis locupletata uictorijs, nunc ueſtris ſeditionibus o ciues uexor. quam dolis malitioſa Carthago, uiribus probata Numantia, diſciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patiemini nunc ab homunculis deterrimis proteri atque conculcari? Item: Quod ſi nunc L. ille Brutus reuiuiſcat, & hic ante pedes ueſtros adſit, non hac utetur oratione? Ego reges eieci, uos tyrannos introducitis: ego libertatem, quae non erat, peperi, uos partam ſeruare non uultis: ego capitis mei periculo patriam liberaui, uos liberi ſine periculo eſſe non curatis. Haec conformatio, licet in plures res mutas atque inanimatas transferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus & commiſeratione. Significatio eſt, quae plus in ſuſpicione relinquit, quam poſitum eſt in oratione. ea fit per exuperationem, ambiguum, conſequentiam, abſciſſionem, ſimilitudinem. Per exuperationem, cum plus dictum eſt, quam patitur ueritas, augendae ſuſpicionis cauſſa, ſic: Hic de tanto patrimonio tam cito teſtam, qua ſibi petat ignem, non reliquit. Per ambiguum, cum uerbum poteſt in duas plures ue ſententias accipi, ſed accipitur in eam partem, quam uult is, qui dixit: ut de eo ſi dicas, qui mul-

tas

tas hereditates adierit, Proſpice tu, qui plurimum cernis: Ambigua quemadmodum uitanda ſunt, quae obſcuram reddunt orationem; ita haec conſequenda, quae conficiunt huiuſmodi ſignificationem. Ea reperiuntur facile, ſi nouerimus & animaduerterimus uerborum ancipites aut multiplices poteſtates: Per conſequentiam ſignificatio fit, cum res, quae ſequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in ſuſpicione, ut ſi ſalſamentarij filio dicas: Quieſce tu, cuius pater cubito ſe emungere ſolebat. Per abſciſſionem, ſi, cum incipimus aliquid dicere, praecidimus, & ex eo, quod iam diximus, ſatis relinquitur ſuſpicionis, ſic: Qui iſta forma & aetate nuper alienae domui, nolo plura dicere. Per ſimilitudinem, cum, aliqua re ſimili allata, nihil amplius dicimus, ſed ex ea ſignificamus quid ſentiamus, hoc modo: Noli Saturnine nimium populi frequentia fretus eſſe: inulti iacent Gracchi. Haec exornatio plurimum feſtiuitatis habet, interdum & dignitatis: ſinit enim quiddam, tacito oratore, ipſum auditorem ſuſpicari. Breuitas eſt res ipſis tantummodo uerbis neceſſarijs expedita, hoc modo: Lemnum praeteriens cepit, inde Tarſi praeſidium reliquit, poſt urbem in Bithynia ſuſtulit, inde pulſus in Helleſpontum, ſtatim potitur Abydo. Item: Modo conſul, quondam tribunus, deinde primus erat ciuitatis. Item: Tum proficiſcitur in Aſiam, deinde exſul, & hoſtis eſt dictus, poſt imperator, poſtremo

conſul factus eſt. Habet paucis comprehenſa breuitas multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda ſaepe eſt, cum aut res non egent longae orationis, aut tempus non ſinit commorari. Demonſtratio eſt, cum ita res uerbis exprimitur, ut geri negotium, & res ante oculos eſſe uideatur. id fieri poterit, ſi, quae ante, & poſt, & in ipſa re facta erunt, comprehendemus, aut a rebus conſequentibus, aut a circumſtantibus non recedemus, hoc modo: Quod ſimul atque Gracchus proſpexit, fluctuare populum, uerentem ne ipſe auctoritate ſenatus commotus a ſententia deſiſteret, iubet aduocari concionem. Iſte interea ſcelere & malis cogitationibus redundans, euolat ex templo Iouis, & ſudans, oculis ardentibns, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus alijs ire celerius coepit. Ibi praeco faciebat audientiam, hic ſubſellium quoddam calce premens dextra pedem defringit, & alios hoc idem iubet facere. Cum Gracchus deos inciperet precari; curſim iſti impetum faciunt, ex alijs alijſq. partibus conuolant, atque e populo unus, Fuge, inquit, Tiberi, fuge non uides? reſpice inquam. deinde uaga multitudo, ſubito timore perterrita, fugere coepit. At iſte ſpumans ex ore ſcelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium, & dubitanti Graccho quid eſſet, neque tamen locum, in quo conſtiterat, relinquenti, percutit tempus. Ille nulla uoce delibans inſitam uirtutem, concidit tacitus:

iſte

iſte uiri fortiſſimi miſerando ſanguine aſperſus, quaſi facinus praeclariſſimum feciſſet, circumſpectans, & hilaris ſceleratam gratulantibus manum porrigens; in templum Iouis contulit ſeſe. Haec exornatio in amplificanda & commiſeranda re plurimum prodeſt, & in huiuſmodi narrationibus: ſtatuit enim totam rem, & prope ponit ante oculos. Omnes rationes honeſtandae elocutionis ſtudioſe collegimus: in quibus Herenni ſi te diligenter exercueris, & grauitatem, & dignitatem, & ſuauitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie plane loquaris; ne nuda atque inornata inuentio uulgari ſermone efferatur. Nunc identidem noſmet ipſi nobis inſtemus, res enim communis agitur, ut frequenter & aſſidue conſequamur artis rationem ſtudio, & exercitatione: quod alij cum moleſtia tribus de cauſſis maxime faciunt; aut ſi, cum quibus libenter exerceantur, non habent; aut ſi ſibi diffidunt; aut ſi neſciunt quam uitam ſequi debeant: quae a nobis abſunt omnes difficultates. nam & ſimul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cetera philoſophiae ratio confirmauit: & nobis non diffidimus: propterea quod & aliquantulum proceſſimus, & alia meliora ſunt, quae multo intentius petimus in uita, ut, etiamſi non perueneri mus in dicendo, quo uolumus, parua pars uitae perfectiſſimae deſideretur. & uiam, quam ſequamur, habemus: propterea quod in his libris nihil praeteritum eſt rhetoricae praeceptionis.

ptionis: Demonſtratum eſt enim, quo modo res in omnibus generibus cauſſarum inueniri oporteat. Dictum eſt quo pacto eas diſponere conueniat. Traditum eſt, qua ratione eſſet pronunciandum. Praeceptum eſt, qua uia meminiſſe poſſemus. Demonſtratum eſt, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quae ſi ſequamur, acute & cito reperiemus, diſtincte & ordinate diſponemus, grauiter & uenuſte pronunciabimus, firme & perpetuo meminerimus, ornate & ſuauiter eloquemur. ergo in arte rhetorica nihil eſt amplius. haec omnia adipiſcemur, ſi rationes praeceptionis diligentia conſequemur & exercitatione.

M. TVLLII. CICERONIS
DE. ARTE. RHETORICA
LIBER. PRIMVS

SAEPE & multum hoc mecum cogitaui, boni ne, an mali plus attulerit hominibus & ciuitatibus copia dicendi, ac ſummum eloquentiae ſtudium, nam & cum noſtrae reip. detrimenta conſidero, & maximarum ciuitatum ueteres animo colligo calamitates, non minimam uideo per diſertiſſimos homines inuectam eſſe partem incommodorum. cum autem res ab honeſta memoria propter uetuſtatem remotas ex litterarum monumentis repetere inſtituo, multas urbes conſtitutas, plurima bella reſtricta, firmiſſimas ſocietates, ſanctiſſimas amicitias intelligo cum animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem ratio ipſa in hanc potiſſimum ſententiam ducit, ut exiſtimem ſapientiam ſine eloquentia parum prodeſſe ciuitatibus, eloquentiam uero ſine ſapientia nimium obeſſe plerunque, prodeſſe numquam. quare ſi quis, omiſſis rectiſſimis atque honeſtiſſimis ſtudijs rationis & officij, conſumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis ſibi, pernicioſus patriae ciuis alitur: qui uero ita ſe ſe armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriae, ſed pro his propugnare poſſit, is mi

hi uir & ſuis, & publicis rationibus utiliſſimus, atque amiciſſimus ciuis fore uidetur. Ac ſi uolumus huius rei, quae uocatur eloquentia, ſiue artis, ſiue ſtudij, ſiue exercitationis cuiuſdam, ſiue facultatis a natura profectae conſiderare principium, reperiemus id ex honeſtiſſimis cauſſis natum, atque optimis rationibus profectum. Nam fuit quoddam tempus, cum in agris homines paſſim beſtiarum more uagabantur, & ſibi uictu ferino uitam propagabant, nec rationi animi quidquam, ſed pleraq. uiribus corporis adminiſtrabant. nondum diuinae religionis, non humani officij ratio colebatur: nemo legitimas uiderat nuptias: non certos quiſquam inſpexerat liberos: non, ius aequabile quid utilitatis haberet, acceperat. ita propter errorem atque inſcitiam, caeca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad ſe explendam uiribus corporis abutebatur pernicioſiſſimis ſatellitibus, quo tempore quidam, magnus uidelicet uir & ſapiens, cognouit quae materia eſſet, & quanta ad maximas res opportunitas in animis ineſſet hominum, ſi quis eam poſſet elicere, & praecipiendo meliorem reddere: qui diſperſos homines in agris, & in tectis ſilueſtribus abditos, ratione quadam compulit in unum locum, & congregauit, & eos in unamquamque rem inducens utilem atque honeſtam, primo propter inſolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem ſtudioſius audientes, ex feris & immanibus mites reddidit,

&

& manſuetos. ac mihi quidem uidetur hoc nec taci ta, nec inops dicendi ſapientia perficere potuiſſe, ut homines a conſuetudine ſubito conuerteret, & ad diuerſas uitae rationes traduceret. Age uero, urbibus conſtitutis, ut fidem colere, & iuſtitiam retinere diſcerent, & alijs parere ſua uoluntate conſueſcerent, ac non modo labores excipiendos communis commodi cauſſa, ſed etiam uitam amittendam exiſtimarent, qui tandem fieri potuit, niſi homines ea, quae ratione inueniſſent, eloquentia perſuadere potuiſſent? profecto nemo niſi graui ac ſua ui commotus oratione, cum uiribus plurimum poſſet, ad ius uoluiſſet ſine ui deſcendere: ut inter quos poſſet excellere, cum ijs ſe pateretur aequari, & ſua uoluntate a iucundiſſima conſuetudine recederet, quae praeſertim iam naturae uim obtineret propter uetuſtatem. ac primo quidem ſic & nata, & progreſſa longius eloquentia uidetur, & item poſtea maximis in rebus pacis & belli cum ſummis hominum utilitatibus eſſe uerſata. poſtquam uero commoditas quaedam praua uirtutis imitatrix, ſine ratione officij dicendi copiam conſecuta eſt: tum ingenio freta malitia, peruertere urbes, & uitas hominum labefactare aſſueuit. atque huius quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Veriſimillimum mihi uidetur, quodam tempore neque in publicis rebus infantes & inſipientes homines ſolitos eſſe uerſari, nec uero ad priuatas cauſſas magnos, ac diſertos homines

accedere:

accedere: ſed cum a ſummis uiris maximae res adminiſtrarentur, arbitror alios fuiſſe non incallidos homines, qui ad paruas controuerſias priuatorum accederent. quibus in controuerſijs cum ſaepe a mēdacio contra uerum homines ſtare conſueſcerent, dicendi aſsiduitas aluit audaciam, ut neceſſario ſuperiores illi propter iniurias ciuium reſiſtere audacibus, & opitulari ſuis quiſque neceſſarijs cogeretur. itaque cum in dicendo ſaepe par, nonnumquam etiam ſuperior uiſus eſſet is, qui omiſſo ſtudio ſapientiae, nihil ſibi praeter eloquentiam comparaſſet, fiebat ut & multitudinis, & ſuo iudicio dignus, qui remp. gereret, uideretur. hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula reip. temerarij atque audaces homines acceſſerant, maxima ac miſerrima naufragia fiebant. quibus rebus tantum odij atque inuidiae ſuſcepit eloquentia, ut homines ingenioſiſſimi, quaſi ex aliqua turbida tempeſtate in portum, ſic ex ſeditioſa, & tumultuoſa uita ſe in ſtudium aliquod traderent quietum. quare mihi uidentur poſtea cetera ſtudia recta atque honeſta per otium concelebrata ab optimis, enituiſſe; hoc uero a pleriſque eorum deſertum obſoleuiſſe eo tempore, quo multo uehementius erat retinendum, & ſtudioſius adaugendum. nam quo indignius rem honeſtiſsimam & rectiſſimam uiolabat ſtultorum & improborum temeritas, & audacia ſummo cum reip. detrimento, eo ſtudioſius & illis reſiſtendum fuit, & reip. conſulendum. quod noſtrum illum

non fugit Catonem, neque Laelium, neque horum, ut uere dicam, diſcipulum Africanum, neque Gracchos Africani nepotes, quibus in hominibus erat ſumma uirtus, & ſumma uirtute amplificata auctoritas, &, quae his rebus ornamento, & reip. praeſidio eſſet, eloquentia: quare meo quidem animo nihilo minus eloquentiae ſtudendum eſt, etſi ea quidam & priuatim, & publice peruerſe abutuntur, ſed eo quidem uehementius, ne mali magno cum detrimento bonorum, & communi omnium pernicie plurimum poſſint; cum praeſertim hoc unum ſit, quod ad omnes res & priuatas, & publicas maxime pertineat; hoc tuta, hoc honeſta, hoc illuſtris, hoc eodem uita iucunda fiat. nam hinc ad remp. plurima commoda ueniunt, ſi moderatrix omnium rerum praeſto eſt ſapientia: hinc ad ipſos, qui eam adepti ſunt, laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoque eorum certiſſimum ac tutiſſimum praeſidium comparatur. ac mihi quidem uidentur homines, cum multis rebus humiliores & infirmiores ſint, hac re maxime beſtijs praeſtare, quod loqui poſſunt: quare praeclarum mihi quiddam uidetur adeptus is, qui, qua re homines beſtijs praeſtent, ea in re hominibus ipſis antecellat. hoc ſi forte non natura modo, neque exercitatione conficitur, uerum etiam artficio quodam comparatur; non alienum eſt uidere quae dicant ij, qui quaedam eius rei praecepta nobis reliquerunt. Sed antequam de praeceptis oratorijs dicamus, uidetur

dicendum

dicendum de genere ipſius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. nam, his rebus cognitis, facilius, & expeditius uniuſcuiuſque animus ipſam rationem, ac uiam artis conſiderare poterit.

CIVILIS *quaedam ratio eſt, quae multis & magnis ex rebus conſtat. Eius quaedam magna & ampla pars eſt artificioſa eloquentia, quam Rhetoricam uocant: nam neque cum ijs ſentimus, qui ciuilem ſcientiam eloquentia non putant indigere: & ab ijs, qui eam putant omnem rhetoris ui, & artificio contineri, magnopere diſſentimus. quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam ciuilis ſcientiae partem eſſe dicamus. Officium autem eius facultatis uidetur eſſe dicere appoſite ad perſuaſionem: Finis, perſuadere dictione. Inter officium autem & finem hoc intereſt, quod in officio, quid fieri, in fine, quid officio conueniat, conſideratur: ut medici officium dicimus eſſe, curare appoſite ad ſanandum; finem, curatione ſanare: Item, oratoris, quid officium, & quid finem eſſe dicamus, intelligemus, cum id, quod facere debet, officium eſſe dicemus, illud, cuius cauſſa facere debet, finem appellabimus. Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars & ea facultas, quae conficitur ex arte, uerſatur, ut ſi medicinae materiam dicamus morbos ac uulnera, quod in his omnis medicina uerſetur: item, quibus in rebus uerſatur ars, & facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricae nominamus. Has autem res alij*

pluꝛes, alij pauciores exiſtimauerunt. nam Gorgias Leontinus, antiquiſſimus fere rhetor, omnibus de rebus oratorem optime poſſe dicere exiſtimauit. Hic infinitam & immenſam huic artificio materiam ſubijcere uidetur. Ariſtotelem autem, qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta ſubminiſtrauit, tribus in generibus rerum uerſari rhetoris officium putauit, demonſtratiuo, deliberatiuo, iudiciali. Demonſtratiuum eſt, quod tribuitur in alicuius certae perſonae laudem, aut uituperationem. Deliberatiuum eſt, quod poſitum in diſceptatione, & conſultatione ciuili, habet in ſe ſententiae dictionem. Iudiciale eſt, quod poſitum in iudicio, habet in ſe accuſationem & defenſionem, aut petitionem & recuſationem. &, quemadmodum noſtra quidem fert opinio, oratoris ars, & facultas in hac materia tripartita uerſari exiſtimanda eſt. Nam Hermagoras quidem nec, quid dicat, attendere, nec, quid polliceatur, intelligere uidetur, qui oratoris materiam in cauſſam, & in quaeſtionem diuidat. Cauſſam eſſe dicit rem, quae habeat in ſe controuerſiam in dicendo poſitam cũ perſonarum certarum interpoſitione: quam nos quoque oratori dicimus eſſe attributam. nam ei tres partes, quas ante diximus, ſupponimus, iudicialem, deliberatiuam, demonſtratiuam. Quaeſtionem autem eam appellat, quae habeat in ſe controuerſiam in dicendo poſitam, ſine certarum perſonarum interpoſitione, ad hunc modum: Ecquid ſit bonum

praeter

praeter honeſtatem: Verine ſint ſenſus: Quae ſit mundi forma: Quae ſit ſolis magnitudo. quas quaeſtiones procul ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere exiſtimamus. Nam quibus in rebus ſumma ingenia philoſophorum, plurimo cum labore conſumpta intelligimus, eas ſicut aliquas paruas res oratori attribuere, magna amentia uidetur. Quod ſi magnam in his Hermagoras habuiſſet facultatem, ſtudio & diſciplina comparatam; uideretur fretus ſua ſcientia falſum quoddam conſtituiſſe de oratoris officio, &, non quid ars, ſed quid ipſe poſſet, expoſuiſſe. nunc uero ea uis eſt in homine, ut ei multo rhetoricam citius quis ademerit, quam philoſophiam conceſſerit: neque eo dico, quod eius ars, quam edidit, mihi mendoſiſſime ſcripta uideatur: (nam ſatis in ea uidetur ex antiquis artibus ingenioſe & diligenter electas res collocaſſe, & nonnihil ipſe quoque noui protuliſſe) uerum oratori minimum eſt, de arte loqui; quod hic fecit; multo maximum, ex arte dicere; quod eum minime potuiſſe, omnes uidemus. Quare materia quidem nobis Rhetoricae uidetur artis ea, quam Ariſtoteli uiſam eſſe diximus. Partes autem hae ſunt, quas plerique dixerunt, inuentio, diſpoſitio, elocutio, memoria, pronunciatio. Inuentio eſt, excogitatio rerum uerarum, aut ueriſimilium, quae cauſſam probabilem reddant. Diſpoſitio eſt, rerum inuentarum in ordinem diſtributio. Elocutio eſt, idoneorum uerborum ad ſententiarum inuentionem

accommodatio. Memoria eſt, firma animi rerum ac uerborum ad intentionem perceptio. Pronunciatio eſt, ex rerum & uerborum dignitate, uocis & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter conſtitutis, eas rationes, quibus oſtendere poſſimus genus, & officium, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. nam & multorum uerborum indigent, & non tantopere ad artis deſcriptionem, & praecepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem Rhetoricam ſcribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus, ſcribere oportere exiſtimamus. Ac mihi quidem uidetur coniuncte agendum de materia ac partibus. quare inuentio, quae princeps eſt omnium partium, potiſſimum in omni cauſſarum genere, qualis debeat eſſe, conſideretur.

OMNIS *res, quae habet in ſe poſitam in dictione, aut diſceptatione aliquam controuerſiam, aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quaeſtionem. Eam igitur quaeſtionem, ex qua cauſſa naſcitur, conſtitutionem appellamus. Conſtitutio eſt prima conflictio cauſſarum, ex depulſione intentionis profecta, hoc modo: Feciſti, non feci, aut iure feci. Cum facti controuerſia eſt, quoniam coniecturis cauſſa firmatur, conſtitutio coniecturalis appellatur. Cum autem nominis, quia uis uocabuli definienda uerbis eſt, conſtitutio definitiua nominatur. Cum uero, qualis ſit res, quaeritur, quia & de ui, & de genere negotij controuerſia*

nerſia eſt, conſtitutio generalis uocatur. At cum cauſſa ex eo pendet, quod non aut is agere uidetur, quem oportet; aut non cum eo, qui cum oportet; aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua poena oportet; tranſlatiua dicitur conſtitutio: quia actio tranſlationis, & commutationis indigere uidetur. Atque harum aliquam in omne cauſſae genus incidere neceſſe eſt. nam in quam non inciderit, in ea nihil eſſe poterit controuerſiae. quare eam nec cauſſam quidem conuenit putari. Ac facti quidem controuerſia in omnia tempora poteſt diſtribui: nam & quid factum ſit, poteſt quaeri, hoc modo: Occiderit ne Aiacem Vlyſſes. Et quid fiat, hoc modo: Bono ne animo ſint erga populum R. Fregellani. Et quid futurum ſit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid ſit incommodi ad rempublicam peruenturum: Nominis controuerſia eſt, cum de facto conuenit, & quaeritur id, quod factum eſt, quo nomine appelletur. Quo in genere neceſſe eſt ideo nominis eſſe controuerſiam, non quod de re ipſa non cõueniat, non quod de facto non conſtet, ſed quod id, quod factum ſit, aliud alij uideatur eſſe, & iccirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiuſmodi generibus definienda res erit uerbis, & breuiter deſcribenda, ut, ſi quis ſacrum ex priuato ſurripuerit, utrum fur, an ſacrilegus ſit iudicandus. Nam id cum quaeritur, neceſſe erit definire utrumque, quid ſit fur, quid ſacrilegus, & ſua deſcriptione oſten-

dere alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque aduerſari, dicunt. Generis eſt controuerſia, cum &, quid factum ſit, conuenit, & quo id factum nomine appellari oporteat, conſtat, & tamen, quantum, & cuiuſmodi, & omnino quale ſit, quaeritur, hoc modo: Iuſtum an iniuſtum, utile an inutile, & omnia, in quibus, quale ſit id, quod factum eſt, quaeritur, ſine ulla nominis controuerſia. Huic generi Hermagoras partes quattuor ſuppoſuit, deliberatiuam, demonſtratiuam, iuridicialem, negotialem. quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum uidetur, uerum breui; ne aut, ſi taciti praeterierimus, ſine cauſſa non ſecuti eum putemur; aut, ſi diutius in hoc conſtiterimus, moram atque impedimentum reliquis praeceptis intuliſſe uideamur. Si deliberatio, & demonſtratio genera ſunt cauſſarum, non poſſunt recte partes alicuius generis cauſſae putari. eadem enim res alij genus eſſe, alij pars poteſt; eidem genus eſſe & pars non poteſt. Deliberatio autem & demonſtratio, genera ſunt cauſſarum. nam aut nullum cauſſae genus eſt, aut iudiciale ſolum, aut & iudiciale, & demonſtratiuum, & deliberatiuum. nullum dicere cauſſae eſſe genus, cum cauſſas eſſe multas dicat, & in eas praecepta det, amentia eſt. unum autem iudiciale ſolum eſſe qui poteſt? cum deliberatio & demonſtratio neque ipſae ſimiles inter ſe ſint, & ab iudiciali genere plurimum diſſideant, & ſuum quaeque finem habeat,

quo

quo referri debeat. Relinquitur ergo, ut omnia tria genera ſint cauſſarum. Deliberatio igitur & demonſtratio non poſſunt recte partes alicuius generis cauſſae putari. Male igitur eas generalis conſtitutionis partes eſſe dixit. Quod ſi generis cauſſae partes non poſſunt recte putari, multo minus recte partis cauſſae partes putabuntur. Pars autem cauſſae conſtitutio eſt omnis. Non enim cauſſa ad conſtitutionem, ſed conſtitutio ad cauſſam accommodatur: ſed demonſtratio & deliberatio generis cauſſae partes non poſſunt recte putari, quod ipſa ſunt genera. Multo igitur minus recte partis eius, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde ſi conſtitutio & ipſa, & pars conſtitutionis eius quaelibet, intentionis depulſio eſt, quae intentionis depulſio non eſt, ea nec conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt. At ſi, quae intentionis depulſio non eſt, ea nec conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt: demonſtratio, & deliberatio neque conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt. Si igitur conſtitutio & ipſa, & pars eius quaelibet intentionis depulſio eſt: deliberatio, & demonſtratio neque conſtitutio, neque pars conſtitutionis eſt. Placet autem ipſi conſtitutionem intentionis eſſe depulſionem: placeat igitur oportet, deliberationem, & demonſtrationem non eſſe conſtitutionem, nec partem conſtitutionis. Atque hoc eodem urgebitur, ſiue conſtitutionem primam cauſſae accuſatoris confirmationem dixerit, ſiue defenſoris primam deprecationem.

nem.

nem. nam cum eadem omnia incommoda ſequentur. Deinde coniecturalis cauſſa non poteſt ſimul ex eadem parte, eodem in genere & coniecturalis eſſe, & definitiua. Rurſus nec definitiua cauſſa poteſt ſimul ex eadem parte eodem in genere & definitiua eſſe, & tranſlatiua. Et omnino nulla conſtitutio, nec pars conſtitutionis poteſt ſimul & ſuam habere, & alterius in ſe uim continere: ideo quod unaquaeque ex ſe, & ex ſua natura ſimpliciter conſideratur. Altera aſſumpta, numerus conſtitutionum duplicatur, non uis conſtitutionis augetur. At deliberatiua cauſſa ſimul ex eadem parte, eodem in genere & coniecturalem, & generalem, & definitiuam, & tranſlatiuam ſolet habere conſtitutionem, & unam aliquam, & plures nonnumquam: ergo ipſa nec conſtitutio eſt, nec pars conſtitutionis. Idem in demonſtratione ſolet uſu euenire. Genera igitur, ut ante diximus, haec cauſſarum putanda ſunt, non partes alicuius conſtitutionis. Haec ergo conſtitutio, quam generalem nominamus, partes nobis uidetur duas habere, iuridicialem, & negotialem. Iuridicialis eſt, in qua aequi & recti natura, aut praemij, aut poenae ratio quaeritur. Negotialis eſt, in qua, quid iuris ex ciuili more, & aequitate ſit, conſideratur: cui diligentiae praeeſſe apud nos iuriſconſulti exiſtimantur. Ac iuridicialis quidem ipſa in duas tribuitur partes, abſolutam, & aſſumptiuam. Abſoluta eſt, quae ipſa in ſe continet iuris, & in-

iuriae

iuriae quaeſtionem. Aſſumptiua eſt, quae ipſa ex ſe nihil firmi dat ad recuſationem, foris autem aliquid defenſionis aſſumit. Eius partes ſunt quattuor, conceſſio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Conceſſio eſt, cum reus non id, quod factum eſt, defendit; ſed, ut ignoſcatur, poſtulat. haec in duas partes diuiditur, purgationem, & deprecationem. Purgatio eſt, cum factum conceditur, culpa remouetur. Haec partes habet tres, imprudentiam, caſum, neceſſitatem. Deprecatio eſt, cum & peccaſſe, & conſulto peccaſſe reus ſe confitetur, & tamen, ut ignoſcatur, poſtulat: quod genus perraro poteſt accidere. Remotio criminis eſt, cum id crimen, quod infertur, ab ſe, & ab ſua culpa ui & poteſtate in alium reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit; ſi aut cauſſa, aut factum in alium transferetur. Cauſſa transfertur, cum aliena dicitur ui, & poteſtate factum. Factum autem, cum alius aut debuiſſe, aut potuiſſe facere dicitur. Relatio criminis eſt, quod ideo iure factum dicitur, quod aliquis ante iniuria laceſſerit. Comparatio eſt, cum aliud aliquid factum rectum, aut utile contenditur: quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur eſſe commiſſum. In quarta conſtitutione, quam tranſlatiuam nominamus, eius conſtitutionis eſt controuerſia, cum aut quem, aut quicum, aut quo modo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quaeritur, aut omnino

aliquid

aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius conſtitutionis Hermagoras inuentor eſſe exiſtimatur, non quo non uſi ſint ea ueteres oratores ſaepe multi, ſed quia non animaduerterint artis ſcriptores eam ſuperiores, nec retulerint in numerum conſtitutionum. Poſt autem ab hoc inuentam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus, (res enim perſpicua eſt) quam inuidia atque obtrectatione quadam impediri. Et conſtitutiones quidem, & earum partes expoſuimus: exempla autem cuiuſque generis tum commodius expoſituri uidemur, cum in unumquodque eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exemplum cauſſae ſtatim poterit accommodari. Conſtitutione cauſſae reperta, ſtatim placet conſiderare, utrum cauſſa ſit ſimplex an coniuncta: & ſi coniuncta erit, utrum ſit ex pluribus quaeſtionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex eſt, quae abſolutam in ſe continet unam quaeſtionem, hoc modo: Corinthijs bellum indicamus, an non? Coniuncta ex pluribus quaeſtionibus, in qua plura queruntur, hoc pacto: Vtrum Carthago diruatur, an Carthaginienſibus reddatur, an eo colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potiſſimum ſit, quaeritur, ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam contra Philippũ mittatur, qui ſocijs ſit auxilio, an teneatur in Italia, ut quam maxim ae

ximae contra Hannibalem copiae ſint. Deinde conſiderandum eſt, in oratione, an in ſcripto ſit controuerſia. Nam ſcripti controuerſia eſt ea, quae ex ſcriptionis genere naſcitur. Eius autem genera, quae ſunt ſeparata a cõſtitutionibus, quinque ſunt. Nam tum uerba ipſa uidentur cum ſententia ſcriptoris diſſidere, tum inter ſe duae leges aut plures diſcrepare, tum id, quod ſcriptum eſt, duas aut plures res ſignificare: tum ex eo, quod ſcriptum eſt, aliud quoque, quod non ſcriptum eſt, inueniri: tum uis uerbi quaſi in diffinitiua conſtitutione, in quo poſita ſit, quaeri. Quare primum genus de ſcripto & ſententia, ſecundum ex contrariis legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatiuum, quinctum diffinitiuum nominamus. Ratio eſt autem, cum omnis quaeſtio non in ſcriptione, ſed in aliqua argumentatione conſiſtit. Ac tum conſiderato genere cauſſae, & cognita conſtitutione, cum, ſimplex ne, an coniuncta ſit, intellexeris, &, ſcripti an rationis habeat controuerſiam, uideris, deinceps erit uidendum, quae quaeſtio, quae ratio, quae iudicatio, quod firmamentum cauſſae ſit: quae omnia a conſtitutione proficiſcantur oportet. Quaeſtio eſt ea, quae ex conflictione cauſſarum gignitur controuerſia, hoc modo: Non iure feciſti, iure feci. Cauſſarum autem haec eſt conflictio, in qua conſtitutio conſtat. Ex ea igitur naſcitur controuerſia, quam quaeſtionem dicimus, hoc modo: Iure ne fecerit. Ratio eſt ea, quae continet cauſſam;

quae

quae ſi ſublata ſit, nihil in cauſſa controuerſiae relinquetur; hoc modo: ut docendi cauſſa in facili & peruulgato exemplo conſiſtamus: Oreſtes ſi accuſetur matricidij, niſi hoc dicat, Iure feci, illa enim patrem meum occiderat, non habet defenſionem: qua ſublata, omnis quoque controuerſia ſublata ſit. ergo eius cauſſae ratio eſt, quod illa Agamemnonē occiderit. Iudicatio eſt, quae ex infirmatione & confirmatione rationis naſcitur controuerſia. nam ſit ea nobis expoſita ratio, quam paullo ante expoſuimus: Illa enim, inquit, patrem occiderat. At non, inquit aduerſarius, abs te filio matrem necari oportuit. potuit enim ſine tuo ſcelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis, illa ſumma naſcitur controuerſia, quam iudicationem appellamus. Ea eſt huiuſmodi: Rectum ne fuerit ab Oreſte matrem occidi, cum illa Oreſtis patrem occidiſſet. Firmamentum eſt, firmiſſima argumentatio defenſoris, & aptiſſima ad iudicationem, ut ſi uelit Oreſtes dicere, eiuſmodi animum matris ſuae fuiſſe in patrem ſuum, in ſe ipſum, in ſorores, in regnum, in famam generis & familiae, ut ab ea poenas liberi ſui potiſſimum petere debuerint. Et in ceteris quidem conſtitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur: in coniecturali autem conſtitutione, quia ratio non eſt, (factum enim non conceditur) non poteſt ex deductione rationis naſci iudicatio. Quare neceſſe eſt eandem eſſe quaeſtionem & iudicationem, ut factum eſt,

non

non eſt, factum ne ſit. Quot autem in cauſſa conſtitutiones aut eorum partes erunt, totidem neceſſe erit quaeſtiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri. His omnibus in cauſſa repertis, tunc denique ſingulae partes totius cauſſae conſiderandae ſunt. nam non, ut quidque dicendum primum, ita primum animaduertendum uidetur: ideo quod illa, quae prima dicuntur, ſi uehementer uelis congruere & cohaerere cum cauſſa, ex eis ducas oportet, quae poſt dicenda ſunt. Quare cum iudicatio, & ea quae ad iudicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura & cogitatione pertractata, tum denique ordinandae ſunt ceterae partes orationis. Hae partes ſex omnino nobis uidentur, exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehenſio, concluſio. Nunc, quoniam exordium princeps omnium eſſe debet, nos quoque primum in ratione exordiendi praecepta dabimus.

EXORDIVM *eſt oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem: quod eueniet, ſi eum beneuolum, attentum, docilem fecerit. Quare qui bene exordiri cauſſam uolet, eum neceſſe eſt genus ſuae cauſſae diligenter ante cognoſcere. Genera cauſſarum ſunt quinque, honeſtum, admirabile, humile, anceps, obſcurum. Honeſtum genus eſt, cui ſtatim ſine oratione noſtra auditoris fauet animus. Admirabile, a quo alienatus eſt animus eorum, qui audituri ſunt. Humile, quod*

negligitur

negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum uidetur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia eſt, aut cauſa & honeſtatis, & turpitudinis particeps, ut beneuolentiam pariat & offenſionem. Obſcurum, in quo aut tardi auditores ſunt, aut difficilioribus ad cognoſcendum negotijs cauſſa implicita eſt. Quare, cum diuerſa ſint genera cauſſarum, exordiri quoque diſpari ratione in uno quoque genere neceſſe eſt. Igitur exordium in duas partes diuiditur, in principium, & inſinuationem. Principium eſt oratio perſpicue & protinus perficiens auditorem beneuolum, aut docilem, aut attentum. Inſinuatio eſt oratio quadam diſſimulatione & circuitione obſcure ſubiens auditoris animum: In admirabili genere cauſſae, ſi non omnino infeſti auditores erunt, principio beneuolentiam comparare licebit: ſin erunt uehementer abalienati, confugere neceſſe erit ad inſinuationem: nam ab iratis ſi perſpicue pax & beneuolentia petitur, non modo ea non inuenitur, ſed augetur, atque inflammatur odium. In humili autem genere cauſſae, contemptionis tollendae cauſa, neceſſe erit attentum efficere auditorem. Anceps genus cauſſae ſi dubiam iudicationem habebit, ab ipſa iudicatione exordiendum eſt: ſin autem partem turpitudinis, & partem honeſtatis habebit, beneuolentiam captare oportebit, ut in genus honeſtū cauſſa tranſlata uideatur. cum autem erit honeſtum cauſſae genus, uel praeteriri principium poterit; et, ſi com-

modum

modum fuerit, aut a narratione incipiemus, aut a lege, aut ab aliqua firmiſſima ratione noſtrae dictionis: uel, ſi uti principio placebit, beneuolentiae partibus utendum eſt, ut id quod eſt, augeatur. In obſcuro cauſſae genere, per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc, quoniam quas res exordio conficere oporteat, dictum eſt; reliquum eſt, ut oſtendatur quibus quaeque res rationibus confici poſſit. Beneuolentia quattuor ex locis comparatur, ab noſtra, ab aduerſariorum, ab iudicum perſona, a cauſſa. Ab noſtra, ſi de noſtris factis & officijs ſine arrogantia dicemus: ſi crimina illata, & aliquas minus honeſtas ſuſpiciones iniectas diluemus: ſi, quae incommoda acciderunt, aut quae inſtent difficultates, proferemus: ſi prece & obſecratione humili ac ſupplici utemur. Ab aduerſariorum autem, ſi eos aut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducemus. In odium adducentur, ſi quid eorum ſpurce, ſuperbe, crudeliter, malitioſe factum proferetur. In inuidiam, ſi uis eorum, potentia, diuitiae, cognatio, pecuniae proferentur, atque eorum uſus arrogans & intolerabilis; ut his rebus magis uideantur, quam cauſſae ſuae confidere. In contemptionem adducentur, ſi eorum inertia, negligentia, ignauia, deſidioſum ſtudium, & luxurioſum otium proferetur. Ab auditorum perſona beneuolentia captabitur, ſi res ab his fortiter, ſapienter, manſuete geſtae proferentur, ut ne qua aſsentatio nimia

ſignificetur: & ſi, de his quam honeſta exiſtimatio, quantaq. eorum iudicij & auctoritatis exſpectatio ſit, oſtendetur. Ab ipſis rebus, ſi noſtrã cauſſam laudando extollemus, aduerſariorum cauſſam per contemptionem deprimemus. Attentos autem faciemus, ſi demonſtrabimus ea, quae dicturi erimus, magna, noua, incredibilia eſſe, aut ad omnes, aut ad aliquos illuſtres homines, aut ad deos immortales, aut ad ſummam reip. pertinere: & ſi pollicebimur nos breui noſtram cauſſam demonſtraturos, atque exponemus iudicationem, aut iudicationes, ſi plures erunt. Dociles auditores faciemus, ſi aperte & breuiter ſummam cauſſae exponemus, hoc eſt, in quo conſiſtat controuerſia. nam &, cum docilem uelis facere, ſimul attentum facias oportet. nam is maxime docilis eſt, qui attentiſſime eſt paratus audire. Nunc, inſinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur. Inſinuatione igitur utendum eſt, cum admirabile genus cauſſae eſt, hoc eſt, ut ante diximus, cum animus auditoris infeſtus eſt. Id autem tribus ex cauſſis fit maxime: ſi aut ineſt in ipſa cauſſa quaedam turpitudo, aut ſi ab ijs, qui ante dixerunt, iam quiddam auditori perſuaſum uidetur, aut eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, defeſſi ſunt audiendo. nam ex hac quoque re non minus, quam ex primis duabus, in oratione nonnumquam animus auditoris offenditur. Si cauſsae turpitudo

contrahet offenſionem; aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet; aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quae probatur; aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traducatur; & diſſimulare id te defenſurum, quod exiſtimeris defenſurus. Deinde, cum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defenſionem, & dicere, ea, quae indignantur aduerſarij, tibi quoque indigna uideri. Deinde, demonſtrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quidquam de aduerſarijs eſſe dicturum, neque hoc, neque illud, ut neque aperte laedas eos, qui diliguntur, & tamen id obſcure faciens, quoad poſſis, alienes ab eis auditorum uoluntatem; & aliquorum iudicium ſimili de re, aut auctoritatem proferre imitatione dignam. Deinde aut eandem, aut conſimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in praeſentia, demonſtrare. Sin oratio aduerſariorum fidem uidebitur auditoribus feciſſe, id quod ei, qui intelligit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu; oportet aut de eo, quod aduerſarij ſibi firmiſſimum putarint, & maxime ij, qui audierint, probarint, primum te dicturum polliceri: aut ab aduerſarij dicto exordiri, & ab eo potiſſimum, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione uti, quid primum dicas, aut cui potiſſimum loco reſpondeas cum admiratione. nam auditor cum eum, quem aduerſarij perturba-

tum putant oratione, uidet animo firmiſſimo contradicere paratum; plerunque ſe potius temere aßenſiſſe, quam illum ſine cauſſa confidere arbitratur. Sin auditoris ſtudium defatigatio abalienauit a cauſſa; te breuius, quam paratus fueris, eſſe dicturum, commodum eſt polliceri, non imitaturum aduerſarium. Sin res dabit, non inutile eſt ab aliqua re noua aut ridicula incipere, aut ex tempore quae nata ſit, quod genus ſtrepitum, acclamationem; aut iam parata, quae uel apologum, uel fabulam, uel aliquam contineat irriſionem: aut, ſi rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triſte, nouum, horribile, ſtatim non incommodum eſt inijcere. nam ut cibi ſatietas & faſtidium, aut ſubamara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur: ſic animus defeſſus audiendo, aut admiratione integratur, aut riſu renouatur. Ac ſeparatim quidem, quae de principio, & inſinuatione dicenda uidebantur, haec fere ſunt: nunc quiddam breuiter & communiter de utroque praecipiendum uidetur. Exordium ſententiarum & grauitatis plurimum debet habere, & omnino omnia, quae pertinent ad dignitatem, continere in ſe; propterea quod id optime faciendum eſt, quod oratorem auditori maxime commendat: ſplendoris, & feſtiuitatis, & concinnitudinis minimum; propterea quod ex his ſuſpicio quaedam apparationis atque artificioſae diligentiae naſcitur, quae maxime orationi fidem,

dem, oratori adimit auctoritatem. Vitia uero haec ſunt certiſſima exordiorum, quae ſummopere uitare oportebit, uulgare, commune, commutabile, longum, ſeparatum, tranſlatum, contra praecepta. Vulgare eſt, quod in plures cauſſas poteſt accommodari, ut conuenire uideatur. Commune eſt, quod nihilo minus in hanc quam in contrariam partem cauſſae poteſt conuenire. Commutabile, quod ab aduerſario poteſt leuiter mutatum ex contraria parte dici. Longum eſt, quod pluribus uerbis aut ſententijs ultra quam ſatis eſt producitur. Separatum, quod non ex ipſa cauſſa ductum eſt; nec, ſicut aliquod membrum, annexum orationi. Translatum eſt, quod aliud conficit, quam cauſſae genus poſtulat: ut, ſi quis docilem faciat auditorem, cum beneuolentiam cauſſa deſiderat: aut ſi principio utatur, cum inſinuationem res poſtulat. Contra praecepta eſt, quod nihil eorum efficit, quorum cauſſa de exordijs praecepta traduntur; hoc eſt, quod eum, qui audit, neque beneuolum, neque attentum, neque docilem efficit; aut, quo profecto nihil peius eſt, ut contra ſit, facit. Ac de exordio quidem ſatis dictum eſt.

NARRATIO *eſt, rerum geſtarum, aut ut geſtarum expoſitio. Narrationum tria ſunt genera. Vnum genus eſt, in quo ipſa cauſſa, & omnis ratio controuerſiae continetur. Alterum, in quo digreſſio aliqua extra cauſſam, aut criminationis, aut ſimilitudinis, aut delectationis non alienae ab eo ne-*

gotio, quo de agitur, aut amplificationis cauſſa interponitur. Tertium genus eſt remotum a ciuilibus cauſſis, quod delectationis cauſſa non inutili cum exercitatione dicitur, & ſcribitur. Eius partes ſunt duae, quarum altera in negotijs, altera in perſonis maxime uerſatur. Ea, quae in negotiorum expoſitione poſita eſt, tres habet partes, fabulam, hiſtoriam, argumentum. Fabula eſt, in qua nec uerae, nec ueriſimiles res continentur. cuiuſmodi eſt: Angues ingentes alites iuncti iugo. Hiſtoria eſt geſta res, ab aetatis noſtrae memoria remota. quod genus, Appius indixit Carthaginienſibus bellum. Argumentum eſt ficta res, quae tamen fieri potuit. huiuſmodi apud Terentium.

Nam is poſtquam exceſſit ex ephebis Soſia:

Illa autem narratio, quae uerſatur in perſonis, eiuſmodi eſt, ut in ea ſimul cum rebus ipſis perſonarum ſermones, & animi perſpici poſſint, hoc modo:

Venit ad me ſaepe clamitans, Quid agis Mitio?
Cur perdis adoleſcentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus ſumptus ſuggeris?
Veſtitu nimio indulges: nimium ineptus es.
Nimium ipſe durus eſt, praeter aequum & bonum.

Hoc in genere narrationis multa ineſſe debet feſtiuitas, confecta ex rerum uarietate, animorum diſſimilitudine, grauitate, lenitate, ſpe, metu, ſuſpicione, deſiderio, diſſimulatione, errore, miſericordia, fortunae commutatione, inſperato incommodo, ſubita laetitia, iucundo exitu rerum. Verum

haec ex iјs, quae poſtea de elocutione praecipientur, ornamenta ſumuntur. Nunc de narratione ea, quae, cauſſae continet expoſitionem, dicendum uidetur. Oportet igitur eam tres habere res, ut breuis, ut aperta, ut probabilis ſit. Breuis erit, ſi, unde neceſſe eſt, inde initium ſumetur, & non ab ultimo repetetur: & ſi, cuius rei ſatis erit ſummam dixiſſe, eius partes non dicentur: nam ſaepe ſatis eſt quod factum ſit dicere, non ut enarres quem admodum ſit factum: & ſi non longius, quam quod ſcitu opus eſt, in narrando procedetur: & ſi nullam in rem aliam tranſibitur: & ſi ita dicetur, ut nonnumquam ex eo, quod dictum ſit, id, quod dictum non ſit, intelligatur: & ſi non modo id, quod obeſt, uerum etiam id, quod nec obeſt, nec adiuuat, praeteribitur: & ſi ſemel unumquodque dicetur: & ſi non ab eo, in quo proxime deſitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit breuitatis, ut, cum ſe breues putent eſſe, longiſſimi ſint: cum dent operam, ut res multas breuiter dicant, non ut omnino paucas res dicant, & non plures quam neceſſe ſit. nam pleriſque breuiter dicere uidetur, qui ita dicit: Acceſſi ad pedes, puerum euocaui: reſpondit: Quaeſiui dominum, domi negauit eſſe. Hic tametſi tot res breuius non potuit dicere, tamen, quia ſatis fuit dixiſſe, Domi negauit eſſe, fit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere uitanda eſt breuitatis imitatio, et non minus rerum non neceſſariarum, quam uerbo-

rum multitudine ſuperſedendum. Aperta autem narratio poterit eſſe, ſi, ut quidque primum geſtum erit, ita primum exponetur, & rerum ac temporum ordo ſeruabitur; ut ita narrentur, ut geſtae res erunt, aut ut potuiſſe geri uidebuntur. Hic conſiderandum erit, ne quid perturbate, ne quid contorte dicatur, ne quam in aliam rem tranſeatur; ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, praetereatur: & omnino, quae praecepta de breuitate ſunt, hoc quoque in genere ſunt conſeruanda. nam ſaepe res parum eſt intellecta longitudine magis, quam obſcuritate narrationis. Ac uerbis quoque dilucidis utendum eſt: quo de genere dicendum eſt in praeceptis elocutionis. Probabilis erit narratio, ſi in ea uidebuntur ineſſe ea, quae ſolent apparere in ueritate, ſi perſonarum dignitates ſeruabuntur, ſi cauſſae factorum extabunt, ſi fuiſſe facultates faciundi uidebuntur, ſi tempus idoneum, ſi ſpatij ſatis, ſi locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuiſſe oſtendetur: ſi res & ad eorum, qui agent, naturam, & ad uulgi morem, & ad eorum, qui audiunt, opinionem accommodabitur. ac ueri quidem ſimilis ex his rationibus eſſe poterit. Illud autem praeterea conſiderare oportebit, ne, aut cum obſit, narratio, aut cum nihil proſit, tunc interponatur; aut non loco, aut non quemadmodum cauſſa poſtulat, narretur. Obeſt tum, cum ipſius rei geſtae expoſitio magnam exci-

pit

pit offenſionem: quam argumentando, & cauſſam agendo lenire oportebit. quod cum acciderit, membratim oportebit partes rei geſtae diſpergere in cauſſam, & ad unamquamque confeſtim rationem accommodare; ut uulneri praeſto medicamentum ſit, & odium ſtatim defenſio mitiget. Nihil prodeſt narratio tunc, cum, ab aduerſarijs re expoſita, noſtra nihil intereſt iterum, aut alio modo narrare; aut cum ab ijs, qui audiunt, ita tenetur negotium, ut noſtra nihil interſit eos alio pacto docere: quod cum acciderit, omnino narratione ſuperſedendum eſt. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res poſtulat: quo de genere agemus tum, cum de diſpoſitione dicemus: nam hoc ad diſpoſitionem pertinet. Non quemadmodum cauſſa poſtulat, narratur, cum aut id, quod aduerſario prodeſt, dilucide, & ornate exponitur; aut id, quod ipſum adiuuat, obſcure dicitur & negligenter. Quare, ut hoc uitium uitetur, omnia torquenda ſunt ad commodum ſuae cauſſae; contraria, quae praeteriri poterunt, praetereundo; quae illius erunt, leuiter attingendo; ſua diligenter, & enodate narrando. Ac de narratione quidem ſatis dictum uidetur. deinceps ad partitionem tranſeamus.

R E C T E *habita in cauſſa partitio, illuſtrem & perſpicuam totam efficit orationem. Eius partes duae ſunt, quarum utraque magnopere ad aperiendam cauſſam, & conſtituendam pertinet controuerſiam. Vna pars eſt, quae, quid cum aduerſa-*

rijs

rijs conueniat, & quid in controuerſia relinquatur, oſtendit: ex qua certum quiddam deſignatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera eſt, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breuiter expoſitio ponitur diſtributa: ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor; quibus dictis, intelligat fore peroratum. Nunc utroque genere partitionis quemadmodum conueniat uti, breuiter dicendum uidetur. Quae partitio, quid conueniat, aut quid non conueniat, oſtendit, haec debet illud, quod conuenit, inclinare ad ſuae cauſſae commodum, hoc modo: interfectam matrem eſſe a filio, conuenit mihi cum aduerſarijs. Item contra: Interfectum eſſe a Clitemneſtra Agamemnonem, conuenit. Nam hic uterque & id poſuit, quod conueniebat; & tamen ſuae cauſſae commodo conſuluit. Deinde, quid controuerſiae ſit, ponendum eſt in iudicationis expoſitione: quae quemadmodum inueniretur, ante dictum eſt. Quae autem partitio rerum diſtributam continet expoſitionem, haec habere debet breuitatem, abſolutionem, paucitatem: Breuitas eſt, cum niſi neceſſarium nullum aſſumitur uerbum. Haec in hoc genere iccirco utilis eſt, quod rebus ipſis, & partibus cauſſae, non uerbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus eſt. Abſolutio eſt, per quam omnia, quae incidunt in cauſſam, genera, de quibus dicendum eſt, amplectimur. in qua partitione uidendum eſt, ne aut aliquod genus

nus

nus utile relinquatur, aut ſero extra partitionem, id quod uitioſiſſimum ac turpiſſimum eſt, inferatur. Paucitas in partitione ſeruatur, ſi genera ipſa rerum ponuntur, neque permiſte cum partibus implicantur: nam genus eſt, quod plures partes amplectitur, ut animal: pars eſt, quae ſubeſt generi, ut equus. Sed ſaepe eadem res alij genus, alij pars eſt. nam homo, animalis pars eſt; Thebani, aut Troiani, genus. Haec ideo diligentius inducitur praeſcriptio, ut, aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione ſeruari poſſit. nam qui ita partitur, oſtendam propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiam aduerſariorum omnia incommoda ad remp. perueniſſe; is non intellexit, in partitione, expoſito genere, partem ſe generis admiſcuiſſe. nam genus eſt omnium nimirum libidinum cupiditas: eius autem generis ſine dubio pars eſt auaritia. Hoc igitur uitandum eſt, ne, cuius genus poſueris, eius ſecum aliquam, diuerſam, ac diſſimilem partem ponas in eadem partitione. Quod ſi quod in genus plures incident partes, id cum in prima partitione cauſſae erit ſimpliciter expoſitum, diſtribuetur eo tempore commodiſſime, cum ad ipſum uentum erit explicandum in cauſſae dictione poſt partitionem. Atque illud quoque pertinet, ad paucitatem, ne aut plura, quam ſatis eſt, demonſtraturos nos dicamus, hoc modo: Oſtendam aduerſarios, quod arguimus, & potuiſſe facere, &

re; & uoluiſſe, & feciſſe: nam, feciſſe, oſtendere ſatis eſt. Aut cum in cauſſa partitio nulla ſit, & cum ſimplex quiddam agatur, tamen utamur diſtributione, idq. perraro poteſt accidere. Ac ſunt alia quoque praecepta partitionum, quae ad hunc uſum oratorium non tantopere pertinent, quae uerſantur in philoſophia; ex quibus haec ipſa tranſtulimus, quae conuenire uidebantur, quorum nihil in ceteris artibus inueniebamus. Atque his de partitione praeceptis, in omni dictione meminiſſe oportebit, ut & prima quaeque pars, ut expoſita eſt in partitione, ſic ordine tranſigatur; &, omnibus explicatis, peroratum ſit, hoc modo, ut ne quid poſterius praeter concluſionem inferatur. Partitur apud Terentium breuiter & commode ſenex in Andria, quae cognoſcere libertum uelit:

Eo pacto & gnati uitam, & conſilium meum
Cognoſces, & quid facere in hac re te uelim.

itaque quemadmodum in partitione propoſuit, ita narrat primum gnati uitam:

Nam is poſtquam exceſſit ex ephebis Soſia,
Liberius uiuendi fuit poteſtas.

Deinde ſuum conſilium,

Et nunc id operam do.

Deinde quid Soſiam uelit facere, id quod poſtremum poſuit in partitione, poſtremum dicit:

Nunc tuum eſt officium.

Quemadmodum igitur hic & ad primam quamque partem primum acceſſit, &, omnibus abſolutis,

tis, finem dicendi fecit: ſic nobis placet & ad ſingulas partes accedere, & omnibus abſolutis perorare. Nunc de confirmatione deinceps, ita ut ordo ipſe poſtulat, praecipiendum uidetur.

CONFIRMATIO *eſt, per quam argumentando noſtrae cauſſae finem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa ſunt praecepta, quae in ſingula cauſſarum genera diuidentur. Verumtamen non incommodum uidetur, quandam ſiluam, atque materiam uniuerſam ante permiſtam, & confuſam exponere omnium argumentationum: poſt autem tradere quemadmodum unumquodque genus cauſſae, hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat. Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo, quod perſonis, aut ex eo, quod negotijs eſt attributum. Ac perſonis has res attributas putamus, nomen, naturam, uictum, fortunam, habitum, affectionem, ſtudia, conſilia, facta, caſus, orationes. Nomen eſt, quod unicuique perſonae datur, quo ſuo quaeque proprio, & certo uocabulo appellatur. Naturam ipſam definire difficile eſt. partes autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc praeceptionem, facilius eſt. Hac autem partim diuino, partim mortali in genere uerſantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in beſtiarum genere enumeratur. Atque hominum genus & in ſexu conſideratur, uirile an muliebre ſit; & in natione, patria, cognatione, et*

aetate:

aetate : natione, Graius an barbarus: patria, Athenienſis an Lacedaemonius : cognatione, quibus maioribus, quibus conſanguineis : aetate, puer an adoleſcens, natu grandior an ſenex. Praeterea commoda & incommoda conſiderantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo : ualens an imbecillis, longus an breuis, formoſus an deformis, uelox an tardus ſit, acutus an hebetior, memor an obliuioſus, comis, officioſus, pudens, patiens, an contra. Ea omnino quae a natura data animo et corpori conſiderabuntur, in natura conſideranda ſunt. Nam quae induſtria comparantur, ad habitum pertinent, de quo poſterius dicendum eſt. In uictu conſiderare oportet, apud quem, & quo more, & cuius arbitratu ſit educatus; quos habuerit artium liberalium magiſtros, quos uiuendi praeceptores; quibus amicis utatur; quo in negotio, quaeſtu, artificio ſit occupatus; quo modo rem familiarem adminiſtret; qua conſuetudine domeſtica ſit. In fortuna quaeritur, ſeruus ſit an liber, pecunioſus an tenuis, priuatus an cum poteſtate : ſi cum poteſtate, iure an iniuria, felix, clarus, an contra; quales liberos habeat. Aut, ſi de non uiuo quaeretur, etiam quali morte ſit affectus, erit conſiderandum. Habitum autem hunc appellamus, animi, aut corporis conſtantem & abſolutam aliqua in re perfectionem, ut uirtutis aut artis perceptionem alicuius, aut quamuis ſcientiam. & item corporis aliquam commoditatem, non natura

datam,

datam, ſed ſtudio & induſtria partam. Affectio eſt, animi, aut corporis ex tempore aliqua de cauſſa commutatio, ut laetitia, cupiditas, metus, moleſtia, morbus, debilitas, & alia, quae genere in eodem reperiuntur. Studium autem eſt, animi aſſidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, ut philoſophiae, poetriae, geometriae, litterarum. Conſilium eſt aliquid faciendi aut non faciendi uere excogitata ratio. Facta autem, & caſus, & orationes tribus ex temporibus conſiderabuntur, quid fecerit, aut quid ipſi acciderit, aut quid dixerit, aut quid faciat, quid ipſi accidat, quid dicat, aut quid facturus ſit, quid ipſi caſurum ſit, qua ſit uſurus oratione. Ac perſonis quidem haec uidentur eſſe attributa. Negotijs autem quae ſunt attributa, partim ſunt continentia cum ipſo negotio, partim in geſtione negotij conſiderantur, partim adiuncta negotio ſunt, partim geſtum negotium conſequuntur. Continentia cum ipſo negotio ſunt ea, quae ſemper affixa eſſe uidentur ad rem, neque ab ea poſſunt ſeparari. Ex his prima eſt breuis complexio totius negotij, quae ſummam continet facti, hoc modo: Parentis occiſio, patriae proditio. Deinde cauſſa eius ſummae per quam, & quamobrem, & cuius rei cauſſa factum ſit, quaeritur. Deinde ante rem geſtam quae facta ſunt, continenter uſque ad ipſum negotium. Deinde in ipſo gerendo negotio quid actum ſit. Deinde quid poſtea factum ſit. In

geſtione autem negotij, qui locus ſecundus erat de ijs, quae negotijs attributa ſunt, quaeretur locus, tempus, modus, occaſio, facultas. Locus conſideratur, in quo res geſta ſit, ex opportunitate, quam uideatur habuiſſe ad negotium adminiſtrandum. Ea autem opportunitas quaeritur ex magnitudine, interuallo, longinquitate, propinquitate, ſolitudine, celebritate, natura ipſius loci, & uicinitate totius regionis. Ex his etiam attributionibus, ſacer, an profanus; publicus, an priuatus; alienus, an ipſius, de quo agitur, locus ſit, an fuerit. Tempus autem eſt id, quo nunc utimur, (nam ipſum quidem generaliter definire difficile eſt) pars quaedam aeternitatis cum alicuius annui, menſtrui, diurni, nocturni ue ſpatij certa ſignificatione. In hoc & quae praeterierunt, conſiderantur, & eorum ipſorum, quae propter uetuſtatem obſoleuerunt, ut incredibilia uideantur, & iam in fabularum numero reponãtur: & quae iamdiu geſta, & a memoria noſtra remota, tamen faciant fidem, uere tradita eſſe, quod eorum monumenta certa in literis extent: & quae nuper geſta ſint, quae ſcire plerique poſſint: & item quae inſtent in praeſentia, & quae maxime fiant, & quae conſequantur. In quibus poteſt conſiderari, quid ocyus, & quid ſerius futurum ſit. Et item communiter in tempore perſpiciendo longinquitas eius eſt conſideranda. nam ſaepe oportet commetiri cum tempore negotiũ, & uidere, potuerit ne aut magnitudo negotij, aut

multitudo

multitudo rerum in eo tranſigi tempore. Conſideratur autem tempus & anni, & menſis, & diei, & noctis, & uigiliae, & horae, & in aliqua parte alicuius horum. Occaſio autem eſt pars temporis, habens in ſe alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem: quare cum tempore hoc differt: nam genere quidem utrumque idem eſſe intelligitur: uerum in tempore ſpatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte ſpectatur: in occaſione ad ſpatium temporis faciendi quaedam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare cum genere idem ſit, ſit aliud, quod parte quadam, & ſpecie, ut diximus, differat. Haec diſtribuitur in tria genera, publicum, commune, ſingulare. Publicum eſt, quod ciuitas uniuerſa aliqua de cauſſa frequentat, ut ludi, dies feſtus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem fere tempore, ut meſſis, uindemia, calor, frigus. Singulare autem eſt, quod aliqua de cauſſa priuatim ſolet alicui accidere, ut nuptiae, ſacrificium, funus, conuiuium, ſomnus. Modus autem eſt, in quo quemadmodum, & quo animo factum ſit, quaeritur. Eius partes ſunt, prudentia, & imprudentia. Prudentiae autem ratio quaeritur ex ijs, quae clam, palam, ui, perſuaſione fecerit. Imprudentia autem in purgationem confertur; cuius partes ſunt, inſcientia, caſus, neceſſitas; & in affectionem animi, hoc eſt, moleſtiam, iracundiam, amorem, & cetera, quae in ſimili ge-

nere uerſantur. Facultates ſunt, aut quibus facilius fit, aut ſine quibus aliquid confici non poteſt. Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & quod ſimile erit ei negotio, quo de agitur, & quod aeque magnum, & quod contrarium, & quod diſparatum, & genus, & pars, & euentus. Maius, & minus, & aeque magnum, ex ui, & ex numero, & ex figura negotij, ſicut ex ſtatura corporis, conſideratur. Simile autem ex ſpecie comparabili, comparabile autem ex conferenda atque aſſimilanda natura iudicatur. Contrarium eſt, quod poſitum in genere diuerſo, ab eodem, cui contrarium eſſe dicatur, plurimum diſtat, ut frigus calori, uitae mors. Diſparatum autem eſt id, quod ab aliqua re per oppoſitionem negationis ſeparatur, hoc modo, ſapere, & non ſapere. Genus eſt, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars eſt, quae ſubeſt generi, ut amor, auaritia. Euentus eſt, alicuius exitus negotij, in quo quaeri ſolet, quid ex quaque re euenerit, eueniat, euenturumq. ſit. Quare hoc in genere, ut commodius, quid euenturum ſit, ante animo colligi poſſit, quid quaque ex re ſolet euenire, conſiderandum eſt hoc modo: Ex arrogantia odium, ex inſolentia arrogantia. Quarta autem pars eſt, ex ijs, quas negotijs dicebamus eſſe attributas. conſecutio. In hac hae res quaeruntur, quae geſtum negotium conſequuntur. Primum, quod factum eſt, quo id nomine appellari conueniat.

Deinde eius facti qui ſunt principes & inuentores, qui denique auctoritatis eius & inuentionis comprobatores atque aemuli. Deinde ecquae ea de re, aut eius rei ſit lex, conſuetudo, actio, iudicium, ſcientia, artificium. Deinde natura eius euenire uulgo ſoleat, an inſolenter ac raro. Poſtea, homines id ſua auctoritate comprobare, an offendi in his conſueuerint, & cetera, quae factum aliquod ſimiliter confeſtim, aut ex interuallo ſolent conſequi. Deinde poſtremo attendendum eſt, num quae res ex ijs rebus, quae ſunt poſitae in partibus honeſtatis, aut utilitatis, conſequantur; de quibus in deliberatiuo genere cauſſae diſtinctius erit dicendum. Ac negotijs quidem fere res eae, quas commemorauimus, ſunt attributae, Omnis autem argumentatio, quae ex ijs locis, quos commemorauimus, ſumetur, aut probabilis, aut neceſſaria debebit eſſe. Etenim, ut breuiter deſcribamus, argumentatio uidetur eſſe inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter oſtendens, aut neceſſarie demonſtrans. Neceſſarie demonſtrantur ea, quae aliter, ac dicuntur, nec fieri, nec probari poſſunt, hoc modo: Si peperit, cum uiro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in neceſſaria demonſtratione uerſatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per ſimplicem concluſionem. Complexio eſt, in qua utrum conceſſeris, reprehendetur, ad hunc modum: Si improbus eſt, cur uteris?

ſi probus, cur accuſas? Enumeratio eſt, in qua, pluribus rebus expoſitis, & ceteris infirmatis, una reliqua neceſſario confirmatur, hoc pacto: Neceſſe eſt, aut inimicitiarum cauſſa ab hoc eſſe occiſum, aut metus, aut ſpei, aut alicuius amici gratia; aut, ſi horum nihil eſt, ab hoc non eſſe occiſum. nam ſine cauſſa maleficium ſuſceptum eſſe non poteſt. Sed neque inimicitiae fuerunt, nec metus ullus, nec ſpes ex morte illius alicuius commodi, neque ad amicum huius aliquem mors eius pertinebat: relinquitur igitur, ut ab hoc non ſit occiſus. Simplex autem concluſio ex neceſſaria conſecutione conficitur, hoc modo: ſi uos me iſtud eo tempore feciſse dicitis, ego autem eo ipſo tempore trans mare fui; relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, ſed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter uidere oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli poſſit; & ne confirmatio modum in ſe argumentationis ſolum habeat, & quandam ſimilitudinem neceſſariae concluſionis; uerum ipſa argumentatio ex neceſſaria ratione conſiſtat. Probabile autem eſt id, quod fere fieri ſolet; aut quod in opinione poſitum eſt; aut quod habet in ſe ad haec quandam ſimilitudinem, ſiue id falſum eſt, ſiue uerum. Verum in eo genere, quod fere ſolet fieri, probabile huiuſmodi eſt: Si mater eſt, diligit filium: ſi auarus eſt, negligit iuſiurandum. In eo autem, quod in opinione poſitum eſt, huiuſmodi ſunt probabilia: Impijs apud inferos poenas eſſe praeparatas:

ratas: Eos, qui philoſophiae dent operam, non arbitrari deos eſſe. Similitudo autem in contrarijs, & paribus, & in ijs rebus, quae ſub eandem cadunt rationem, maxime ſpectatur. In contrarijs hoc modo: Nam ſi ijs, qui imprudentes laeſerunt, ignoſci conuenit; ijs, qui neceſſario profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, ſic: Nam ut locus ſine portu, nauibus eſſe non poteſt tutus; ſic animus ſine fide, ſtabilis amicis non poteſt eſſe. In ijs rebus, quae ſub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile conſideratur: Nam ſi Rhodijs turpe non eſt portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe eſt conducere. Haec tum uera ſunt hoc pacto: Quoniam cicatrix eſt, fuit uulnus. Tum ueriſimilia, hoc modo: ſi multus erat in calceis puluis, ex itinere eum uenire oportebat. Omne autem, ut certas quaſdã in partes diſtribuamus, probabile quod ſumitur ad argumentationem, aut ſignum eſt, aut credibile, aut indicatum, aut comparabile. Signum eſt, quod ſub ſenſum aliquem cadit, & quiddam ſignificat: quod ex ipſo profectum uidetur, quod aut ante fuerit, aut in ipſo negotio, aut poſt ſit con ſecutum; & tamen indiget teſtimonij, & grauioris confirmationis, ut cruor, fuga, pallor, puluis, & quae his ſunt ſimilia. Credibile eſt, quod ſine ullo teſte auditoris opinione firmatur, hoc modo: Nemo eſt, qui non liberos ſuos incolumes, & beatos eſſe cupiat. Iudicatum eſt res aſſenſione, aut autoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum com-

probata. Id tribus in generibus ſpectatur, religioſo, communi, approbato. Religioſum eſt, quod iurati legibus iudicarunt. Commune eſt, quod omnes uulgo probarunt, & ſecuti ſunt, huiuſmodi: ut maioribus natu aſſurgatur, ut ſupplicium miſereatur. Approbatum eſt, quod homines, cum dubium eſſet, quale haberi oporteret, ſua conſtituerunt auctoritate, uelut Gracchi patris factum, quem populus R. ob id factum, quod inſciente collega in cenſura nihil geſſit, poſt Cenſuram conſulem fecit. Comparabile autem eſt, quod in rebus diuerſis ſimilem aliquam rationem continet. Eius ſunt partes tres, imago, collatio, exemplum. Imago eſt oratio demonſtrans corporum aut naturarum ſimilitudinem. Collatio eſt oratio rem cum re ex ſimilitudine conferens. Exemplum eſt, quod rem auctoritate, aut caſu alicuius hominis, aut negotij confirmat, aut infirmat. Horum exempla & deſcriptiones in praeceptis elocutionis cognoſcentur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus eſt, nec minus dilucide, quam rei natura ferebat, demonſtratus eſt. Quemadmodum autem quaeque conſtitutio, & pars conſtitutionis, & omnis controuerſia, ſiue in ratione, ſiue in ſcripto uerſetur, tractari debeat, & quae in quaſque argumentationes conueniant, ſingillatim in ſecundo libro de unoquoque genere dicemus. In praeſentia tantummodo numeros, & modos, & partes argumentandi confuſe & permiſte

diſperſimus:

diſperſimus: poſt deſcripte & electe in genus quodque cauſſae, quid cuiq. conueniat, ex hac copia digeremus. Atque inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit: inuentam exornari, & certas in partes diſtingui, & ſuauiſſimum eſt, & ſumme neceſſarium, & ab artis ſcriptoribus maxime neglectum. Quare & de ea praeceptione nobis & in hoc loco dicendum uiſum eſt, ut ad inuentionem argumenti abſolutio quoque argumentandi adiungeretur. Et magna cum cura & diligentia locus hic omnis conſiderandus eſt: quod non rei ſolum magna utilitas eſt, ſed praecipiendi quoque ſumma difficultas.

OMNIS *igitur argumentatio aut per inductionem tractanda eſt, aut per ratiocinationem. Inductio eſt oratio, quae rebus non dubijs captat aſſenſionem eius, quicum inſtituta eſt: quibus aſſenſionibus facit, ut illi dubia quaedam res, propter ſimilitudinem earum rerum, quibus aſſenſit, probetur: uelut apud Socraticum Aeſchinem demonſtrat Socrates, cum Xenophontis uxore, & cum ipſo Xenophonte Aſpaſiam locutam. Dic mihi, quaeſo, Xenophontis uxor, ſi uicina tua melius habeat aurum, quam tu habes; utrum illius, an tuum malis? Illius, inquit. Quod ſi ueſtem & ceterum ornatum muliebrem pretij maioris habeat, quam tu habes; tuum ne, an illius malis? Illius uero, reſpondit. Age, inquit, ſi uirum illa meliorem habeat, quam tu habes; utrum ne tuum, an*

rijs conueniat, & quid in controuerſia relinquatur, oſtendit: ex qua certum quiddam deſignatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera eſt, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breuiter expoſitio ponitur distributa: ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor; quibus dictis, intelligat fore peroratum. Nunc utroque genere partitionis quemadmodum conueniat uti, breuiter dicendum uidetur. Quae partitio, quid conueniat, aut quid non conueniat, oſtendit, haec debet illud, quod conuenit, inclinare ad ſuae cauſſae commodum, hoc modo: interfectam matrem eſſe a filio, conuenit mihi cum aduerſarijs. Item contra: Interfectum eſſe a Clitemneſtra Agamemnonem, conuenit. Nam hic uterque & id poſuit, quod conueniebat; & tamen ſuae cauſſae commodo conſuluit. Deinde, quid controuerſiae ſit, ponendum eſt in iudicationis expoſitione: quae quemadmodum inueniretur, ante dictum eſt. Quae autem partitio rerum diſtributam continet expoſitionem, haec habere debet breuitatem, abſolutionem, paucitatem: Breuitas eſt, cum niſi neceſſarium nullum aſſumitur uerbum. Haec in hoc genere iccirco utilis eſt, quod rebus ipſis, & partibus cauſſae, non uerbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus eſt. Abſolutio eſt, per quam omnia, quae incidunt in cauſſam, genera, de quibus dicendum eſt, amplectimur. in qua partitione uidendum eſt, ne aut aliquod ge-

nus utile relinquatur, aut ſero extra partitionem, id quod uitioſiſſimum ac turpiſſimum eſt, inferatur. Paucitas in partitione ſeruatur, ſi genera ipſa rerum ponuntur, neque permiſte cum partibus implicantur. nam genus eſt, quod plures partes amplectitur, ut animal: pars eſt, quae ſubeſt generi, ut equus. Sed ſaepe eadem res alij genus, alij pars eſt. nam homo, animalis pars eſt; Thebani, aut Troiani, genus. Haec ideo diligentius inducitur praeſcriptio, ut, aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione ſeruari poſſit. nam qui ita partitur, oſtendam propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiam aduerſariorum omnia incommoda ad remp. perueniſſe; is non intellexit, in partitione, expoſito genere, partem ſe generis admiſcuiſſe. nam genus eſt omnium nimirum libidinum cupiditas: eius autem generis ſine dubio pars eſt auaritia. Hoc igitur uitandum eſt, ne, cuius genus poſueris, eius ſecum aliquam, diuerſam, ac diſſimilem partem ponas in eadem partitione. Quod ſi quod in genus plures incident partes, id cum in prima partitione cauſſae erit ſimpliciter expoſitum, diſtribuetur eo tempore commodiſſime, cum ad ipſum uentum erit explicandum in cauſſae dictione poſt partitionem. Atque illud quoque pertinet, ad paucitatem, ne aut plura, quam ſatis eſt, demonſtraturos nos dicamus, hoc modo: Oſtendam aduerſarios, quod arguimus, & potuiſſe facere, &

re, & uoluiſſe, & feciſſe: nam, feciſſe, oſtendere ſatis eſt. Aut cum in cauſſa partitio nulla ſit, & cum ſimplex quiddam agatur, tamen utamur diſtributione, idq. perraro poteſt accidere. Ac ſunt alia quoque praecepta partitionum, quae ad hunc uſum oratorium non tantopere pertinent, quae uerſantur in philoſophia; ex quibus haec ipſa tranſtulimus; quae conuenire uidebantur, quorum nihil in ceteris artibus inueniebamus. Atque his de partitione praeceptis, in omni dictione meminiſſe oportebit, ut & prima quaeque pars, ut expoſita eſt in partitione, ſic ordine tranſigatur; &, omnibus explicatis, peroratum ſit; hoc modo, ut ne quid poſterius praeter concluſionem inferatur. Partitur apud Terentium breuiter & commode ſenex in Andria, quae cognoſcere libertum uelit:

Eo pacto & gnati uitam, & conſilium meum
Cognoſces, & quid facere in hac re te uelim.

itaque quemadmodum in partitione propoſuit, ita narrat primum gnati uitam:

Nam is poſtquam exceſſit ex ephebis Soſia,
Liberius uiuendi fuit poteſtas.

Deinde ſuum conſilium,

Et nunc id operam do.

Deinde quid Soſiam uelit facere, id quod poſtremum poſuit in partitione, poſtremum dicit:

Nunc tuum eſt officium.

Quemadmodum igitur hic & ad primam quamque partem primum acceſſit, &, omnibus abſolutis,

tis, finem dicendi fecit: ſic nobis placet & ad ſingulas partes accedere, & omnibus abſolutis perorare. Nunc de confirmatione deinceps, ita ut ordo ipſe poſtulat, praecipiendum uidetur.

CONFIRMATIO *eſt, per quam argumentando noſtrae cauſſae finem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa ſunt praecepta, quae in ſingula cauſſarum genera diuidentur. Verumtamen non incommodum uidetur, quandam ſiluam, atque materiam uniuerſam ante permiſtam, & confuſam exponere omnium argumentationum: poſt autem tradere quemadmodum unumquodque genus cauſſae, hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat. Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo, quod perſonis, aut ex eo, quod negotijs eſt attributum. Ac perſonis has res attributas putamus, nomen, naturam, uictum, fortunam, habitum, affectionem, ſtudia, conſilia, facta, caſus, orationes. Nomen eſt, quod unicuique perſonae datur, quo ſuo quaeque proprio, & certo uocabulo appellatur. Naturam ipſam definire difficile eſt. partes autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc praeceptionem, facilius eſt. Hae autem partim diuino, partim mortali in genere uerſantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in beſtiarum genere enumeratur. Atque hominum genus & in ſexu conſideratur, uirile an muliebre ſit; & in natione, patria, cognatione, et*

aetate:

aetate: natione, Graius an barbarus: patria, Athenienſis an Lacedaemonius: cognatione, quibus maioribus, quibus conſanguineis: aetate, puer an adoleſcens, natu grandior an ſenex. Praeterea commoda & incommoda conſiderantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: ualens an imbecillis, longus an breuis, formoſus an deformis, uelox an tardus ſit, acutus an hebetior, memor an obliuioſus, comis, officioſus, pudens, patiens, an contra. Ea omnino quae a natura data animo et corpori conſiderabuntur, in natura conſideranda ſunt. Nam quae induſtria comparantur, ad habitum pertinent, de quo poſterius dicendum eſt. In uictu conſiderare oportet, apud quem, & quo more, & cuius arbitratu ſit educatus, quos habuerit artium liberalium magiſtros, quos uiuendi praeceptores; quibus amicis utatur; quo in negotio, quaeſtu, artificio ſit occupatus; quo modo rem familiarem adminiſtret; qua conſuetudine domeſtica ſit. In fortuna quaeritur, ſeruus ſit an liber, pecunioſus an tenuis, priuatus an cum poteſtate: ſi cum poteſtate, iure an iniuria, felix, clarus, an contra; quales liberos habeat. Aut, ſi de non uiuo quaeretur, etiam quali morte ſit affectus, erit conſiderandum. Habitum autem hunc appellamus, animi, aut corporis conſtantem & abſolutam aliqua in re perfectionem, ut uirtutis aut artis perceptionem alicuius, aut quamuis ſcientiam. & item corporis aliquam commoditatem, non natura

datam,

datam, ſed ſtudio & induſtria partam. Affectio eſt, animi, aut corporis ex tempore aliqua de cauſſa commutatio, ut laetitia, cupiditas, metus, moleſtia, morbus, debilitas, & alia, quae genere in eodem reperiuntur. Studium autem eſt, animi aſſidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, ut philoſophiae, poetriae, geometriae, litterarum. Conſilium eſt aliquid faciendi aut non faciendi uere excogitata ratio. Facta autem, & caſus, & orationes tribus ex temporibus conſiderabuntur, quid fecerit, aut quid ipſi acciderit, aut quid dixerit, aut quid faciat, quid ipſi accidat, quid dicat, aut quid facturus ſit, quid ipſi caſurum ſit, qua ſit uſurus oratione. Ac perſonis quidem haec uidentur eſſe attributa. Negotijs autem quae ſunt attributa, partim ſunt continentia cum ipſo negotio, partim in geſtione negotij conſiderantur, partim adiuncta negotio ſunt, partim geſtum negotium conſequuntur. Continentia cum ipſo negotio ſunt ea, quae ſemper affixa eſſe uidentur ad rem, neque ab ea poſſunt ſeparari. Ex his prima eſt breuis complexio totius negotij, quae ſummam continet facti, hoc modo: Parentis occiſio, patriae proditio. Deinde cauſſa eius ſummae per quam, & quamobrem, & cuius rei cauſſa factum ſit, quaeritur. Deinde ante rem geſtam quae facta ſunt, continenter uſque ad ipſum negotium. Deinde in ipſo gerendo negotio quid actum ſit. Deinde quid poſtea factum ſit. In

geſtione

multitudo rerum in eo tranſigi tempore. Conſideratur autem tempus & anni, & menſis, & diei, & noctis, & uigiliae, & horae, & in aliqua parte alicuius horum. Occaſio autem eſt pars temporis, habens in ſe alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem: quare cum tempore hoc differt: nam genere quidem utrumque idem eſſe intelligitur: uerum in tempore ſpatium quodam modo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte ſpectatur: in occaſione ad ſpatium temporis faciendi quaedam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare cum genere idem ſit, ſit aliud, quod parte quadam, & ſpecie, ut diximus, differat. Haec diſtribuitur in tria genera, publicum, commune, ſingulare. Publicum eſt, quod ciuitas uniuerſa aliqua de cauſſa frequentat, ut ludi, dies feſtus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem fere tempore, ut meſſis, uindemia, calor, frigus. Singulare autem eſt, quod aliqua de cauſſa priuatim ſolet alicui accidere, ut nuptiae, ſacrificium, funus, conuiuium, ſomnus. Modus autem eſt, in quo quemadmodum, & quo animo factum ſit, quaeritur. Eius partes ſunt, prudentia, & imprudentia. Prudentiae autem ratio quaeritur ex ijs, quae clam, palam, ui, perſuaſione fecerit. Imprudentia autem in purgationem confertur; cuius partes ſunt, inſcientia, caſus, neceſſitas; & in affectionem animi, hoc eſt, moleſtiam, iracundiam, amorem, & cetera, quae in ſimili ge-

nere uerſantur. Facultates ſunt, aut quibus facilius fit, aut ſine quibus aliquid confici non poteſt. Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & quod ſimile erit ei negotio, quo de agitur, & quod aeque magnum, & quod contrarium, & quod diſparatum, & genus, & pars, & euentus. Maius, & minus, & aeque magnum, ex ui, & ex numero, & ex figura negotij, ſicut ex ſtatura corporis, conſideratur. Simile autem ex ſpecie comparabili, comparabile autem ex conferenda atque aſſimilanda natura iudicatur. Contrarium eſt, quod poſitum in genere diuerſo, ab eodem, cui contrarium eſſe dicatur, plurimum diſtat, ut frigus calori, uitae mors. Diſparatum autem eſt id, quod ab aliqua re per oppoſitionem negationis ſeparatur, hoc modo, ſapere, & non ſapere. Genus eſt, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars eſt, quae ſubeſt generi, ut amor, auaritia. Euentus eſt, alicuius exitus negotij, in quo quaeri ſolet, quid ex quaque re euenerit, eueniat, euenturumq. ſit. Quare hoc in genere, ut commodius, quid euenturum ſit, ante animo colligi poſſit, quid quaque ex re ſolet euenire, conſiderandum eſt hoc modo: Ex arrogantia odium, ex inſolentia arrogantia. Quarta autem pars eſt, ex ijs, quas negotijs dicebamus eſſe attributas. conſecutio. In hac hae res quaeruntur, quae geſtum negotium conſequuntur. Primum, quod factum eſt, quo id nomine appellari conueniat.

Deinde

Deinde eius facti qui ſunt principes & inuentores, qui denique auctoritatis eius & inuentionis comprobatores atque aemuli. Deinde ecquae ea de re, aut eius rei ſit lex, conſuetudo, actio, iudicium, ſcientia, artificium. Deinde natura eius euenire uulgo ſoleat, an inſolenter ac raro. Poſtea, homines id ſua auctoritate comprobare, an offendi in his conſueuerint, & cetera, quae factum aliquod ſimiliter confeſtim, aut ex interuallo ſolent conſequi. Deinde poſtremo attendendum eſt, num quae res ex ijs rebus, quae ſunt poſitae in partibus honeſtatis, aut utilitatis, conſequantur; de quibus in deliberatiuo genere cauſſae diſtinctius erit dicendum.

Ac negotijs quidem fere res eae, quas commemorauimus, ſunt attributae, Omnis autem argumentatio, quae ex ijs locis, quos commemorauimus, ſumetur, aut probabilis, aut neceſſaria debebit eſſe. Etenim, ut breuiter deſcribamus, argumentatio uidetur eſſe inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter oſtendens, aut neceſſarie demonſtrans. Neceſſarie demonſtrantur ea, quae aliter, ac dicuntur, nec fieri, nec probari poſſunt, hoc modo: Si peperit, cum uiro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in neceſſaria demonſtratione uerſatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per ſimplicem concluſionem. Complexio eſt, in qua utrum conceſſeris, reprehendetur, ad hunc modum: Si improbus eſt, cur uteris?

ratas: Eos, qui philoſophiae dent operam, non arbitrari deos eſſe. Similitudo autem in contrarijs, & paribus, & in ijs rebus, quae ſub eandem cadunt rationem, maxime ſpectatur. In contrarijs hoc modo: Nam ſi ijs, qui imprudentes laeſerunt, ignoſci conuenit; ijs, qui neceſſario profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, ſic: Nam ut locus ſine portu, nauibus eſſe non poteſt tutus; ſic animus ſine fide, ſtabilis amicis non poteſt eſſe. In ijs rebus, quae ſub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile conſideratur: Nam ſi Rhodijs turpe non eſt portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe eſt conducere. Haec tum uera ſunt hoc pacto: Quoniam cicatrix eſt, fuit uulnus. Tum ueriſimilia, hoc modo: ſi multus erat in calceis puluis, ex itinere eum uenire oportebat. Omne autem, ut certas quaſdã in partes diſtribuamus, probabile quod ſumitur ad argumentationem, aut ſignum eſt, aut credibile, aut iudicatum, aut comparabile. Signum eſt, quod ſub ſenſum aliquem cadit, & quiddam ſignificat: quod ex ipſo profectum uidetur, quod aut ante fuerit, aut in ipſo negotio, aut poſt ſit con ſecutum; & tamen indiget teſtimonij, & grauioris confirmationis, ut cruor, fuga, pallor, puluis, & quae his ſunt ſimilia. Credibile eſt, quod ſine ullo teſte auditoris opinione firmatur, hoc modo: Nemo eſt, qui non liberos ſuos incolumes, & beatos eſſe cupiat. Iudicatum eſt res aſſenſione, aut auctoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata.

probata. Id tribus in generibus ſpectatur, religioſo, communi, approbato. Religioſum eſt, quod iurati legibus iudicarunt. Commune eſt, quod omnes uulgo probarunt, & ſecuti ſunt, huiuſmodi: ut maioribus natu aſſurgatur, ut ſupplicium miſereatur. Approbatum eſt, quod homines, cum dubium eſſet, quale haberi oporteret, ſua conſtituerunt auctoritate, uelut Gracchi patris factum, quem populus R. ob id factum, quod inſciente collega in cenſura nihil geſſit, poſt Cenſuram conſulem fecit. Comparabile autem eſt, quod in rebus diuerſis ſimilem aliquam rationem continet. Eius ſunt partes tres, imago, collatio, exemplum. Imago eſt oratio demonſtrans corporum aut naturarum ſimilitudinem. Collatio eſt oratio rem cum re ex ſimilitudine conferens. Exemplum eſt, quod rem auctoritate, aut caſu alicuius hominis, aut negotij confirmat, aut infirmat. Horum exempla & deſcriptiones in praeceptis elocutionis cognoſcentur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus eſt, nec minus dilucide, quam rei natura ferebat, demonſtratus eſt. Quemadmodum autem quaeque conſtitutio, & pars conſtitutionis, & omnis controuerſia, ſiue in ratione, ſiue in ſcripto uerſetur, tractari debeat, & quae in quaſque argumentationes conueniant, ſingillatim in ſecundo libro de unoquoque genere dicemus. In praeſentia tantummodo numeros, & modos, & partes argumentandi confuſe & permiſte diſperſimus:

diſperſimus: poſt deſcriptę & electę in genus quodque cauſſae, quid cuiq. conueniat, ex hac copia digeremus. Atque inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit: inuentam exornari, & certas in partes diſtingui, & ſuauiſſimum eſt, & ſumme neceſſarium, & ab artis ſcriptoribus maxime neglectum. Quare & de ea praeceptione nobis & in hoc loco dicendum uiſum eſt, ut ad inuentionem argumenti abſolutio quoque argumentandi adiungeretur. Et magna cum cura & diligentia locus hic omnis conſiderandus eſt: quod non rei ſolum magna utilitas eſt, ſed praecipiendi quoque ſumma difficultas.

OMNIS *igitur argumentatio aut per inductionem tractanda eſt, aut per ratiocinationem. Inductio eſt oratio, quae rebus non dubijs captat aſſenſionem eius, quicum inſtituta eſt: quibus aſſenſionibus facit, ut illi dubia quaedam res, propter ſimilitudinem earum rerum, quibus aſſenſit, probetur: uelut apud Socraticum Aeſchinem demonſtrat Socrates, cum Xenophontis uxore, & cum ipſo Xenophonte Aſpaſiam locutam. Dic mihi, quaeſo, Xenophontis uxor, ſi uicina tua melius habeat aurum, quam tu habes; utrum illius, an tuum malis? Illius, inquit. Quod ſi ueſtem & ceterum ornatum muliebrem pretij maioris habeat, quam tu habes; tuum ne, an illius malis? Illius uero, reſpondit. Age, inquit, ſi uirum illa meliorem habeat, quam tu habes; utrum ne tuum, an*

præcipiendum nobis uidetur: Primum, ut illud, quod inducemus per ſimilitudinem, eiuſmodi ſit, ut ſit neceſſe concedi. nam ex quo poſtulabimus nobis illud, quod dubium ſit, concedi; dubium eſſe id ipſum, non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi cauſſa fiet inductio, uidendum eſt, ut ſimile iis rebus ſit, quas res quaſi non dubias ante induxerimus. nam ante aliquid nobis conceſſum eſſe nihil proderit, ſi ei diſſimile erit id, cuius cauſſa illud concedi primum uoluerimus. Deinde non intelligatur, quo ſpectent illae primae inductiones, & ad quem ſint exitum peruenturae. nam qui uidet, ſi ei rei, quae primo rogetur, recte aſſenſerit; illam quoque rem, quae ſibi diſpliceat, eſſe neceſſario concedendam, plerunque aut non reſpondendo, aut male reſpondendo longius procedere rogationem non ſinit. quare ratione rogationis imprudens ab eo, quod conceſſit, ad id, quod non uult concedere, deducendus eſt. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut oſtendenda eſt ſimilitudo earum rerum, quae ante conceſſae ſunt; aut alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda eſt argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda eſt reſponſio; aut, quoniam taciturnitas imitatur confeſſionem, pro eo, ac ſi conceſſum ſit, concludere oportebit argumentationem. ita fit hoc genus argumentandi tripertitum. Prima pars conſtat ex ſimilitudine una, pluribus ue. Altera ex

eo, quod concedi uolumus, cuius cauſſa ſimilitudines adhibitae ſunt: Tertia ex concluſione, quae aut confirmat conceſſionem, aut, quod ex ea conficiatur, oſtendit. Sed quia non ſatis uidebitur alicui dilucide demonſtratum, niſi quod ex ciuili cauſſarum genere exemplum ſubiecerimus; uidetur huiuſmodi quoque utendum exemplo; non quo praeceptio differat, aut aliter hoc in ſermone, atque in dicendo ſit utendum; ſed ut eorum uoluntati ſatisfiat, qui, quod aliquo in loco uiderint, alio in loco, niſi demonſtratum eſt, nequeunt agnoſcere. Ergo in hac cauſſa, quae apud Graecos eſt peruagata; quod Epaminondas Thebanorum imperator ei, qui ſibi ex lege praetor ſucceſſerat, exercitum non tradidit, & , cum paucos ipſe dies contra legem exercitum tenuiſſet, Lacedaemonios funditus uicit, poterit accuſator argumentatione uti per inductionem; cum ſcriptum legis contra ſententiam defendat, ad hunc modum: Si iudices, id quod Epaminondas ait legis ſcriptorem ſenſiſſe, adſcribat ad legem, & addat exceptionem hanc, extra quam ſi quis reip. cauſſa exercitum non tradiderit, patiemini? non opinor. Quod ſi uoſmet ipſi, quod a ueſtra religione, & ſapientia remotiſſimum eſt, iſtius honoris cauſſa hanc eandem exceptionem, iniuſſu populi ad legem adſcribi iubeatis, populus Thebanus patietur ne id fieri? profecto non patietur. Quod ergo adſcribi ad legem nefas eſt; id ſequi, quaſi adſcriptum ſit, rectum,

rectum uobis uideatur? Noui ueſtram intelligentiam. non poteſt ita uideri, iudices. Quod ſi litteris corrigi neque ab illo, neque a uobis ſcriptoris uoluntas poteſt; uidete, ne multo indignius ſit id re & iudicio ueſtro mutari, quod ne uerbo quidem commutari poteſt. Ac de inductione quidem ſatis in praeſentia dictum uidetur. Nunc deinceps ratiocinationis uim & naturam conſideremus. Ratiocinatio eſt oratio ex ipſa re probabile aliquid eliciens, quod expoſitum & per ſe cognitum ſua ſe ui & ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius conſiderandum putauerunt, cum idem uſu dicendi ſequerentur, paullum in praecipiendi ratione diſſenſerunt. nam partim quinque eius partes eſſe dixerunt; partim non plus quam in tres partes poſſe diſtribui putauerunt. eorum controuerſium non incommodum uidetur cum utrorumque ratione exponere. nam & breuis eſt, & non eiuſmodi, ut alteri prorſus nihil dicere putentur; & locus hic nobis in dicendo minime negligendus uidetur. Qui putant in quinque diſtribui partes oportere, aiunt primum conuenire exponere ſummam argumentationis; ad hunc modum: Melius accurantur quae conſilio geruntur, quam quae ſine conſilio adminiſtrantur; Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus uarijs, & quam copioſiſſimis uerbis approbari putant oportere, hoc modo: Domus ea, quae ratione regitur, omnibus inſtructior eſt rebus, & apparatior, quam

ea,

niſtrantur: nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, adminiſtratur: conſilio igitur mundus adminiſtratur. Quinquepartitam igitur hoc pacto putant eſſe argumentationem. Qui autem tripertitam eſſe dicunt, ij non aliter putant tractari oportere argumentationem, ſed partitionem horum reprehendunt. negant enim neque a propoſitione, neque ab aſſumptione approbationes earum ſeparari oportere; neque propoſitionem abſolutam; neque aſſumptionem ſibi perfectam uideri; quae approbatione confirmata non ſit. quare, quas illi duas partes numerant, propoſitionem, & approbationem, ſibi unam partem uideri propoſitionem: quae ſi approbata non ſit, propoſitio non ſit argumentationis. item, quae ab illis aſſumptio, & aſſumptionis approbatio dicitur, eandem ſibi aſſumptionem ſolam uideri. Ita fit, ut eadem ratione argumentatio tractata, alijs tripertita, alijs quinquepartita uideatur. Quare euenit, ut res non tam ad uſum dicendi pertineat, quam ad rationem praeceptionis. Nobis autem commodior illa partitio uidetur eſſe, quae in quinque partes diſtributa eſt, quam omnes ab Ariſtotele, & Theophraſto profecti, maxime ſecuti ſunt. nam quemadmodum illud ſuperius genus argumentandi, quod per inductionem ſumitur, maxime Socrates & Socratici tractauerunt; ſic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, ſumme eſt ab Ariſtotele, atque Peripateti-

cis & Theophraſto frequentatum, deinde a rhetori bus ijs, qui elegantiſſimi, atque artificioſiſſimi putati ſunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum uidetur, ne temere ſecuti putemur: & breuiter dicendum, ne in huiuſmodi rebus diutius, quam ratio praecipiendi poſtulat, commoremur. Si quadam in argumentatione ſatis eſt uti propoſitione, & non oportet adiungere approbationem propoſitioni; quadam autem in argumentatione infirma eſt propoſitio, niſi adiuncta ſit approbatio: ſeparatum quiddam eſt a propoſitione approbatio. quod enim adiungi, & ſeparari ab aliquo poteſt, id non poteſt idem eſſe, quod eſt id, ad quod adiungitur, & a quo ſeparatur. Eſt autem quaedam argumentatio, in qua propoſitio non indiget approbatione, & quaedam, in qua nihil ualet abſque approbatione, ut oſtendemus. ſeparata eſt igitur a propoſitione approbatio. Oſtendemus autem id, quod polliciti ſumus, hoc modo: Quae propoſitio in ſe quiddam continet perſpicuum, & quod conſtare inter omnes neceſſe eſt, hanc uelle approbare, & firmare, nihil attinet. Ea eſt huiuſmodi: Si, quo die iſta caedes Romae facta eſt, ego Athenis eo die fui, intereſſe in caede non potui. Hoc quia perſpicue uerum eſt, nihil attinet approbari. Quare aſſumi ſtatim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die. hoc ſi non conſtat, indiget approbationis; qua inducta, complexio conſequetur: igitur in caede intereſſe non potui: Eſt igitur quaedam propoſi

tio,

tio, quae non indiget approbatione: nam eſſe quidem quandam, quae indigeat, qui attinet oſtendere, quod cuiuis facile perſpicuum eſt? Quod ſi ita eſt; ex hoc, & ex eo, quod propoſueramus, hoc conficitur, ſeparatum eſſe quiddam a propoſitione approbationem. Si autem ita eſt; falſum eſt non eſſe plus, quam tripartitam argumentationem. Simili modo liquet, alteram quoque approbationem ſeparatam eſſe ab aßumptione: nam ſi quadam in argumentatione ſatis eſt uti aſſumptione, & non oportet adiungere approbationem aſſumptioni; quadam autem in argumentatione infirma eſt aſſumptio, niſi adiuncta ſit approbatio: ſeparatum quiddam eſt extra aſſumptionem approbatio. eſt autem argumentatio quaedam, in qua aſſumptio non indiget approbationis; quaedam autem, in qua nihil ualet ſine approbatione, ut oſtendemus. ſeparata eſt igitur ab aſſumptione approbatio. Oſtendemus autem quod polliciti ſumus, hoc modo. Quae perſpicuam omnibus ueritatem continet aßumptio, nihil indiget approbationis. ea eſt huiuſmodi: Si oportet ſapere, dare operam philoſophiae conuenit: haec propoſitio indiget approbationis. non enim perſpicua eſt, neque conſtat inter omnes: propterea quod multi nihil prodeſſe philoſophiam, plerique etiam obeſſe arbitrantur. Aßumptio perſpicua eſt haec: Oportet autem ſapere. hoc autem quia ipſum ex re perſpicitur, & uerum eſſe intelligitur, nihil attinet approbari. Quare ſtatim concludenda eſt argumentatio:

tatio: Igitur dare operam philoſophiae conuenit. Eſt ergo aſſumptio quaedam, quae approbationis non indiget: nam, quandam indigere, perſpicuum eſt. ſeparata eſt igitur ab aſſumptione approbatio. Falſum ergo eſt, non eſſe plus quam tripartitam argumentationem. Atque ex his illud iam perſpicuum eſt, eſſe quandam argumentationem, in qua neque propoſitio, neque aſſumptio indigeat approbationis, huiuſmodi, ut certum quiddam & breue exempli cauſſa ponamus: Summo ſi opere ſapientia petenda eſt; ſummo etiam opere ſtultitia uitanda eſt: ſummopere autem ſapientia petenda eſt; igitur ſummopere ſtultitia uitanda eſt. Hic & aſſumptio, & propoſitio perſpicua eſt: quare neutra quoque indiget approbatione. Ex his omnibus illud perſpicuum eſt, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoſcitur, neque in propoſitione, neque in aſſumptione contineri approbationem; ſed utranque, ſuo loco poſitam, uiam ſuam tamquam certam & propriam obtinere. Quod ſi ita eſt, commode partiti ſunt illi, qui in quinque partes diſtribuerunt argumentationem. Quinque ſunt igitur partes eius argumentationis, quae per ratiocinationem tractatur: Propoſitio, per quam breuiter locus is exponitur, ex quo omnis uis oportet emanet ratiocinationis. Propoſitionis approbatio, per quam id, quod breuiter expoſitum eſt, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit. Aſſumptio, per quam id, quod ex propoſitione ad

oſtendendum

oſtendendum pertinet, aſſumitur. Aſſumptionis approbatio, per quam id, quod aſumptum eſt, rationibus firmatur. Complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quae plurimas habet argumentatio partes, ea conſtat ex his quinque partibus. Secunda eſt quadripartita. Tertia tripertita. Dein bipertita, quod in controuerſia eſt. De unaquaque parte poteſt alicui uideri poſſe argumentationem conſiſtere. Eorum igitur, quae conſiſtant, exempla ponemus: horum, quae dubia ſunt, rationes afferemus. Quinquepertita argumentatio eſt huiuſmodi: Omnes leges iudices ad commodum reip. referri oportet, & eas ex utilitate communi, non ex ſcriptione, quae in litteris eſt, interpretari. ea enim uirtute & ſapientia maiores noſtri fuerunt, ut in legibus ſcribendis, niſi ſalutem, atque utilitatem reip. ſibi aliud nihil proponerent. neque enim ipſi, quod obeſſet, ſcribere uolebant; &, ſi ſcripſiſſent, cum eſſet intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. nemo enim leges legum cauſſa ſaluas eſſe uult, ſed reip. quod ex legibus omnes reſpublicas optime putant adminiſtrari. Quam ob rem igitur leges ſeruari oportet, ad eam cauſſam ſcripta omnia interpretari conuenit: hoc eſt, quoniam reip. ſeruimus, ex reip. commodo atque utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficiſci, niſi quod ad corporis utilitatem ſpectat; quoniam eius cauſſa eſt inſtituta: ſic a legi-

bus nihil conuenit arbitrari, niſi quod reip. conducat, proficiſci, quoniam eius cauſſa ſunt comparatae. Ergo in hoc quoque iudicio deſinite litteras legis perſcrutari, & legem, ut aequum eſt, ex utilitate reip. conſiderate; quod hic fecit. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quam Lacedaemonios opprimi? Quid magis Epaminondam Thebanorum imperatorem, quam uictoriae Thebanorum conſulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro atque exornato trophaeo carius atque antiquius habere conuenit? Scripto uidelicet legis omiſſo, ſcriptoris ſententiam conſiderare debebat. Atque hoc quidem ſatis conſideratum eſt, nullam eſſe legem, niſi reip. cauſſa ſcriptam. Summam igitur amentiam eſſe exiſtimabat, quod ſcriptum eſſet reip. ſalutis cauſſa, id non ex non reip. ſalute interpretari. Quod ſi leges omnes ad utilitatem reip. referri conuenit, hic autem ſaluti reip. profuit, profecto non poteſt eodem facto & communibus fortunis conſuluiſſe, & legibus non obtemperaſſe. Quattuor autem partibus conſtat argumentatio: cum aut proponimus, aut aſſumimus ſine approbatione. Id facere oportet, cum aut propoſitio ex ſe intelligitur, aut aſſumptio perſpicua eſt, & nullus approbationis indiget. Propoſitionis approbatione praeterita, quattuor ex partibus argumentatio tractatur ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non poteſtis, niſi, quod

ſcriptum

ſcriptum eſt in lege, ſequamini. quod enim certius legis ſcriptor teſtimonium uoluntatis ſuae relinquere potuit, quam quod ipſe magna cum cura atque diligentia ſcripſit? Quod ſi litterae non extarent, magnopere eas requireremus, ut ex his ſcriptoris uoluntas cognoſceretur: nec tamen Epaminondae permitteremus, ne ſi extra iudicium quidem eſſet, ut is nobis ſententiam legis interpretaretur: nedum nunc iſtud patiamur, cum praeſto lex ſit, non ex eo, quod apertiſſime ſcriptum eſt, ſed ex eo, quod ſuae cauſſae conuenit, ſcriptoris uoluntatem interpretari. Quod ſi uos iudices legibus obtemperare debetis, & id facere non poteſtis, niſi quod ſcriptum eſt in lege ſequamini: quid cauſſae eſt, quin iſtum contra legem feciſſe iudicetis? Aſſumptionis autem approbatione praeterita, quadripartita ſic fiet argumentatio: Qui ſaepenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationis fidem habere non debemus. Si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit praeter noſmet ipſos, quem iure accuſare poſſimus. Ac primum quidem decipi incommodum eſt, iterum ſtultum, tertium turpe. Carthaginienſes autem perſaepe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia eſt in eorum fide ſpem habere, quorum perfidia toties deceptus ſis. Vtraque approbatione praeterita, tripertita fit hoc pacto: Aut metuamus Carthaginienſes oportet, ſi incolumes eos reliquerimus: aut eorum urbem diruamus. ac metuere quidem non oportet. reſtat

igitur, ut urbem diruamus. Sunt autem, qui putant nonnumquam poſſe complexione & oportere ſuperſederi, cum id perſpicuum ſit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod ſi fiat, bipertitam quoque fieri argumentationem, hoc modo: Si peperit, uirgo non eſt: peperit autem, hic ſatis eſſe dicunt proponere & aſſumere; quoniam perſpicuum ſit, quod conficiatur: complexionis rem non indigere. Nobis autem uidetur & omnis ratiocinatio concludenda eſſe: & illud uitium, quod illis diſplicet, magnopere uitandum eſt, ne, quod perſpicuum ſit, id in complexionem inferamus. Hoc autem fieri poterit, ſi complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propoſitionem & aßumptionem, hoc modo: Quod ſi leges omnes ad utilitatem reip. referri conuenit, hic autem ſaluti reip. profuit: profecto non poteſt eodem facto & ſaluti communi conſuluiſſe, & legibus non obtemperaſſe: Aut ita, ut ex contrario ſententia conficiatur, hoc modo: Summa igitur amentia eſt, in eorum fide ſpem habere, quorum perfidia toties deceptus ſis: Aut ita, ut id ſolum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: Vrbem igitur diruamus: Aut ut id, quod eam rem, quae conficitur, ſequatur neceſſe eſt: ideſt huiuſmodi: Si peperit, cum uiro concubuit: peperit autem. Conficitur hoc: Concubuit igitur cum uiro. Hoc ſi nolis inferre, & inferas id, quod ſequitur, Fecit igitur inceſtum, & concluſeris

concluſeris

cluſeris argumentationem, & perſpicuam fugeris complexionem. Quare in longis argumentationibus, ex conductionibus, aut ex contrario complecti oportet: in breuibus id ſolum, quod conficitur, exponere: in ijs, in quibus exitus perſpicuus eſt, conſecutione uti. Si qui autem ex una quoque parte putabunt conſtare argumentationem, poterunt dicere, ſaepe ſatis eſſe hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cum uiro concubuit: nam hoc nullius neque approbationis, neque complexionis indigere, ſed nobis ambiguitate nominis uidentur errare. Nam argumentatio nomine uno res duas ſignificat, ideo quod & inuentum aliquam in rem probabile, aut neceſſarium argumentatio uocatur, & eius inuenti artificioſa expolitio. quando igitur proferent aliquid huiuſmodi: Quoniam peperit, cum uiro concubuit: inuentum proferent, non expolitionem. nos autem de expolitionis partibus loquimur: nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit. atque hac diſtinctione alia quoque, quae uidebuntur officere huic partitioni, propulſabimus, ſi qui aut aſſumptionem aliquando tolli poſſe putent, aut propoſitionem. quae ſi quid habet probabile, aut neceſſarium, quoquo modo commoueat auditorem neceſſe eſt. quod ſi ſolum ſpectaretur, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod eſſet excogitatum, referret, nequaquam tantum inter ſummos oratores & me-

diocres intereſſe exiſtimaretur. Variare autem orationem magnopere oportebit. nam omnibus in rebus ſimilitudo eſt ſatietatis mater. Id fieri poterit, ſi non ſimiliter ſemper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipſis diſtinguere conuenit orationem, hoc eſt tum inductione uti, tum ratiocinatione. Deinde in ipſa argumentatione non ſemper a propoſitione incipere, nec ſemper quinque partibus abuti, neque eadem ratione expolire partitiones, ſed tum ab aſſumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraque, tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut perſpiciatur, aut ſcribamus ipſi, aut in quolibet exemplo de ijs, quae propoſita ſunt, hoc idem exerceamus, ut quam facile ſit factu. Ac de partibus quidem argumentationis ſatis nobis dictum uidetur. Illud autem uolumus intelligi, nos probe tenere, alijs quoque rationibus tractari argumentationes in philoſophia multis & obſcuris, de quibus certum eſt artificium conſtitutum. Verum illa nobis abhorrere ab uſu oratorio uidentur. Quae pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quam ceteros, attendiſſe non affirmamus, ſed perquiſitius & diligentius conſcripſiſſe pollicemur. Nunc, ut inſtituimus, proficiſci ordine ad reliqua pergemus.

REPREHENSIO *eſt, per quam argumentãdo aduerſariorum confirmatio diluitur, aut infir-*

matur,

matur, aut alleuatur. Haec fonte inuentionis eodem utetur, quo utitur confirmatio: propterea quod quibus ex locis aliqua res confirmari poteſt, ijſdem poteſt ex locis infirmari. nihil enim conſiderandum eſt in his omnibus inuentionibus, niſi id, quod perſonis, aut negotijs attributum eſt. Quare inuentionem & argumentationum expolitionem ex illis, quae ante praecepta ſunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Verumtamen, ut quaedam praeceptio detur huius quoque partis, exponemus modos reprehenſionis: quos qui obſeruabunt, facilius ea, quae contra dicentur, diluere aut infirmare poterunt. Omnis argumentatio reprehenditur, ſi aut ex ijs, quae ſumpta ſunt, non conceditur aliquod unum plura ue: aut, his conceſſis, complexio confici ex his negatur: aut ſi genus ipſum argumentationis uitioſum oſtenditur: aut ſi contra firmam argumentationem alia aeque firma, aut firmior ponitur. Ex ijs, quae ſumuntur, aliquid non conceditur, cum aut id, quod credibile dicunt, negatur eſſe eiuſmodi: aut, quod comparabile putant, diſſimile oſtenditur: aut iudicatum aliam in partem traducitur: aut omnino iudicatum improbatur: aut, quod ſignum eſſe aduerſarij dixerunt, id eiuſmodi negatur eſſe: aut ſi complexio aut una, aut ex utraque parte reprehenditur: aut ſi enumeratio falſa oſtenditur: aut ſi ſimplex concluſio falſi aliquid continere demonſtratur. Nam omne, quod ſumitur ad argumentandum, ſiue pro

probabili, ſiue pro neceſſario, neceſſe eſt ſumatur ex his locis, ut ante oſtendimus. Quod pro credibili ſumptum erit, id infirmabitur, ſi aut perſpicue falſum erit, hoc modo: Nemo eſt qui non pecuniam quam ſapientiam malit. aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis eſt, qui non officij cupidior ſit, quam pecuniae? Aut erit omnino incredibile, ut ſi quis, quem conſtet eſſe auarum, dicat alicuius mediocris officij cauſſa ſe maximam pecuniam neglexiſſe. Aut ſi, quod in quibuſdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicatur uſu euenire, hoc pacto: Qui pauperes ſunt, ijs antiquior officio pecunia eſt. Qui locus deſertus eſt, in eo caedem factam eſſe oportet. In loco celebri homo occidi qui potuit? Aut ſi id, quod raro fit, fieri omnino negatur: ut Curio pro Fuluio: Nemo poteſt uno aſpectu neque praeteriens in amorem incidere. Quod autem pro ſigno ſumetur, id ex ijſdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in ſigno, primum uerum eſſe oſtendi oportet. Deinde eius eſſe rei ſignum proprium, qua de re agitur, ut cruorem caedis. Deinde factum eſſe, quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit. Poſtremo ſciſſe eum, de qua quaeritur, eius rei legem & conſuetudinem. nam eae res ſunt ſigno attributae, quas diligentius aperiemus, cum ſeparatim de ipſa coniecturali conſtitutione dicemus. Ergo horum unumquodque in reprehenſione aut non eſſe ſigno, aut parum magno eſſe, aut a ſe potius,

quam

quam ab aduerſarijs ſtare, aut omnino falſo dici, aut in aliam quoque ſuſpicionem duci poſſe, demonſtrabitur. Cum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per ſimilitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conueniet, ſimile id negare eſſe quod conferetur ei, quicum conferetur. Id fieri poterit, ſi demonſtrabitur diuerſum eſſe genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, perſona, opinione: ac ſi quo in numero illud, quod per ſimilitudinem afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius cauſſa afferetur, haberi conueniat, oſtendetur. Deinde, quid res cum re differat, demonſtrabitur, ex quo docebimus aliud de eo quod comparabitur, & de eo quicum comparabitur, exiſtimari oportere. Huius facultatis maxime indigemus, cum ea ipſa argumentatio, quae per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur, laude eorum, qui iudicarunt, ſimilitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum eſt, commemorando non modo non eſſe reprehenſum iudicium, ſed ab omnibus approbatum; & demonſtrando difficilius, & maius fuiſſe id iudicatum, quod afferatur, quam id, quod inſtet. Ex contrarijs locis, ſi res aut uera, aut ueriſimilis permittet, infirmari oportebit: atque erit obſeruandum diligenter, ne nihil ad id, quod agatur, pertineat id, quod iudicatum ſit: & uidendum eſt, ne ea res proferatur, in qua ſit offenſum, ut de ipſo,

qui

ea, quae temere, & nullo conſilio adminiſtratur. Exercitus is, cui praepoſitus eſt ſapiens & callidus imperator, omnibus partibus commodius regitur, quam is, qui ſtultitia, & temeritate alicuius adminiſtratur. Eadem nauigij ratio eſt. nam nauis optime curſum conficit ea, quae ſcientiſſimo gubernatore utitur. Cum propoſitio ſit hoc pacto approbata, & duae partes tranſierint ratiocinationis; tertia in parte aiunt, quod oſtendere uelis, id ex ui propoſitionis oportere aſſumere, hoc pacto: Nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, adminiſtratur. Huius aſſumptionis quarto in loco aliam porro inducunt approbationem, hoc modo: Nam & ſignorum ortus & obitus definitum quendam ordinem ſeruant; & annuae commutationes non modo quadam ex neceſſitate ſemper eodem modo fiunt, uerum ad utilitates quoque rerum omnium ſunt accommodatae; & diurnae nocturnaeq. uiciſſitudines nulla in re umquam mutatae quidquam nocuerunt. quae ſigno ſunt omnia, non mediocri quodam conſilio naturam mundi adminiſtrari. Quincto inducunt loco complexionẽ eam, & quae aut id infert ſolum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Conſilio igitur mundus adminiſtratur: aut unum in locum cum conduxerit breuiter propoſitionem, & aſſumptionem, id adiungit, quod ex his conficiatur, ad hunc modum: Quod ſi melius geruntur ea, quae conſilio, quam quae ſine conſilio adminiſtrantur:

niſtrantur: nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, adminiſtratur: conſilio igitur mundus adminiſtratur. Quinquepartitam igitur hoc pacto putant eſſe argumentationem. Qui autem tripertitam eſſe dicunt, ij non aliter putant tractari oportere argumentationem, ſed partitionem horum reprehendunt. negant enim neque a propoſitione, neque ab aſſumptione approbationes earum ſeparari oportere; neque propoſitionem abſolutam, neque aſſumptionem ſibi perfectam uideri; quae approbatione confirmata non ſit. quare, quas illi duas partes numerant, propoſitionem, & approbationem, ſibi unam partem uideri propoſitionem: quae ſi approbata non ſit, propoſitio non ſit argumentationis. item, quae ab illis aſſumptio, & aſſumptionis approbatio dicitur, eandem ſibi aſſumptionem ſolam uideri. Ita fit, ut eadem ratione argumentatio tractata, alijs tripertita, alijs quinquepartita uideatur. Quare euenit, ut res non tam ad uſum dicendi pertineat, quam ad rationem praeceptionis. Nobis autem commodior illa partitio uidetur eſſe, quae in quinque partes diſtributa eſt, quam omnes ab Ariſtotele, & Theophraſto profecti, maxime ſecuti ſunt. nam quemadmodum illud ſuperius genus argumentandi, quod per inductionem ſumitur, maxime Socrates & Socratici tractauerunt; ſic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, ſumme eſt ab Ariſtotele, atque Peripateti-

cis

cis & Theophraſto frequentatum, deinde a rhetori bus ijs, qui elegantiſſimi, atque artificioſiſſimi putati ſunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum uidetur, ne temere ſecuti putemur: & breuiter dicendum, ne in huiuſmodi rebus diutius, quam ratio praecipiendi poſtulat, commoremur. Si quadam in argumentatione ſatis eſt uti propoſitione, & non oportet adiungere approbationem propoſitioni; quadam autem in argumentatione infirma eſt propoſitio, niſi adiuncta ſit approbatio: ſeparatum quiddam eſt a propoſitione approbatio. quod enim adiungi, & ſeparari ab aliquo poteſt, id non poteſt idem eſſe, quod eſt id, ad quod adiungitur, & a quo ſeparatur. Eſt autem quaedam argumentatio, in qua propoſitio non indiget approbatione; & quaedam, in qua nihil ualet abſque approbatione, ut oſtendemus. ſeparata eſt igitur a propoſitione approbatio. Oſtendemus autem id, quod polliciti ſumus, hoc modo: Quae propoſitio in ſe quiddam continet perſpicuum, & quod conſtare inter omnes neceſſe eſt, hanc uelle approbare, & firmare, nihil attinet. Ea eſt huiuſmodi: Si, quo die iſta caedes Romae facta eſt, ego Athenis eo die fui, intereſſe in caede non potui. Hoc quia perſpicue uerum eſt, nihil attinet approbari. Quare aſſumi ſtatim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die. hoc ſi non conſtat, indiget approbationis; qua inducta, complexio conſequetur: igitur in caede intereſſe non potui: Eſt igitur quaedam propoſi

tio,

tio, quae non indiget approbatione: nam eſſe quidem quandam, quae indigeat, qui attinet oſtendere, quod cuiuis facile perſpicuum eſt? Quod ſi ita eſt; ex hoc, & ex eo, quod propoſueramus, hoc conficitur, ſeparatum eſſe quiddam a propoſitione approbationem. Si autem ita eſt; falſum eſt non eſſe plus, quam tripartitam argumentationem. Simili modo liquet, alteram quoque approbationem ſeparatam eſſe ab aſſumptione. nam ſi quadam in argumentatione ſatis eſt uti aſſumptione, & non oportet adiungere approbationem aſſumptioni; quadam autem in argumentatione infirma eſt aſſumptio, niſi adiuncta ſit approbatio: ſeparatum quiddam eſt extra aſſumptionem approbatio. eſt autem argumentatio quaedam, in qua aſſumptio non indiget approbationis; quaedam autem, in qua nihil ualet ſine approbatione, ut oſtendemus. ſeparata eſt igitur ab aſſumptione approbatio. Oſtendemus autem quod polliciti ſumus, hoc modo. Quae perſpicuam omnibus ueritatem continet aßumptio, nihil indiget approbationis. ea eſt huiuſmodi: Si oportet ſapere, dare operam philoſophiae conuenit: haec propoſitio indiget approbationis. non enim perſpicua eſt, neque conſtat inter omnes: propterea quod multi nihil prodeſſe philoſophiam, plerique etiam obeſſe arbitrantur. Aßumptio perſpicua eſt haec: Oportet autem ſapere. hoc autem quia ipſum ex re perſpicitur, & uerum eſſe intelligitur, nihil attinet approbari. Quare ſtatim concludenda eſt argumentatio:

tatio:

oſtendendum pertinet, aſſumitur. Aſſumptionis approbatio, per quam id, quod aßumptum eſt, rationibus firmatur. Complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quae plurimas habet argumentatio partes, ea conſtat ex his quinque partibus. Secunda eſt quadripartita. Tertia tripertita. Dein bipertita, quod in controuerſia eſt. De unaquaque parte poteſt alicui uideri poße argumentationem conſiſtere. Eorum igitur, quae conſiſtant, exempla ponemus: horum, quae dubia ſunt, rationes afferemus. Quinquepertita argumentatio eſt huiuſmodi: Omnes leges iudices ad commodum reip. referri oportet, & eas ex utilitate communi, non ex ſcriptione, quae in litteris eſt, interpretari. ea enim uirtute & ſapientia maiores noſtri fuerunt, ut in legibus ſcribendis, niſi ſalutem, atque utilitatem reip. ſibi aliud nihil proponerent. neque enim ipſi, quod obeſſet, ſcribere uolebant; &, ſi ſcripſiſſent, cum eſſet intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. nemo enim leges legum cauſſa ſaluas eſſe uult, ſed reip. quod ex legibus omnes reſpublicas optime putant adminiſtrari. Quam ob rem igitur leges ſeruari oportet, ad eam cauſſam ſcripta omnia interpretari conuenit: hoc eſt, quoniam reip. ſeruimus, ex reip. commodo atque utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficiſci, niſi quod ad corporis utilitatem ſpectat, quoniam eius cauſſa eſt inſtituta: ſic a legi

bus nihil conuenit arbitrari, niſi quod reip. conducat, proficiſci, quoniam eius cauſſa ſunt comparatae. Ergo in hoc quoque iudicio definite litteras legis perſcrutari, & legem, ut aequum eſt, ex utilitate reip. conſiderate, quod hic fecit. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quam Lacedaemonios opprimi? Quid magis Epaminondam Thebanorum imperatorem, quam uictoriae Thebanorum conſulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro atque exornato trophaeo carius atque antiquius habere conuenit? Scripto uidelicet legis omiſſo, ſcriptoris ſententiam conſiderare debebat. Atque hoc quidem ſatis conſideratum eſt, nullam eſſe legem, niſi reip. cauſſa ſcriptam. Summam igitur amentiam eſſe exiſtimabat, quod ſcriptum eſſet reip. ſalutis cauſſa, id non ex non reip. ſalute interpretari. Quod ſi leges omnes ad utilitatem reip. referri conuenit, hic autem ſaluti reip. profuit, profecto non poteſt eodem facto & communibus fortunis conſuluiſſe, & legibus non obtemperaſſe. Quattuor autem partibus conſtat argumentatio: cum aut proponimus, aut aſſumimus ſine approbatione. Id facere oportet, cum aut propoſitio ex ſe intelligitur, aut aſſumptio perſpicua eſt, & nullus approbationis indiget. Propoſitionis approbatione praeterita, quattuor ex partibus argumentatio tractatur ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non poteſtis, niſi, quod

ſcriptum

ſcriptum eſt in lege, ſequamini. quod enim certius legis ſcriptor teſtimonium uoluntatis ſuae relinquere potuit, quam quod ipſe magna cum cura atque diligentia ſcripſit? Quod ſi litterae non extarent, magnopere eas requireremus, ut ex his ſcriptoris uoluntas cognoſceretur: nec tamen Epaminondae permitteremus, ne ſi extra iudicium quidem eſſet, ut is nobis ſententiam legis interpretaretur: nedum nunc iſtud patiamur, cum praeſto lex ſit, non ex eo, quod apertiſſime ſcriptum eſt, ſed ex eo, quod ſuae cauſſae conuenit, ſcriptoris uoluntatem interpretari. Quod ſi uos iudices legibus obtemperare debetis, & id facere non poteſtis, niſi quod ſcriptum eſt in lege ſequamini: quid cauſſae eſt, quin iſtum contra legem feciſſe iudicetis? Aſſumptionis autem approbatione praeterita, quadripartita ſic fiet argumentatio: Qui ſaepenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationis fidem habere non debemus. Si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit praeter noſmet ipſos, quem iure accuſare poſſimus. Ac primum quidem decipi incommodum eſt, iterum ſtultum, tertium turpe. Carthaginienſes autem perſaepe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia eſt in eorum fide ſpem habere, quorum perfidia toties deceptus ſis. Vtraque approbatione praeterita, tripertita fit hoc pacto: Aut metuamus Carthaginienſes oportet, ſi incolumes eos reliquerimus: aut eorum urbem diruamus. ac metuere quidem non oportet. reſtat

igitur, ut urbem diruamus. Sunt autem, qui putant nonnumquam poſſe complexione & oportere ſuperſederi, cum id perſpicuum ſit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod ſi fiat, bipertitam quoque fieri argumentationem, hoc modo: Si peperit, uirgo non eſt: peperit autem, hic ſatis eſſe dicunt proponere & aſſumere; quoniam perſpicuum ſit, quod conficiatur: complexionis rem non indigere. Nobis autem uidetur & omnis ratiocinatio concludenda eſſe: & illud uitium, quod illis diſplicet, magnopere uitandum eſt, ne, quod perſpicuum ſit, id in complexionem inferamus. Hoc autem fieri poterit, ſi complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propoſitionem & aſſumptionem, hoc modo: Quod ſi leges omnes ad utilitatem reip. referri conuenit, hic autem ſaluti reip. profuit: profecto non poteſt eodem facto & ſaluti communi conſuluiſſe, & legibus non obtemperaſſe: Aut ita, ut ex contrario ſententia conficiatur, hoc modo: Summa igitur amentia eſt, in eorum fide ſpem habere, quorum perfidia toties deceptus ſis: Aut ita, ut id ſolum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: Vrbem igitur diruamus: Aut ut id, quod eam rem, quae conficitur, ſequatur neceſſe eſt: ideſt huiuſmodi: Si peperit, cum uiro concubuit: peperit autem. Conficitur hoc: Concubuit igitur cum uiro. Hoc ſi nolis inferre, & inferas id, quod ſequitur, Fecit igitur inceſtum, & concluſeris

cluſeris argumentationem, & perſpicuam fugeris complexionem. Quare in longis argumentationibus, ex conductionibus, aut ex contrario complecti oportet: in breuibus id ſolum, quod conficitur, exponere: in ijs, in quibus exitus perſpicuus eſt, conſecutione uti. Si qui autem ex una quoque parte putabunt conſtare argumentationem, poterunt dicere, ſaepe ſatis eſſe hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cum uiro concubuit: nam hoc nullius neque approbationis, neque complexionis indigere, ſed nobis ambiguitate nominis uidentur errare. Nam argumentatio nomine uno res duas ſignificat, ideo quod & inuentum aliquam in rem probabile, aut neceſſarium argumentatio uocatur, & eius inuenti artificioſa expolitio. quando igitur proferent aliquid huiuſmodi: Quoniam peperit, cum uiro concubuit: inuentum proferent, non expolitionem. nos autem de expolitionis partibus loquimur: nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit. atque hac diſtinctione alia quoque, quae uidebuntur officere huic partitioni, propulſabimus, ſi qui aut aſſumptionem aliquando tolli poſſe putent, aut propoſitionem. quae ſi quid habet probabile, aut neceſſarium, quoquo modo commoueat auditorem neceſſe eſt. quod ſi ſolum ſpectaretur, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod eſſet excogitatum, referret, nequaquam tantum inter ſummos oratores & me-

diocres intereſſe exiſtimaretur. Variare autem orationem magnopere oportebit. nam omnibus in rebus ſimilitudo eſt ſatietatis mater. Id fieri poterit, ſi non ſimiliter ſemper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipſis diſtinguere conuenit orationem, hoc eſt tum inductione uti, tum ratiocinatione. Deinde in ipſa argumentatione non ſemper a propoſitione incipere, nec ſemper quinque partibus abuti, neque eadem ratione expolire partitiones, ſed tum ab aſſumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraque, tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut perſpiciatur, aut ſcribamus ipſi, aut in quolibet exemplo de ijs, quae propoſita ſunt, hoc idem exerceamus, ut quam facile ſit factu. Ac de partibus quidem argumentationis ſatis nobis dictum uidetur. Illud autem uolumus intelligi, nos probe tenere, alijs quoque rationibus tractari argumentationes in philoſophia multis & obſcuris, de quibus certum eſt artificium conſtitutum. Verum illa nobis abhorrere ab uſu oratorio uidentur. Quae pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quam ceteros, attendiſſe non affirmamus, ſed perquiſitius & diligentius conſcripſiſſe pollicemur. Nunc, ut inſtituimus, proficiſci ordine ad reliqua pergemus.

REPREHENSIO *eſt, per quam argumentãdo aduerſariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur,*

matur, aut alleuatur. Haec fonte inuentionis eodem utetur, quo utitur confirmatio: propterea quod quibus ex locis aliqua res confirmari poteſt, iiſdem poteſt ex locis infirmari. nihil enim conſiderandum eſt in his omnibus inuentionibus, niſi id, quod perſonis, aut negotijs attributum eſt. Quare inuentionem & argumentationum expolitionem ex illis, quae ante praecepta ſunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Verumtamen, ut quaedam praeceptio detur huius quoque partis, exponemus modos reprehenſionis: quos qui obſeruabunt, facilius ea, quae contra dicentur, diluere aut infirmare poterunt. Omnis argumentatio reprehenditur, ſi aut ex ijs, quae ſumpta ſunt, non conceditur aliquod unum plura ue: aut, his conceſſis, complexio confici ex his negatur: aut ſi genus ipſum argumentationis uitioſum oſtenditur: aut ſi contra firmam argumentationem alia aeque firma, aut firmior ponitur. Ex ijs, quae ſumuntur, aliquid non conceditur, cum aut id, quod credibile dicunt, negatur eſſe eiuſmodi: aut, quod comparabile putant, diſſimile oſtenditur: aut iudicatum aliam in partem traducitur: aut omnino iudicatum improbatur: aut, quod ſignum eſſe aduerſarij dixerunt, id eiuſmodi negatur eſſe: aut ſi complexio aut una, aut ex utraque parte reprehenditur: aut ſi enumeratio falſa oſtenditur: aut ſi ſimplex concluſio falſi aliquid continere demonſtratur. Nam omne, quod ſumitur ad argumentandum, ſiue pro

probabili, ſiue pro neceſſario, neceſſe eſt ſumatur ex his locis, ut ante oſtendimus. Quod pro credibili ſumptum erit, id infirmabitur, ſi aut perſpicue falſum erit, hoc modo: Nemo eſt qui non pecuniam quam ſapientiam malit. aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis eſt, qui non officij cupidior ſit, quam pecuniae? Aut erit omnino incredibile, ut ſi quis, quem conſtet eſſe auarum, dicat alicuius mediocris officij cauſſa ſe maximam pecuniam neglexiſſe. Aut ſi, quod in quibuſdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicatur uſu euenire, hoc pacto: Qui pauperes ſunt, ijs antiquior officio pecunia eſt. Qui locus deſertus eſt, in eo caedem factam eſſe oportet. In loco celebri homo occidi qui potuit? Aut ſi id, quod raro fit, fieri omnino negatur: ut Curio pro Fuluio: Nemo poteſt uno aſpectu neque praeteriens in amorem incidere. Quod autem pro ſigno ſumetur, id ex ijſdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in ſigno, primum uerum eſſe oſtendi oportet. Deinde eius eſſe rei ſignum proprium, qua de re agitur, ut cruorem caedis. Deinde factum eſſe, quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit. Poſtremo ſciſſe eum, de qua quaeritur, eius rei legem & conſuetudinem. nam eae res ſunt ſigno attributae, quas diligentius aperiemus, cum ſeparatim de ipſa conie cturali conſtitutione dicemus. Ergo horum unumquodque in reprehenſione aut non eſſe ſigno, aut parum magno eſſe, aut a ſe potius,

quam

quam ab aduerſarijs ſtare, aut omnino falſo dici, aut in aliam quoque ſuſpicionem duci poſſe, demonſtrabitur. Cum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per ſimilitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conueniet, ſimile id negare eſſe quod conferetur ei, quicum conferetur. Id fieri poterit, ſi demonſtrabitur diuerſum eſſe genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, perſona, opinione: ac ſi quo in numero illud, quod per ſimilitudinem afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius cauſſa afferetur, haberi conueniat, oſtendetur. Deinde, quid res cum re differat, demonſtrabitur, ex quo docebimus aliud de eo quod comparabitur, & de eo quicum comparabitur, exiſtimari oportere. Huius facultatis maxime indigemus, cum ea ipſa argumentatio, quae per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur, laude eorum, qui iudicarunt, ſimilitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum eſt, commemorando non modo non eſſe reprehenſum iudicium, ſed ab omnibus approbatum; & demonſtrando difficilius, & maius fuiſſe id iudicatum, quod afferatur, quam id, quod inſtet. Ex contrarijs locis, ſi res aut uera, aut ueriſimilis permittet, infirmari oportebit: atque erit obſeruandum diligenter, ne nihil ad id, quod agatur, pertineat id, quod iudicatum ſit: & uidendum eſt, ne ea res proferatur, in qua ſit offenſum, ut de ipſo,

qui

qui iudicarit, iudicium fieri uideatur. Oportet autem animaduertere, ne cum aliter multa ſint iudicata ſolitarium aliquod, aut rarum iudicatum, afferatur. nam his rebus auctoritas iudicati maxime poteſt infirmari. Atque ea quidem argumenta, quae quaſi probabilia ſumuntur, ad hunc modum tentari oportebit. Quae uero ſicuti neceſſaria inducentur, eo ſi forte imitabuntur modo neceſſariam argumentationem, neque erunt eiuſmodi, ſic reprehendentur. Primum complexio; quae, utrum conceſſeris, debet tollere, ſi uera eſt, numquam reprehendetur: ſin falſa, duobus modis, aut conuerſione, aut alterius partis infirmatione. Conuerſione, hoc modo:

Nam ſi ueretur, quid eum accuſes, qui eſt probus?
Sin inuerecundum animi ingenium poſſidet,
Quid eum accuſes, qui id parui auditu aeſtimet?

Hic ſiue uereri dixeris, ſiue non uereri, concludendum hoc puta, ut neges eſſe accuſandum. Quod conuerſione ſic reprehendetur: Immo uero accuſandus eſt. Nam ſi ueretur, accuſes: non enim parui auditu aeſtimabit. Sin inuerecundũ animi ingenium poſſidet, tamen accuſes: non enim probus eſt. Alterius autem partis infirmatione, hoc modo reprehendetur. Verum ſi ueretur, accuſatione tua correctus, ab errato recedet. Enumeratio uitioſa intelligitur, ſi aut praeteritum quiddam dicemus, quod uelimus concedere; aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contra dici poſſit, aut cauſſa non ſit quare

non

non honeſte poſſimus concedere. Praeteritur quiddam in eiuſmodi enumerationibus: Quoniam habes iſtum equum, aut emeris oportet, aut hereditate poſſideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus ſit: aut, ſi horum nihil eſt, ſurripueris neceſſe eſt. ſed neque emiſti, neque hereditate uenit, neque domi natus eſt, neque donatus eſt: neceſſe eſt ergo ſurripueris. Hoc commode reprehenditur, ſi dici poſſit ex hoſtibus equus eſſe captus: cuius praedae ſectione uenierit. quo illato, infirmatur enumeratio; quoniam id ſit inductum, quod praeteritum ſit in enumeratione. Altero autem modo reprehendetur, ſi aut contra aliquid dicetur: hoc eſt, ſi exempli cauſſa, ut in eodem uerſemur, poterit oſtendi hereditate ueniſſe: aut ſi extremum illud non erit turpe concedere: ut ſi quis, cum dixerint aduerſarij, Aut inſidias facere uoluiſti, aut amico morem geſſiſti, aut cupiditate elatus es, amico ſe morem geſſiſſe fateatur. Simplex autem concluſio reprehenditur, ſi id, quod ſequitur, non uideatur neceſſario cum eo, quod anteceſſit, cohaerere. Nam hoc quidem, ſi ſpiritum ducit, uiuit: ſi dies eſt, lucet: eiuſmodi eſt, ut cum priore neceſſario poſterius cohaerere uideatur. Hoc autem, ſi mater eſt, diligit: ſi aliquando peccauit, numquam corrigetur: ſic conueniat reprehendi, ut demonſtretur non neceſſario cum priore poſterius cohaerere. hoc genus & cetera neceſſaria, & omnino omnis argumentatio, & eius reprehenſio maiorem quandam uim continet,

&

& latius patet, quam hic exponitur: ſed eius artificij cognitio huiuſmodi eſt, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi poſſit, ſed ipſa ſeparatim longi temporis, & magnae atque arduae cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore, atque ad aliud inſtitutum, ſi facultas erit, explicabuntur: nunc his praeceptionibus rhetorum ad uſum oratorium contentos nos eſſe oportebit. Cum igitur ex ijs, quae ſumuntur, aliquid non conceditur, ſic infirmabitur; cum autem, his conceſſis, complexio ex his non conficitur, haec erunt conſideranda, num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si eum aliquis dicat ſe profectum eſſe ad exercitum, contraq. eum quis uelit hac argumentatione uti: Si ueniſſes ad exercitum, a tribunis militaribus uiſus eſſes: non es autem uiſus ab his, non es igitur profectus ad exercitum. Hic cum conceſſeris propoſitionem & aſſumptionem, complexio eſt infirmanda: aliud enim, quam cogebatur, illatum eſt. Ac nunc quidem, quo facilius res cognoſceretur, perſpicuo & grandi uitio praeditum poſuimus exemplum: ſed ſaepe obſcurius poſitum uitium pro uero probatur, cum aut parum memineris quod conceſſeris, aut ambiguum aliquod pro certo conceſſeris. Ambiguum ſi conceſſeris, ex ea parte, quam ipſe intellexeris, eam partem ſi aduerſarius ad aliam partem per complexionem uelit accommodare, demonſtrare oportebit non ex eo, quod ipſe conceſſeris, ſed ex eo, quod ille ſumpſerit, confici complexionem,

xionem, ad hunc modum: Si pecuniae indigetis, pecuniam non habetis: Si pecuniam non habetis, pauperes eſtis. Indigetis autem pecunia: mercatuтае enim, niſi ita eſſet, operam non daretis: pauperes igitur eſtis. Hoc ſic reprehenditur: Cum dicebas, Si indigetis pecuniae, pecuniam non habetis, hoc intelligebam, Si propter inopiam in egeſtate eſtis, pecuniam non habetis: & iccirco concedebam. Cum autem hoc ſumebas, Indigetis autem pecuniae: illud accipiebam, Vultis autem pecuniae plus habere. Ex quibus conceſſionibus non conficitur hoc, Pauperes igitur eſtis: conficeretur autem, ſi tibi primo quoque hoc conceſſiſſem, Qui pecuniam maiorem uellet habere, eum pecuniam non habere. Saepe autem oblitum putant quid conceſſeris, & iccircro id, quod non conficitur, quaſi conficiatur, in concluſione infertur, hoc modo: Si ad illum hereditas ueniebat, uериſimile eſt ab illo eſſe necatum: Deinde hoc approbant plurimis uerbis, poſt aſſumunt, Ad illum autem hereditas ueniebat: deinde infertur, ille igitur occidit. Id ex ijs, quae ſumpſerant, non conficitur. Quare obſeruare diligenter oportet, & quid ſumatur, & quid ex his conficiatur. Ipſum autem genus argumentationis uitioſum his de cauſſis oſtendetur, ſi aut in ipſo uitium erit, aut ſi non ad id, quod inſtituitur, accommodabitur. Atque in ipſo uitium erit, ſi omnino falſum erit, ſi commune, ſi uulgare, ſi leue, ſi remotum, ſi mala definitio, ſi controuerſum, ſi perſpicuum, ſi non

conceſſum,

conceſſum, ſi turpe, ſi offenſum, ſi contrarium, ſi inconſtans, ſi aduerſum. Falſum eſt, in quo perſpicue mendacium eſt, hoc modo: Non poteſt eſſe ſapiens, qui pecuniam negligit: Socrates autem pecuniam negligebat, non igitur ſapiens erat. Commune eſt, quod nihilo magis ab aduerſarijs, quam a nobis facit, hoc modo: Iccirco iudices, quia ueram cauſſam habebam, breui peroraui. Vulgare eſt, quod in aliam quoque rem non probabilem, ſi nunc conceſſum ſit, transferri poſſit, hoc modo: Si ueram cauſſam non haberet, uobis ſe iudices non commiſiſſet. Leue eſt, quod aut poſt tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem ueniſſet, non commiſiſſet: aut perſpicue rem turpem leui tegere uult defenſione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentiſſimo
Regno, reliqui: nunc deſertum ab omnibus,
Summo periculo ſola ut reſtituam paro.

Remotum eſt, quod, ultra quam ſatis eſt, petitur, hoc modo: Quod ſi non P. Scipio Corneliam filiam Tiberio Graccho collocaſſet, atque ex ea duos Gracchos procreaſſet, tantae ſeditiones natae nõ eſſent. quare hoc incommodum Scipioni adſcribendum uidetur. Huiuſmodi eſt illa quoque conqueſtio:

Vtinam ne in nemore Pelio ſecuribus
Caeſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes.

longius enim repetita eſt, quam res poſtulabat. Malo definitio eſt cum aut communia deſcribit, hoc modo: Seditioſus eſt is, qui malus atque inutilis eſt,

eſt, ciuis. Nam hoc non magis ſeditioſi, quam ambitioſi, quam calumniatoris, quam alicuius improbi hominis uim deſcribit. Aut falſum quiddam dicit, hoc pacto: Sapientia eſt pecuniae acquirendae intelligentia. Aut aliquid non graue, nec magnum continens, ſic: Stultitia eſt immenſae gloriae cupiditas. eſt haec quidem ſtultitia, ſed ex parte quadam, non ex omni genere definita. Controuerſum eſt in quo ad dubium demonſtrandum dubia cauſſa affertur, hoc modo:

Eho tu, dij, quibus eſt poteſtas motus ſuperum atque inferum,

Pacem inter ſeſe conciliant, conferunt concordiam.

Perſpicuum eſt, de quo non eſt controuerſia: ut ſi quis, cum Oreſtem accuſet, planum faciat ab eo matrem eſſe occiſam. Non conceſſum eſt, cum id, quod augetur, in controuerſia eſt, ut ſi quis, cum Vlyſſem accuſet, in hoc maxime commoretur: Indignum eſſe ab homine ignauiſſimo uirum fortiſſimum Aiacem necatum. Turpe eſt, quod aut eo loco, in quo dicitur, aut eo homine qui dicat, aut eo tempore quo dicitur, aut ijs qui audiunt, aut ea re, de qua agitur, indignum propter inhoneſtam rem uidetur. Offenſum eſt, quod eorum, qui audiunt, uoluntatem laedit: ut ſi quis apud equites Romanos cupidos iudicandi Caepionis legem iudiciariam laudet. Contrarium eſt, quod contra ea dicitur, quae ij, qui audiunt, fecerunt, ut ſi quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem urbis expugnatorem

diceret

diceret nihil eſſe crudelius, quam urbes diruere, cũ ipſe Alexander Thebas diruiſſet. Inconſtans eſt, quod ab eodem de eadem re diuerſe dicitur: ut ſi quis, cum dixerit, qui uirtutem habeat, eum nullius rei ad bene uiuendum indigere, neget poſtea ſine bona ualetudine poſſe bene uiuere. Aut ſe amico adeſſe propter beneuolentiam: ſperare enim aliquid commodi ad ſe peruenturum. Aduerſum eſt, quod ipſi cauſſae aliqua ex parte officit, ut ſi quis hoſtium uim, & copias, & felicitatem augeat, cum ad pugnam milites hortetur. Si non ad id, quod inſtituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in uitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demonſtrabit: aut ſi, cum totum debebit oſtendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum genus auarum eſt: nam Eriphyle auro uiri uitam uendidit. Aut ſi non id, quod accuſabitur, defendet: ut ſi quis, cum ambitus accuſabitur, manu ſe fortem eſſe defendet, ut Amphion apud Euripidem. item apud Pacuuium, qui, uituperata muſica, ſapientiam laudat. Aut ſi res ex hominis uitio uituperabitur, ut ſi quis doctrinam ex alicuius dicti uitijs reprehendat. Aut ſi quis, cum aliquem uolet laudare, de felicitate eius, non de uirtute dicat. Aut ſi quis rem cum re ita comparabit, ut alteram ſe non putet laudare, niſi alteram uituperarit: aut ſi alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentionem: ut ſi quis, cum aliqui deliberent, bellum geratur, an non, pacem lau-

det omnino, nõ illud bellum inutile eſſe demonſtret. Aut ſi, cum de certa re quaeretur de communi inſtituetur oratio. Aut ſi ratio alicuius rei reddetur falſa, hoc modo: Pecunia bonum eſt, propterea quod ea maxime uitam beatam efficiat. Aut ſi infirma, ut Plautus:

Amicum caſtigare ob meritam noxiam,
Immane eſt facinus; uerum in aetate utile
Et conducibile: nam ego amicum hodie meum
Concaſtigabo pro commerita noxia.

Aut eadem, hoc modo. Maximum malum eſt auaritia: multos enim magnis incommodis afficit pecuniae cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo: Maximum bonum eſt amicitia: plurimae enim delectationes ſunt in amicitia. Quartus modus erit reprehenſionis, per quem contra firmam argumentationem aeque firma, aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime uerſatur, cum aliquid, quod contra dicatur, aequum eſſe concedimus; ſed id, quod nos defendimus, neceſſarium eſſe demonſtramus. Aut cum id, quod illi defendant, utile eſſe fateamur: quod nos dicamus, demonſtremus eſſe honeſtum. Ac de reprehenſione haec quidem exiſtimauimus eſſe dicenda. Deinceps nunc de concluſione ponemus. Hermagoras digreſſionem deinde, tum poſtremam concluſionem ponit. In hac autem digreſſione ille putat oportere quandam inferri orationem a cauſſa, atque a iudicatione ipſa remotam, quae aut ſui laudem, aut aduerſarij uituperationem

tionem contineat, aut in aliam cauſsam deducat, ex qua conficiat aliquid confirmationis, aut reprehenſionis, non argumentando, ſed augendo per quandam amplificationem. Hanc ſi quis partem putarit orationis, ſequatur licebit. nam & augendi, & laudandi, & uituperandi praecepta a nobis partim data ſunt, partim ſuo loco dabuntur. nobis autem non placet hanc partem numero reponi: quod de cauſſa digredi, niſi per locum communem, diſplicet: quo de genere poſterius eſt dicendum. Laudes autem & uituperationes non ſeparatim placet tractari, ſed in ipſis argumentationibus eſſe implicitas. Nunc de eoncluſio ne dicems.

CONCLVSIO *eſt exitus & determinatio totius orationis. Haec habet partes tres, enumerationem, indignationem, conqueſtionem. Enumeratio eſt, per quam res diſperſe & diffuſe dictae, unum in locum coguntur, & reminiſcendi cauſſa unum ſub aſpectum ſubijciuntur. Haec ſi ſemper eodem modo tractabitur, perſpicue ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur: ſin uarie fiet, & hanc ſuſpicionem & ſatietatem uitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciũt propter facilitatem, ſingillatim unamquamque rem attingere, & ita omnes tranſire breuiter argumentationes: tum autem, id quod difficilius eſt, dicere quas partes expoſueris in partitione, de qui bus te pollicitus ſis dicturum, & reducere in memoriam,*

moriam,

moriam, quibus rationibus unamquamque partem confirmaris: tum ab ijs, qui audiunt, quaerere quid ſit quod ſibi uelle debeant demonſtrari, hoc modo: Docuimus hoc, illud planum fecimus: ita ſimul & in memoriam redibit auditor, & putabit nihil eſſe praeterea, quod debeat deſiderare. Atque in his generibus, ut ante dictum eſt, tum tuas argumentationes tranſire ſeparatim, tum, id quod artificioſius eſt, cum tuis contrarias coniungere: & cum tuam argumentationem dixeris, tum, contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, oſtendere. Ita per breuem comparationem, auditoris memoria & de confirmatione, & de reprehenſione redintegrabitur. Atque haec alijs actionis quoque modis uariare oportebit: Nam tum ex tua perſona enumerare poſſis, ut, quid, et quo quidque loco dixeris, admoneas: tum uero perſonam, aut rem aliquam inducere, et enumeratione ei totam attribuere. Perſonam, hoc modo: Nam ſi legis ſcriptor exiſtat, & quaerat a uobis quid dubitetis, quid poſſitis dicere cum uobis hoc & hoc ſi demonſtratum. Atque hic item ut in noſtra perſona licebit alias ſingillatim trãſire omnes argumẽtationes, alias ad partitionis ſingula genera referre, alias ab auditore, quid deſideret, quaerere, alias haec facere per comparationem ſuarum & contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, ſi alicui rei huiuſmodi, legi, loco, urbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid ſi leges loqui poſſent,

non ne haec apud uos quererentur? Quidnam amplius deſideratis iudices, cum uobis hoc & hoc planum factum ſit? In hoc quoque genere omnibus eiſdem modiş uti licebit. Commune autem praeceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non poteſt, id eligatur, quod erit grauiſſimnm, & unumquodque quambreuiſſime tranſeatur, ut memoria, non oratio renouata uideatur. Indignatio eſt oratio, per quam conficitur ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem grauis offenſio concitetur. In hoc genere illud primum intelligere uolumus, poſſe omnibus ex locis ijs, quos in confirmandi praeceptis poſuimus, tractari indignationem. nam ex ijs rebus, quae perſonis atque negotijs attributae ſunt, quaeuis amplificationes & indignationes naſci poſſunt: ſed tamen ea, quae ſeparatim de indignatione praecipi poſſunt, conſideremus. Primus locus ſumitur ab auctoritate, cum commemoramus quantae curae res ea fuerit eis, quorum auctoritas grauiſſima debeat eße, Dijs immortalibus: qui locus ſumetur ex ſortibus, ex oraculis, uatibus, oſtentis, prodigijs, reſponſis, ſimilibus rebus: item maioribus noſtris, regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus ſapientiſſimis, ſenatu, populo, legum ſcriptoribus. Secundus locus eſt, per quem illa res, ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem oſtenditur, an ad omnes, an ad maiorem partem, quod atrociſſimum

eſt; an

eſt; an ad ſuperiores, quales ſunt ij, quorum ex auctoritate indignatio ſumitur, quod indigniſſimum eſt; an ad pares animo, fortuna, corpore, quod iniquiſſimum eſt; an ad inferiores, quod ſuperbiſſimum eſt. Tertius locus eſt, per quem quaerimus quidnam ſit euenturum, ſi idem ceteri faciunt: & ſimul oſtendimus, huic ſi conceſſum ſit, multos aemulos eiuſdem audaciae futuros: ex quo quid mali ſit euenturum, demonſtrabimus. Quartus locus eſt, per quem demonſtramus multos alacres exſpectare quid ſtatuatur, ut ex eo, quod uni conceſſum ſit, ſibi quoque tali de re quid liceat, intelligere poſſint. Quinctus locus eſt, per quem oſtendimus ceteras res perperam conſtitutas, intellecta ueritate commutatas corrigi poſſe: hanc eſſe rem, quae ſi ſit ſemel iudicata, neque alio commutari iudicio, neque ulla poteſtate corrigi poſſit. Sextus locus eſt, per quem conſulto & de induſtria factum eſſe demonſtratur, & illud adiungitur, uoluntario maleficio ueniam dari non oportere, imprudentiae concedi nonnumquam conuenire. Septimus locus eſt, per quem indignamur, quod taetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum eſſe dicamus, per uim, manum, opulentiam, quae res ab legibus; ab aequabili iure remotiſſima ſit. Octauus locus eſt, per quem demonſtramus non uulgare, neque factitatum eſſe; ne ab audaciſſimis quidem hominibus, id maleficium, de quo agitur; atque id a feris quoque hominibus, & a barbaris gentibus, & immani-

bus beſtijs remotum eſſe. Haec erunt, quae in parentes, liberos, coniuges, conſanguineos, ſupplices crudeliter facta dicentur: & deinceps, ſi qua proferantur in maiores natu, in hoſpites, in uicinos, in amicos; in eos, quibuſcum uitam egeris; in eos, apud quos educatus ſis; in eos, a quibus eruditus; in mortuos, in miſeros, & miſericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honore uſos; in eos, qui neque laedere alium, nec ſe defendere potuerunt, ut in pueros, ſenes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio ſummum in eum, qui uiolarit horum aliquid, odium commouere poterit. Nonus locus eſt, per quem cum alijs, quae conſtant eſſe peccata, hoc, quo de quaeſtio, eſt comparatur: & ita per contentionem, quanto atrocius & indignius ſit illud, de quo agitur, oſtenditur. Decimus locus eſt, per quem omnia, quae in negotio gerendo acta ſunt, quaeq. poſt negotium conſecuta ſunt, cum uniuſcuiuſque indignatione & criminatione colligimus, & rem uerbis quammaxime ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignum eſt, perinde illi uideatur indignum, ac ſi ipſe interfuerit, ac praeſens uiderit. Vndecimus locus eſt, per quem oſtendimus ab eo factum, a quo minime oportuerit, & a quo, ſi alius faceret, prohiberi conueniret. Duodecimus locus eſt, per quem indignamur quod nobis hoc primis acciderit, nec alicui umquam uſu euenerit. Tertiuſdecimus locus eſt, ſi cum iniuria

contume-

contumelia iuncta demonſtratur, per quem locum in ſuperbiam & arrogantiam odium concitatur. Quartusdecimus locus eſt, per quem petimus ab iis, qui audiunt, ut ad ſuas res noſtras iniurias referant; ſi ad pueros pertinebit, de liberis ſuis cogitent; ſi ad mulieres, de uxoribus; ſi ad ſenes, de parentibus. Quinctusdecimus eſt locus, per quem dicimus inimicis quoque & hoſtibus ea, quae nobis acciderint, indigna uideri ſolere. Et indignatio quidem his fere de locis grauiſſime ſumetur. Conqueſtionis autem huiuſmodi de rebus partes petere oportebit. Conqueſtio eſt oratio auditorum miſericordiam captans. hac primum animum auditoris mitem & miſericordem conficere oportet, quo facilius conqueſtione commoueri poſſit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunae uis in omnes, & hominum infirmitas oſtenditur. qua ratione habita grauiter & ſententioſe, maxime demittitur animus hominum, & ad miſericordiam comparatur, cum in alieno malo ſuam infirmitatem conſiderabit. Deinde primus locus eſt miſericordiae, per quem, quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis ſint, oſtenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fuerint, & ſint, & futuri ſint, demonſtratur. Tertius, per quem unumquodque deploratur incommodum, ut in morte filij, pueritiae delectatio, amor, ſpes, ſolatium, educatio, & ſi qua ſimili in genere quolibet de incommodo per conqueſtionem

dici poterunt. Quartus, per quem res turpes, & humiles, & illiberales proferentur, & indignae aetate, genere, fortuna, priſtino honore, beneficijs, quas paſſi perpeſſuri ue ſint. Quinctus eſt, per quem omnia ante oculos ſingillatim incommoda ponentur, ut uideatur is, qui audit, uidere, & re quoque ipſa, quaſi adſit, non uerbis ſolum ad miſericordiam ducatur. Sextus, per quem praeter ſpem in miſerijs demonſtratur eſſe, & cum aliquid exſpectaret, non modo id non adeptum eſſe, ſed in ſummas miſerias incidiſſe. Septimus, per quem ad ipſos, qui audiunt, ſimilem caſum conuertimus, & petimus ut de ſuis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis carus debeat eſſe, nos cum uideant, recordentur. Octauus, per quem aliquid dicitur eſſe factum, quod non oportuerit; aut non factum, quod oportuerit, hoc modo: Non affui, non uidi, non poſtremam eius uocem audiui, non extremum eius ſpiritum excepi. Item: Inimicorum in manibus mortuus eſt, hoſtili in terra turpiter iacuit inſepultus; a feris diu uexatus, communi quoque honore in morte caruit. Nonus, per quem oratio ad mutas & expertes animi res refertur: ut ſi ad equum, domum, ueſtem, ſermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum, qui audiunt, & aliquem dilexerunt, uehementer commouetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas ſolitudo demonſtratur. Vndecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut ſui corporis ſepeliendi, aut alicuius

eiuſmodi rei commendatio ſit. Duodecimus, per quem diſiunctio deploratur ab aliquo, cum deducaris ab eo, qui cum libentiſſime uixeris, ut a parente, filio, fratre, familiari. Tertius decimus, per quem cum indignatione conquerimur, quod ab ijs, a quibus minime conueniat, male tractemur, propinquis amicis, quibus bene fecerimus, quos adiutores fore putauerimus, aut a quibus indignum eſt, ut ſeruis, libertis, clientibus, ſupplicibus. Quartusdecimus, qui per obſecrationem ſumitur: in quo orantur modo illi, qui audiunt, humili & ſupplici oratione, ut miſereantur. Quintus decimus, per quem non noſtras, ſed eorum, qui cari nobis debent eſſe, fortunas conqueri nos demonſtramus. Sextusdecimus eſt, per quem animum noſtrum in alios miſericordem eſſe oſtendimus, & tamen amplum & excelſum & patientem incommodorum eſſe, & futurum, ſi quid acciderit, demonſtramus. nam ſaepe uirtus & magnificentia, in qua grauitas & auctoritas eſt, plus proficit ad miſericordiam commouendam, quam humilitas & obſecratio. Commotis autem animis, diutius in conqueſtione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, Lacryma nihil citius areſcit. Sed quoniam & ſatis, ut uidemus, de omnibus partibus orationis diximus, & huius uoluminis magnitudo longius proceſſit; quae ſequuntur deinceps, in ſecundo libro dicemus.

M. TVLLII. CICERONIS
DE. ARTE. RHETORICA
LIBER. SECVNDVS

CROTONIATAE *quondam, cum florerent omnibus copijs, & in Italia cum in primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religioſiſſime colebant, egregijs picturis locupletare uoluerunt. itaque Heracleoten Zeuſim, qui tum longe ceteris excelleret pictoribus exiſtimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. is & ceteras tabulas complures pinxit; (quarum non nulla pars uſque ad noſtram memoriam propter fani religionem remanſit) &, ut excellentem muliebris formae pulchritudinem muta in ſeſe imago contineret, Helenae ſe pingere ſimulacrum uelle dixit. quod Crotoniatae, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum alijs praeſtare ſaepe accepiſſent, libenter audierunt. putauerunt enim eum, ſi quo in genere plurimum poſſet, in eo magnopere elaboraſſet, egregium ſibi opus illo in fano relicturum. neque tamen eos illa opinio fefellit. nam Zeuſis illico quaeſiuit ab eis, quaſnam uirgines formoſas haberent. illi autem ſtatim hominem deduxerunt in palaeſtram, atque ei pueros oſtenderunt multos magna praeditos dignitate. etenim quodam tempore Crotoniatae multum omnibus corporum uiribus &*

dignitati-

dignitatibus anteſteterunt, atque honeſtiſſimas ex gymnico certamine uictorias domum cum maxima laude retulerunt. Cum puerorum igitur formas & corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquiunt illi, ſorores ſunt apud nos uirgines. quare, qua ſint illae dignitate, potes ex his ſuſpicari. Praebete igitur mihi quaeſo, inquit, ex iſtis uirginibus formoſiſſimas, dum pingo id, quod pollicitus ſum uobis, ut mutum in ſimulacrum ex animali exemplo ueritas transferatur. Tunc Crotoniatae publico de conſilio uirgines unum in locum conduxerunt, & pictori quas uellet eligendi poteſtatem dederunt. ille autem quinque delegit, quarum nomina multi poetae memoriae tradiderunt, quod eius eſſent iudicio probatae, qui ueriſſimum pulchritudinis habere iudicium debuiſſet. neque enim putauit omnia, quae quaereret ad uenuſtatem, uno in corpore ſe reperire poſſe, ideo quod nihil ſimplici in genere omnibus ex partibus perfectum natura expoliuit. itaque, tamquam ceteris non ſit habitura quod largiatur, ſi uni cuncta conceſſerit, aliud alij commodi aliquo adiuncto incommodo muneratur. quod quoniam nobis quoque uoluntatis accidit, ut artem dicendi perſcriberemus; non unum aliquod propoſuimus exemplum, cuius omnes partes, quocumque eſſent in genere, exprimendae nobis neceſſario uiderentur; ſed, omnibus unum in locum coactis ſcriptoribus, quod quiſque commodiſſime praecipere uidebatur, excerpſimus, & ex uarijs

ingenijs

ingenijs excellentiſſima quaeque libauimus, ex ijs enim, qui nomine & memoria digni ſunt, nec nihil optime, nec omnia praeclariſſime quiſquam dicere nobis uidebatur. quapropter ſtultitia nobis uiſa eſt, aut a bene inuentis alicuius recedere, ſi quo in uitio eius offenderemur; aut ad uitia quoque eius accedere, cuius aliquo bene praecepto duceremur. Quod ſi in ceteris quoque ſtudijs a multis eligere homines commodiſſimum quodque, quam ſeſe uni alicui certo uellent addicere; minus in arrogantiam offenderent, non tantopere in uitijs perſeuerarent, aliquanto ex inſcitia leuius laborarent. Ac ſi par in nobis huius artis, atque in illo picturae, ſcientia fuiſſet; fortaſſe magis hoc ſuo in genere opus noſtrum, quam ille in ſua pictura nobilis eniteret: ex maiore enim copia nobis, quam illi, fuit exemplorum eligendi poteſtas. ille una ex urbe, & ex eo numero uirginum, quae tum erant, eligere potuit: nobis omnium, quicumque fuerunt ab ultimo principio huius praeceptionis uſque ad hoc tempus, expoſitis copijs quodcumque placeret, eligendi poteſtas fuit. Ac ueteres quidem ſcriptores artis, uſque ab principe illo atque inuentore Tiſia repetitos, unum in locum conduxit Ariſtoteles, & nominatim cuiuſque praecepta magna conquiſita cura perſpicue ſcripſit, atque enodata diligenter expoſuit; ac tantum inuentoribus ipſis ſuauitate & breuitate dicendi praeſtitit, ut nemo illorum praecepta ex ipſorum libris cognoſcat, ſed omnes, qui, quod

illi praecipiant, uelint intelligere, ad hunc, quaſi ad quendam multo commodiorem explicatorem reuertantur. Atque hic quidem ipſe & ſeſe ipſum nobis, & eos, qui ante ſe fuerant, in medio poſuit, ut ceteros et ſe ipſum per ſe cognoſceremus. Ab hoc autem qui profecti ſunt, quamquam in maximis philoſophiae partibus operae plurimum conſumpſerunt, ſicut & ipſe, cuius instituta ſequebantur, fecerat: tamen permulta nobis praecepta dicendi reliquerunt. Atque alij quoque alio ex fonte praeceptores dicendi emanauerunt, qui item permultum ad dicendum, ſi quid ars proficit, opitulati ſunt. nam fuit tempore eodem, quo Ariſtoteles, magnus & nobilis rhetor Iſocrates: cuius ipſius quam conſtet eſſe artem, non inuenimus. Diſcipulorum autem, atque eorum, qui protinus ab hac ſunt diſciplina profecti, multa de arte praecepta reperimus. Ex his duabus diuerſis ſicuti familijs, quarum altera cum uerſaretur in philoſophia, non nullam rhetoricae quoque artis ſibi curam aßumebat, altera uero omnis in dicendi erat ſtudio et praeceptione occupata; unum quoddam eſt conflatum genus a poſterioribus, qui ab utriſque ea, quae commode dici uidebantur, in ſuas artes contulerunt: quos ipſos ſimul atque illos ſuperiores nos nobis omnes; quoad facultas tulit; propoſuimus, & ex noſtro quoque nonnihil in commune contulimus. Quod ſi ea, quae in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto ſtudio electa ſunt;

profecto

profecto neque nos, neque alios induſtriae noſtrae poenitebit. ſin autem temere aliquid alicuius praeteriſſe, aut non ſatis eleganter ſecuti uidebimur; docti ab aliquo, facile & libenter ſententiam commutabimus. non enim parum cognoſſe, ſed in parum cognito ſtulte, & diu perſeueraſſe turpe eſt: propterea quod alterum communi hominum infirmitati, alterum ſingulari unicuiuſque uitio eſt attributum. Quare nos quidem ſine ulla affirmatione ſimul quaerentes dubitanter unumquodque dicemus, ne, dum paruulum hoc conſequimur, ut ſatis commode haec perſcripſiße uideamur, illud amittamus, quod maximum eſt, ut ne cui rei temere atque arroganter aſſenſerimus. Verum hoc quidem nos & in hoc tempore, & in omni uita ſtudioſe, quoad facultas feret, conſequemur: nunc autem, ne longius oratio progreſſa uideatur, de reliquis, quae praecipienda uidentur eſſe, dicemus. Igitur primus liber, expoſito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera controuerſiarum, & inuentiones, & conſtitutiones continebat; deinde partes orationis, & in eas omnes omnia praecepta. Quare cum in eo ceteris de rebus diſtinctius dictum ſit, diſperſe autem de confirmatione, & de reprehenſione: nunc certos confirmandi & reprehendendi in ſingula cauſſarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conueniret argumentationes, in libro primo non diligenter expoſitum eſt; hic tantum ipſa inuenta

ta

ta unamquamque in rem exponentur ſimpliciter ſine ulla exornatione, ut ex hoc inuenta ipſa, ex ſuperiore autem expolitio inuentorum petatur. Quare haec, quae nunc praecipientur, ad confirmationis, & reprehenſionis partes referre oportebit.

Omnis & demonſtratiua, & deliberatiua, & iudicialis cauſſa neceſſe eſt in aliquo eorũ, quae ante expoſita ſunt, conſtitutionis genere uno pluribus ue uerſetur. Hoc quamquam ita eſt, tamen, cum communiter quaedam de omnibus praecipi poſſint, ſeparatim quoque aliae ſunt cuiuſque generis & diuerſae praeceptiones. aliud enim laus, aut uituperatio, aliud ſententiae dictio, aliud accuſatio, aut recuſatio conficere debet. In iudicijs, quid equum ſit, quaeritur. In demonſtrationibus, quid honeſtum. In deliberationibus, ut nos arbitramur, quod honeſtum ſit, & quid utile. Nam ceteri utilitatis modo finem in ſuadendo & in diſſuadendo exponi oportere arbitrati ſunt. Quorum igitur numerum fines & exitus diuerſi ſunt, eorum praecepta eadem eſſe non poſſunt. Neque nunc hoc dicimus, non eaſdem incidere conſtitutiones: uerumtamen oratio quaedã ex ipſo fine & genere cauſſae naſcitur, quae pertineat ad uitae alicuius demonſtrationem, aut ad ſententiae dictionem. Quare nunc in exponendi controuerſijs in iudiciali genere cauſſarum & praeceptorum uerſabimur. Ex quo pleraque in cetera quoque cauſſarum genera ſimili implicita controuorſia nulla cum difficultate transferenrur:

poſt autem ſeparatim de reliquis dicemus. Nunc a coniecturali conſtitutione proficiſcemur, cuius exemplum ſit hoc expoſitum. In itinere quidam proficiſcentem ad mercatum quendam, & ſecum aliquantum nummorum ferentem eſt comitatus: cum hoc ut fere fit, in uia ſermonem contulit: ex quo factum eſt, ut illud iter familiariter facere uellent. Quare cum in quandam tabernam diuertiſsent, ſimul cenare, & in eodem loco ſomnum capere uoluerunt. Cenati diſcubuerunt ibidem. Capuo autem (nam ita dicitur poſt inuentum, cum in alio maleficio deprehenſus eſſet) cum illum alterum, uidelicet qui nummos haberet, animaduertiſſet, noctu, poſtquam illos arctius, ut fit, iam ex laſſitudine dormire ſenſit, acceſſit, & alterius eorum, qui ſine nummis erat, gladium propter appoſitum e uagina eduxit, & illum alterum occidit, nummos abſtulit, gladium cruentum in uaginam recondidit, ipſe ſeſe in lectum ſuum recepit. Ille autem, cuius gladio occiſio erat facta, multo ante lucem ſurrexit, comitem illum ſuum inclamauit ſemel & ſaepius, illum ſomno impeditum non reſpondere exiſtimauit, ipſe gladium, & cetera, quae ſecum attulerat, ſuſtulit ſolus profectus eſt. Caupo non multo poſt conclamauit hominem eſſe occiſum, & cum quibuſdam diuerſoribus illum, qui ante exierat, conſequitur: in itinere hominem comprehendit, gladium eius e uagina educit, reperit cruentum, homo in urbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio eſt

criminis,

criminis, occidiſti. Depulſio, Non occidi. Ex quibus conſtitutio eſt. Quaeſtio eadem in coniecturali; quae iudicatio, Occiderit ne. Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuerſiam. Hoc autem et in horum locorum expoſitione, & in ceterorum oportebit attendere non omnes in omnem cauſſam conuenire. ut enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus litteris ſcribitur: ſic omnem in cauſſam non omnis argumentorum copia, ſed eorum neceſſaria pars aliqua conueniet. Omnis igitur ex cauſſa, ex perſona, ex facto ipſo coniectura capienda eſt. Cauſſa diſtribuitur in impulſionem, & in ratiocinationem. Impulſio eſt, quae ſine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, aegritudo, uinolentia, & omnino omnia; in quibus animus ita uidetur affectus fuiſſe, ut rem perſpicere cũ conſilio et cura non potuerit, & id, quod fecit, impetu quodam animi potius, quam cogitatione fecerit. Ratiocinatio autem eſt diligens & conſiderata faciendi aliquid, aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur tum interfuiſſe, cum aliquid faciendum, aut non faciendum certa de cauſſa uitaſſe, aut ſecutus eſſe animus uidetur, ut ſi amicitiae quid cauſſa factum dicetur, ſi inimici ulciſcendi, ſi metus, ſi gloriae, ſi pecuniae, ſi denique, ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi, adipiſcendi ue commodi, aut contra reijciendi, diminuendi;

deuitandi ue incommodi cauſſa. Nam horum in genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incommodum aliquod, maioris uitandi incommodi cauſſa, aut maioris adipiſcendi commodi, ſuſcipitur: aut commodum aliquod, maioris adipiſcendi commodi, aut maioris uitandi incommodi, praeteritur. Hic locus ſicut aliquod fundamentum eſt huius conſtitutionis: nam nihil factum eſſe cuiquam probatur, niſi aliquid, quare factum ſit, oſtendi tur. Ergo accuſator, cum aliquid impulſione factum eſſe dicet, illum impetum & quandam commotionem animi affectionemq. uerbis & ſententijs amplificare debebit, & oſtendere quanta uis amoris ſit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua cauſa earum, qua impulſum aliquem id feciſſe dicet. Hic & exemplorum commemoratione, qui ſimili impulſu aliquid commiſerint, & ſimilitudinum collatione, & ipſius animi affectionis explicatione curandum eſt, ut non mirum uideatur, ſi quod ad facinus tali perturbatione commotus animus acceſſerit. Cum autem non impulſione, uerum ratiocinatione aliquem commiſiſſe quid dicet, quid commodi ſit ſecutus, aut quid incommodi fugerit, demonſtrabit, & id augebit quammaxime poterit, ut, quoad eius fieri poſſit, idonea quammaxime cauſſa ad peccandum hortata uideatur. Si gloriae cauſſa, quantam gloriam conſecuturam exiſtimarit. Item ſi dominationis, ſi pecuniae, ſi amicitiae, ſi inimicitiarum, & omnino quidquid

erit,

erit, quod cauſſae fuiſſe dicet, id ſumme augere debebit. Et hoc eum magnopere conſiderare oportebit, non quid in ueritate modo, uerum etiam uehementius, quid in opinione eius, quem arguet, fuerit. nihil enim refert non fuiſſe, aut non eſſe aliquid commodi aut incommodi, ſi oſtendi poteſt ei uiſum eſſe, qui arguatur. nam opinio dupliciter fallit homines; cum aut res aliuſmodi eſt, ac putatur; aut non is euentus eſt, quem arbitrati ſunt. Res aliuſmodi eſt tum, cum aut id, quod bonum eſt, malum putant: aut contra, quod malum eſt, bonum: aut quod nec malum eſt, nec bonum, malum, aut bonum: aut quod malum, aut bonum eſt, nec malum, nec bonum. Hoc intelligo, ſi quis negabit ullam eſſe pecuniam fratris, aut amici uita, aut denique officio ſuo antiquiorem, aut ſuauiorem, non erit hoc accuſatori negandum. nam in eum culpa & ſummum odium transferetur, qui id, quod tam uere & pie dicetur, negabit. Verum illud dicendum erit, illi non eſſe ita uiſum: quod ſumi oportet ex ijs, quae ad perſonam pertinent: de quo poſt dicendum eſt. Euentus autem tum fallit, cum aliter accidit atque ij, qui arguuntur, arbitrati eſſe dicuntur: ut ſi quis dicatur alium occidiſſe, ac uoluerit; quod aut ſimilitudine, aut ſuſpicione, aut demonſtratione falſa deceptus ſit: aut eum necaſſe, cuius teſtamento non ſit heres; quod eius teſtamento ſe heredem arbitratus ſit. non enim ex euentu cogitationem ſpectari oportere, ſed, qua cogitatione & ſpe ad maleficium

cium profectus ſit, conſiderare: &, quo animo quid quiſque faciat, non quo caſu utatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco, caput illud erit accuſatori, ſi demonſtrare poterit, alij nemini cauſſam fuiſſe faciendi. Secundarium, ſi tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuiſſe alij quoque cauſſa faciendi uidebitur: aut poteſtas alijs defuiſſe demonſtranda eſt, aut facultas, aut uoluntas. Poteſtas, ſi aut neſciſſe, aut non affuiſſe, aut conficere aliquid non potuiſſe dicitur. Facultas, ſi ratio, adiutores, adiumenta, & cetera, quae ad rem pertinebunt, defuiſſe alicui demonſtrabuntur. Voluntas, ſi animus a talibus factis uacuus et integer eſſe dicetur. Poſtremo, quas ad defenſionem rationes reo dabimus, ijs accuſator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id breui faciendum eſt, & in unum multa ſunt conducenda, ut ne, alterius defendendi cauſſa hunc accuſare, ſed huius accuſandi cauſſa defendere alterum uideatur. Atque accuſatori quidem haec fere ſunt in cauſſa facienda & conſideranda. Defenſor autem ex contrario primũ impulſionem aut nullam fuiſſe dicet, aut, ſi fuiſſe concedet, extenuabit, & paruulam quondam fuiſſe demonſtrabit, aut non ex ea ſolere huiuſmodi facta naſci docebit. Quo erit in loco demonſtrandum, quae uis & natura eius ſit affectionis, qua impulſus aliquid reus commiſiſſe dicetur: in quo & exempla & ſimilitudines erunt proferendae, & ipſa diligenter natura eius affectionis quamleuiſſime quietiſſimam

tiſſimam ad partem explicanda, ut & res ipſa a facto crudeli & turbulēto ad quoddam mitius et tranquillius traducatur, & oratio tamen ad animum eius, qui audiet, & ad animi quendam intimum ſenſum accommodetur. Ratiocinationis autem ſuſpiciones infirmabit, ſi aut commodum nullum fuiſſe, aut paruum, aut aliјs magis fuiſſe, aut nihilo ſibi magis quam aliјs, aut incommodum ſibi maius quam commodum dicet, ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod ſubeatur, comparanda: qui omnes loci ſimiliter incommodi quoque uitatione tractabuntur. Sin accuſator dixerit, eum id eſſe ſecutum quod ei uiſum ſit commodum, aut id fugiſſe, quod putarit eſſe incommodum, quamquam in falſa fuerit opinione: demonſtrandum erit defenſori, neminem tantae eſſe ſtultitiae, qui tali in re poſſit ueritatem ignorare. Quod ſi id concedatur, illud non conceſſum iri, nec dubitaſſe quidem hunc quid eius iuris eſſet, ſed id, quod falſum fuerit, ſine ulla dubitatione pro falſo, quod uerum pro uero probaſſe, Quod ſi dubitauerit, ſummae fuiſſe amentiae, dubia ſpe impulſum certum in periculum ſe committere. Quemadmodum autem accuſator, cum ab aliјs culpam dimouebit, defenſoris locis utetur: ſic ијs locis, qui accuſatori dati ſunt, utetur, reus, cum in alios ab ſe crimen uolet transferre. Ex perſona autem coniectura capietur, ſi eae res, quae per-

ſonis attributae ſunt, diligenter conſiderabuntur: quas omneis in primo libro expoſuimus. nam & de nomine nonnumquam aliquid ſuſpicionis naſcitur. nomen autem cum dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. de hominis enim certo & proprio uocabulo agitur: ut ſi dicamus icirco aliquem Caldum uocari, quod temerario & repentino conſilio ſit: aut ſi de ea re hominibus Graecos imperitis uerba dediſſe, quod Clodius, aut Caecilius, aut Mucius uocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere ſuſpicionis. omnia enim haec, uir an mulier, huius an illius ciuitatis ſit, quibus ſit maioribus, quibus conſanguineis, qua aetate, quo animo, quo corpore, quae naturae ſunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex uictu multae trahuntur ſuſpiciones, cum, quemadmodum: & apud quos, & a quibus educatus & eruditus ſit, quaeritur, & quibuſcum uiuat, qua ratione uitae, quo more domeſtico uiuat. Et ex fortuna ſaepe argumentatio naſcitur, cum, ſeruus an liber, pecunioſus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, priuatus an cum poteſtate ſit, aut fuerit, aut futurus ſit, conſideratur: aut denique aliquid eorum quaeritur, quae fortunae eſſe attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta & conſtanti animi, aut corporis abſolutione conſiſtit, quo in genere eſt uirtus, ſcientia, & quae contraria ſunt, res ipſa cauſſa poſita docebit, ecquid hic quoque locus

ſuſpicionis

ſuſpicionis oſtendat. Nam affectionis quidem ratio perſpicuam ſolet prae ſe gerere coniecturam, ut amor, iracundia, moleſtia: propterea quod & ipſorum uis intelligitur, & quae res harum aliquam rem conſequantur, faciles cognitu ſunt. Studium autem quoniã eſt aſſidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipſa deſiderabit in cauſſa. Item ex conſilio ſumetur aliquid ſuſpicionis. nam conſilium eſt aliquid faciendi, non faciendi ue excogitata ratio. Item facta, & caſus, & orationes, quae ſunt omnia, ut in confirmationis praeceptis dictum eſt, in tria tempora diſtributa, facile erit uidere, ecquid afferant ad coniecturam confirmandam ſuſpicionis. Ac perſonis quidem res eae ſunt attributae, ex quibus omnibus unum in locum coactis, accuſatoris erit improbatione hominis uti. Nam cauſſa facti parum firmitudinis habet, niſi animus eius, qui inſimulatur, in eam ſuſpicionem adducetur, ut a tali culpa non uideatur abhorruiſſe. Vt enim animum alicuius improbare nihil attinet, tum cauſſa, quare peccauerit, non interceſſerit: ſic cauſſam peccati intercedere leue eſt, ſi animus nulli minus honeſtae rationi affinis oſtenditur. Quare uitam eius, quem arguit, ex ante factis accuſator improbare debebit, & oſtendere, ſi quo in pari ante peccato conuictus ſit. Si id non poterit, ſi quam in ſimilem ante ſuſpicionem uenerit, ac maxime ſi fieri poterit, ſimili

aliquo ingenere eiuſmodi cauſſa aliqua commotum peccaſſe, aut in aeque magna re, aut in maiore, aut in minore: ut ſi quis pecunia dicat inductum feciſſe, poſſit demonſtrare, aliqua in re eius aliquod factum auarum. Item in omni cauſſa naturam, aut uictum, aut ſtudium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quae perſonis attributa ſunt, ad eam cauſſam, qua commotum peccaſſe dicet, adiungere atque ex diſpari quoque genere culparum, ſi ex pari ſumendi facultas non erit, improbare animũ aduerſarij oportebit: ſi auaritia inductum arguas feciſſe, et auarum eum, quem accuſes, demonſtrare non poſſis; alijs affinem eſſe uitijs doceas, & ex ea re non eſſe mirandum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquiſſe. Quantum enim de honeſtate & auctoritate eius, qui arguitur, detractum eſt, tantum de facultate totius eſt defenſionis diminutum. Si nulli affinis poterit uitio reus ante admiſſo demonſtrari, locus inducetur ille, per quem hortãdi iudices erunt, ut ueterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere: nam eum ante celaſſe, nunc manifeſto teneri: quare non oportere hanc rem ex ſuperiori uita ſpectari, ſed ſuperiorem uitam ex hac re improbari, & aut poteſtatem ante peccandi non fuiſſe, aut cauſſam. Aut, ſi haec dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non eſſe mirum, ſi nunc primum deliquerit. nam neceſſe eſt eum, qui uelit peccare, aliquando primum delinquere. Sin uita

ante

ante acta ignorabitur, hoc loco praeterito, & cur praetereatur demonſtrato, argumentis accuſationem ſtatim confirmare oportebit. Defenſor autem primum, ſi poterit, debebit uitam eius, qui inſimulabitur, quam honeſtiſſimam demonſtrare. Id faciet, ſi oſtendet aliqua eius nota & communia officia, quod genus in parentes, cognatos, amicos, affines, neceſſarios: etiam quae magis rara & eximia ſunt, ſi ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraque re, cum neceſſe non eſſet, officij cauſſa, aut in remp. aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modo expoſiti ſunt, facta eſſe dicet. Deinde ſi nihil deliquiſſe, nulla cupiditate impeditum ab officio receſſiſſe. Quod eo confirmatius erit, ſi, cum poteſtas impune aliquid faciendi minus honeſte fuiſſe dicetur, uoluntas ei faciendi demonſtrabitur abfuiſſe. Hoc autem ipſum genus erit eo firmius, ſi eo ipſo in genere, quo arguetur, integer antea fuiſſe demonſtrabitur: ut ſi, cum auaritiae cauſſa feciſſe arguatur, minime omni in uita pecuniae cupidus fuiſſe doceatur. Hic illa magna cum grauitate inducetur indignatio, iuncta conqueſtioni, per quam miſerum facinus eſſe, & indignum demonſtrabitur, cum animus omni in uita fuerit a uitijs remotiſſimus, eam cauſſam putare, quae homines audaces in fraudem rapere ſoleat, caſtiſſimum quoque hominem ad peccandum potuiſſe impellere: aut iniquum eſſe, & optimo cuique pernicioſiſſimum, non uitam honeſte actam tali in tempore

re

re quamplurimum prodeſſe, ſed ſubita ex criminatione, quae confingi facile poſſit, non ex ante acta uita, quae neque ad tempus fingi, neque nullo modo immutari poſſit, facere iudicium. Si autem in ante acta uita aliquae turpitudines erunt, aut falſo ueniſſe in eam exiſtimationem dicetur, aut ex aliquorum inuidia, aut obtrectatione, aut falſa opinione, aut imprudentiae, neceſſitudini, aut perſuaſioni, adoleſcentiae, aut alicui non malitioſae animi affectioni attribuentur; aut diſſimili in genere uitiorum, ut animus non omnino integer, ſed a tali culpa remotus eſſe uideatur. Ac ſi nullo modo uitae turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de uita eius & moribus quaeri, ſed de eo crimine, quo de arguatur: quare, ante factis omiſſis, illud, quod inſtet, agi oportere. Ex facto autem ipſo ſuſpiciones ducentur; ſi totius adminiſtratio negotij ex omnibus partibus pertentabitur: atque hae ſuſpiciones partim ex negotio ſeparatim, partim communiter ex perſonis, atque ex negotio proficiſcentur. Ex negotio duci poterunt, ſi eas res, quae negotijs attributae ſunt, diligenter conſiderabimus. Ex ijs igitur in hanc conſtitutionem conuenire uidentur genera eorum omnia, partes generum pleraeque. Videre igitur primum oportebit, quae ſint continentia cum ipſo negotio, hoc eſt, quae ab re ſeparari non poſſunt. Quo in loco ſatis erit diligenter conſiderare, quid ſit ante rem factum: ex quo ſpes perficiendi nata, & faciendi facultas quae-

ſita uideatur : quid in ipſa re gerenda , quid poſtea conſecutum ſit . Deinde ipſius eſt negotij geſtio pertractanda . nam hoc genus earum rerum , quae negotio attributae ſunt , ſecundo in loco nobis eſt expoſitum . Hoc ergo in genere ſpectabitur locus, tempus , occaſio , facultas : quorum uniuſcuiuſque uis diligenter in confirmationis praeceptis explicata eſt . Quare . ne aut hic non admonuiſſe , aut ne eadem iterum dixiſſe uideamur , breuiter demonſtrabimus , quid quaque in parte conſiderari oporteat. In loco igitur opportunitas , in tempore longinquitas , in occaſione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia , & poteſtas earum rerum , propter quas aliquid facilius fit , aut ſine quibus omnino confici non poteſt , conſideranda eſt . Deinde uidendum eſt , quid adiunctum ſit negotio , hoc eſt, quid maius , quid minus , quid aeque magnum ſit, quid ſimile : ex quibus coniectura quaedam ducitur , ſi , quemadmodum res maiores , minores , aeque magnae, ſimilesq. agi ſoleant , diligenter conſiderabitur . Quo in genere euentus quoque uidendus erit : hoc eſt , quid ex unaquaque re ſoleat euenire, magnopere conſiderandum eſt, ut metus , laetitia , titubatio . Quarta autem pars erat ex ijs, quas negotijs dicebamus eſſe attributas , conſecutio . in ea quaeruntur ea , quae geſtum negotium confeſtim , aut ex interuallo conſequuntur . in qua uidebimus ecquae conſuetudo ſit , ecquae lex , ecquae actio , ecquod eius rei artificium ſit , aut uſus,

aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offenſio: ex quibus nonnumquam elicitur aliquid ſuſpicionis. Sunt autem aliquae ſuſpiciones, quae communiter & ex negotiorum, & ex perſonarum attributionibus ſumuntur. Nam ex fortuna, & ex natura, & ex uictu, ſtudio, factis, caſu, orationibus, conſilio, & ex habitu animi, aut corporis pleraque pertinent ad eaſdem res, quae rem credibilem, aut incredibilem facere poſſunt, & cum facti ſuſpicione iunguntur. Maxime enim quaeri oportet in hac conſtitutione, Primum potuerit ne aliquid fieri. Deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua ante diximus. Deinde utrum id facinus ſit, quod paenitere fuerit neceſſe. Item quod ſpem celandi haberet. Deinde neceſſitudo, in qua, num neceſſe fuerit id aut fieri aut ita fieri, quaeritur. Quorum pars ad conſilium pertinet, quod perſonis attributum eſt, ut in ea cauſſa quam expoſuimus. Ante rem erit, quod in itinere ſe tam familiariter applicauerit, quod ſermonis cauſſam quaeſiuerit, quod ſimul diuerterit, dehinc cenarit. In re, nox, ſomnus. Poſt rem, quod ſolus exierit, quod illum iam familiarem comitatum tam aequo animo reliquerit, quod cruentum gladium habuerit. Horum pars ad conſilium pertinet: quaeritur enim, utrum uideatur diligenter ratio faciendi eſſe habita & excogitata, an ita temere, ut non ueriſimile ſit quemquam tam temere ad maleficium acceſſiſſe. In quo quaeritur, num quo alio modo commodius

modius potuerit fieri, uel a fortuna adminiſtrari. Nam ſaepe ſi pecuniae adiumenta, ſi adiutores deſint, facultas fuiſſe faciendi non uidetur. Hoc modo ſi diligenter attendamus, apta inter ſe eſſe intelligimus haec, quae negotijs, & illa, quae perſonis ſunt attributa. Hic neque facile eſt, neque neceſſarium diſtinguere, ut in ſuperioribus partibus; quo pacto quidque accuſatorem, & quo modo defenſorem tractare oporteat. Non neceſſarium, propterea quod cauſſa poſita, quid in quamque conueniat, res ipſa docebit eos, qui non omnia hic ſe inuenturos putabunt, ſed ad ea, quae praecepta ſunt, comparationis modo quandam in commune mediocrem intelligentiam conferent. Non facile autem, quod & infinitum eſt tot de rebus utramque in partem ſingillatim de unaquaque explicare, & alias aliter hae in utramque partem cauſſae ſolent conuenire. Quare conſiderare haec, quae expoſuimus, oportebit. Facilius autem ad inuentionem animus incedet, ſi geſti negotij & ſuam, & aduerſarij narrationem ſaepe, & diligenter pertractabit, & quid quaeque pars ſuſpicionis habebit, eliciens conſiderabit. Quare, quo conſilio, qua ſpe perficiendi quidque factum ſit: cur hoc modo potius, quam illo: cur ab hoc potius, quam ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo ſit conſcius, aut cur ſit, aut cur hic ſit: cur hoc ante factum ſit, cur hoc ante factum non ſit: cur hoc in ipſo negotio, cur hoc poſt negotium: aut quid factum de induſtria, aut

quid

quid rem ipſam conſecutum ſit: conſtet ne oratio aut cum re, aut ipſa ſecum: hoc huius ne rei ſit ſignum, an illius, an huius & illius, & utrius potius: quid factum ſit quod non oportuerit, aut non factum quod oportuerit. Cum animus hac intentione omnes totius negotij partes conſiderabit, tum illi ipſi in medium conſeruati loci procedent, de quibus ante dictum eſt: & cum ex ſingulis, tum ex coniunctis argumenta certa naſcentur. Quorum argumentorum pars probabili, pars neceſſario in genere uerſabitur. Accedunt autem ad coniecturam ſaepe quaeſtiones, teſtimonia, rumores, quae contra omnia uterque ſimili uia praeceptorum torquere ad ſuae cauſſae commodum debebit. Nam et ex quaeſtione ſuſpicionem, & ex teſtimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, ut ex cauſa, & ex perſona, & ex facto ducit oportebit. Quare nobis & ij uidentur errare, qui hoc genus ſuſpicionum artificij non putant indigere, & ij, qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura praecipiendum putant. Omnis enim iiſdem ex locis coniectura ſumenda eſt. Nam & eius, qui in quaeſtione aliquid dixerit, & eius, qui in teſtimonio, & ipſius rumoris cauſa, & ueritas ex iiſdem attributionibus reperietur. Omni autem in cauſſa pars argumentorum eſt adiuncta ei cauſae ſolum, quae dicitur, & ab ipſa ita ducta, ut ab ea ſeparatim in omnes eiuſdem generis cauſſas transferri non ſatis commode poſſit. Pars autem eſt peruagatior, & aut in omnes

eiuſdem

eiuſdem generis, aut in pleraſque cauſſas accommodata. Haec ergo argumenta, quae transferri in multas cauſſas poſſunt, locos communes nominamus. Nam locus communis aut certae rei quandam continet amplificationem; ut ſi quis hoc uelit oſtendere, eum, qui parentem necarit, maximo ſupplicio eſſe dignum; quo loco, niſi perorata, & probata cauſa, non eſt utendum: aut dubiae, quae ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi: ut ſuſpicionibus credi oportere, & contra, ſuſpicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium aut per indignationem, aut per conqueſtionem inducitur, de quibus ante dictum eſt: pars per aliquam probabilem utraque ex parte rationem. Diſtinguitur autem oratio, atque illuſtratur maxime raro inducendis locis communibus, & aliquo loco, iam certioribus illis argumentis confirmatis. Nam & tum conceditur commune quiddam dicere, cum diligenter aliquid proprius cauſſae locus tractatus, & auditoris animus aut renouatur ad ea, quae reſtant, aut omnibus iam dictis exuſcitetur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus & ſuauitatis, & grauitatis plurimum conſiſtit, & omnia, quae in inuentione uerborum & ſententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. Quare non, ut cauſſarum, ſic oratorum quoque multorum communes loci ſunt. Nam niſi ab ijs, qui multa exercitatione magnam ſibi & uerborum, & ſententiarum

copiam

copiam comparauerint, tractari non poterunt ornate, & grauiter, quemadmodum natura ipſorum deſiderat. Atque hoc ſit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus, in coniecturalem conſtitutionem qui loci communes incidere ſoleant. Suſpicionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, & non opotere. Teſtibus credi opotere, & non oportere. Quaeſtionibus credi oportere, et non oportere. Vitam ante dictam ſpectare oportere, & non oportere. Eiuſdem eſſe, qui in illa re peccarit, & hoc quoque admiſiſſe, & non eſſe eiuſdem. Maxime ſpectari cauſſam oportere, & non oportere. Atque hi quidem, & ſi qui eiuſmodi ex proprio argumento communes loci naſcentur, in contrarias partes diducentur. Certus autem locus eſt accuſatoris, per quem auget facti atrocitatem; & alter, per quem negat malorum miſereri oportere. Defenſoris, per quem calumnia accuſatorum cum indignatione oſtenditur, & per quem cum conqueſtione miſericordia captatur. Hi & ceteri omnes loci communes ex ijſdem praeceptis ſumuntur, quibus ceterae argumentationes: ſed illae tenuius, & acutius, & ſubtilius tractantur, hi autem grauius, & ornatius, & cum uerbis, tum etiam ſententijs excellentibus. in illis enim finis eſt, ut id, quod dicitur, uerum eſſe uideatur: in his tametſi hoc quoque uideri oportet, tamen finis eſt amplitudo. Nunc ad aliam conſtitutionem tranſeamus.

CVM eſt nominis controuerſia, quia uis uocabuli definienda uerbis eſt, conſtitutio definitiua dicitur. Eius generis exemplo nobis poſita ſit haec cauſſa. C. Flaminius, is, qui conſul remp. male geſſit bello punico ſecundo, cum tribunus pl. eſſet, inuito ſenatu, & omnino contra uoluntatem omnium optimatum per ſeditionem ad populum legem agrariam ferebat. hunc pater ſuus conciliũ plebis habentem de templo deduxit. accerſitur maieſtatis. Intentio eſt, Maieſtatem minuiſti, quod tribunum pl. de templo deduxiſti. Depulſio eſt, Non minui maieſtatem. Quaeſtio eſt, Maieſtatem ne minuerit. Ratio, In filium enim quam habebam poteſtatem, ea uſus ſum. Rationis infirmatio, At enim qui patria poteſtate, hoc eſt priuata quadam tribuniciam poteſtatem, hoc eſt populi poteſtatem infirmat, minuit is maieſtatem. Iudicatio eſt, Minuat ne is maieſtatem, qui in tribuniciam poteſtatem patria poteſtate utatur. Ad hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit. Ac ne quis forte arbitretur nos non intelligere aliam quoque incidere conſtitutionem in hanc cauſſam, eam nos partem ſolum ſumimus, in qua praecepta nobis danda ſunt. omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in cauſa, ſi diligenter attendet, omnes uidebit conſtitutiones, & eorum partes, & controuerſias, ſi quae forte in eas incident. nam de omnibus perſcribemus. Primus ergo accuſatoris locus eſt, eius nominis, cuius de ui

R quaeritur,

quaeritur, breuis, & aperta, & ex hominum opinione definitio, hoc modo: Maieſtatem minuere, eſt de dignitate, aut amplitudine, aut poteſtate populi, aut eorum, quibus populus poteſtatem dedit, aliquid derogare. hoc ſic breuiter expoſitum, pluribus uerbis eſt, & rationibus confirmandum; & ita eſſe, ut deſcripſeris, oſtendendum. Poſtea ad id, quod definieris, factum eius, qui accuſabitur, adiungere oportebit, & ex eo quod oſtenderis eſſe, uerbi cauſſa, Maieſtatem minuere, docere aduerſarium maieſtatem minuiſſe, & hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipſius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur. Poſt erit infirmanda aduerſariorum deſcriptio. Ea autem infirmabitur, ſi falſa demonſtrabitur. hoc ex opinione hominum ſumetur. cum, quemadmodum, & quibus in rebus homines in conſuetudine ſcribendi, aut ſermocinandi eo uerbo uti ſoleant, conſiderabitur. Item infirmabitur, ſi turpis, aut inutilis eſſe oſtendetur eius deſcriptionis approbatio; &, ſi, quae incommoda conſecutura ſint eo conceſſo, oſtendetur. id autem ex honeſtatis & utilitatis partibus ſumetur, de quibus in deliberationis praeceptis exponemus. & ſi cum definitione noſtra aduerſariorum definitionem conferemus, & noſtram ueram, honeſtam, utilem eſſe demonſtrabimus, illorum contra. Quaeremus autem res aut maiori, aut minori, aut pari in negotio ſimiles, ex quibus affirmetur

tur noſtra deſcriptio. Iam ſi res plures erunt definiendae, ut ſi quaeratur, fur ſit, an ſacrilegus, qui uaſa ex priuato ſacra ſurripuerit, erit utendum pluribus definitionibus. Deinde ſimili ratione cauſſa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modo rerum, uerum etiam uerborum poteſtatem ſibi arrogare conetur, ut & faciat quod uelit, & id, quod fecerit, quo uelit nomine appellet. Deinde defenſoris primus locus eſt, item nominis breuis, & aperta, & ex opinione hominum deſcriptio, hoc modo: Maieſtatem minuere, eſt aliquid de rep. cum poteſtatem non habeas, adminiſtrare. Deinde huius confirmatio eſt ſimilibus & exemplis, & rationibus. Poſtea ſui facti ab illa definitione ſeparatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas, aut honeſtas adaugetur. Deinde ſequitur aduerſariorum definitionis reprehenſio, quae iiſdem ex locis omnibus, quos accuſatori praeſcripſimus, conficitur: & cetera poſt eadem praeter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defenſoris is, per quem indignabitur, accuſatorem ſui periculi cauſſa, non res ſolum conuertere, uerum etiam uerba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniae accuſatorum demonſtrandae, aut miſericordiae captandae, aut facti indignandi, aut a miſericordia deterrendi cauſſa ſumuntur, ex periculi magnitudine, non ex cauſſae genere ducũtur, quare non in omnem cauſſam, ſed in omne cauſſae

genus incidunt. eorum mentionem in coniecturali conſtitutione fecimus. Inductione autem eorum, cum cauſſa poſtulabit, utemur.

CVM autem actio translationis, aut commutationis indigere uidetur, quod non aut is agit, quem oportet, aut cum eo, quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua poena, quo crimine, quo tempore oportet; conſtitutio translatiua appellatur. Huius nobis exempla permulta opus ſunt, ſi ſingula translationum genera quaeramus: ſed quia ratio praeceptorum ſimilis eſt, exemplorum multitudine ſuperſedendum eſt. Atque in noſtra quidem conſuetudine multis de cauſſis fit, ut rarius incidant translationes. Nam & praetorijs exceptionibus multae excluduntur actiones, & ita ius ciuile habemus conſtitutum, ut cauſſa cadat is, qui non, quemadmodum oportet, egerit. quare in iure plerunque uerſantur. ibi enim & exceptiones poſtulantur, & quodammodo agendi poteſtas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum conſtituitur. In ipſis autem iudicijs rarius incidunt, & tamen, ſi quando incidunt, eiuſmodi ſunt, ut per ſe minus habeant firmitudinis, confirmentur autem aſſumpta alia aliqua conſtitutione. Vt in quodam iudicio, cum uenefici cuiuſdam nomen eſſet delatum, &, quia parricidij cauſſa ſubſcripta eſſet, extra ordinem eſſet acceptum, cum in accuſatione alia quaedam crimina teſtibus, & argumentis confirmarentur, parricidij autem ſolum mentio

tio facta eſſet, defenſor in hoc ipſo multum oportet & diu conſiſtat, cum de nece parentis nihil demonſtratum ſit, indignum facinus eſſe ea poena afficere eum, qua parricidae afficiuntur. Id autem, ſi damnaretur, fieri neceſſe eſſet, quoniam & id cauſſae ſubſcriptum, & ex ea re nomen extra ordinem ſit acceptum. Ea igitur poena ſi affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea poena damnationem neceſſario conſequatur. Hic defenſor poenae commutationem ex tranſlatiuo genere inducendo, totam infirmabit accuſationem. Verumtamen ceteris quoque criminibus defendendis coniecturali conſtitutione tranſlationem confirmabit. Exemplum autem tranſlationis in cauſſa nobis poſitum ſit huiuſmodi: Cum ad uim faciendam, quidam armati ueniſſent, armati contra praeſto fuerunt, & cuidam equiti Romano quidam ex armatis reſiſtenti gladio manum praecidit. Agit is, cui manus praeciſa eſt, iniuriarum: poſtulat is, quicum agitur, a praetore exceptionem, extra quam in reum capitis praeiudicium fiat. Hic is, qui agit, iudicium purum poſtulat: ille, quicum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quaeſtio eſt, excipiendum ſit, an non. Ratio, Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter ſicarios quaeritur, praeiudicium fieri. Infirmatio rationis, Eiuſmodi ſunt iniuriae, ut de his indignum ſit non primo quoque tempore iudicari. Iudicatio, Atrocitas iniuriarum ſatis ne cauſ-

ſae ſit, quare, dum de ea iudicetur de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum ſit, praeiudicetur. atque exemplum quidem hoc eſt. in omni autem cauſſa ab utroque quaeri oportebit, a quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut quid ſtatui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus poſt dicendum eſt, ſumi oportebit: & ratiocinari quid in ſimilibus rebus fieri ſoleat: & uidere utrum malitia quid aliud agatur, aliud ſimuletur, an ſtultitia, an neceſſitudine, quod alio modo agi non poſſit, an occaſione agendi ſic ſit iudicium, aut actio conſtituta, an recte ſine ulla re eiuſmodi res agatur. Locus autem communis contra eum, qui translationem inducet, fugere iudicium ac poenam, quia cauſſae diffidat. A translatione autem, omnium fore perturbationem, ſi non ita res agatur, & in iudicium ueniat, quo pacto oporteat: hoc eſt, ſi aut cum eo agatur, quicum non oporteat, aut alia poena, alio crimine, alio tempore: atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eae conſtitutiones, quae partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem conſtitutionem & partes eius conſideremus.

CVM, & facto, & facti nomine conceſſo, neque ulla actionis illata controuerſia uis & natura & genus negotij ipſius quaeritur, conſtitutionem generalem appellamus. Huius primas eſſe partes duas nobis uideri diximus, negotialem, & iuridicialem.

dicialem. Negotialis eſt, quae in ipſo negotio iuris ciuilis habet implicitam controuerſiam. ea eſt huiuſmodi: Quidam pupillum heredem fecit: pupillus autem ante mortuus eſt, quam in ſuam tutelam ueniret. de hereditate ea, quae pupillo uenit, inter eos, qui patris pupilli heredes ſecundi ſunt, & inter agnatos pupilli controuerſia eſt. poſſeſſio heredum ſecundorum eſt. Intentio eſt agnatorum, Noſtra pecunia eſt, de qua is, cuius agnati ſumus, teſtatus non eſt. Depulſio eſt, Immo noſtra, qui heredes ſecundi teſtamento patris ſumus. Quaeſtio eſt, Vtrorum ſit: Ratio eſt, Pater enim & ſibi & filio teſtamentum ſcripſit, dum is pupillus eſſet. Quare, quae filij fuerunt, teſtamento patris noſtra fiant, neceſſe eſt. Infirmatio eſt rationibus, Immo pater ſibi ſcripſit, & ſecundum heredem non filio, ſed ſibi iuſſit eſſe. Quare praeterquam quod ipſius fuit in teſtamento, ullius ueſtrum eſſe non poteſt. Iudicatio, Poſſit ne quiſquam de filij pupilli re teſtari: An heredes ſecundi ipſius patrisfamilias, non filij quoque eius pupilli heredes ſint. Atque hoc non alienum eſt, quod ad multa pertineat, ne aut nuſquam, aut uſquequaque dicatur, hic admonere. Sunt cauſſae, quae plures habent rationes in ſimplici conſtitutione: quod fit, cum id, quod factum eſt, aut quod defenditur, pluribus de cauſſis rectum, aut probabile uideri poteſt, ut in hac ipſa cauſſa. Supponatur enim ab heredibus haec ratio, Vnius enim pecuniae plures

diſſimilibus de cauſſis heredes eſſe non poſſunt: nec umquam factum eſt, ut eiuſdem pecuniae alius teſtamento, alius lege heres eſſet. Infirmatio autem haec erit, Non eſt una pecunia, propterea quod altera iam erat pupilli aduenticia; cuius heres non illo in tempore in teſtamento quiſquam ſcriptus erat, ſi quid pupillo accidiſſet: & de altera, patris etiam nunc mortui uoluntas plurimum ualebat, quae iam mortuo pupillo ſuis heredibus concedebat. Iudicatio eſt, Vna ne pecunia fuerit. ac ſi hac erunt uſi infirmatione, Poſſe plures eſſe unius heredes pecuniae diſſimilibus de cauſſis; de eo ipſo iudicatio naſcitur, Poſſint ne eiuſdem pecuniae plures diſſimilibus generibus eſſe heredes. Ergo una in conſtitutione intellectum eſt, quo modo & rationes; & rationum infirmationes, & praeterea iudicationes plures fiant. Nunc huius generis praecepta uideamus. Vtriſque, aut etiam omnibus, ſi plures ambigent, ius ex quibus rebus conſtet, eſt conſiderandum. Initium ergo eius ab natura ductum uidetur: quaedam autem ex utilitatis ratione, aut perſpicua nobis, aut obſcura in conſuetudinem ueniſſet poſt autem approbata quaedam aut a conſuetudine, aut uero utilia uiſa, legibus eſſe firmata. Ac naturae quidem ius eſt, quod nobis non opinio, ſed quaedam innata uis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obſeruantiam, ueritatem. Religionem, eam, quae in metu, & caerimonia deorum ſit, appellant.

Pietatem,

Pietatem, quae erga patriam, aut parentes, aut alios ſanguine coniunctos officium conſeruare moneat. Gratiam, quae in memoria & remuneratione officiorum, & honorum, & amicitiarum obſeruantiam teneat. Vindicationem, per quam uim, & contumeliam defendendo, aut ulciſcendo propulſamus a nobis, & a noſtris, qui nobis eſſe chari debent, & per quam peccata punimus. Obſeruantiam, per quam aetate, aut ſapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedentes reueremur, & colimus. Veritatem, per quam damus operam, ne quid aliter, quam confirmauerimus, fiat, aut factum, aut futurum ſit. Ac naturae quidem iura minus ipſa quaeruntur ad hanc controuerſiam, quod neque in hoc ciuili iure uerſantur, & a uulgari intelligentia remotiora ſunt: ad ſimilitudinem uero aliquam, aut ad rem amplificandam ſaepe ſunt inferenda. Conſuetudinis autem ius eſſe putatur id, quod uoluntate omnium ſine lege uetuſtas comprobarit. In ea autem iura ſunt quaedam ipſa iam certa propter uetuſtatem. quo in genere & alia ſunt multa, & eorum multo maxima pars, quae praetores edicere conſueuerunt. Quaedam autem genera iuris iam certa conſuetudine facta ſunt. quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum eſt, quod inter aliquos conuenit: quod iam ita iuſtum putatur, ut iuri praeſtare dicatur. Par, quod in omnes aequabile eſt. Iudicatum, de quo iam ante ſententia alicuius, aut aliquorum

conſtitutum

conſtitutum eſt. Iam iura legitima ex legibus cognoſci oportebit. His ergo ex partibus iuris quidquid aut ex ipſa re, aut ex ſimili, aut ex maiore, aut ex minore naſci uidebitur, quemque attendere, atque elicere pertentando unamquamque partem iuris oportebit. Locorum autem communium, quoniam, ut ante dictum eſt, duo ſunt genera, quorum alterum dubiae rei, alterum certae continet amplificationem, quid ipſa cauſſa det, & quid augeri per communem locum poſſit, & oporteat, conſiderabitur. nam certi, qui in omnes incidant, loci praeſcribi non poſſunt: in plerîſque fortaſſe ab auctoritate iuriſconſultorum, & contra auctoritatem dici oportebit. Attendendum eſt autem in hac, & in omnibus, num quos locos communes, praeter eos, quos expoſuimus, ipſa res oſtendat: Nunc iuridiciale genus, & partes eius conſideremus.

IVRIDICIALIS eſt, in qua aequi & iniqui natura, & praemij aut poenae ratio quaeritur. Huius partes ſunt duae, quarum alteram abſolutam, alteram aſſumptiuam nominamus. Abſoluta eſt, quae ipſa in ſe, non, ut negotialis, implicite & abſcondite, ſed patentius & expeditius recti & non recti quaeſtionem continet. Ea eſt huiuſmodi: Cum Thebani Lacedaemonios bello ſuperauiſſent, & fere mos eſſet Graijs, cum inter ſe bellum geſſiſſent, ut ij, qui uiciſſent, trophaeum aliquod in finibus ſtatuerent uictoriae modo in praeſentia

ſentia declarandae cauſſa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, aeneum ſtatuerunt trophaeum. Accuſantur apud Amphictyonas, id eſt, apud commune Graeciae concilium. Intentio eſt, Non oportuit. Depulſio eſt, Oportuit. Quaeſtio eſt, oportuerit ne. Ratio eſt, Eam enim ex bello gloriam uirtute peperimus, ut eis aeterna inſignia poſteris noſtris relinquere uellemus. Infirmatio eſt, Attamen aeternum inimicitiarum monumentum Graios de Graijs ſtatuere non oportet. Iudicatio eſt, Cum ſummae uirtutis celebrandae cauſſa Graij de Graijs aeternum inimicitiarum monumentum ſtatuerint, recte ne, an contra fecerint. Hanc ideo rationem ſubiecimus, ut hoc cauſſae genus ipſum, de quo agimus, cognoſceretur. Nam ſi eam ſuppoſuiſſemus, qua fortaſſe uſi ſunt: Non enim iuſte, neque pie bellum geſſiſtis; in relationem criminis dilaberemur, de qua poſt loquemur. Vtrumque autem cauſſae genus in hanc cauſſam incidere perſpicuum eſt. In hanc argumentationes ex iiſdem locis ſumendae ſunt, atque in cauſſam negotialem, de qua ante dictum eſt. Locos autem communes & ex cauſſa ipſa, ſi quid inerit indignationis, aut conqueſtionis, & ex iuris utilitate, & natura multos & graues ſumere licebit, & oportebit, ſi cauſſae dignitas uidebitur poſtulare. Nunc aſſumptiuam partem iuridicialis conſideremus. Aſſumptiua igitur tunc dicitur: cum ipſum ex ſe factum probari non poteſt, aliquo autem foris adiuncto argumen-

to

to defenditur. Eius partes ſunt quattuor, comparatio, relatio criminis, remotio criminis, conceſſio. Comparatio eſt, cùm aliquod factum, quod per ſe ipſum non ſit probandum, ex eo, cuius id cauſſa factū eſt, defenditur. ea eſt huiuſmodi: Quidam imperator, cum ab hoſtibus circumſideretur, neque effugere ullo modo poſſet, depactus eſt cum eis, ut arma & impedimenta relinqueret, milites educeret: itaq. fecit: armis & impedimentis amiſſis, praeter ſpem milites conſeruauit. accuſatur maieſtatis. Incurrit huc definitio, quid ſit laedere maieſtatem: ſed nos hunc locum, de quo agimus, conſideremus. Intentio eſt, Non oportuit arma & impedimenta relinquere. Depulſio eſt, Oportuit. Quaeſtio eſt, Oportuerit ne. Ratio eſt, Milites enim omnes periiſſent. Infirmatio eſt, aut coniecturalis, Non periiſſent: aut altera coniecturalis, Non ideo feciſti. Ex quibus ſunt iudicationes, Periiſſent ne: &, Ideo ne fecerit. aut haec comparatiua, cuius nunc indigemus, At enim ſatius fuit amittere milites, quam arma & impedimenta hoſtibus concedere. Ex qua iudicatio naſcitur: Cum omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem ueniſſent, utrum ſatius fuerit amittere milites, an ad hanc condicionem uenire. Hoc cauſſae genus ex his locis tractari conueniet. Oportebit adhibere ceterarum quoque conſtitutionum rationem atque praecepta, ac maxime coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ii, qui accuſabuntur,

bunṭur,

buntur, comparabunt. Id fiet, ſi aut id, quod dicent defenſores futurum fuiſſe, niſi id factum eſſet, quo de facto iudicium eſt, futurum fuiſſe negabitur: aut ſi alia ratione, & aliam ob cauſſam, ac dicet ſe reus feciſſe, demonſtrabitur eſſe factum. Eius rei confirmatio, & item contraria de parte infirmatio ex coniecturali conſtitutione ſumetur. Sin autem certo nomine maleficij uocabitur in iudicium, ſicut in hac cauſſa, (nam maieſtatis accerſitur) definitione & definitionis praeceptis uti oportebit. Atque haec quidem plerunque in hoc genere incidunt, ut coniectura & definitione utendum ſit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, eius generis praecepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accuſatori maxime eſt in hoc elaborandum, ut id ipſum factum, propter quod ſibi reus concedi putat oportere, quamplurimis infirmet rationibus. Quod facile eſt, ſi quamplurimis conſtitutionibus aggrediatur id improbare. Ipſa autem comparatio ſeparata a ceteris generibus controuerſiarum ſic ex ſua ui conſiderabitur, ſi illud, quod comparabitur, aut non honeſtum, aut non utile, aut non neceſſarium fuiſſe, aut non tantopere utile, aut non tantopere honeſtum, aut non tantopere neceſſarium fuiſſe demonſtrabitur. Deinde oportet accuſatorem illud, quod ipſe arguat, ab eo, quod defenſor comparat, ſeparare. Id autem faciet, ſi demonſtrabit non ita fieri ſolere, neque oportere, neque eſſe rationem, quare hoc pro-

pter

pter hoc fiat, ut propter ſalutem militum ea, quae ſalutis cauſſa comparata ſunt, hoſtibus tradantur. Poſtea comparare oportebit cum beneficio maleficium, & omnino id, quod arguitur, cum eo, quod factum ab defenſore laudatur, aut faciendum fuiſſe demonſtratur, contendere, &, hoc extenuando, maleficij magnitudinem ſimul adaugere. Id fieri poterit, ſi demonſtrabitur, honeſtius, utilius, magis neceſſarium fuiſſe illud, quod uitarit reus, quam illud, quod fecerit. Honeſti autem, & utilis, & neceſſarij uis & natura in deliberationis praeceptis cognoſcetur. Deinde oportebit ipſam illam comparatiuam iudicationem exponere tamquam cauſſam deliberatiuam, & de ea ex deliberationis praeceptis deinceps dicere. Sit enim haec iudicatio, quam ante expoſuimus: Cum omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem ueniſſent, utrum ſatius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem uenire. Hoc ex locis deliberationis, quaſi aliquam in conſultationem res ueniat, tractari oportebit. Defenſor autem, quibus in locis ab accuſatore aliae conſtitutiones erunt inductae, in ijs ipſe quoque ex ijsdem conſtitutionibus defenſionem comparabit: ceteros autem omnes locos, qui ad ipſam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci autem communes erunt accuſatoris, in eum, qui, cum de pacto turpi aliquo, aut inutili, aut utroque fateatur, quaerat tamen aliquam defenſionem, & facti inutilitatem, aut turpitudinem

cum

cum indignatione proferre. Defenſoris eſt, nullum factum inutile, neque turpe, neque item utile, neque honeſtum putari oportere niſi quo animo, quo tempore, qua de cauſſa factum ſit intelligatur. Qui locus ita communis eſt, ut bene tractatus in hac cauſſa, magno ad perſuadendum momento futurus ſit. Et alter locus, per quem magna cum amplificatione beneficij magnitudo ex utilitate, aut honeſtate, aut facti neceſſitudine demonſtratur. Et tertius, per quem res expreſſa uerbis, ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipſi ſe quoque idem facturos fuiſſe arbitrẽtur, ſi ſibi illa res atque ea faciendi cauſſa per idem tempus accidiſſet. Relatio criminis eſt, cum reus id, quod arguitur, confeſſus, alterius ſe inductum peccato, iure feciſſe demonſtrat. Ea eſt huiuſmodi. Horatius, occiſis tribus Curiatibus, & duobus amiſſis fratribus, domum ſe uictor recepit. is animaduertit ſororem ſuam de fratrum morte non laborantem, ſponſi autem nomen appellantem identidem Curiatis cum gemitu & lamentatione, indigne paſſus, uirginem occidit: accuſatur. Intentio eſt, Iniuria ſororem occidiſti. Depulſio eſt, Iure occidi. Quaeſtio eſt, Iure nę occiderit. Ratio eſt, Illa enim hoſtium mortem lugebat, fratrum negligebat, me & populum R. uiciſſe moleſte ferebat. Infirmatio eſt, Tamen a fratre indemnatam necari non oportuit. ex qua iudicatio fit, Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hoſtium lugeret, & de fratris & populi R. ui-

ctoria

facere ipſe, qui nunc accuſat, uoluiſſet, ne hoc quidem ipſo quidquam opus fuiſset iudicio: ſi uero ceteri quoque idem faciant; omnino iudicium nullum futurum. Poſtea demonſtrabitur, ne ſi iudicio quidem illa damnata eſſet, in quam id crimen ab reo conferatur, potuiſſe hunc ipſum de illa ſupplicium ſumere. Quare eſſe indignum, eum, qui ne de damnata quidem poenas ſumere potuiſſet, de ea ſuppliciũ ſumpſiſſe, quae ne adducta quidem ſit in iudicium. Deinde poſtulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde quemadmodum in cõparatione praecipiebamus, ut illud, quod comparabitur, extenuaretur ab accuſatore quammaxime: ſic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen tranſferetur, cum huius maleficio, qui ſe iure feciſse dicat, comparare. Poſtea demonſtrandum eſt, non eſſe illud eiuſmodi, ut ob id hoc fieri conueniret. Extrema eſt, ut in comparatione, aſſumptio iudicationis, & de ea per amplificationem ex deliberationis praeceptis dictio. Defenſor autem, quae per alias conſtitutiones inducentur, ex iis locis, qui traditi ſunt, infirmabit. Ipſam autem relationem comprobabit, primum augendo eius, in quem refert crimen, culpam & audaciam, & quammaxime per indignationem, ſi res feret, iuncta conqueſtione, ante oculos ponendo. Poſtea leuius demonſtrando reum punitum, quam ſit ille promeritus, & ſuum ſupplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accuſatore tra-

ſtati, ut refelli, & contrariam in partem conuerti poſſint, quo in genere ſunt tres extremi, contrariis rationibus infirmare. Illa autem acerrima accuſatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonſtrant, ſi de indemnato ſupplicij ſumendi poteſtas data ſit, leuabitur. Primum ſi eiuſmodi demonſtrabitur iniuria, ut non modo uiro bono, uerum etiam homini libero uideatur non fuiſſe toleranda. Deinde ita perſpicua, ut ne ab ipſo quidem, qui feciſſet, in dubium uocaretur. Deinde eiuſmodi, ut in eam is maxime debuerit animaduertere, qui animaduertit, ut non tam rectum, non tam fuerit honeſtum in iudicium illam rem peruenire, quam eo modo, atque ab eo uindicari, quo modo, & a quo ſit uindicata. Poſtea ſic rem fuiſſe apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hic demonſtrandū eſt rationibus, et rebus ſimilibus, permultas ita atroces, et perſpicuas res eſſe, ut de his non modo non neceſſe ſit, ſed ne utile quidem, quin mox iudicium fiat, exſpectare. Locus communis accuſatoris in eum, qui cum id, quod arguitur, negare non poſſit, tamen aliquid ſibi ſpei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atque hic utilitatis iudiciorum demonſtratio, & de eo conqueſtio, qui ſupplicium dederit indemnatus: in eius autem, qui ſumpſerit, audaciam & crudelitatem indignatio. Ab defenſore, in eius, quem ultus ſit, audaciam ſui conqueſtione, rem non ex nomine ipſius negotij, ſed ex conſi-

lio

lio eius, qui fecerit, & cauſſa, & tempore conſiderari oportere: quid mali futurum ſit, aut ex iniuria, aut ex ſcelere alicuius, niſi tanta, & tam perſpicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam caram eſſe omnibus aut neceſſe eſt, aut oportet eſſe, fuerit uindicata. Remotio criminis eſt, cum eius intentio facti, quod ab aduerſario infertur, in alium, aut in aliud dimouetur. Id fit bipertito. Nam tum cauſſa, tum res ipſa remouetur. Cauſſae remotionis hoc nobis exemplo fit: Rhodij quoſdam legarunt Athenas. Legatis quaeſtores ſumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non ſunt: accuſantur. Intentio eſt, Proficiſci oportuit. Depulſio eſt, Non oportuit. Quaeſtio eſt, Oportuerit ne. Ratio eſt, ſumptus enim, qui de publico dari ſolet, is ab quaeſtore non eſt datus. Infirmatio eſt, Vos tamen id, quod publice uobis datum erat negotij conficere oportebat. Iudicatio eſt, Cum ijs, qui legati erant, ſumptus, qui de publico debebatur, non daretur, oportuerit ne eos conficere nihilo minus legationem. Hoc in genere primum, ſicut in ceteris, ſi quid aut ex coniecturali, aut ex alia conſtitutione ſumi poſſit, uideri oportebit. Deinde pleraque ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoque cauſſam conuenire poterunt. Accuſator autem illum, cuius culpa id factum prius dicet, primum defendet, ſi poterit: ſin minus poterit, nega-

bit ad hoc iudicium illius, ſed huius, quem ipſe accuſet, culpam pertinere. Poſtea dicet ſuo quemque officio conſulere oportere: nec ſi ille peccaſſet, hunc oportuiſſe peccare. Deinde, ſi ille deliquerit, ſeparatim illum, ſicut hunc, accuſari oportere, & non cum huius defenſione coniungi illius accuſationem. Defenſor autem cum cetera, ſi qua ex alijs incident conſtitutionibus, pertractarit, de ipſa remotione ſic argumentabitur. Primum, cuius acciderit culpa, demonſtrabit. Deinde, cum id aliena culpa accidiſſet, oſtendet ſe aut non potuiße, aut non debuiſſe id facere, quod accuſator dicat oportuiſſe. Quod non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus eſt neceſſitudinis uis implicata, demonſtrabit. Quod non debuerit, ex honeſtate conſiderabitur. De utroque diſtinctius in deliberatiuo genere dicetur. Deinde omnia facta eſſe ab reo quae in ipſius fuerint poteſtate: quod minus quam conuenerit factum ſit, culpa id alterius accidiſſe. Deinde in alterius culpa exponenda demonſtrandum eſt, quantum uoluntatis & ſtudij fuerit in ipſo: & id ſignis confirmandum huiuſmodi, ex cetera diligentia, ex ante factis, aut dictis, atque hoc ipſi utile fuiße facere, inutile autem non facere; & cum cetera uita magis hoc fuiſſe conſentaneum, quam quod propter alterius culpam non fecerit. Sin autem non in hominem certum, ſed in rem aliquam cauſſa dimouebitur, ut in hac eadem re, ſi quaeſtor mortuus eſſet, & idcirco Legatis pecunia data non

eſſet,

eſſet, accuſatione alterius, & culpae depulſione dempta, ceteris ſimiliter uti locis oportebit, & ex conceſſionis partibus, quae conuenient, aſſumere, de quibus poſt nobis dicendum erit. Loci autem communes iidem utriſque fere, qui ſuperioribus aſſumptiuis incident; hi tamen certiſſimi. Accuſatoris, facti indignatio. Defenſoris, cum in alio culpa ſit, aut in ipſo non ſit, ſupplicio reum affici non oportere. Ipſius autem rei fit remotio, cum id, quod datur crimini, negat neque ad ſe, neque ad officium ſuum reus pertinuiſſe: nec, ſi quod in eo ſit delictum, ſibi attribui oportere. Id genus cauſſae eſt huiuſmodi: In eo foedere, quod factum eſt quondam cum Samnitibus, quidam adoleſcens nobilis porcam ſuſtinuit iuſſu Imperatoris. Foedere autem ab ſenatu improbato, & Imperatore Samnitibus dedito, quidam in ſenatu eum quoque dicit, qui porcam tenuerit, dedi oportere. Intentio eſt, Dedi oportet. Depulſio eſt, Non oportet. Quaeſtio eſt, Oporteat ne. Ratio eſt, Non enim meum fuit officium, nec mea poteſtas, cum & id aetatis & priuatus eſſem, & eſſet ſumma cum auctoritate & poteſtate Imperator, qui uideret ut ſatis honeſtum foedus feriretur. Infirmatio eſt, Attamen, quoniam tu particeps factus es in turpiſſimo foedere ſummae religionis, dedi te conuenit. Iudicatio eſt, Cum is, qui poteſtatis nihil habuerit, iuſſu Imperatoris in foedere, & in tanta religione interfuerit, dedendus ne ſit hoſtibus, nec ne. Hoc genus

cauſſae a ſuperiore hoc differt, quod in illo concedit ſe reus oportuiſſe facere id, quod fieri dicat accuſator oportuiſſe, ſed alicui rei, aut homini cauſſam attribuit, quae uoluntati ſuae fuerit impedimento ſine conceſſionis partibus. Nam earum quaedam maior uis eſt, quod paullo poſt intelligetur. In hoc autem non accuſare alterum, nec culpam in alium transferre debet, ſed demonſtrare eam rem nec ad ſe, nec ad poteſtatem, neque ad officium ſuum pertinuiſſe, aut pertinere. Atque in genere hoc accidit noui, quod accuſator quoque ſaepe ex remotione criminationem conficit. Vt ſi quis eum accuſet, qui cum Praetor eſſet, in expeditionem ad arma populum uocarit, cum Conſules adeſſent. Nam ut in ſuperiore exemplo reus ab ſuo officio ac poteſtate factum dimouebat: ſic in hoc ab eius officio ac poteſtate, qui accuſatur, ipſe accuſator factum remouendo, hac ipſa ratione confirmat accuſationem. In hoc ab utroque ex omnibus partibus honeſtatis, & omnibus utilitatis partibus, exemplis, ſignis, ratiocinando, quid cuiuſque officij, iuris, poteſtatis ſit, quaeri oportebit: & fuerit ne ei, de quo agitur id iuris, officij, poteſtatis attributum, nec ne. Locos autem communes ex ipſa re, ſi quid indignationis ac conqueſtionis habebit, ſumi oportebit. Conceſſio eſt, per quam non factum ipſum improbatur ab reo, ſed, ut ignoſcatur, id petitur. Cuius partes ſunt duae, purgatio, & deprecatio. Purgatio eſt, per quam eius, qui accuſatur, non factum ipſum,

pſum, ſed uoluntas defenditur. Ea habet partes tres, imprudentiam, caſum, neceſſitudinem. Imprudentia eſt, cum ſciſſe aliquid is, qui arguitur, negat: ut apud quoſdam lex erat, Ne quis Dianae uitulum immolaret. Nautae quidam, cum aduerſa tempeſtate in alto iactarentur, uouerunt, ſi eo portu, quem conſpiciebant, potiti eſſent, ei deo, qui ibi eſſet, ſe uitulum immolaturos. Caſu erat in eo portu fanum Dianae eius, cui uitulum immolari non licebat: Imprudentes legis, cum exiſſent. Vitulum immolauerunt. Accuſantur. Intentio eſt, uitulum immolaſtis ei deo, cui non licebat. Depulſio eſt in conceſſione poſita. Ratio eſt, Neſciui non licere. Infirmatio eſt, Tamen, quoniam feciſti quod non licebat, ex lege ſupplicio dignus es. Iudicatio eſt, Cum id fecerit, quod non oportuerit, & id non oportere neſcierit, ſit ne ſupplicio dignus. Caſus autem inferetur in conceſſionem, cum demonſtrabitur aliqua fortunae uis uoluntati obſtitiſſe, ut in hac: Cum Lacedaemonijs lex eſſet, ut, hoſtias niſi ad ſacrificium quoddam redemptor praebuiſſet, capitale eſſet: hoſtias is, qui redemerat, cum ſacrificij dies inſtaret, in urbem ex agro coepit agere: tum ſubito magnis commotus tempeſtatibus fluuius Eurotas is, qui propter Lacedaemonem fluit, ita magnus & uehemens factus eſt, ut eo traduci uictimae nullo modo poſſent. Redemptor ſuae uoluntatis oſtendendae cauſſa hoſtias conſtituit omnes in littore, ut, qui trans flumen eſſent, uidere poſſent.

Cum omnes ſtudio eius ſubitam fluminis magnitudinem ſcirent fuiſſe impedimento, tamen quidam capitis accerſierunt. Intentio eſt, Hoſtiae, quas debuiſti, ad ſacrificium praeſto non fuerunt. Depulſio eſt conceſſio. Ratio, Flumen enim ſubito accreuit, & ea re traduci non potuerunt. Infirmatio eſt, Tamen, quoniam, quod lex iubet, factum non eſt, ſupplicio dignus es. Iudicatio eſt, Cum in ea re redemptor contra legem aliquid fecerit, qua in re ſtudio eius ſubita fluminis obſtiterit magnitudo, ſupplicio ne dignus ſit. neceſſitudo autem infertur, cum ui quadam reus id, quod fecerit, feciſſe defenditur, hoc modo: Lex eſt apud Rhodios, ut, ſi qua roſtrata in portu nauis deprehenſa ſit, publicetur. Cum magna in alto tempeſtas eſſet, uis uentorum inuitis nautis Rhodiorum in portum nauim coegit. Quaeſtor nauim populi uocat. Nauis dominus negat publicari oportere. Intentio eſt, Roſtrata nauis in portu deprehenſa eſt. Depulſio eſt conceſſio. Ratio, Vi & neceſſario ſumus in portum coacti. Infirmatio eſt, Nauim ex lege tamen populi eſſe oportet. Iudicatio eſt, Cum roſtratam nauim in portu deprehenſam lex publicarit, cumq. haec nauis inuitis nautis ui tempeſtatis in portum coniecta ſit, oporteat ne eam publicari. Horum trium generum iccirco unum in locum contulimus exempla, quod ſimilis in ea praeceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primum, ſi quid res ipſa dabit facultatis, coniecturam ab accuſatore induci

oportebit,

oportebit, ut id, quod uoluntate factum negabitur, conſulto factum ſuſpicione aliqua demonſtretur. De- *inde inducere definitionem neceſſitudinis, aut caſus, aut imprudentiae, & exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudentia fuiſſe uideatur, aut caſus, aut neceſſitudo, & ab his id, quod reus inferat, ſeparare, id eſt oſtendere diſſimile, quod leuius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non neceſſarium fuerit. Poſtea demonſtrare, potuiſſe euitari, & hac ratione prouideri potuiſſe, ſi hoc aut illud feciſſet, aut, niſi feciſſet, praecaueri, & definitionibus oſtendere non hanc imprudentiam, aut caſum, aut neceſſitudinem, ſed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere. Ac ſi qua neceſſitudo turpitudinem uidebitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonſtrare, quiduis perpeti, mori denique ſatius fuiſſe, quam eiuſmodi neceſſitudini obtemperare. Atque tum ex his locis, de quibus in negotiali parte dictum eſt, iuris & aequitatis naturam oportebit quaerere, & quaſi in abſoluta iuridiciali per ſe hoc ipſum ab rebus omnibus ſeparatim conſiderare. Atque hoc in loco, ſi facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in ſimili excuſatione non ſit ignotum: & contentione, magis illis ignoſcendum fuiſſe: & ex deliberationis partibus, turpe, aut inutile eſſe concedi eam rem quae ab aduerſario commiſſa ſit: permagnum eſſe, & magno futurum detrimento, ſi ea*

res

res ab ijs, qui poteſtatem habent iudicandi, neglecta ſit. Defenſor autem conuerſis omnibus his partibus poterit uti. maxime autem in uoluntate defendenda commorabitur, & in ea re adaugenda, quae uoluntati fuerit impedimento, & ſe, plus quam fecerit, facere non potuiſſe, & in omnibus rebus uoluntatem ſpectari oportere: & ſe conuinci non poſſe, quod non abſit a culpa: & ex ſuo nomine communem hominum infirmitatem poſſe damnari. Deinde nihil indignius eſſe, quam eum, qui culpa careat, ſupplicio non carere. Loci autem communes accuſatoris, unus in confeſſione, & alter, quanta poteſtas peccandi relinquatur, ſi ſemel inſtitutum ſit, ut non de facto, ſed de facti cauſſa quaeratur. Defenſoris autem, conqueſtio calamitatis eius, quae non culpa, ſed ui maiore quadam acciderit, & de fortunae poteſtate, & hominum infirmitate, & uti ſuum animum non euentum conſiderent. In quibus omnibus conqueſtionem ſuarum aerumnarum, & crudelitatis aduerſariorum indignationem ineſſe oportebit. Ac neminem mirari conueniet, ſi aut in ijs, aut in alijs exemplis ſcripti quoque controuerſiam adiunctam uidebit. Quo de genere poſt erit nobis ſeparatim dicendum: propterea quod quaedam genera cauſſarum ſimpliciter & ex ſua ui conſiderantur; quaedam autem ſibi aliud quoque aliquod controuerſiae genus aſſumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unamquamque cauſſam transferre, quod ex eo quoque

que

que genere conueniet: ut in his exemplis conceſſionis ineſt omnibus ſcripti controuerſia ea, quae ex ſcripto & ſententia nominatur: ſed quia de conceſſione loquebamur, in eam praecepta dedimus, Alio autem loco de ſcripto & ſententia dicemus. Nunc in alteram conceſſionis partem conſiderationem intendemus. Deprecatio eſt, in qua non defenſio facti, ſed ignoſcendi poſtulatio continetur. Hoc genus uix in iudicio probari poteſt: ideo quod, conceſſo peccato, difficile eſt ab eo, qui peccatorum uindex eſſe debet, ut ignoſcat impetrare. Quare parte eius generis, cum cauſſam non in eo conſtitueris, uti licebit. ut ſi pro aliquo claro, aut forti uiro, cuius in remp. multa ſint beneficia, dixeris, poſſis, cum uidearis non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: Quod ſi iudices hic pro ſuis beneficijs, pro ſuo ſtudio, quod in uos habuit ſemper, tali ſuo tẽpore multorum ſuorum recte factorum cauſſa, uni delicto ut ignoſceretis, poſtularet, tamen dignum ueſtra manſuetudine, dignum uirtute huius eſſet iudices, a uobis hanc rem hoc poſtulante impetrari. Deinde augere beneficia licebit, & iudices per locum communem ad ignoſcendi uoluntatem ducere. Quare hoc genus, quamquam in iudicijs nõ uerſatur, niſi quadam ex parte: tamen, quia & pars ipſa inducenda nonnumquam eſt, & in ſenatu, aut conſilio ſaepe omni in genere tractanda, in id quoque praecepta ponemus. nam in ſenatu, & in conſilio de Siphace diu deliberatum eſt, & de Q. Numitorio Pullo

apud

apud L. Opimium, & eius conſilium diu dictum eſt. Et magis in hoc quidem ignoſcendi, quam cognoſcendi, poſtulatio ualuit. nam ſemper animo bono ſe in populum R. fuiſſe non tam facile probabat, cum coniecturali conſtitutione uteretur, quam ut propter poſterius beneficium ſibi ignoſceretur, cum deprecationis partes adiungeret. Oportebit igitur eum, qui, ſibi ut ignoſcatur, poſtulabit, commemorare ſi qua ſua poterit beneficia, & ſi poterit, oſtendere ea maiora eſſe, quam haec, quae deliquerit; ut plus ab eo boni, quam mali profectum eſſe uideatur. Deinde maiorum ſuorum beneficia, ſi qua extabunt, proferre. Deinde, oſtendere, non odio, neque crudelitate feciſſe quod fecerit, ſed aut ſtultitia, aut impulſu alicuius, aut aliqua honeſta, aut probabili cauſſa. Poſtea polliceri & confirmare, ſe & hoc peccato doctum, & beneficio eorum, qui ſibi ignouerint, confirmatum, omni tempore a tali ratione abfuturum. Deinde ſpem oſtendere, aliquo ſe in loco magno iis, qui ſibi conceſſerint, uſui futurum. poſtea, ſi facultas erit, ſe aut conſanguineum, aut iam a maioribus in primis amicum eſſe demonſtrabit; & amplitudinem ſuae uoluntatis, & nobilitatem generis eorum, qui ſe ſaluum uelint, & dignitatem oſtendere, & cetera ea, quae perſonis ad honeſtatem, & amplitudinem ſunt attributa, cum conqueſtione, ſine arrogantia in ſe eſſe demonſtrabit; ut honore potius aliquo quam ullo ſupplicio dignus eſſe uideatur. Deinde ceteros

proferre,

proferre, quibus maiora delicta conceſſa ſunt. Ac multum proficiet, ſi ſe miſericordem in poteſtate, & propenſum ad ignoſcendum fuiſſe oſtendet. Atque ipſum illud peccatum erit extenuandum, ut quamminimum fuiſſe uideatur, & aut turpe, aut inutile demonſtrandum tali de homine ſupplicium ſumere. Deinde locis communibus miſericordiam captare oportebit ex ijs praeceptis, quae in primo libro ſunt expoſita. Aduerſarius autem maleſacta augebit, nihil imprudenter, ſed omnia ex crudelitate & malitia facta dicet: ipſum immiſericordem ſuperbum fuiſſe: & , ſi poterit, oſtendet ſemper inimicum fuiſſe, & amicum fieri nullo modo poſſe. Si beneficia proferet, aut aliqua de cauſſa facta, non propter beneuolentiam, demonſtrabit, aut poſtea odium eſſe acre ſuſceptum, aut illa omnia maleficijs eſſe delata, aut leuiora beneficia quam maleficia, aut, cum beneficijs honos habitus ſit, pro maleficio poenam ſumi oportere. Deinde turpe eſſe, aut inutile ignoſci. Deinde, de quo ut poteſtas eſſet, ſaepe optarint, in eum poteſtate non uti, ſummam eſſe ſtultitiam: & cogitare oportere, quem animum in eum, uel quale odium habuerint. Locus autem communis erit indignatio maleficij: & alter, eorum miſereri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miſerijs ſint. Quoniam igitur in generali conſtitutione tamdiu propter eius partium multitudinem commoramur, ne forte uarietate, & diſſimilitudine rerum deductus alicuius ani-

mus in quendam errorem deferatur, quid etiam nobis ex eo genere reſtet, & quare reſtet, admonendum uidetur. Iuridicialem cauſſam eſſe dicebamus, in qua aequi & iniqui natura, praemij aut poenae ratio quaereretur. Eas cauſſas in quibus de aequo & iniquo quaeritur, expoſuimus. nunc reſtat ut de praemio & de poena explicemus. Sunt enim multae cauſſae, quae ex praemij alicuius petitione conſtant. Nam & apud iudices de praemio ſaepe accuſatorum quaeritur, & a ſenatu, aut concilio aliquod praemium ſaepe petitur. Ac neminem conueniet arbitrari nos cum aliquod exemplum ponamus, quod in ſenatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quidquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, cum ad eam dictionem ſententiarum quoque ratio accommodetur, id non, ſi per ſententiae dictionem agitur, deliberatiuum eſt; ſed, quia de homine ſtatuitur, iudiciale eſt habendum. Omnino autem qui diligenter omnium cauſſarum uim, & naturam cognouerit, cum genere primo, tum etiam forma eas intelliget diſſidere: ceteris autem partibus aptas inter ſe omnes, & aliam in aliam implicatam uidebit. Nunc de praemijs conſideremus. L. Licinius Craſſus conſul quoſdam in citeriore Gallia nullo illuſtri, neque certo duce, neque eo nomine, neque numero praeditos, ut digni eſſent qui hoſtes populi R. eſſe dicerentur; quod tamen excurſionibus & latrocinijs infeſtam prouinciam redderent,

conſectatus

conſectatus eſt, & confecit. Romam rediјt, triumphum ab ſenatu poſtulat. Hic, ut & in deprecatione, nihil ad nos attinet, rationibus, & infirmationibus rationum ſupponendis ad iudicationem peruenire: propterea, quod, niſi alia quoque incidet conſtitutio, aut pars conſtitutionis, ſimplex erit iudicatio, & in quaeſtione ipſa continebitur. in deprecatione huiuſmodi, Oporteat ne poena affici. In hac huiuſmodi, Oporteat ne praemium dari. Nunc ad praemiј quaeſtionem appoſitos locos exponemus. Ratio igitur praemiј quattuor eſt in partes diſtributa, in beneficia, in hominem in praemiј genus, in facultates. Beneficia ex ſua ui, ex tempore, ex animo eius, qui fecerit, ex cauſſa conſiderantur. Ex ſua ui quaerentur, hoc modo: Magna, an parua; facilia, an difficilia; ſingularia ſint, an uulgaria; uera, an falſa quadam ex oratione honeſtentur. Ex tempore autem, Si tum cum indigeremus, cum ceteri non poſſent, aut nollent opitulari, ſi tum cum ſpes deſeruiſset, opitulatus ſit. Ex animo, ſi non ſui commodi cauſſa, ſed eo conſilio fecit omnia, ut hoc conficere poſſet. Ex caſu, Si non fortuna, ſed induſtria, factum uidebitur; aut ſi induſtriae fortuna obſtitiſſet. In hominem autem, Quibus rationibus uixerit: quid ſumptus in eam rem, aut laboris inſumpſerit: &, ſi quid aliquando tale fecerit, num alieni laboris, aut deorum bonitatis praemiũ ſibi poſtulet: num aliquando ipſe talem ob cauſſam

aliquem

aliquem praemio affici negarit oportere: aut num iam ſatis pro eo, quod fecerit, honos habitus ſit. aut num neceſſe fuerit ei facere id, quod fecerit: aut num huiuſmodi ſit factum, ut, niſi feciſſet, ſupplicio dignus eßet, non, quia fecerit, praemio: aut num ante tempus praemium petat, et ſpem incertam certo uendicet praetio: aut num, quo ſupplicium aliquod uitet, eo praemium poſtulet, uti de ſe praeiudicium factum eſſe uideatur. In praemij autem genere, quid, & quantum, & quamobrem poſtuletur, & quo & quanto quaeque res praemio digna ſit, conſiderabitur. Deinde apud maiores quibus hominibus, & quibus de cauſſis talis honos ſit habitus, quaeretur. Deinde ne his honos nimium peruagetur. Atque his eius, qui contra aliquem praemium poſtulantem dicet, locus erit communis praemia uirtutis & officij ſancta & caſta eße oportere, neque ea aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominibus peruulgari. Et alter, minus homines uirtutis cupidos fore uirtutis praemio peruulgato. Quae enim rara & ardua ſint, ea ex praemio pulchra & iucunda hominibus uideri. Et tertius, ſi exiſtant qui apud maiores noſtros ob egregiam uirtutem tali honore dignati ſunt, non ne de ſua gloria, cum pari praemio tales homines affici uideant, deliberari putent? & eorum enumeratio, & cum eis, quos contra dicat, comparatio. Eius autem, qui praemium petet, facti ſui amplificatio, & eorum, qui praemio affecti ſunt, cum

ſuis

ſuis factis contentio. Deinde ceteros à uirtutis ſtu dio repulſum iri, ſi ipſe praemio non ſit affectus. Facultates autem conſiderantur, cum aliquod pecuniarum praemium poſtulatur, in quo, utrum copia ne ſit agri, uectigalium, pecuniae, an penuria, conſideratur. Loci communes, facultates augere, non minuere oportere; & impudentem eſſe, qui pro beneficio non gratiam, uerum mercedem poſtulet: contra autem, de pecunia ratiocinari, ſordidum eſſe, cum de gratia referenda deliberetur: & ſe non pretium pro facto, ſed honorem, ita ut factitatum ſit, pro beneficio poſtulare. Ac de conſtitutionibus quidem ſatis dictum eſt: nunc de iis controuerſiis, quae in ſcripto uerſantur, dicendum uidetur.

In ſcripto uerſatur controuerſia, cum ex ſcriptionis ratione aliquid dubij naſcitur. Id fit ex ambiguo, ex ſcripto & ſententia, ex contrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem naſcitur controuerſia, cum, quid ſenſerit ſcriptor, obſcurum eſt, quod ſcriptum duas plures ue res ſignificat, ad hunc modum: Paterfamilias, cum filium heredem faceret, uaſorum argenteorum centum pondo uxori ſuae ſic legauit: Heres meus uxori meae uaſorum argenteorum pondo centum, quae uolet, dato. Poſt mortē eius uaſa magnifica, et pretioſe caelata petit a filio mater: ille ſe, quae ipſe uellet, debere dicit. Primū, ſi fieri poterit, demonſtrandum eſt non eſſe ambigue ſcriptum, pro-

ptèrea quod omnes in conſuetudine ſermonis ſic uti ſolent eo uerbo uno pluribus ue in ea ſententia, in qua is, qui dicet, accipiendum eſſe demonſtrabit. Deinde ex ſuperiore & ex inferiore ſcriptura docendum id, quod quaeratur, fieri perſpicuum. Quare ſi ipſa ſeparatim ex ſe uerba conſiderentur, omnia aut pleraque ambigua uiſum iri. Quae autem ex omni conſiderata ſcriptura perſpicua fiant, haec ambigua non oportere exiſtimari. Deinde qua in ſententia ſcriptor fuerit, ex ceteris eius ſcriptis, & factis, dictis, animo, atque uita eius ſumi oportebit, & eam ipſam ſcripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quaeritur, totam omnibus ex partibus pertentare, ſi quid aut ad id appoſitum ſit, quod nos interpretemur, aut ei, quod aduerſarius intelligat, aduerſetur. Nam facile, quid ueriſimile ſit eum uoluiſſe qui ſcripſit, ex omni ſcriptura, & ex perſona ſcriptoris, atque ijs rebus, quae perſonis attributae ſunt, conſiderabitur. Deinde erit demonſtrandum, ſi quid ex ipſa re dabitur facultatis, id, quod aduerſarius intelligat, multo minus commode fieri poſſe, quam id, quod nos accipimus; quod illius rei neque adminiſtratio, neque exitus ullus extet: nos quod dicamus, facile & commode tranſigi poſſe: ut in hac lege (nihil enim prohibet fictam exempli loco ponere, quo facilius res intelligatur) Meretrix coronam auream ne habeto: ſi habuerit, publica eſto. Contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, poſſet dici, neque

admini-

adminiſtrationem eſſe ullam publicae meretricis, neque exitum legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & adminiſtrationem, & exitum facilem eſſe, & incommodi nihil ineſſe. Ac diligenter illud quoque attendere oportebit, num illo probato, quod aduerſarius intelligat, utilior res, aut honeſtior, aut magis neceſſaria, a ſcriptore neglecta uideatur. Id fiet, ſi id, quod nos demonſtrabimus, honeſtum, aut utile, aut neceſſarium demonſtrabimus: & ſi id, quod ab aduerſarijs dicetur, minime eiuſmodi dicemus eſſe. Deinde ſi in lege erit ex ambiguo controuerſia, dare operam oportebit, ut de eo, quod aduerſarius intelligat, alia in lege cautum eſſe doceatur. Permultum autem proficiet illud demonſtrare, quemadmodum ſcripſiſſet, ſi id, quod aduerſarius accipiat, fieri aut intelligi uoluiſſet: ut hac in cauſſa, in qua de uaſis argenteis quaeritur, poſſit mulier dicere, nihil attinuiſſe, adſcribi, quae uolet, ſi heredis uoluntati permitteret: eo enim non adſcripto, nihil ineſſe dubitationis, quin heres, quae ipſe uellet, daret. Amentiae igitur fuiſſe, cum heredi uellet cauere, id adſcribere, quo non adſcripto nihilo minus heredi, caueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in cauſſis ut oportebit: ſi hoc modo ſcripſiſſet, iſto uerbo uſus non eſſet, non iſto loco uerbum iſtud collocaſſet. Nam ex his ſententia ſcriptoris maxime perſpicitur. Deinde, quo tempore ſcriptum ſit, quaerendum eſt, ut, quod eum uoluiſſe in eiuſmodi tempore ueriſimile

T 2 *ſit,*

ſit intelligatur. Poſt ex deliberationis partibus, quid utilius, & quid honeſtius; & illi ad ſcribendum, et his ad comprobandum ſit, demonſtrandum: & ex his ſi quid amplificationis dabitur, communibus utrumque locis uti oportebit. Ex ſcripto & ſententia controuerſia conſiſtit, cum alter uerbis ipſis, quae ſcripta ſunt, utitur: alter ad id, quod ſcriptorem ſenſiſſe dicet, omnem adiungit dictionem. Scriptoris autem ſententia ab eo, qui ſententia ſe defendet, tum ſemper ad idem ſpectare, & idem uelle demonſtrabitur: tum ex facto, aut ex euentu aliquo ad tempus id, quod inſtituit, accommodatur. Semper ad idem ſpectare, hoc modo: Paterfamilias cum liberorum nihil haberet, uxorem autem haberet, in teſtamento ita ſcripſit: Si mihi filius genitus fuerit unus, plures ue, is mihi heres eſto. Deinde quae aſſolent. Poſtea, Si filius ante moritur, quam in tutelam ſuam uenerit, tu mihi, dicebat, ſecundus heres eſto. Filius non eſt natus, ambigunt agnati cum eo, qui eſt heres, ſi filius ante, quam in tutelam ueniat, mortuus ſit. In hoc genere non poteſt hoc dici, ad tempus, aut ad euentum aliquem ſententiam ſcriptoris oportere accommodari: propterea quod ea ſola demonſtratur, qua fretus ille, qui contra ſcriptum dicet, ſuam eſſe hereditatem defendit. Alterum autem genus eſt eorum, qui ſententiam inducunt: in quo non ſimplex uoluntas ſcriptoris oſtenditur, quae in omne tẽpus, & in omne factum idem ualeat; ſed ex quodam facto,

ſto, aut euentu ad tempus interpretanda dicitur Ea partibus iuridicialis aſſumptiuae maxime ſuſtinetur. Nam tum inducitur comparatio, ut in eum, qui, cum lex aperiri portas noctu uetaret, aperuit quodam in bello, & auxilia quaedam in oppidum recepit, ne ab hoſtibus opprimerentur, ſi foris eſſent, quod prope muros caſtra hoſtes haberent. Tum relatio criminis, ut in eo, qui, cum communis lex omnium hominem occidere uetaret, tribunum militum ſuum, qui uim ſibi inferre conaretur, occidit. Tum remotio criminis, ut in eo, qui, cum lex, quibus diebus in legationem proficiſceretur, praeſtitueret, quia ſumptum non dedit queſtor, profectus non eſt. Tum conceſſio per purgationem & per imprudentiam, ut in uituli immolatione: & per uim, ut in naui roſtrata: & per caſum, ut in Eurotae fluminis magnitudine. Quare aut ita ſententia inducetur, ut unum quoddam uoluiſſe ſcriptor demonſtretur: aut ſic, ut in eiuſmodi re & tempore hoc uoluiſſe doceatur. Ergo is, qui ſcriptum defendit, his locis plerunque omnibus, maiore autem parte ſemper poterit uti. Primum ſcriptoris collaudatione & loco communi, nihil eos, qui iudicent, niſi id, quod ſcriptum ſit, ſpectare oportere: & hoc eo magis, ſi legitimum ſcriptum proferetur, id eſt, aut lex ipſa, aut ex lege aliquid. Poſtea, quod uehementiſſimum eſt, facti aut intentionis aduerſariorum cum ipſo ſcripto contentione, quid ſcriptum ſit, quid factum, quid iuratus iudex,

 quem

quem locum multis modis uariare oportebit. Tum ipſum ſecum admirantem quidnam contra dici poſſit, tum ad iudicis officium reuertentem, & ab eo quaerentem quid praeterea audire aut exſpectare debeat: tum ipſum aduerſarium quaſi intentantis loco producendo, hoc interrogando, utrum ſcriptum neget eſſe eo modo, an ab ſe contra factum eſſe, aut contra contendi neget: utrum negare auſus ſit, ſe dicere deſiturum. Si neutrum neget, & contra tamen dicat, nihil eſſe quo hominem impudentiorem quiſquam ſe uiſurum arbitretur. In hoc ita commorari conueniet, quaſi praeterea nihil dicendum ſit, & quaſi contradici nihil poſſit, ſaepe id, quod ſcriptum eſt, recitando, ſaepe cum ſcripto factum aduerſarij confligendo, atque interdum acriter ad iudicem ipſum reuertendo. Quo in loco iudici demonſtrandum eſt, quid iuratus ſit, quid ſequi debeat: duabus de cauſſis iudicem dubitare oportere, ſi aut ſcriptum ſit obſcure, aut neget aliquid aduerſarius, Cum & ſcriptum ſit aperte, & aduerſarius omnia confiteatur, tum iudicem legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato, tum diluere ea, quae contra dici poterant, oportebit. Contra autem dicetur, ſi aut prorſus aliud ſenſiſſe ſcriptor, & ſcripſiſſe aliud demonſtrabitur, ut in illa de teſtamento quam poſuimus controuerſia; aut cauſſa aſſumptiua inferetur, quamobrem ſcripto non potuerit, aut non oportuerit obtemperari. Si aliud ſenſiſſe ſcriptor, aliud ſcripſiſſe dicetur, is, qui

ſcripto utetur; hoc dicet, non oportere de eius uoluntate nos argumentari, qui, ne id facere poſſemus, indicium nobis reliquerit ſuae uoluntatis: multa incommoda conſequi, ſi inſtituatur, ut a ſcripto recedatur: nam & eos, qui aliquid ſcribant, non exiſtimaturos id, quod ſcripſerint, ratum futurum: & eos, qui iudicent, certum, quod ſequantur, nihil habituros, ſi ſemel a ſcripto recedere conſueuerint. Quod ſi uoluntas ſcriptoris conſeruanda ſit, ſe non aduerſarios a uoluntate eius ſtare. Nam multo propius accedere ad ſcriptoris uoluntatem eum, qui ex ipſius eam litteris interpretetur, quam illum qui ſententiam ſcriptoris non ex ipſius ſcripto ſpectet, quod ille ſuae uoluntatis quaſi imaginem reliquerit; ſed domeſticis ſuſpicionibus perſcrutetur. Sin cauſſam afferet is, qui a ſententia ſtabit; primum erit contradicendum, quam abſurdum non negare contra legem feciſſe, ſed, quare fecerit, cauſſam aliquam inuenire. Deinde conuerſa omnia eſſe: ante ſolitos eſſe accuſatores iudicibus perſuadere, affinem eſſe alicuius culpae eum, qui accuſaretur; cauſſam proferre, quae eum ad peccandum impuliſſet: nunc ipſum reum cauſſam afferre, quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionem, cuius in ſingulas partes multae conuenient argumentationes. Primum nulla in lege ullam cauſſam contra ſcriptum accipi conuenire. Deinde ſi in ceteris legibus conueniat, hanc eſſe huiuſmodi legem, ut in ea non oporteat. Poſtremo ſi

in hac quoque lege oporteat, hanc quidem cauſſam accipi minime oportere. Prima pars his fere locis confirmabitur, ſcriptori neque ingenium, neque operam, neque ullam facultatem defuiſſe, quo minus poſſet aperte perſcribere id, quod cogitaret; non fuiſſe ei graue, nec difficile, eam cauſſam excipere, quam aduerſarij proferant, ſi quidquam excipiendum putaſſet: conſueuiſſe eos, qui leges ſcribāt, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus ſcriptas, & maxime uidere, ſi qua in ea ipſa lege, qua de agitur, ſit exceptio: aliquo in capite, aut apud eundem legis ſcriptorem, quo magis eum probetur fuiſſe excepturum, ſi quid excipiendum putaret; & oſtendere, cauſſam accipere, nihil aliud eſſe, niſi legem tollere: ideo quod, cum ſemel cauſſa conſideretur, nihil attineat eam ex lege conſiderare, quippe quae in lege ſcripta non ſit. quod ſi ſit inſtitutum, omnibus cauſſam dari, & poteſtatem peccandi, cum intellexerint uos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quam iurati ſitis, rem iudicare. Deinde & ipſis iudicibus iudicandi, & ceteris ciuibus uiuendi rationes perturbatum iri, ſi ſemel a legibus receſſum ſit, Nam & iudices neque quid ſequantur habituros, ſi ab eo, quod ſcriptum ſit, recedant; neque quo pacto alijs improbare poſſint, quod contra legem iudicarint: & ceteros ciues quid agant ignoraturos, ſi ex ſuo quiſque conſilio, & ex ea ratione, quae in mentem aut in libidinem uenerit, non ex communi

prae-

praeſcripto ciuitatis unamquamque rem adminiſtrabit. Poſtea quaerere a iudicibus ipſis, quare in alienis detineantur negotijs; cur reip. munere impediantur; cum ſaepius ſuis rebus & commodis ſeruire poſſint; cur in certa uerba iurent, cur certo tempore conueniant, certo diſcedant; nihil quiſquam afferat cauſſae, quominus frequenter operam reip. det; niſi quae cauſſa in lege excepta ſit: an ſe legibus obſtrictos in tantis moleſtijs eſſe aequum cenſeant; aduerſarios noſtros leges negligere concedant. Deinde item quaerere ab iudicibus, ſi eius rei cauſſam, propter quam ſe reus contra legem feciſſe dicat, exceptionem ipſe in lege adſcribat, paſſuri ne ſint. Poſtea hoc; quod faciat; indignius & impudentius eſſe; quam ſi adſcribat. Age porro, quid ſi ipſi uelint iudices adſcribere, paſſurus ne ſit populus? atque hoc eſſe indignius, quam rem uerbo & litteris mutare non poſſint, eam re ipſa, & iudicio maxime commutare. Deinde indignius eſſe de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, cum populo cognoſcendi, & probandi, aut improbandi poteſtas nulla fiat, hoc ipſis iudicibus inuidioſiſſimum futurum. Nunc hunc locum eſſe neque hoc tempus legum corrigendarum, apud populum hoc, & per populum agi conuenire: quod ſi nunc id agant, uelle ſe ſcire qui lator ſit, qui ſint accepturi, ſe actiones uidere, & diſſuadere uelle. Quod ſi haec cum ſumme inutilia, tum multo turpiſſima ſint, legem, cuiuſcemodi ſit, in

in praeſentia conſeruari a iudicibus; poſt, ſi diſpliceat, a populo corrigi conuenire. Deinde ſi ſcriptum non extaret, magnopere quaereremus: neque iſti, ne ſi extra periculum quidem eſſet, crederemus: nunc cum ſcriptum ſit amentiam eſſe eius rei, qui peccarit, potius, quam legis ipſius uerba cognoſcere. His & huiuſmodi rationibus oſtenditur cauſſam extra ſcriptum accipi non oportere. Secunda pars eſt, in qua eſt oſtendendum, ſi in ceteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonſtrabitur, ſi lex aut ad res maximas, utiliſſimas, honeſtiſſimas, religioſiſſimas uidebitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas eſſe tali in re non diligentiſſime legi obtemperare: aut ita lex diligenter perſcripta demonſtrabitur, ita cautum unaquaque de re, ita quod oportuerit exceptum, ut minime conueniat quidquam in tam diligenti ſcriptura praeteritum arbitrari. Tertius locus eſt ei, qui pro ſcripto dicet, maxime neceſſarius per quem oſtendat oportet, ſi eo ueniat, cauſſam contra ſcriptum accipi, eam tamen minime oportere, quae ab aduerſariis afferatur. qui locus iccirco eſt huic neceſſarius, quod ſemper is, qui contra ſcriptum dicit, aequitatis aliquid afferat oportet. Nam ſumma imprudentia eſt, eum, qui, contra quod ſcriptum ſit, aliquid probare uelit, non aequitatis praeſidio id facere conari. Si quid igitur ex hac ipſa accuſator deroget, omnibus partibus iuſtius et probabilius accuſare uideatur. Nam ſuperior oratio hoc omnis faciebat,

uti iudices, etiam ſi nollent, neceſſe eſſe; haec autem, etiam ſi neceſſe non eſſet, ut uellent contra iudicare. Id autem fiet, ſi quibus ex locis culpa demonſtrabitur non eſſe in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut conceſſionis partibus ſe defendit, de quibus ante, ut potuimus, diligenter perſcripſimus, ſi de his locis, quae res poſtulabit, ad cauſſam aduerſariorum improbandam transferemus: aut cauſſae & rationes afferentur, quare & quo conſilio ita ſit in lege, aut in teſtamento ſcriptum, ut ſententia quoque & uoluntate ſcriptoris, non ipſa ſolum ſcripturae cauſſa confirmatum eſſe uideatur: aut alijs quoque conſtitutionibus factum coarguetur. Contra ſcriptum autem qui dicet, primum eum inducet locum, per quem aequitas cauſſae demonſtretur: aut oſtendet quo animo, quo conſilio, qua de cauſſa fecerit: & quamcunque cauſſam aſſumet, aſſumptionis partibus ſe defendet, de quibus ante dictum eſt. Atque hoc in loco, cum diutius commoratus ſui facti rationem, & aequitatem cauſſae exornauerit; tum ex his locis fere contra aduerſarios dicet, oportere cauſſas accipi: demonſtrabit nullam eſſe legem, quae aliquam rem inutilem aut iniquam fieri uelit: omnia ſupplicia, quae a legibus proficiſcantur, culpae ac militiae uindicandae cauſſa conſtituta eſſe. Scriptorem ipſum, ſi exiſtat, factum hoc probaturum: & idem ipſum, ſi ei talis res accidiſſet, facturum fuiſſe: & ea re legis ſcriptorem certo ex ordine iudices certa

aeta-

aetate praeditos conſtituiſſe, ut eſſent, non qui ſcriptum ſuum recitarent, quod quiuis puer facere poſſet; ſed qui cogitationem aſſequi poſſent, & uoluntatem interpretari. Deinde illum ſcripterum, ſi ſcripta ſua ſtultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret omnia ſumma diligentia perſcripturum fuiſſe: nunc uero, quod intelligeret quales uiri iudicaturi eſſent, ictirco eum, quae perſpicua uideret eſſe, non adſcripſiſſe: neque enim uos ſcripti ſui recitatores, ſed uoluntatis interpretes fore putauit. Poſtea quaerere ab aduerſarijs, quid ſi hoc feciſſem? quid ſi hoc accidiſſet? eorum aliquid, in quibus aut cauſſa ſit honeſtiſſima, aut neceſſitudo certiſſima, tum ne accuſaretis? Atqui lex nuſquam excepit. Non ergo omnia ſcriptis, ſed quaedam, quae perſpicua ſunt, tacitis exceptionibus caueri. Deinde nullam rem neque legibus, neque ſcriptura ulla, denique ne in ſermone quidem quotidiano atque imperijs domeſticis recte poſſe adminiſtrari, ſi unuſquiſque uelit uerba ſpectare, & non ad uoluntatem eius, qui uerba habuerit, accedere. Deinde ex utilitatis & honeſtatis partibus oſtendere, quam inutile, aut quam turpe ſit id, quod aduerſarij dicant fieri oportuiſſe, aut oportere; & id, quod nos fecerimus aut poſtulemus, quam utile aut quam honeſtum ſit. Deinde leges nobis caras eſſe non propter litteras, quae tenues & obſcurae notae ſint uoluntatis, ſed propter earum rerum, quibus de ſcriptum eſt, utilitatem, & eorum, qui ſcripſerint,

ſa-

ſapientiam & diligentiam. Poſtea quid ſit lex deſcribere, ut ea uideatur in ſententijs, non in uerbis conſiſtere; & iudex is uideatur legi obtemperare qui ſententiam eius non qui ſcripturam ſequatur. Deinde quam indignum ſit eodem affici ſupplicio eũ, qui propter aliquod ſcelus & audaciam contra legem fecerit, & eum qui honeſta aut neceſſaria de cauſſa, non ab ſententia, ſed ab litteris legis receſſerit: atque his & huiuſmodi rationibus & accipi cauſſam, & in hac lege accipi, & eam cauſſam, quam ipſe afferat, oportere accipi demonſtrabit. Et quemadmodum ei dicebamus qui a ſcripto diceret; hoc fore utiliſſimum, ſi quid de aequitate ea, quae cum aduerſario ſtaret, derogaſſet: ſic huic, qui contra ſcriptum dicet, plurimum proderit, ex ipſa ſcriptura aliquid ad ſuam cauſſam conuertere, aut ambigue aliquid ſcriptum oſtendere: Deinde ex illo ambiguo eam partem, quae ſibi proſit, defendere, aut uerbi definitionem inducere, & illius uerbi uim, quo urgeri uideatur, ad ſuae cauſſae commodum traducere, aut ex ſcripto non ſcriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua poſt dicemus. Quacumque autem in re, quam uis leuiter probabili ſcripto ipſo ſe defenderit, etiã cum aequitate cauſſa abundauit, neceſſario multum proficiet: ideo quod, ſi id, quo nititur aduerſariorum cauſſa, ſubduxerit, omnem illam eius uim & acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes certi ex aſſumptionis partibus in utramque

que partem conuenient. Praeterea eius, qui a ſcripto dicet leges ex ſe non ex eius, qui contra commiſerit, utilitate ſpectari oportere, & legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra ſcriptum, leges in conſilio ſcriptoris & utilitate communi, non in uerbis conſiſtere. Quam indignum ſit, aequitatem litteris urgeri, quae uoluntate eius, qui ſcripſerit, defendatur. Ex contrarijs autem legibus controuerſia naſcitur, cum inter ſe duae uidentur leges, aut plures diſcrepare, hoc modo: Lex, Qui tyrannum occiderit, Olympionicarum praemium capito, & quam uolet ſibi rem a magiſtratu poſcito, & magiſtratus ei concedito. Et altera lex, Tyranno occiſo quinque eius proximos cognatione magiſtratus necato. Alexandrum, qui apud Phaereos in Theſſalia tyrannidem occuparat, uxor ſua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cum ſimul cubaret, occidit. Haec filium ſuum: quem ex tyranno habebat, ſibi praemij loco depoſcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio eſt. In hoc genere utranque in partem ijdem loci, atque eadem praecepta conuenient, ideo quod uterque ſuam legem confirmare, contrariam infirmare debebit. Primum igitur leges oportet contendere, conſiderando utra lex ad maiores, hoc eſt ad utiliores, ad honeſtiores ac magis neceſſarias res pertineat. Ex quo conficitur, ut, ſi leges duae, aut ſi plures, aut quotquot erunt, conſeruari non poſſint, quia diſcrepent inter ſe; ea maxime conſeruanda

pu-

putetur, quae ad maximas res pertinere uideatur. Deinde utra lex poſterius lata ſit. nam poſtrema quaeque grauiſſima eſt. Deinde utra lex iubeat aliquid, utra permittat. nam id, quod imperatur, neceſſarium: illud, quod permittitur, uoluntarium eſt. Deinde in utra lege, ſi non obtemperatum ſit, poena afficiatur, aut in utra maior poena ſtatuatur. nam maxime conſeruanda eſt ea, quae diligentiſſime ſancta eſt. Deinde utra lex iubeat, utra uetet. nam ſaepe ea, quae uetat, quaſi exceptione quadam corrigere uidetur illam, quae iubet. Deinde utra lex de genere omni, utra de parte quadã, utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem ſcripta uideatur. nam quae in partem aliquam, & quae in certam quandam rem ſcripta eſt, propius ad cauſſam accedere uidetur, & in iudicium magis pertinere. Deinde ex lege utrum ſtatim fieri neceſſe ſit, utrum habeat aliquam moram, & ſuſtentationem. nam id, quod ſtatim faciendum ſit, perfici prius oportet. Deinde operam dare, ut ſua lex ipſo ſcripto uideatur niti. Contraria autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem induci, quo ſanctius & firmius id uideatur eſſe, quod apertius deſcriptum ſit. Deinde ſuae legis ad ſcriptum ipſam ſententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam ſententiam traducere, ut, ſi fieri poterit ne diſcrepare quidem uideantur inter ſe. Poſtremo facere, ſi cauſſa dabit facultatem, ut noſtra ratione utraque

lex

lex conſeruari uideatur, & aduerſariorum ratione altera ſit neceſſario negligenda. Locos autem communes, & quos ipſa cauſſa det, uidere oportebit; & ex utilitatis & honeſtatis ampliſſimis partibus ſumere, demonſtrantem per amplificationem ad utram potius legem accedere oporteat. Ex ratiocinatione naſcitur controuerſia, cum ex eo, quod uſpiam eſt, ad id, quod nuſquam ſcriptum eſt, peruenitur, hoc pacto: Lex eſt: Si furioſus eſt, agnatorum gentiliumq. in eo, pecuniaq. eius poteſtas eſto. Et lex: Paterfamilias uti ſuper familia pecuniaq. ſua legauerit, ita ius eſto. Et lex: Si paterfamilias inteſtato moritur, familia pecuniaq. eius agnatorum gentiliumq. eſto. Quidam iudicatus eſt parentem occidiſſe, & ſtatim, quod effugiendi poteſtas non fuit, ligneae ſoleae in pedes inductae ſunt: os autem obuolutum eſt folliculo, & proeligatum: deinde eſt in carcerem deductus, ut ibi eſſet tantiſper, dum culeus, in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt, & teſtes adducunt: heredes, quos ipſe iubet, ſcribunt: tabulae obſignantur: de illo poſt ſupplicium ſumitur. Inter eos qui heredes in tabulis ſcripti ſunt, & inter agnatos de hereditate controuerſia eſt. Hic certa lex, quae teſtamenti faciendi iis, qui in eo loco ſint, adimat poteſtatem, nulla profertur. Ex ceteris legibus, & quae hunc ipſum ſupplicio huiuſmodi afficiunt, & quae ad teſtamenti facien-

di poteſtatem pertinent, per ratiocinationem ueniendum eſt ad eiuſmodi rationem, ut quaeratur, habuerit ne teſtamenti faciendi poteſtatem. Locos autem in hoc genere argumentandi hos, & huiuſmodi quoſdam eſſe arbitramur. Primum eius ſcripti, quod proferas laudationem & confirmationem. Deinde eius rei, qua de quaeratur, cum eo, de quo conſtat, collationem eiuſmodi, ut id, de quo quaeritur, rei, de qua conſtet, ſimile eſſe uideatur. Poſtea admirationem percontatione, qui fieri poſſit, ut, qui hoc aequum eſſe concedat, illud neget, quod aut aequius, aut eodem ſit in genere. Deinde iccirco de hac re nihil eſſe ſcriptum, quod, cum de illa re eſſet ſcriptum, de hac re is, qui ſcribebat, neminem dubitaturum arbitratus ſit. Poſtea multis in legibus multa eſſe praeterita, quae iccirco praeterita nemo arbitretur, quod ex ceteris, de quibus ſcriptum ſit, intelligi poſſint. Deinde aequitas rei demonſtranda eſt, ut in iudiciali abſoluta. Contrà autem qui dicet, ſimilitudinem infirmare debebit quod faciet, ſi demonſtrabit illud, quod conferatur: ab eo, cui conferatur: diuerſum eſſe genere natura, ui, magnitudine, tempore locó, perſona, opinione: ſi quo in numero illud, quod per ſimilitudinem afferetur: & quo in loco illud, cuius cauſſa afferetur, haberi conueniat, oſtendetur. Deinde quid res cum re differat, demonſtrabitur; ut non idem uideatur de utraque exiſtimari oportere. At ſi ipſe quoque poterit ratiocinationibus uti, iiſdem

ratiocinationibus, quibus ante praedictum eſt, utetur: ſi non poterit, negabit oportere quidquam, niſi quod ſcriptum ſit, conſiderare: periclitari omnia iura, ſi ſimilitudines accipiantur: nihil eſſe pene, quod non alteri ſimile eſſe uideatur: multis diſſimilibus rebus, in unamquamque rem tantum ſingulas eſſe leges: omnia poſſe inter ſe uel ſimilia, uel diſſimilia demonſtrari. Loci communes a ratiocinatione, oportere coniectura ex eo, quod ſcriptum ſit, ad id, quod non ſit ſcriptum, peruenire: & neminem poſſe omnes res per ſcripturam amplecti, ſed eum commodiſſime ſcribere, qui curet, ut quaedam ex quibuſdam intelligantur. Contra ratiocinationem, huiuſcemodi coniecturam diuinationem eſſe, & ſtulti ſcriptoris eſſe non poſſe omnibus de rebus cauere quibus uelis. Definitio eſt, cum in ſcripto uerbum aliquod eſt poſitum, cuius de ui quaeritur, hoc modo: Lex, Qui in aduerſa tempeſtate nauim reliquerint, omnia amittunto: eorum nauis & onera ſunto, qui in naui remanſerint. Duo quidam, cum iam in alto nauigarent, & eorum alterius nauis, alterius onus eſſet, naufragum quendam natantem, & manus ad ſe tendentem animaduerterunt: miſericordia commoti, nauim ad eum applicauerunt, hominem ad ſe ſuſtulerunt. Poſtea aliquanto ipſos quoque tempeſtas uehementius iactare coepit, uſque adeo ut dominus nauis, cum idem gubernator eſſet, in ſcapham confugeret, & inde funiculo, a puppi religatus ſcapham annexam

trahebat,

trahebat, naui, quoad poſſet, moderaretur; ille autem, cuius merces erant, in gladium in naui ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum acceſſit, & naui, quoad potuit, eſt opitulatus. Sedatis autem fluctibus, & tempeſtate iam commutata, nauis in portum prouehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leuiter ſaucius facile eſt ex uulnere recreatus. Nauim cum onere horum trium ſuam quiſque eſſe dicit. Hic omnes ſcripto ad cauſſam accedunt, & ex nominis ui naſcitur controuerſia. Nam & relinquere nauem, & remanere in naui; denique nauis ipſa quid ſit, definitionibus quaeritur. Iiſdem autem ex locis omnibus, quibus definitiua conſtitutio, tractabitur. Nunc expoſitis iis argumentationibus, quae in iudiciale cauſſarum genus accommodantur, deinceps in deliberatiuum genus et demonſtratiuum argumentandi locos & praecepta dabimus, non quo non in aliqua conſtitutione omnis ſemper cauſſa uerſetur, ſed quia proprij tantum harum cauſsarum quidam loci ſunt, non a conſtitutione ſeparati, ſed ad fines horum generum accommodati. Nam placet in iudiciali genere finem eſſe aequitatem, hoc eſt partem quandam honeſtatis: in deliberatiuo autem Ariſtoteli placet utilitatem, nobis & honeſtatem, & utilitatem: in demonſtratiuo autem, honeſtatem. Quare in hoc quoque genere cauſſae quaedam argumentationes communiter ac ſimiliter tractabuntur: quaedam ſeparatius ad finem, quo referri om-

nem rationem oportet, adiungentur. Atque uniuſcuiuſque conſtitutionis exemplum, ſupponere non grauaremur, niſi illud uideremus, quemadmodum res obſcurae dicendo fierent apertiores, ſic res apertas obſcuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis praecepta pergamus.

RERVM *expetendarum tria genera ſunt. par item numerus uitandorum ex contraria parte. Nã eſt quiddam, quod ſua ui nos alliciat ad ſeſe, non emolumento captans aliquo, ſed trahens ſua dignitate: quod genus, uirtus, ſcientia, ueritas eſt. Aliud autem non propter ſuam uim & naturam, ſed propter fructum atque utilitatem petendum: quod pecunia eſt. Eſt porro quiddam ex horum partibus iunctum, quod & ſua ui, & dignitate nos inductos ducit, & prae ſe gerit quandam utilitatem, quo magis expetatur, ut amicitia, bona exiſtimatio. Atque ex his horum contraria facile tacentibus nobis intelligentur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea, quae poſuimus, breui nominabuntur. Nam in primo genere quae ſunt, honeſta appellabuntur: quae autem in ſecundo, utilia. Haec autem tertia, quia partem honeſtatis continent, & quia maior eſt uis honeſtatis, iunctae res omnino ex duplici genere intelligentur: ſed in meliorem partem uocabuli conferantur, & honeſta nominentur. Ex his illud conficitur, ut appetendarum rerum partes ſint, honeſtas, & utilitas; uitandarum, turpitudo, & inutilitas. His igitur duabus*

rebus

rebus duae res grandes ſunt attributae, neceſſitudo, & affectio: quarum altera ex ui, altera ex re & perſonis conſideratur. De utraque poſt apertius perſcribemus. Nunc honeſtatis rationes primum explicemus. Quod autem totum, aut aliqua ex parte propter ſe petitur, honeſtum nominabimus. Quare cum eius duae partes ſint, quarum altera ſimplex, altera iuncta ſit, ſimplicem prius conſideremus. Eſt igitur in eo genere omnes res una ui atque uno nomine amplexa uirtus. Nam uirtus eſt animi habitus naturae modo rationi conſentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis, tota uis erit ſimplicis honeſtatis conſiderata. Habet igitur partes quattuor, prudentiam, iuſtitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia eſt rerum bonarum & malarum & utrarumque ſcientia. Partes eius memoria, intelligentia, prouidentia. Memoria eſt, per quam animus repetit illa, quae fuerunt. Intelligentia eſt, per quam ea perſpicit, quae ſunt. Prouidentia eſt, per quam futurum aliquid uidetur antequam factum ſit. Iuſtitia eſt habitus animi communi utilitate conſeruata, ſuam cuique tribuens dignitatem. Eius initium eſt ab natura profectum: deinde quaedam in conſuetudinem ex utilitatis ratione uenerunt: poſtea res & ab natura profectas, & ab conſuetudine probatas, legum metus & religio ſanxit. Natura ius eſt, quod non opinio genuit, ſed quaedam innata uis inſeruit, ut religionem, pietatem, gratiam, uindi-

cationem, obſeruantiam, ueritatem. Religio eſt, quae ſuperioris cuiuſdam naturae, quam diuinam uocant, curam caeremoniamq. affert. Pietas, per quam ſanguine coniunctis, patriaeq. beneuoli officium & diligens tribuitur cultus. Gratia, in qua amicitiarum & officiorum alterius memoria, & alterius remunerandi uoluntas continetur. Vindicatio eſt, per quam uis & iniuria, & omnino omne, quod obfuturum eſt, defendendo aut ulciſcendo propulſatur. Obſeruantia eſt, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam & honore dignantur. Veritas eſt, per quam immutata ea, quae ſunt, aut ante fuerunt, aut futura ſunt, dicuntur. Conſuetudine ius eſt, quod aut leuiter, natura tractum aluit, & maius fecit uſus, ut religionem: aut ſi quod eorum, quae ante diximus, ab natura profectum, maius factum propter conſuetudinem uidemus, aut quod in morem uetuſtas uulgi approbatione perduxit: quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum eſt, quod inter aliquos conuenit. Par, quod in omnes aequabile eſt. Iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam ſententijs conſtitutum eſt. Lege ius eſt, quod in eo ſcripto, quod populo expoſitum eſt ut obſeruet, continetur. Fortitudo eſt conſiderata periculorum ſuſceptio, & laborum perpeſſio. Eius partes, magnificentia, fidentia, patientia, perſeuerantia. Magnificentia eſt rerum magnarum & excelſarum cum animi ampla quadam & ſplendida propoſitio-

ne

ne agitatio atque adminiſtratio. Fidentia eſt, per quam magnis & honeſtis in rebus multum ipſe animus in ſe fiduciae certa cum ſpe collocauit. Patientia eſt honeſtatis, aut utilitatis cauſſa rerum arduarum ac difficilium uoluntaria, ac diuturna perpeſſio. Perſeuerantia eſt in ratione bene conſiderata ſtabilis, & perpetua permanſio. Temperantia eſt rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi firma & moderata dominatio. Eius partes ſunt, continentia, clementia, modeſtia. Continentia eſt, per quam cupiditas conſilij gubernatione regitur. Clementia, per quam animi temere in odium alicuius inuectionis concitati comitate retinentur. Modeſtia, per quam pudor honeſtus claram & ſtabilem comparat auctoritatem. Atque haec omnia propter ſe ſolum, ut nihil adiungatur emolumenti, petenda ſunt. Quod ut demonſtretur, neque ad hoc noſtrum inſtitutum pertinet, & a breuitate praecipiendi remotum eſt. Propter ſe autẽ uitanda ſunt, non ea modo, quae his contraria ſunt, ut fortitudini ignauia; & iuſtitiae iniuſtitia; uerũ etiã illa, quae propinqua uidentur & finitima eſſe, abſunt autẽ longiſſime. quod genus, fidentiae contrarium eſt diffidentia, & ea reuitiũ eſt. Audacia non contrarium, ſed appoſitum eſt, ac propinquum, & tamen uitium eſt. Sic unicuique uirtuti finitimum uitium reperietur, aut certo iam nomine appellatum: ut audacia, quae fidentiae: pertinacia, quae perſeuerantiae finitima eſt: ſuperſtitio, quae religioni pro-

pinqua eſt, aut ſine ullo certo nomine. quae omnia item uti contraria rerum bonarum in rebus uitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honeſtatis, quod omni ex parte propter ſe petitur, ſatis dictum eſt. Nunc de eo, in quo utilitas quoque adiungitur, quod tamen honeſtum uocamus, dicendum uidetur. Sunt igitur multa, quae nos cum dignitate, tum fructu quoque ſuo ducunt ad ſe: quo in genere eſt gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria eſt frequens de aliquo fama cum laude. Dignitas, alicuius honeſta, & cultu, & honore, & uerecundia digna auctoritas. Amplitudo, potentiae aut maieſtatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia. Amicitia, uoluntas erga aliquem rerum bonarum illius ipſius cauſſa, quem diligit, cum eius pari uoluntate. Hic, quia de ciuilibus cauſſis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoque cauſſa petenda uideatur: ne forte qui nos de omni amicitia dicere exiſtimant, reprehendere incipiant: quamquam ſunt qui propter utilitatem modo petendam putant amicitiam, ſunt qui propter ſe ſolũ, ſunt qui propter ſe, & utilitatem: quorũ quid ueriſſime conſtituatur, alius locus erit conſiderandi. nunc hoc ſic ad uſum oratorium relinquatur, utranque propter rem amicitiã eſſe expetendam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim ſunt religionibus iunctae, partim non ſunt, & quia partim ueteres ſunt, partim nouae, partim ab illorum, partim ab noſtro beneficio profectae, partim utiliores,

res,

res, partim minus utiles, ex cauſſarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officijs, ex religionibus, ex uetuſtatibus habebitur. Vtilitas autem aut in corpore poſita eſt, aut in extrarijs rebus: quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum reuertitur, ut in rep. quaedam ſunt, quae, ut ſic dicam, ad corpus pertinent ciuitatis, ut agri, portus, pecunia, claſſes, nautae, milites, ſocij: quibus rebus incolumitatem ac libertatem retinent ciuitates. Alia uero, quae iam quiddam magis amplum, & minus neceſſarium conficiunt, ut urbis egregia exornatio atque amplitudo, ut quaedam excellens pecuniae magnitudo, amicitiarum ac ſocietatum multitudo. quibus rebus non illud ſolum conficitur, ut ſaluae & incolumes, uerum etiam ut amplae atque potentes ſint ciuitates. Quare utilitatis duae partes uidentur eſſe, incolumitas, & potentia. Incolumitas eſt, ſalutis tuta atque integra conſeruatio. Potentia eſt ad ſua conſeruanda, & alterius obtinenda, idonearum rerum facultas. Atque in ijs omnibus, quae ante dicta ſunt, quid difficulter fieri, & quid facile fieri poſſit, oportet conſiderare. Facile id dicimus, quod ſine magno, aut ſine ullo labore, ſumptu, moleſtia, quam breuiſſimo tempore confici poteſt. Difficile autem fieri, quod quamquam laboris, ſumptus, moleſtiae, longinquitatis indiget, atque aut omnes, aut plurimas, aut maximas cauſſas habet difficultatis, tamen his ſuſceptis difficultatibus com-

plecti

plecti, atque ad exitum perduci poteſt. Quoniam ergo de honeſtate, & de utilitate dximus, nunc reſtat ut de ijs rebus, quas his attributas eſſe dicebamus, neceſſitudine & affectione perſcribamus. Puto igitur eſſe hanc neceſſitudinem, cui nulla ui reſiſti poteſt, quae neque mutari, neque leniri poteſt. Atque, ut apertius hoc ſit, exemplis licet uim rei, qualis & quanta ſit, cognoſcamus. Vri poſſe flamma ligneam materiam neceſſe eſt. Corpus mortale aliquo tempore interire neceſſe eſt, atque ita neceſſe, ut uis ea poſtulat, quam modo deſcribebamus, neceſſitudinis: cui nulla ui reſiſti poteſt, quae neque leniri poteſt. Huiuſmodi neceſſitudines, cum in dicendi rationes incident recte neceſſitudines appellabuntur. Sin aliquae res incident difficiles, in illa ſuperiori, poſſit ne fieri, quaeſtione conſiderabimus. Atque etiam hoc mihi uideor uidere, eſſe quaſdam cum adiunctione neceſſitudines, quaſdam ſimplices & abſolutas. Nam aliter dicere ſolemus, neceſſe eſt Caſſilinenſes ſe dedere Hannibali: aliter autem neceſſe eſt Caſſilinum uenire in Hannibalis poteſtatem. illic in ſuperiore adiunctio eſt haec, niſi malint fame perire: ſi enim id malunt, non eſt neceſſe. hoc inferius non item: propterea quod, ſiue uelint Caſſilinenſes ſe dedere, ſiue famem perpeti, atque ita perire, neceſſe eſt Caſſilinum uenire in Hannibalis poteſtatem. Quid igitur perficere poteſt haec neceeſſitudinis diſtributio? prope dicam, plurimum, cum is locus neceſſitudi-

nis

nis uidebitur incurrere. Nam cum ſupplex erit neceſſitudo, nihil erit quod multa dicamus, cum eam nulla ratione lenire poſſimus. cum autem ita neceſſe erit, ut aliquid effugere aut adipiſci uelimus, tum, adiunctio illa quid habeat utilitatis, aut quid honeſtatis, erit conſiderandum. Nam ſi uelis attendere, ita tamen, ut id quaeras, quod conueniat ad uſum ciuitatis, reperias nullam eſſe rem, quam facere neceſſe ſit, niſi propter aliquam cauſſam, quam adiunctionem nominamus: pariter autem eſſe multas res neceſſitudinis, ad quas ſimilis adiunctio non accedit. Quod genus, ut homines mortales neceſſe eſt interire, ſine adiunctione: ut cibo utantur, non neceſſe eſt, niſi cum illa exceptione, extra quam ſi nolint fame perire. Ergo, ut dixi, illud, quod adiungitur, ſemper, cuiuſmodi ſit, erit conſiderandum. Nam omni tempore id pertinebit, ut aut ad honeſtatem hoc modo exponenda neceſſitudo ſit, Neceſſe eſt hoc faciamus, ſi honeſte uolumus uiuere: aut ad incolumitatem hoc modo neceſſe eſt, ſi incolumes uolumus eſſe: aut ad commoditatem hoc modo, Neceſſe eſt, ſi ſine incommodo uolumus uiuere. Ac ſumma quidem neceſſitudo uidetur eſſe honeſtatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuiſſima commoditatis: quae cum his duabus numquam poterit contendere. Haſce autem inter ſe ſaepe neceſſe eſt comparari, ut, quamquam praeſtet honeſtas incolumitati, tamen, utri potiſſimum conſulendum ſit, deliberetur. Cuius rei cer-

tum

tum quiddam praeſcriptum uidetur in perpetuum dari poſſe. Nam qua in re fieri poterit, ut, cum incolumitati conſuluerimus, quod ſit in praeſentia de honeſtate delibatum, uirtute aliquando & induſtria recuperetur, incolumitatis ratio uidebitur habenda: cum autem id non poterit, honeſtatis. Ita in eiuſmodi quoque re, cum incolumitati uidebimur conſulere, uere poterimus dicere, nos honeſtatis rationem habere, quoniam ſine incolumitate eam nullo tempore poſſumus adipiſci. Qua in re uel concedere alteri, uel ad condicionem alterius deſcendere, & in praeſentia quieſcere, atque aliud tempus exſpectare oportebit. In commoditatis uero ratione, modo illud attendatur, digna ne cauſſa uideatur ea, quae ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honeſtate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud uidetur eſſe, ut quaeramus quid ſit illud, quod ſi adipiſci aut effugere uelimus, aliqua res nobis ſit neceſſaria, hoc eſt, quae ſit adiunctio, ut proinde, uti quaeque res erit, laboremus, & grauiſſimam quamque cauſſam uehementiſſime neceſſariam iudicemus. Affectio eſt, quaedam ex tempore, aut ex negotiorum euentu, aut adminiſtratione, aut ſtudio hominum commutatio rerum, ut non tales, quales ante habitae ſint, aut plerunque haberi ſoleant, habendae uideantur eſſe: ut ad hoſtes tranſire turpe uidetur eſſe, at non illo animo, quo Vlyſſes tranſijt: & pecuniam in mare deijcere inutile, at non eo conſilio,

lio, quo Ariſtippus fecit. Sunt igitur res quaedam ex tempore, & ex conſilio, non ex ſua natura conſiderandae: quibus in omnibus, quid tempore petant, aut quid perſonis dignum ſit, conſiderandum eſt: & non quid, ſed quo quidque animo, quicum, quo tempore, quamdiu fiat, attendendum eſt. His ex partibus ad ſententiam dicendam locos ſumi oportere arbitramur. Laudes autem & uituperationes ex ijs locis ſumentur, qui loci perſonis ſunt attributi, de quibus ante dictum eſt. Sin diſtributius tractare quis uolet, partiatur in animum & corpus & extrarias res licebit. Animi eſt uirtutis cuius de partibus paullo ante dictum eſt. Corporis ualetudo, dignitas, uires, uelocitas. Extrariae, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia, & cetera quae ſimili eſſe in genere intelligentur. Atque in his id, quod in omnia ualet, ualere oportebit contraria quoque, & quae, & qualia ſint, intelligentur. Videre autem in laudando, & in uituperando oportebit, non tam quae in corpore, aut in extrarijs rebus habuerit is, de quo agetur, quam quo pacto his rebus uſus ſit. Nam fortunam quidem & laudare ſtultitia, & uituperare ſuperbia eſt. Animi autem & laus honeſta, & uituperatio uehemens eſt. Nunc quoniam omne in cauſae genus argumentandi ratio tradita eſt, de inuentione, prima ac maxima parte rhetoricae, ſatis dictum uidetur. quare quoniam & una pars ad exitum hunc ab ſuperiore libro perducta eſt, & hic

liber

liber non parum continet litterarum; quae reſtant, in reliquis dicemus.

M.TVLLII.CICERONIS AD.C.TREBATIVM TOPICA

M AIORES *nos res ſcribere ingreſſos C. Trebati, & ijs libris, quos breui tempore ſatis multos edidimus, digniores, e curſu ipſo reuocauit uoluntas tua. cum enim mecum in Tuſculano eſſes; & in bibliotheca ſeparatim uterque noſtrum ad ſuum ſtudium libellos, quos uellet, euolueret; incidiſti in Ariſtotelis Topica quaedam, quae ſunt ab illo pluribus libris explicata. qua in ſcriptione commotus, continuo a me eorum librorum ſententiam requiſiſti. quam tibi cum expoſuiſſem, diſciplinam inueniendorum argumentorum, ut ſine ullo errore ad eam rationem uia perueniremus ab Ariſtotele inuenta, libris illis contineri: uerecunde tu quidem, ut omnia, ſed tamen ut facile cernerem te ardere ſtudio, mecum, ut ibi illa traderem, egiſti. cum autem ego te non tam uitandi laboris mei cauſſa, quam quod intereſſe tua arbitrarer, uel ut eos per te ipſe legeres, uel ut totam rationem a doctiſſimo quodam rhetore acciperes,*

res, hortatus eſſem: utrumque, ut a te audiebam, es expertus: ſed a libris te obſcuritas reiecit: rhetor autem ille magnus, ut opinor, Ariſtotelica ſe ignorare reſpondit. quod quidem minime ſum admiratus, eum philoſophum rhetori non eſſe cognitum, qui ab ipſis philoſophis, praeter admodum paucos, ignoretur. quibus eo minus ignoſcendum eſt, quod non modo rebus iis, quae ab illo dictae & inuentae ſunt, allici debuerunt, ſed dicendi quoque incredibili quadam cum copia, tum etiam ſuauitate. Non potui igitur tibi ſaepius hoc roganti, & tamen uerenti ne mihi grauis eſſes, (facile enim id cernebam) debere diutius, ne ipſi iuris interpreti fieri uideretur iniuria. etenim cum tu mihi, meisq. multa ſaepe cauiſſes; ueritus ſum, ne, ſi ego grauarer, aut ingratum id, aut ſuperbum uideretur. ſed dum fuimus una, tu optimus es teſtis, quam fuerim occupatus. ut autem a te diſceſſi in Graeciam proficiſcens, cum opera mea nec reſp. nec amici uterentur; nec honeſte inter arma uerſari poſſem, ne ſi tuto id quidem mihi liceret; ut ueni Veliam, tuaq. & tuos uidi, admonitus huius aeris alieni, nolui deeſſe ne tacitae quidem flagitationi tuae. itaque haec, cum mecum libros non haberem, memoria repetita in ipſa nauigatione conſcripſi, tibiq. ex itinere miſi: ut mea diligentia mandatorum tuorum, te quoque, etſi admonitore non eges, ad memoriam noſtram rerum excitarem. Sed iam tempus eſt ad id, quod inſtituimus, accedere.

CVM

Cvm omnis ratio diligens diſſerendi duas habeat partes, unam inueniendi, alteram iudicandi; utriuſque princeps, ut mihi quidem uidetur, Ariſtoteles fuit. Stoici autem in altera elaborauerunt. iudicandi enim uias diligenter perſecuti ſunt, ea ſcientia, quam dialecticen appellant: inueniendi uero artem, quae Topice dicitur, quae & ad uſum potior erat, & ordine nature certe prior, totam reliquerunt. Nos autem, quoniam in utraque ſumma utilitas eſt, & utramque, ſi erit otium, perſequi cogitamus, ab ea, quae prior eſt, ordiemur. Vt igitur earum rerum, quae abſconditae ſunt, demonſtrato & notato loco facilis inuentio eſt: ſic, cum perueſtigare argumentum aliquod uolumus, locos noſſe debemus. ſic enim appellatae ab Ariſtotele ſunt hae quaſi ſedes, e quibus argumenta promuntur. itaque licet definire, Locum eſſe argumenti ſedem: Argumentum autem, rationem, quae rei dubiae faciat fidem. Sed ex his locis, in quibus argumenta incluſa ſunt, alij in eo ipſo, de quo agitur, haerent: alij aſſumuntur extrinſecus. In ipſo, tum ex toto, tum ex partibus eius, tum ex nota, tum ex ijs rebus, quae quodam modo affectae ſunt ad id, de quo quaeritur. Extrinſecus autem ea dicuntur, quae abſunt, longeq. diſiuncta ſunt. Sed ad id totum, de quo diſſeretur, tum definitio adhibetur, quae quaſi inuolutum euoluit id, de quo quaeritur. Eius argumenti talis eſt formula: Ius ciuile eſt, aequitas conſtituta ijs, qui eiuſ-

dem

dem ciuitatis ſunt, ad res ſuas obtinendas. Eius autem aequitatis utilis eſt cognitio, utilis eſt ergo iuris ciuilis ſcientia. Tum partium enumeratio, quae tractatur hoc modo: Si neque cenſu, neque uindicta, nec teſtamento liber factus eſt, non eſt liber: neque eſt ulla earum rerum, non eſt igitur liber. Tum notatio, cum ex ui uerbi argumentum aliquid elicitur, hoc modo: Cum lex Aelia Sentia aſſiduo uindicem aſſiduum eſſe iubeat, locupletem iubet locupleti: locuples enim aſſiduus, ut ait Aelius, appellatus ab aere dando. Ducuntur etiam argumenta ex ijs rebus, quae quodammodo affectae ſunt ad id, de quo quaeritur. Sed hoc genus in plures partes diſtributum eſt. Nam alia coniugata appellamus, alia ex genere, alia ex formula, alia ex ſimilitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adiunctis, alia ex antecedentibus, alia ex conſequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex cauſſis, alia ex effectis, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum. Coniugata dicuntur, quae ſunt ex uerbis generis eiuſdem. Eiuſdem autem generis uerba ſunt, quae orta ab uno uarie commutantur, ut ſapiens, ſapienter, ſapientia. haec uerborum coniugatio συζυγία *dicitur, ex qua huiuſcemodi eſt argumentum: Si compaſcuus ager eſt, ius eſt compaſcere. A genere ſic ducitur: Quoniam argentum omne mulieri legatum eſt, non poteſt ea pecunia, quae numerata domi relicta eſt, non eſſe legata. Forma enim a genere, quoad ſuum nomen*

X retinet,

retinet, numquam ſeiungitur. Numerata autem pecunia nomen argenti retinet. legata igitur uidetur. A forma generis, quam interdum, quo planius accipiatur, partem licet nominare, hoc modo: Si ita Fabiae pecunia legata eſt a uiro, ſi ei uiro materfamilias eſſet, ſi ea in manum non conuenerat, nihil debetur. Genus eſt uxor: eius duae formae, una matrumfamilias, earum, quae in manus conuenerunt: altera earum, quae tantummodo uxores habentur. Qua in parte cum fuerit Fabia, legatum ei non uidetur. A ſimilitudine, hoc modo: Si aedes eae corruerunt, uitium ue fecerunt, quarum uſusfructus legatus eſt, heres reſtituere non debet, nec reficere, non magis quam ſeruum reſtituere, ſi is, cuius uſusfructus legatus eſt, deperijſſet. A differentia: Non, ſi uxori uir legauit omne argentum, quod ſuum eſſet; icirco, quae in nominibus fuerunt, legata ſunt. Multum enim differt, in arca ne poſitum ſit argentum, an in tabulis debeatur. Ex contrario autem ſic: Non debet ea mulier, cui uir bonorum ſuorum uſumfructum legauit, cellis uinarijs & olearijs plenis relictis putare id ad ſe pertinere, uſus enim non abuſus legatus eſt. Ea ſunt inter ſe contraria. Ab adiunctis: Si ea mulier teſtamentum fecit, quae ſe capite numquam diminuit, non uidetur ex edicto praetoris ſecundum eas tabulas poſſeſſio dari: adiungitur enim, ut ſecundum ſeruorum, ſecundum exulum, ſecundum puerulorum tabulas poſſeſſio uideatur ex edicto dari.

Ab

Ab antecedentibus autem, & conſequentibus,& repugnantibus, hoc modo: Ab antecedentibus, Si uiri culpa factum eſt diuortium, etſi mulier nuncium remiſit, tamen pro liberis manere nihil oportet. A conſequentibus: Si mulier cum fuiſſet nupta cum eo, quicum connubium non eſſet, nuncium remiſit, quoniam qui nati ſunt, patrem non ſequuntur, pro liberis manere nihil oportet. A repugnantibus: Si paterfamilias uxori ancillarum uſumfructum legauit a filio; neque a ſecundo herede legauit, mortuo filio mulier uſumfructum non amittet. Quod enim ſemel teſtamento alicui datum eſt, id ab eo inuito, cui datum eſt, auferri non poteſt: repugnat enim recte accipere, & inuitum reddere. Ab efficientibus cauſſis, hoc modo: Omnibus eſt ius parietem directum ad parietem communem adiungere, uel ſolidum, uel fornicatum. At ſi quis in pariete communi demoliendo damni infecti promiſerit, non debebit praeſtare, quod fornix uitiȷ́ fecerit. Non enim eius uitio, qui demolitus eſt, damnum factum eſt, ſed eius operis uitio, quod ita aedificatum eſt, ut ſuſpendi non poſſit. Ab effectis rebus, hoc modo: Cum mulier uiro in manum conuenit, omnia, quae mulieris fuerunt, uiri fiunt dotis nomine. Ex comparatione autem omnia ualent, quae ſunt eiuſmodi: Quod in re maiore ualet, ualeat in minore: ut ſi in urbe fines non reguntur, neque aqua in urbe arceatur. Item contra: Quod in minore ualet, ualeat in maiore, licet idem

exemplum conuertere. Item: Quod in re pari ualet, ualeat in hac, quae pars eſt: ut quoniam uſus auctoritas fundi biennium eſt, ſit etiam aedium. Aut in lege aedes non appellantur, & ſunt cetera rum omnium, quarum annuus eſt uſus: ualeat aequitas, quae paribus in cauſſis paria iura deſiderat. Quae autem extrinſecus aſſumuntur, ea maxime ex auctoritate ducuntur. itaque Graeci tales argumentationes ἀτέχνους uocant, id eſt artis expertes: ut ſi ita reſpondeas: Quoniam P. Scaeuola id ſolum eſſe ambitus aedium dixerit, quod parietis communis tegendi cauſſa tectum proijceretur, ex quo in tectum eius, aedes qui protexiſſet, aqua deflueret, id tibi ius uideris. His igitur locis, qui ſunt expoſiti, ad omne argumentum reperiendum tamquam elementis quibuſdam ſignificatio & demonſtratio datur. Vtrum igitur hactenus ſatis eſt? tibi quidem tam acuto & tam occupato puto. Sed quoniam auidum hominem ad has diſcendi epulas recepi, ſic accipiam, ut reliquiarum ſit potius aliquid, quam te hinc patiar non ſatiatum diſcedere. Quãdo ergo unuſquiſque eorum locorum, quos expoſui, ſua quaedam membra habet, ea quam ſubtiliſſime perſequamur, & primum de ipſa definitione dicatur. Definitio eſt oratio, quae id, quod definitur, explicat quid ſit. Definitionum autem duo ſunt genera prima: unum earum rerum, quae ſunt: alterum earum, quae intelliguntur. Eſſe ea dico, quae cerni tangi ue poſſunt, ut fundum, aedes parietem,

rietem, ſtillicidium, mancipium, pecudem, ſupelle-ctilem, penus, cetera quo ex genere quaedam interdum nobis definienda ſunt. Non eſſe rurſus ea dico, quae tangi demonſtrari ue non poſſunt, cerni tamen animo atque intelligi poſſunt: ut ſi uſucapionem, ſi tutelam, ſi gentem, ſi agnationem definias, quarum rerum nullum ſubeſt quaſi corpus, eſt tamen quaedam confirmatio inſignita & impreſſa in intelligentia, quam notionem uoco: ea ſaepe in argumentando definitione explicanda ſunt. Atque etiam definitiones aliae ſunt partitionum, aliae diuiſionum. Partitionum, cum res ea, quae propoſita eſt, quaſi in membra diſcerpitur: ut ſi quis ius ciuile dicat id eſſe, quod in legibus, ſenatuſconſultis, rebus iudicatis, iuſperitorum auctoritate, edictis magiſtratuum, more, aequitate conſiſtat. Diuiſionum autem definitio formas omnes complectitur, quae ſub eo genere ſunt; quod definitur, hoc modo: Abalienatio eſt eius rei, quae mancipi eſt, aut traditio alteri nexu, aut in iure ceſſio. inter quos ea iure ciuili fieri poſſunt. Sunt & alia genera definitionum, ſed ad huius libri inſtitutum illa nihil pertinent: tantum eſt dicendum, qui ſit definitionis modus. Sic igitur ueteres praecipiunt, cum ſumpſeris ea, quae ſunt ei rei, quam definire uelis, cum alijs communia, uſque eo perſequi, dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri poſſit. Vt hoc, Hereditas eſt pecunia, commune adhuc, multa enim genera ſunt pecuniae. Adde quod ſequitur,

quae morte alicuius ad quempiam peruenit: nondum eſt definitio: multis enim modis ſine hereditate teneri mortuorum pecuniae poſſint. Vnum adde uerbum, iure: iam a communitate res diſiuncta uidebitur, ut ſit explicata definitio: ſic: Hereditas eſt pecunia, quae morte alicuius ad quempiam peruenit iure. Nondum eſt ſatis: adde, nec ea aut legata teſtamento, aut poſſeſſione retenta: confectum eſt. Itemq. ut illud. Gentiles ſunt, qui inter ſe eodem nomine ſunt. Non eſt ſatis. Qui ab ingenuis oriundi ſunt. Ne id quidem ſatis eſt. Quorum maiorum nemo ſeruitutem ſeruiuit Abeſt etiam nunc. Qui capite non ſunt diminuti. Hoc fortaſſe ſatis eſt, Nihil enim uideo Scaeuolam Pontificem ad hanc definitionem addidiſſe. Atque haec ratio ualet in utroque genere definitionum, ſiue id, quod eſt, ſiue id, quod intelligitur, definiendum eſt. Partitionum autem & diuiſionum genus quale eſſet, oſtendimus: ſed quid inter ſe differant, planius dicendum eſt. In partitione quaſi membra ſunt, ut corporis, caput, humeri, manus, latera, crura, pedes, & cetera. In diuiſione formae ſunt, quas Graeci ἰδέας uocant: noſtri, ſi qui haec forte tractant, ſpecies appellant: non peſſime id quidem, ſed inutiliter ad mutandos caſus in dicendo. nolim enim, ne ſi Latine quidem dici poſſit, ſpecierum & ſpeciebus dicere, & ſaepe his caſibus utendum eſt: at formis & formarum uelim. cum autem utroque uerbo idem ſignificetur, commoditatem in dicendo non arbitror negligendam.

dam. Genus & formam definiunt hoc modo : Genus eſt notio ad plures differentias pertinens. Forma eſt notio, cuius differentia ad caput generis, quaſi fontem referri poteſt. Notionem appello, quod Graeci tum ἔννοιαν, tum πρόληψιν dicunt. Ea eſt inſita & ante percepta cuiuſque formae cognitio enodationis indigens. Formae igitur ſunt eae, in quas genus ſine ullius praetermiſſione diuiditur : ut ſi quis ius in legem, morem, aequitatem diuidat. Formas qui putat idem eſſe quod partes confundit artem : & ſimilitudine quadam conturbatus non ſatis acute, quae ſunt ſecernenda, diſtinguit. Saepe etiam definiunt & oratores & poetae per tranſlationẽ uerbi ex ſimilitudine cum quadam ſuauitate. ſed ego a ueſtris exemplis niſi neceſſario non recedam. Solebat igitur Aquillius, collega, & familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quae omnia publica eſſe uultis, quaerentibus iis, ad quos id pertinebat, quid eſſet litus, ita definire, qua fluctus eliderct. hoc eſt, quaſi qui adoleſcentiam florem aetatis, ſenectutem occaſum uitae uelit definire. Tranſlatione utens diſcedebat a uerbis propriis rerum ac ſuis. Quod ad definitiones attinet, hactenus: reliqua uideamus. Partitione autem ſic utendum eſt nullam ut partem relinquas : ut ſi partiri uelis tutelas, inſcienter facias, ſi ullam praetermittas : at ſi ſtipulationum aut iudiciorum formulas partiare, non eſt uitioſum in re infinita praetermittere aliquid, quod idem in diuiſione uitioſum eſt. Forma-

rum enim certus eſt numerus, quae cuique generi ſubijciantur. Partium diſtributio ſaepe eſt infinitior, tamquam, riuorum a fonte deductio. Itaque in oratorijs artibus quaeſtionis genere propoſitio, quot eius formae ſint, ſubiungitur abſolute: at cum de ornamentis uerborum, ſententiarumq. praecipitur, quae uocantur σχήματα, non fit idem. Res enim eſt infinitior, ut ex hoc quoque intelligatur, quod uelimus inter partitionem & diuiſionem intereſſe. Quamquam enim uocabula prope idem ualere uideantur: tamen, quia res differebant, nomina rerum diſtare uoluerunt. Multa etiam ex notatione ſumuntur: ea eſt autem cum ex ui nominis argumentum elicitur, quam Graeci ἐτυμολογίαν uocant, id eſt, uerbum ex uerbo, ueriloquium. Nos autem nouitatem uerbi non ſatis apti fugientes, genus hoc notationem appellamus, quia ſunt uerba rerum notae. itaque hoc idem Ariſtoteles σύμβολον appellat, quod Latine eſt nota. Sed cum intelligitur quid ſignificetur, minus laborandum eſt, de nomine. Multa igitur in diſputando notatione eliciuntur ex uerbo, ut cum quaeritur, poſtliminium quid ſit, non dico quae ſint poſtliminij. nam id caderet in diuiſionem, quae talis eſt: Poſtliminio redeunt haec, homo, nauis, mulus clitellarius, equus, equa, quae fraena recipere ſolet. Sed cum ipſius poſtliminij uis quaeritur, & uerbum ipſum notatur, in quo Seruius noſter, ut opinor, nihil putat eſſe notandum, niſi poſt, & liminium illud productionẽ eſſe uerbi uult,

ut in finitimo, legitimo, aeditimo non plus ineſſe timum, quam in meditullio tullium. Scaeuola autem Publij filius iunctum putat eſſe uerbum, ut ſit in eo & , poſt, & limen: ut quae a nobis alienata ſunt, cum ad hoſtem peruenerint, & ex ſuo tamquam homine exierint, dein cum redierint poſt ad idem limen, poſtliminio uideantur rediiſſe. Quo in genere etiam Mancini cauſſa defendi poteſt, poſtliminio rediiſſe; deditum non eſſe, quoniam non ſit receptus: nam neqne deditionem, neque donationem ſine acceptione intelligi poſſe. Sequitur is locus, qui conſtat ex iis rebus, quae quodam modo affectae ſunt ad id, de quo ambigitur, quem modo dixi in plures partes diſtributum. Cuius primus eſt locus ex coniugatione, quam Graeci συζυγίαν uocant, finitimus notationi, de qua modo dictum eſt: ut, ſi aquam pluuiam eam modo intelligeremus, quam imbri collectam uideremus, ueniret Mutius, qui, quia coniugata uerba eſſent pluuia & pluendo, diceret omnem aquam oportere arceri, quae pluendo creuiſſet. Cum autem a genere ducetur argumentum, non erit neceſſe id uſque a capite arceſſere. ſaepe etiam citra licet, dummodo ſupra ſit quod ſumitur, quam id ad quod ſumitur: ut aqua pluuia ultimo genere ea eſt, quae de caelo ueniens creſcit imbri: ſed proprie loco, in quo quaſi ius arcendi continetur, genus eſt, aqua pluuia nocens: eius generis formae, loci uitio & manu nocens: quarum altera iubetur ab arbitrio coerceri, altera non iubetur. Commode etiam tracta-

tur

tur haec argumentatio, quae ex genere ſumitur cum ex toto perſequare partes, hoc modo: Si dolus malus eſt, cum aliud agitur, aliud ſimulatur, enumerare licet, quibus id modis fiat: deinde in eorum aliquem id, quod arguas dolo malo factum, includere: quod genus argumenti in primis firmum uideri ſolet. Similitudo ſequitur, quae late patet: ſed oratoribus & philoſophis magis, quam uobis. Et ſi enim omnes loci ſunt omnium diſputationum ad argumenta ſuppeditanda, tamen alijs diſputationibus abundantius occurrunt, alijs anguſtius. Itaque genera tibi nota ſint: ubi autē his utare, quaeſtiones ipſae te admonebunt. Sunt enim ſimilitudines, quae ex pluribus collationibus perueniunt quo uolunt, hoc modo: Si tutor fidem praeſtare debet, ſi ſocius, ſi cui mādaris, ſi qui fiduciam acceperit, debet etiā procurator. Haec ex pluribus perueniens, quo uult, appellatur inductio, quae Graece παραγωγὴ nominatur, qua plurimū eſt uſus in ſermonibus Socrates. Alterum ſimilitudinis genus collatione ſumitur, cum una res uni, par pari comparatur, hoc modo. Quemadmodū ſi in urbe de finibus cōtrouerſia eſt, quia fines magis agrorum uidentur eſſe quam urbis, finibus regendis adigere arbitrum non poſſis; ſic, ſi aqua pluuia in urbe nocet, quoniam res tota magis agrorum eſt, aquae pluuiae arcendae adigere nō poſſis arbitrū. Ex eodem ſimilitudinis loco etiā exempla ſumuntur, ut Craſſus in Curiana cauſſa exemplis plurimis uſus eſt, agens de eo, qui teſtamento ſic heredem inſtituiſſet,

ut, ſi

ut, ſi filius natus eſſet in decem menſibus, isq. mortuus prius quam in ſuam tutelam ueniſſet, ſecundus heres hereditatem obtineret: quae commemoratio exemplorum ualuit, eaq. uos in reſpõdendo uti multum ſoletis. Ficta etiam exempla ſimilitudinis habent uim: ſed ea oratoria magis ſunt, quam ueſtra: quamquam uti etiam uos ſoletis, ſed hoc modo: Finge mancipio aliquem dediſſe id, quod mancipio dari non poteſt, num iccirco id eius factum eſt, qui accepit? aut num is, qui mancipio dedit, ob eam rem ſe ulla re obligauit? In hoc genere oratoribus & philoſophis conceſſum eſt, ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, aut aliquid, quod fieri nullo modo poſſit, augẽdae rei gratia dicatur, aut minuendae, quae hyperbole dicitur, & multa mirabilia alia. Sed latior eſt campus illorum, eiſdem tamen ex locis (ut ante dixi) & in maximis, & in minimis quaeſtionibus argumenta ducuntur. Sequitur ſimilitudinum differentia, rei maxime contraria ſuperiori: ſed eſt eiuſdem diſſimile & ſimile inuenire. eius generis haec ſunt: Non, quemadmodum, quod mulieri debeas, recte ipſi mulieri ſine tutore auctore ſoluas; ita, quod aut pupillae, aut pupillo debeas, recte poſſis eodem modo ſoluere. Deinceps locus eſt, qui a contrario ducitur. Contrariorum autẽ genera ſunt plura. Vnum eorum, quae in eodem genere plurimum differunt, ut ſapientia & ſtultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propoſitis occurrunt tamquam è regione quaedam

contraria,

poſt rem euenerit. Nihil hoc ad ius, ad Ciceronem, inquibat Gallus noſter, ſi quis ad eum tale quid retulerat, ut de facto quaereretur. Tu tamen patiere nullum a me artis inſtitutae locũ praeteriri, ne, ſi nihil, niſi quod ad te pertineat, ſcribendum putaris, nimium te amare uideare. Eſt igitur magna ex parte locus hic oratorius, non modo non iuriſconſultorum, ſed ne philoſophorum quidem. ante rem enim quaeruntur, quae talia ſunt; apparatus, colloquia, locus, conſtitutum conuiuiũ. Cum re autem, pedum crepitus, ſtrepitus hominum, corporum umbrae, & ſi quid eiuſmodi. At poſt rem, rubor, pallor, titubatio, ſi qua alia ſigna conturbationis & conſcientiae: praeterea reſtinctus ignis, gladius cruentus, ceteraq. quae ſuſpicionem facti poſſunt mouere. Deinceps eſt locus dialecticorum proprius ex conſequentibus, & antecedentibus, & repugnantibus, qui etiam ab adiunctis longe diuerſus eſt. Nam adiuncta, de quibus paullo ante dictum eſt, non ſemper eueniunt, conſequentia autem ſemper. ea enim dico conſequentia, quae rem neceſſario conſequuntur. Itemq. & antecedentia, & repugnantia: quidquid enim antecedit quamque rem, id cohaeret cum re neceſſario: & quidquid repugnat, id, eiuſmodi eſt, ut cohaerere numquam poſſit. Cum Tripertito igitur diſtribuatur locus hic, in conſecutionem, anteceſſionem, repugnantiam, reperiendi argumenti locus ſimplex eſt, tractandi triplex. Nam quid intereſt, cum hoc

ſumpſeris,

ſumpſeris, pecuniam numeratam mulieri deberi, cui ſit omne argentum legatum, utrum hoc modo concludas argumentum? ſi pecunia ſignata argentum eſt, legata eſt mulieri: eſt autem pecunia ſignata argentum, legata igitur. an illo modo? Si numerata pecunia non eſt legata, non eſt numerata pecunia argentum: eſt autem numerata pecunia argentum, legata igitur eſt. An illo modo: Non & legatum argentum eſt, & non eſt legata numerata pecunia: legatum autem argentum eſt, legata igitur numerata pecunia eſt. Appellant autem dialectici eam concluſionem argumenti, in qua cum primum aſſumpſeris, cõſequitur id, quod annexum eſt, primum concluſionis modum. Cum id, quod annexum eſt, negaris, ut id quoque, cui fuerit annexum, negandum ſit; ſecundus appellatur concludendi modus. Cum autem aliqua coniuncta negaris, & his alia negatio rurſus adiungitur, & ex his primum ſumpſeris, ut, quod relinquitur, tollendum ſit; is tertius appellatur concluſionis modus. Ex hoc illa rhetorum ſunt ex contrarijs concluſa, quae ipſi Enthymemata appellant: non quod omnis ſententia proprio nomine Enthymema dicatur: ſed ut Homerus propter excellentiam commune poetarum nomen efficit apud Graecos ſuum; ſic, cum omnis ſententia Enthymema dicatur, quia uidetur ea, quae ex contrarijs conficiatur, acutiſſima, ſola proprie nomen commune poſſidet. Eius generis haec ſunt: Hunc metuere, alterum in metu non ponere:

Eam,

Eam, quam nihil accuſas, damnas:
Bene quam meritā eſſe autumas, dicis male mereri.
Id, quod ſcis, prodeſt: nihil id, quod neſcis, obeſt.

Hoc diſſerēdi genus attingit omnino ueſtras quoque in reſpondendo diſputationes, ſed philoſophorū magis, quibus eſt cum oratoribus illa ex repugnāti bus ſententijs communis concluſio, quae a dialecticis tertius modus, a rhetoribus Enthymema nuncupatur. Reliqui dialecticorum modi plures ſunt, qui ex diſiunctionibus conſtant: aut hoc, aut illud: hoc autem, non igitur illud. Itemq. aut hoc, aut illud: non autem hoc, illud igitur. Quae concluſiones iccirco ratae ſunt, quod in diſiunctione plus uno uerum eſſe non poteſt. Atque ex ijs concluſionibus, quas ſupra ſcripſi, prior quartus, poſterior quinctus a dialecticis modus appellatur. Deinde addunt coniunctionum negantiam, ſic: Non & hoc eſt, & illud: hoc autem, non igitur illud. hic modus eſt ſextus. Septimus autem, Non & hoc, & illud: non autem hoc, illud igitur. Ex his modis concluſiones innumerabiles naſcuntur, in quo eſt fere tota dialectica. Sed ne eae quidem, quas expoſui, ad hanc inſtitutionem neceſſariae. Proximus eſt locus rerum efficientium, quae cauſſae appellantur. deinde rerum effectarum ab efficientibus cauſſis. Harum exempla, ut reliquorum locorum, paullo ante poſui, & quidem ex iure ciuili: ſed haec patent latius. Cauſſarum igitur genera duo ſunt. Vnum, quod ui ſua id, quod ſub ea ſubiectum eſt, certe efficit,

cit, ut ignis accendit: Alterum, quod naturam efficiendi non habeat, ſed ſine quo effici non poſſit: ut ſi quis aes cauſſam ſtatuae uelit dicere, quod ſine eo non poſſit effici. Huius generis cauſsarum, ſine quo non efficitur, alia ſunt quieta, nihil agentia, ſtolida quodam modo, ut locus, tempus, materiae, ferramenta: & cetera generis eiuſdem: alia autem praecurſionem quandam adhibent ad efficiendum, & quaedam afferunt per ſe adiuuantia, etſi non neteſſaria, ut amori cõgreſſio cauſſam attulerit, amor flagitio. Ex hoc genere cauſſarum, ex aeternitate pendentium, fatum a Stoicis nectitur. Atque ut earum cauſſarum, ſine quibus effici non poteſt, genera diuiſi, ſic etiam efficientiũ diuidi poſsunt. Sunt enim aliae cauſſae, quae plane efficiant nulla re adiuuante; aliae, quae adiuuari uelint: ut ſapientia efficit ſapiẽtes ſola per ſe: beatos efficiat nec ne ſola per ſe, quaeſtio eſt. Quare cum diſputationem inciderit cauſſa efficiens aliquid neceſſario, ſine dubitatione licebit quod efficitur ab ea cauſſa concludere. Cum autem erit talis cauſſa, ut in ea non ſit efficiendi neceſſitas; neceſſaria concluſio non ſequitur. Atque illud quidem genus cauſſarum, quod habet uim efficiendi neceſſariã, errorem afferre non fere ſolet. hoc autem, ſine quo non efficitur, ſaepe conturbat. Non enim, ſi ſine parentibus filij eſſe non poſſunt, propterea cauſſa fuit in parentibus gignẽdi neceſſaria. Hoc igitur, ſine quo non fit, ab eo, in quo certe fit, diligenter eſt ſeparandum. Illud enim eſt tamquã

Vtinam ne in nemore Pelio ſecuribus
Caeſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes.

niſi enim cecidiſſet abiegnae ad terram trabes, Argo illa facta nō eſſet: nec tamen fuit in his trabibus efficiendi uis neceſſaria. At cum in Aiacis nauim criſpi ſulcans igneum flumen iniectum eſt, inflamatur nauis neceſſario. Atque etiam eſt cauſſarum diſſimilitudo; quod aliae ſunt, ut ſine ulla appetitione animi, ſine uoluntate, ſine opinione ſuum quaſi opus efficiant, uelut omne intereat, quod ortum eſt. aliae autem aut uoluntate efficiuntur, aut perturbatione animi, aut habitu, aut natura, aut arte, aut caſu. Voluntate, ut tu cum hunc libellum legis. Perturbatione, ut ſi quis euentum horum temporum timeat. Habitu, ut facile & cito iraſcatur. Natura, ut uitium in dies creſcat. Arte, ut bene pingat. Caſu, ut proſpere nauiget. nihil horum ſine cauſſa, nec quidquam omnino, ſed huiuſmodi cauſſae non neceſſariae. Omnium autem cauſſarum in alÿs ineſt conſtantia, in alÿs non ineſt. In natura & in arte conſtantia eſt, in ceteris nulla. Sed tamen earum cauſſarum, quae non ſunt conſtantes, aliae ſunt perſpicue, aliae latent. Perſpicuae ſunt, quae appetitionem animi indiciumq. tangunt. Latent, quae ſubiectae ſunt fortunae. cum enim nihil ſine cauſſa fiat, hoc ipſum eſt fortunae, euentus obſcura cauſſa, quae latenter efficit. Efficitur, etiam ut ea, quae fiunt, partim ſint ignorata, partim uoluntaria: Ignorata, quae neceſſitate effecta ſunt: Volun

exemplum conuertere. Item: Quod in re pari ualet, ualeat in hac, quae pars eſt: ut quoniam uſus auctoritas fundi biennium eſt, ſit etiam aedium. Aut in lege aedes non appellantur, & ſunt cetera rum omnium, quarum annuus eſt uſus: ualeat aequitas, quae paribus in cauſſis paria iura deſiderat. Quae autem extrinſecus aßumuntur, ea maxime ex auctoritate ducuntur. itaque Graeci tales argumentationes ἀτέχνους uocant, id eſt artis expertes: ut ſi ita reſpondeas: Quoniam P. Scaeuola id ſolum eſſe ambitus aedium dixerit, quod parietis communis tegendi cauſſa tectum proijceretur, ex quo in tectum eius, aedes qui protexiſſet, aqua deflueret, id tibi ius uideris. His igitur locis, qui ſunt expoſiti, ad omne argumentum reperiendum tamquam elementis quibuſdam ſignificatio & demonſtratio datur. Vtrum igitur hactenus ſatis eſt? tibi quidem tam acuto & tam occupato puto. Sed quoniam auidum hominem ad has diſcendi epulas recepi, ſic accipiam, ut reliquiarum ſit potius aliquid, quam te hinc patiar non ſatiatum diſcedere. Quãdo ergo unuſquiſque eorum locorum, quos expoſui, ſua quaedam membra habet, ea quam ſubtiliſſime perſequamur, & primum de ipſa definitione dicatur. Definitio eſt oratio, quae id, quod definitur, explicat quid ſit. Definitionum autem duo ſunt genera prima: unum earum rerum, quae ſunt: alterum earum, quae intelliguntur. Eſſe ea dico, quae cerni tangi ue poſſunt, ut fundum, aedes parietem,

rietem, ſtillicidium, mancipium, pecudem, ſupelle-ctilem, penus, cetera quo ex genere quaedam interdum nobis definienda ſunt. Non eſſe rurſus ea dico, quae tangi demonſtrari ue non poſſunt, cerni tamen animo atque intelligi poſſunt: ut ſi uſucapionem, ſi tutelam, ſi gentem, ſi agnationem definias, quarum rerum nullum ſubeſt quaſi corpus, eſt tamen quaedam confirmatio inſignita & impreſſa in intelligentia, quam notionem uoco: ea ſaepe in argumentando definitione explicanda ſunt. Atque etiam definitiones aliae ſunt partitionum, aliae diuiſionum. Partitionum, cum res ea, quae propoſita eſt, quaſi in membra diſcerpitur: ut ſi quis ius ciuile dicat id eſſe, quod in legibus, ſenatuſconſultis, rebus iudicatis, iuſperitorum auctoritate, edictis magiſtratuum, more, aequitate conſiſtat. Diuiſionum autem definitio formas omnes complectitur, quae ſub eo genere ſunt; quod definitur, hoc modo: Abalienatio eſt eius rei, quae mancipi eſt, aut traditio alteri nexu, aut in iure ceſſio. inter quos ea iure ciuili fieri poſſunt. Sunt & alia genera definitionum, ſed ad huius libri inſtitutum illa nihil pertinent: tantum eſt dicendum, qui ſit definitionis modus. Sic igitur ueteres praecipiunt, cum ſumpſeris ea, quae ſunt ei rei, quam definire uelis, cum alijs communia, uſque eo perſequi, dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri poſſit. Vt hoc, Hereditas eſt pecunia, commune adhuc, multa enim genera ſunt pecuniae. Adde quod ſequitur,

quae morte alicuius ad quempiam peruenit: nondum eſt definitio: multis enim modis ſine hereditate teneri mortuorum pecuniae poſſint. Vnum adde uerbum, iure: iam a communitate res diſiuncta uidebitur, ut ſit explicata definitio: ſic: Hereditas eſt pecunia, quae morte alicuius ad quempiam peruenit iure. Nondum eſt ſatis: adde, nec ea aut legata teſtamento, aut poſſeſſione retenta: confectum eſt. Itemq. ut illud. Gentiles ſunt, qui inter ſe eodem nomine ſunt. Non eſt ſatis. Qui ab ingenuis oriundi ſunt. Ne id quidem ſatis eſt. Quorum maiorum nemo ſeruitutem ſeruiuit Abeſt etiam nunc. Qui capite non ſunt diminuti. Hoc fortaſſe ſatis eſt, Nihil enim uideo Scaeuolam Pontificem ad hanc definitionem addidiſſe. Atque haec ratio ualet in utroque genere definitionum, ſiue id, quod eſt, ſiue id, quod intelligitur, definiendum eſt. Partitionum autem & diuiſionum genus quale eſſet, oſtendimus: ſed quid inter ſe differant, planius dicendum eſt. In partitione quaſi membra ſunt, ut corporis, caput, humeri, manus, latera, crura, pedes, & cetera. In diuiſione formae ſunt, quas Graeci ἰδέας uocant: noſtri, ſi qui haec forte tractant, ſpecies appellant: non peſſime id quidem, ſed inutiliter ad mutandos caſus in dicendo. nolim enim, ne ſi Latine quidem dici poſſit, ſpecierum & ſpeciebus dicere, & ſaepe his caſibus utendum eſt: at formis & formarum uelim. cum autem utroque uerbo idem ſignificetur, commoditatem in dicendo non arbitror negligendam.

dam. Genus & formam definiunt hoc modo: Genus eſt notio ad plures differentias pertinens. Forma eſt notio, cuius differentia ad caput generis, quaſi fontem referri poteſt. Notionem appello, quod Graeci tum ἔννοιαν, tum πρόληψιν dicunt. Ea eſt inſita & ante percepta cuiuſque formae cognitio enodationis indigens. Formae igitur ſunt eae, in quas genus ſine ullius praetermiſſione diuiditur: ut ſi quis ius in legem, morem, aequitatem diuidat. Formas qui putat idem eſſe quod partes confundit artem: & ſimilitudine quadam conturbatus non ſatis acute, quae ſunt ſecernenda, diſtinguit. Saepe etiam definiunt & oratores & poetae per tranſlationē uerbi ex ſimilitudine cum quadam ſuauitate. ſed ego a ueſtris exemplis niſi neceſſario non recedam. Solebat igitur Aquillius, collega, & familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quae omnia publica eſſe uultis, quaerentibus ijs, ad quos id pertinebat, quid eſſet litus, ita definire, qua fluctus eluderet. hoc eſt, quaſi qui adoleſcentiam florem aetatis, ſenectutem occaſum uitae uelit definire. Tranſlatione utens diſcedebat a uerbis proprijs rerum ac ſuis. Quod ad definitiones attinet, hactenus: reliqua uideamus. Partitione autem ſic utendum eſt nullam ut partem relinquas: ut ſi partiri uelis tutelas, inſcienter facias, ſi ullam praetermittas: at ſi ſtipulationum aut iudiciorum formulas partiare, non eſt uitioſum in re infinita praetermittere aliquid, quod idem in diuiſione uitioſum eſt. Formarum

rum enim certus eſt numerus, quae cuique generi ſubijciantur. Partium diſtributio ſaepe eſt infinitior, tamquam, riuorum a fonte deductio. Itaque in oratorijs artibus quaeſtionis genere propoſitio, quot eius formae ſint, ſubiungitur abſolute: at cum de ornamentis uerborum, ſententiarumq. praecipitur, quae uocantur σχήματα, non fit idem. Res enim eſt infinitior, ut ex hoc quoque intelligatur, quod uelimus inter partitionem & diuiſionem intereſſe. Quamquam enim uocabula prope idem ualere uideantur: tamen, quia res differebant, nomina rerum diſtare uoluerunt. Multa etiam ex notatione ſumuntur: ea eſt autem cum ex ui nominis argumentum elicitur, quam Graeci ἐτυμολογίαν uocant, id eſt, uerbum ex uerbo, ueriloquium. Nos autem nouitatem uerbi non ſatis apti fugientes, genus hoc notationem appellamus, quia ſunt uerba rerum notae. itaque hoc idem Ariſtoteles σύμβολον appellat, quod Latine eſt nota. Sed cum intelligitur quid ſignificetur, minus laborandum eſt, de nomine. Multa igitur in diſputando notatione eliciuntur ex uerbo, ut cum quaeritur, poſtliminium quid ſit, non dico quae ſint poſtliminij. nam id caderet in diuiſionem, quae talis eſt: Poſtliminio redeunt haec, homo, nauis, mulus clitellarius, equus, equa, quae fraena recipere ſolet. Sed cum ipſius poſtliminij uis quaeritur, & uerbum ipſum notatur, in quo Seruius noſter, ut opinor, nihil putat eſſe notandum, niſi poſt, & liminium illud productionẽ eſſe uerbi uult,

ut

ut in finitimo, legitimo, aeditimo non plus ineſſe timum, quam in meditullio tullium. Scaeuola autem Publij filius iunctum putat eſſe uerbum, ut ſit in eo & , poſt, & limen: ut quae a nobis alienata ſunt, cum ad hoſtem peruenerint, & ex ſuo tamquam homine exierint, dein cum redierint poſt ad idem limen, poſtliminio uideantur rediiſſe. Quo in genere etiam Mancini cauſſa defendi poteſt, poſtliminio rediiſſe; deditum non eſſe, quoniam non ſit receptus: nam neqne deditionem, neque donationem ſine acceptione intelligi poſſe. Sequitur is locus, qui conſtat ex ijs rebus, quae quodam modo affectae ſunt ad id, de quo ambigitur, quem modo dixi in plures partes diſtributum. Cuius primus eſt locus ex coniugatione, quam Graeci συζυγίαν *uocant, finitimus notationi, de qua modo dictum eſt: ut, ſi aquam pluuiam eam modo intelligeremus, quam imbri collectam uideremus, ueniret Mutius, qui, quia coniugata uerba eſſent pluuia & pluendo, diceret omnem aquam oportere arceri, quae pluendo creuiſſet. Cum autem a genere ducetur argumentum, non erit neceſſe id uſque a capite arceſſere. ſaepe etiam citra licet, dummodo ſupra ſit quod ſumitur, quam id ad quod ſumitur: ut aqua pluuia ultimo genere ea eſt, quae de caelo ueniens creſcit imbri: ſed proprie loco, in quo quaſi ius arcendi continetur, genus eſt, aqua pluuia nocens: eius generis formae, loci uitio & manu nocens: quarum altera iubetur ab arbitrio coerceri, altera non iubetur. Commode etiam tracta-*

tur

ut, ſi filius natus eſſet in decem menſibus, isq. mortuus prius quam in ſuam tutelam ueniſſet, ſecundus heres hereditatem obtineret: quae commemoratio exemplorum ualuit, eaq. uos in reſpõdendo uti multum ſoletis. Ficta etiam exempla ſimilitudinis habent uim: ſed ea oratoria magis ſunt, quam ueſtra: quamquam uti etiam uos ſoletis, ſed hoc modo: Finge mancipio aliquem dediſſe id, quod mancipio dari non poteſt, num iccirco id eius factum eſt, qui accepit? aut num is, qui mancipio dedit, ob eam rem ſe ulla re obligauit? In hoc genere oratoribus & philoſophis conceſſum eſt, ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, aut aliquid, quod fieri nullo modo poſſit, augẽdae rei gratia dicatur, aut minuendae, quae hyperbole dicitur, & multa mirabilia alia. Sed latior eſt campus illorum, eiſdem tamen ex locis (ut ante dixi) & in maximis, & in minimis quaeſtionibus argumenta ducuntur. Sequitur ſimilitudinum differentia, rei maxime contraria ſuperiori: ſed eſt eiuſdem diſſimile & ſimile inuenire. eius generis haec ſunt: Non, quemadmodum, quod mulieri debeas, recte ipſi mulieri ſine tutore auctore ſoluas; ita, quod aut pupillae, aut pupillo debeas, recte poſſis eodem modo ſoluere. Deinceps locus eſt, qui a contrario ducitur. Contrariorum autẽ genera ſunt plura. Vnum eorum, quae in eodem genere plurimum differunt, ut ſapientia & ſtultia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propoſitis occurrunt tamquam e regione quaedam

contraria,

poſt rem euenerit. Nihil hoc ad ius, ad Ciceronem, inquibat Gallus noſter, ſi quis ad eum tale quid retulerat, ut de facto quaereretur. Tu tamen patiere nullum a me artis inſtitutae locũ praeteriri, ne, ſi nihil, niſi quod ad te pertineat, ſcribendum putaris, nimium te amare uideare. Eſt igitur magna ex parte locus hic oratorius, non modo non iuriſconſultorum, ſed ne philoſophorum quidem. ante rem enim quaeruntur, quae talia ſunt; apparatus, colloquia; locus, conſtitutum conuiuiũ. Cum re autem, pedum crepitus, ſtrepitus hominum, corporum umbrae, & ſi quid eiuſmodi. At poſt rem, rubor, pallor, titubatio, ſi qua alia ſigna conturbationis & conſcientiae: praeterea reſtinctus ignis, gladius cruentus, ceteraq. quae ſuſpicionem facti poſſunt mouere. Deinceps eſt locus dialecticorum proprius ex conſequentibus, & antecedentibus, & repugnantibus, qui etiam ab adiunctis longe diuerſus eſt. Nam adiuncta, de quibus paullo ante dictum eſt, non ſemper eueniunt, conſequentia autem ſemper. ea enim dico conſequentia, quae rem neceſſario conſequuntur. Itemq. & antecedentia, & repugnantia: quidquid enim antecedit quamque rem, id cohaeret cum re neceſſario: & quidquid repugnat, id, eiuſmodi eſt, ut cohaerere numquam poſſit. Cum Tripertito igitur diſtribuatur locus hic, in conſecutionem, anteceſſionem, repugnantiam, reperiendi argumenti locus ſimplex eſt, tractandi triplex. Nam quid intereſt, cum hoc

ſumpſeris,

ſumpſeris, pecuniam numeratam mulieri deberi, cui ſit omne argentum legatum, utrum hoc modo concludas argumentum? ſi pecunia ſignata argentum eſt, legata eſt mulieri: eſt autem pecunia ſignata argentum, legata igitur. an illo modo? Si numerata pecunia non eſt legata, non eſt numerata pecunia argentum: eſt autem numerata pecunia argentum, legata igitur eſt. An illo modo: Non & legatum argentum eſt, & non eſt legata numerata pecunia: legatum autem argentum eſt, legata igitur numerata pecunia eſt. Appellant autem dialectici eam concluſionem argumenti, in qua cum primum aſſumpſeris, cõſequitur id, quod annexum eſt, primum concluſionis modum. Cum id, quod annexum eſt, negaris, ut id quoque, cui fuerit annexum, negandum ſit; ſecundus appellatur concludendi modus. Cum autem aliqua coniuncta negaris, & his alia negatio rurſus adiungitur, & ex his primum ſumpſeris, ut, quod relinquitur, tollendum ſit; is tertius appellatur concluſionis modus. Ex hoc illa rhetorum ſunt ex contrarijs concluſa, quae ipſi Enthymemata appellant: non quod omnis ſententia proprio nomine Enthymema dicatur: ſed ut Homerus propter excellentiam commune poetarum nomen efficit apud Graecos ſuum; ſic, cum omnis ſententia Enthymema dicatur, quia uidetur ea, quae ex contrarijs conficiatur, acutiſſima, ſola proprie nomen commune poſſidet. Eius generis haec ſunt: Hunc metuere, alterum in metu non ponere:

Eam,

Eam, quam nihil accuſas, damnas:
Bene quam meritã eſſe autumas, dicis male mereri.
Id, quod ſcis, prodeſt: nihil id, quod neſcis, obeſt.

Hoc diſſerẽdi genus attingit omnino ueſtras quoque in reſpondendo diſputationes, ſed philoſophorũ magis, quibus eſt cum oratoribus illa ex repugnãtibus ſententÿs communis concluſio, quae a dialecticis tertius modus, a rhetoribus Enthymema nuncupatur. Reliqui dialecticorum modi plures ſunt, qui ex diſiunctionibus conſtant: aut hoc, aut illud: hoc autem, non igitur illud. Itemq. aut hoc, aut illud: non autem hoc, illud igitur. Quae concluſiones iccirco ratae ſunt, quod in diſiunctione plus uno uerum eſſe non poteſt. Atque ex ÿs concluſionibus, quas ſupra ſcripſi, prior quartus, poſterior quintus a dialecticis modus appellatur. Deinde addunt coniunctionum negantiam, ſic: Non & hoc eſt, & illud: hoc autem, non igitur illud. hic modus eſt ſextus. Septimus autem, Non & hoc, & illud: non autem hoc, illud igitur. Ex his modis concluſiones innumerabiles naſcuntur, in quo eſt fere tota dialectica. Sed ne eae quidem, quas expoſui, ad hanc inſtitutionem neceſſariae. Proximus eſt locus rerum efficientium, quae cauſſae appellantur. deinde rerum effectarum ab efficientibus cauſſis. Harum exempla, ut reliquorum locorum, paullo ante poſui, & quidem ex iure ciuili: ſed haec patent latius. Cauſſarum igitur genera duo ſunt. Vnum, quod ui ſua id, quod ſub ea ſubiectum eſt, certe efficit,

cit, ut ignis accendit: Alterum, quod naturam efficiendi non habeat, ſed ſine quo effici non poſſit: ut ſi quis aes cauſſam ſtatuae uelit dicere, quod ſine eo non poſſit effici. Huius generis cauſsarum, ſine quo non efficitur, alia ſunt quieta, nihil agentia, ſtolida quodam modo, ut locus, tempus, materiae, ferramenta: & cetera generis eiuſdem: alia autem praecurſionem quandam adhibent ad efficiendum, & quaedam afferunt per ſe adiuuantia, etſi non neceſſaria, ut amori cõgreſſio cauſſam attulerit, amor flagitio. Ex hoc genere cauſſarum, ex aeternitate pendentium, fatum a Stoicis nectitur. Atque ut earum cauſſarum, ſine quibus effici non poteſt, genera diuiſi, ſic etiam efficientiũ diuidi poſsunt. Sunt enim aliae cauſſae, quae plane efficiant nulla re adiuuante; aliae, quae adiuuari uelint: ut ſapientia efficit ſapiẽtes ſola per ſe: beatos efficiat nec ne ſola per ſe, quaeſtio eſt. Quare cum diſputationem inciderit cauſſa efficiens aliquid neceſſario, ſine dubitatione licebit quod efficitur ab ea cauſſa concludere. Cum autem erit talis cauſſa, ut in ea non ſit efficiendi neceſſitas; neceſſaria concluſio non ſequitur. Atque illud quidem genus cauſſarum, quod habet uim efficiendi neceſſariã, errorem afferre non fere ſolet hoc autem, ſine quo non efficitur, ſaepe conturbat. Non enim, ſi ſine parentibus filij eſſe non poſſunt, propterea cauſſa fuit in parentibus gignẽdi neceſſaria. Hoc igitur, ſine quo non fit, ab eo, in quo certe fit, diligenter eſt ſeparandum. Illud enim eſt tamquã

Vtinam ne in nemore Pelio ſecuribus
Caeſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes.

niſi enim cecidiſſet abiegnae ad terram trabes, Argo illa facta nõ eſſet: nec tamen fuit in his trabibus efficiendi uis neceſſaria. At cum in Aiacis nauim criſpi ſulcans igneum flumen iniectum eſt, inflammatur nauis neceſſario. Atque etiam eſt cauſſarum diſſimilitudo; quod aliae ſunt, ut ſine ulla appetitione animi, ſine uoluntate, ſine opinione ſuum quaſi opus efficiant, uelut omne intereat, quod ortum eſt. aliae autem aut uoluntate efficiuntur, aut perturbatione animi, aut habitu, aut natura, aut arte, aut caſu. Voluntate, ut tu cum hunc libellum legis. Perturbatione, ut ſi quis euentum horum temporum timeat. Habitu, ut facile & cito iraſcatur. Natura, ut uitium in dies creſcat. Arte, ut bene pingat. Caſu, ut proſpere nauiget. nihil horum ſine cauſſa, nec quidquam omnino, ſed huiuſmodi cauſſae non neceſſariae. Omnium autem cauſſarum in alijs ineſt conſtantia, in alijs non ineſt. In natura & in arte conſtantia eſt, in ceteris nulla. Sed tamen earum cauſſarum, quae non ſunt conſtantes, aliae ſunt perſpicue, aliae latent. Perſpicuae ſunt, quae appetitionem animi iudiciumq. tangunt. Latent, quae ſubiectae ſunt fortunae. cum enim nihil ſine cauſſa fiat, hoc ipſum eſt fortunae, euentus obſcura cauſſa, quae latenter efficit. Efficitur, etiam ut ea, quae fiunt, partim ſint ignorata, partim uoluntaria: Ignorata, quae neceſſitate effecta ſunt: Voluntaria,

cebit igitur, diligenter cognitis argumentorum locis, non modo oratoribus & philoſophis, ſed iuris etiam peritis copioſe de conſultationibus ſuis diſputare. Coniunctus huic cauſſarum loco locus ille eſt, qui efficitur ex cauſſis. Vt enim cauſſa effectum indicat, ſic, quod effectum eſt, quae fuerit cauſſa, demonſtrat. Hic locus ſuppeditare ſolet oratoribus & poetis, ſaepe etiam philoſophis, ſed ijs, qui ornate & copioſe loqui poſſunt, mirabilem copiam dicendi, cum denunciant quid ex quaque re ſit futurum. Cauſſarum enim cognitio cognitionem euentorum facit. Reliquus eſt comparationis locus, cuius genus & exemplum ſupra poſitum eſt, ut ceterorum: nunc explicanda tractatio eſt. Comparantur igitur ea, quae aut maiora, aut minora, aut paria dicuntur, in quibus ſpectãtur haec, numerus, ſpecies, uis, quaedam etiam ad res aliquas affectio. Numero ſic comparabuntur, ut plura bona paucioribus bonis anteponantur; pauciora mala malis pluribus; diuturniora bona breuioribus; longe & late peruagata anguſtis; ex quibus plura bona propagentur, quaeq. plures imitentur, & faciant. Specie autem comparantur, ut anteponantur quae propter ſe expetenda ſunt, ijs, quae propter aliud: & ut innata atque inſita, aſſumptis & aduentitijs; integra, contaminatis; iucunda, minus iucundis; honeſta, ipſis etiam utilibus; procliuia, laborioſis; neceſſaria, non neceſſarijs; ſua, alienis; rara, uulgaribus; deſiderabilia, ijs, quibus facile carere poſ-

ſis: perfecta, inchoatis, tota, partibus: ratione utentia, rationis expertibus: uoluntaria, neceſſarijs: animata, inanimatis: naturalia, non naturalibus: artificioſa, non artificioſis. Vis autem in comparatione ſic cernitur, efficiens cauſſa grauior quam non efficiens: quae ſe ipſis contenta ſunt, meliora, quam quae egent alijs: quae in noſtra, quam quae in aliorum poteſtate ſunt: ſtabilia, incertis: quae eripi non poſſunt, ijs, quae poſſunt. Affectio autem ad res aliquas eſt huiuſmodi. principum commoda maiora, quam reliquorum, itemq. quae iucundiora, quae pluribus probata, quae ab optimo quoque laudata. Atque ut haec in comparatione meliora, ſic deteriora quae ijs ſunt contraria. Parium autem comparatio nec elationem habet, nec ſubmiſſionem: eſt enim aequalis. Multa autem ſunt, quae aequalitate ipſa comparantur, quae ita fere concluduntur: Si, conſilio iuuare ciues & auxilio, aequa in laude ponendum eſt, pari gloria debent eſſe ij qui conſulunt, & ij qui defendunt: at quod primum eſt: quod ſequitur igitur. Perfecta eſt omnis argumentorum inueniendorum praeceptio, ut cum profectus ſis a definitione, a partitione, a notatione, a coniugatis, a genere, a forma, a ſimilitudine, a differentia, a contrarijs, ab adiunctis, a conſequentibus, ab antecedentibus, a repugnantibus, a cauſſis, ab affectis, a comparatione maiorum, minorum, parium, nulla praeterea ſedes argumenti quaerenda ſit. Sed quoniam

ita

ita principio diuiſimus, ut alios locos diceremus in eo ipſo, de quo ambigitur, haerere, de quibus ſatis eſt dictum; alios aſſumi extrinſecus; de his pauca dicamus: etſi ea nihil omnino ad ueſtras diſputationes pertinent, ſed tamen totam rem perficiamus, quandoquidem coepimus. neque enim tu is es, quem nihil niſi ius ciuile delectat: & quoniam ad te haec ita ſcribuntur, ut etiam in aliorum manus ſint uentura, detur opera, ut quamplurimum iis, quos recta ſtudia delectant, prodeſſe poſſimus. Haec ergo argumentatio, quae dicitur artis expers, in teſtimonio poſita eſt. Teſtimonium autem nunc dicimus, omne quod ab aliqua re externa ſumitur ad faciendum fidem. Perſona autem non qualiſcunque teſtimonij pondus habet: ad faciendam enim fidem auctoritas quaeritur: ſed auctoritatem aut natura, aut tempus affert. Naturae auctoritas in uirtute ineſt maxime. In tempore autem multa ſunt, quae afferant auctoritatem, ingenium, opes, aetas, fortuna, ars, uſus, neceſſitas, concurſio etiam nonnunquam rerum fortuitarum. Nam & ingenioſos, & opulentos, & aetatis ſpatio probatos, dignos, quibus credatur, putant: non recte fortaſſe: ſed uulgi opinio mutari uix poteſt, ad eamq. omnia dirigunt & qui iudicant, & qui exiſtimant. Qui enim his rebus, quas dixi, excellunt, ipſa uirtute uidentur excellere. Sed reliquis quoque rebus, quas modo enumeraui, quamquam in iis nulla ſpecies uirtutis eſt, tamen

interdum confirmatur fides, ſi aut ars quaedam adhibetur, magna enim eſt uis ad perſuadendum ſcientiae, aut uſus; plerunque enim creditur ijs, qui experti ſunt. Facit etiam neceſſitas fidem, quae cum a corporibus, tum ab animis naſcitur. Nam & uerberibus, tormentis, igni fatigati quae dicunt, ea uidetur ueritas ipſa dicere: & quae a perturbationibus animi ſunt, dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia neceſſitatis uim habent, afferunt auctoritatem & fidem. Cuius generis etiam illa ſunt, ex quibus nonnumquam uerum inuenitur, pueritia, ſomnus, imprudentia, uinolentia, inſania. Nam & pueri ſaepe indicauerunt aliquid, ad quod pertineret, ignari: & per ſomnum, uinum, inſaniam multa ſaepe patefacta ſunt. Multi etiam in res odioſas imprudentes inciderunt, ut Staleno nuper accidit, qui ea locutus eſt bonis uiris ſubauſcultantibus pariete interpoſito, quibus patefactis, in iudiciumq. prolatis, rei capitalis iure damnatus eſt. huic ſimile quiddam de Lacedaemonio Pauſania accepimus. Concurſio autem fortuitorum talis eſt, ut ſi interuentum eſt caſu, cum aut ageretur aliquid, quod proferendum non eſſet, aut diceretur. In hoc genere etiam illa eſt in Palamedem coniecta ſuſpicionum proditionis multitudo: quod genus refutare interdum ueritas uix poteſt. Huius etiam generis eſt fama uulgi quoddam multitudinis teſtimonium. Quae autem uirtute fidem faciunt, ea bipertita ſunt. Ex quibus alterum natura ualet, alterum

rum induſtria. Deorum enim uirtus natura excellit, hominum autem induſtria. Diuina haec fere ſunt teſtimonia: Primum orationis: oracula enim ex eo ipſo appellata ſunt, quod ineſt in his deorum oratio. Deinde rerum, in quibus inſunt quaſi opera diuina quaedam. Primum ipſe mundus: eiusq. omnis ordo & ornatus: deinceps aerei uolatus auium atque cantus: deinde eiuſdem aeris ſonitus & ardores: multarumq. rerum in terra portenta, atque etiã per exta inuenta praeſenſio. A dormientibus quoque multa ſignificata uiſis, quibus ex locis ſumi interdum ſolent ad fidem faciendam teſtimonia deorũ. In homine uirtutis opinio ualet plurimum. Opinio autem eſt, non modo eos uirtutem habere, qui habeant, ſed eos etiam, qui habere uideantur: itaque quos ingenio, quos ſtudio, quos doctrina praeditos uident, quorumq. uitam conſtantem & probatam, ut Catonis, Laelij, Scipionis, aliorumq. plurium, rentur eos eſſe quales ſe ipſi uelint. Nec ſolum eos cenſet tales eſſe, qui in honoribus populi, atque in rep. uerſantur, ſed & oratores, & philoſophos, & poetas, & hiſtoricos, ex quorum & dictis, & ſcriptis ſaepe auctoritas petitur ad faciendam fidem. Expoſitis omnibus argumentandi locis, illud primum intelligendum eſt, nec ullam eſſe diſputationem, in quam non aliquis locus incurrat, nec fere omnes locos incidere in omnem quaeſtionem, & quibuſdam quaeſtionibus alios, quibuſdam eſſe alios aptiores locos. Quaeſtio-

num duo ſunt genera, alterum infinitum, alterum definitum. Definitum eſt quod ὑπόθεσιν Graeci, nos cauſſam. Infinitum, quod θέσιν illi appellant, nos propoſitum poſſumus nominare. Cauſſa certis perſonis, locis, temporibus, actionibus, negotijs cernitur, aut in omnibus, aut in pleriſque eorum. Propoſitum autem in aliquo eorum, aut in pluribus, nec tamen in maximis. Itaque propoſitum pars cauſſae eſt. Sed omnis quaeſtio earum aliqua de re eſt, quibus cauſſae continentur, aut una, aut pluribus, aut nonnumquam omnibus. Quaeſtionum autem, quacunque de re ſint, duo ſunt genera, unum cognitionis, alterum actionis. Cognitionis ſunt eae, quarum finis eſt ſcientia: ut ſi quaeratur, a natura ne eius profectum ſit, an ab aliqua quaſi cõdicione hominum & pactione. Actionis autem huiuſmodi exempla ſunt: Sit ne ſapientis ad remp. accedere. Cognitionis quaeſtiones tripertitae ſunt, cum, an ſit, aut quid ſit, aut quale ſit, quaeritur Horum primum coniectura, ſecundum definitione, tertium iuris & iniuriae diſtinctione explicatur. Coniecturae ratio in quattuor partes diſtributa eſt Quartum una eſt, cum quaeritur, ſit ne aliquid. Altera, unde ortum ſit. Tertia, quae id cauſſa effecerit. Quarta, in qua de mutatione rei quaeritur, ſit, nec ne ſit: Ecquidnam honeſtum ſit, ecquid aequum: re uera, aut haec tantum opinione ſint: Vnde autem ſit ortum, ut cum quaeritur, natura an doctrina poſſit effici uirtus. Cauſſa autem efficiens

ſic,

ſic, ut cum quaeritur, quibus rebus eloquentia efficiatur. De commutatione ſic: Poſſit ne eloquentia commutatione aliqua conuerti in infantiam. Cum autem quid ſit quaeritur, notio explicanda eſt, & proprietas, & diuiſio, & partitio, haec enim ſunt definitioni attributa. additur etiam deſcriptio, quã Graeci χαρακτῆρα uocant. Notio ſic quaeritur, ſit ne id aequum, quod ei, qui plus poteſt, utile eſt. Proprietas ſic: In hominem ne ſolum cadat, an etiam in belluas aegritudo. Diuiſio & eodem pacto partitio, ſic: Tria ne genera bonorum ſint. Deſcriptio; Qualis ſit auarus, qualis aſſentator, ceteraq. eiuſdem generis, in quibus natura & uita deſcribitur. Cum autem quaeritur, quale quid ſit, aut ſimpliciter quaeritur, aut comparate. Simpliciter, Expetenda ne ſit gloria. Comparate, Praeponenda ne ſit diuitijs gloria. Simplicium tria genera ſunt; de expetendo fugiendoque; de aequo & iniquo; de honeſto & turpi. Comparationum autem duo, unum de eodem & alio; alterum de maiore & minore. De expetendo & fugiendo; huiuſmodi: Si expetendae diuitiae, ſi fugienda paupertas. De aequo & iniquo: Aequum ne ſit ulciſci a quocunque iniuriam acceperis. De honeſto & turpi. Honeſtum ne ſit pro patria mori. Ex altero autem genere, quod erat bipartitum, unum eſt de eodem & alio: ut ſi quaeratur, quid interſit inter amicum & aſſentatorem, regem & tyrannum. Alterum, de maiore & minore; ut ſi quaeratur, eloquentia

quentia ne pluris ſit, an iuris ciuilis ſcientiae. De cognitionis quaeſtionibus hactenus. Actionis reliquae ſunt: quarum duo ſunt genera, unum ad officium, alterum ad motum animi gignendum, uel ſedandum, plane ue tollendum. Ad officium ſic, ut cum quaeritur ſuſcipiendi ne ſint liberi. Ad mouendos animos, cum fiunt cohortationes ad defendendam remp. ad gloriam, & ad laudem: quo ex genere ſunt querelae, incitationes, miſerationesq. flebiles, rurſusq. oratio cum iracundiam reſtinguens, tum metum eripiens, tum exultantem laetitiam comprimens, tum aegritudinem abſtergens. Haec cum in propoſitis quaeſtionibus genera ſint, eadem in cauſſas transferuntur. Loci autem, qui ad quaſque quaeſtiones accommodati ſunt, deinceps eſt uidendum. Omnes quidem illi, quos ſupra diximus, ad pleraſque ſunt: ſed alij ad alias, ut dixi, aptiores. Ad coniecturam igitur maxime apta, quae ex cauſſis, quae ex effectis, quae ex coniunctis ſumi poſſunt. Ad definitionem autem pertinet ratio & ſcientia definiendi. Atque huic generi finitimum eſt illud, quod appellari de eodem & altero diximus: quod genus, forma quaedam definitionis eſt. Si enim quaeratur, idem ne ſit pertinacia & perſeuerantia; definitionibus iudicandum eſt. Loci autem conuenient in eius generis quaeſtionem conſequentes, antecedentes, repugnantes, adiunctis etiam duobus ijs, qui ſumuntur ex cauſſis & effectis. Nam ſi hanc rem illa ſequitur, hanc autem non ſe-

quitur:

quitur: aut ſi huic rei illa antecedit, huic non antecedit: aut ſi huic rei repugnat, illi non repugnat: aut ſi huic rei, haec illius alia cauſſa eſt: aut ſi ex alio hoc, ex alio illud effectum eſt: ex quouis horum id, de quo quaeritur, idem ne an aliud ſit, inueniri poteſt. Ad tertium genus quaeſtionis, in quo, quale ſit, quaeritur, in comparationem ea cadunt, quae paullo ante in comparationis loco enumerata ſunt. In illud autem genus, in quo de expetendo fugiendoq. quaeritur, adhibentur ea, quae ſunt aut animi, aut corporis, aut externa, uel commoda uel incommoda. Itemq. cum de honeſto turpiq. quaeritur, ad animi bona uel mala omnis dirigenda oratio eſt. Cum autem de aequo & iniquo diſſeritur, aequitatis loci colliguntur: hi cernuntur bipartito, & natura, et inſtituto. Natura partes habet duas, tuitionem ſui, & ulciſcendi ius. Inſtitutio autem aequitatis tripertita eſt. Vna pars legitima eſt, altera conueniens, tertia moris uetuſtate confirmata. Atque etiam rurſus aequitas tripertita dicitur eſſe, una ad ſuperos deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere. Prima pietas, ſecunda ſanctitas, tertia iuſtitia aut aequitas nominatur. De propoſito ſatis multa: deinceps de cauſſa pauciora dicēda ſunt. pleraque enim ſunt ei cum propoſito communia. Tria ſunt igitur genera cauſſarum, iudicij, deliberationis, laudationis. quarum fines ipſi declarant, quibus utendum locis ſit. Nam iudicij finis eſt ius, ex quo etiam nomen. Iuris autem par-

tes tum expoſitae, cum aequitatis. Deliberandi finis utilitas: cuius eae partes, quae modò expoſitae rerum expetendarum. Laudationis finis, honeſtas, de qua item eſt ante dictũ. Sed definitae quaeſtiones a ſuis quaeque locis quaſi proprijs inſtituuntur in accuſationem defenſionemq. partitae. In quibus exiſtunt haec genera, ut accuſator perſonam arguat facti, defenſor aliquid opponat de tribus, aut non eſſe factum: aut, ſi ſit factum, aliud eius facti nomen eſſe: aut iure eſſe factum. Itaque aut infitialis, aut coniecturalis prima appelletur, definitiua altera, tertia, quamuis moleſtum nomen hoc ſit, iuridicialis uocetur. Harum cauſſarum propria argumenta ex ijs ſumpta locis, quos expoſuimus, in praeceptis oratorijs explicata ſunt. Refutatio autem accuſationis, in qua eſt depulſio criminis, quae Graece στάσις dicitur, Latine appelletur ſtatus: in quo primum inſiſtit quaſi ad repugnandum congreſſa defenſio. Atque etiam in deliberationibus & laudationibus ijdem exiſtunt ſtatus. Nam & negantur ſaepe ea futura, quae ab aliquo in ſententia dicta ſunt fore, ſi aut omnino fieri non poſſint, aut ſine ſumma difficultate non poſſint. In qua argumentatione ſtatus coniecturalis exiſtit. At cum aliquid de utilitate, honeſtate, aequitate diſſeritur, deq. ijs rebus, quae his ſunt contrariae, incurrunt ſtatus aut iuris, aut nominis: quod idem contingit in laudationibus. nam aut negari poteſt id factum eſſe, quod laudetur: aut non eo nomine

affi-

afficiendum, quo laudator affecerit: aut omnino non eſſe laudabile, quod non recte, non iure factum ſit. quibus omnibus generibus uſus eſt nimis impudenter Caeſar contra Catonem meum. Sed quae ex ſtatu contentio efficitur, eam Graeci κρινόμενον *uocant: mihi placet id, quoniam quidem ad te ſcribo, qua de re agitur, uocari. Quibus autem hoc, qua de re agitur, continetur, haec continentia uocentur, quaſi firmamenta defenſionis, quibus ſublatis defenſio nulla ſit. Sed quoniam lege firmius in controuerſijs diſceptandis eſſe nihil debet, danda eſt opera, ut legem adiutricem & teſtem adhibeamus. In qua re alij quaſi ſtatus exiſtunt noui, ſed appellantur legitimae diſceptationes. Tum enim defenditur, non id legem dicere, quod aduerſarius uelit, ſed aliud. Id autem contingit, cum ſcriptum ambiguum ſit, ut duae differentes ſententiae accipi poſſint. Tum opponitur ſcripto uoluntas ſcriptoris; ut quaeratur, uerba ne plus, an ſententia ualere debeat. Tum legi lex contraria affertur. Ita ſunt tria genera, quae in controuerſiam in omni ſcripto facere poſſunt, ambiguum, diſcrepantia ſcripti & uoluntatis, ſcripta contraria. Iam hoc perſpicuum eſt, non magis in legibus, quam in teſtamentis, in ſtipulationibus, in reliquis rebus, quae ex ſcripto aguntur, poſſe controuerſias eaſdem exiſtere. Horum tractationes in alijs libris explicantur. Nec ſolum perpetuae actiones, ſed etiam partes orationis iiſdem locis adiuuantur, partim*

tim propriis, partim communibus: ut in principiis, quibus ut beneuoli, ut dociles, ut attenti ſint qui audiant, efficiendum eſt propriis locis. Itemq. narrationes, ut ad ſuos fines ſpectent; id eſt, ut plane ſint, ut breues, ut euidentes, ut incredibiles, ut moratae, ut cum dignitate. quae quamquam in tota oratione eſſe debent, magis tamen ſunt propria narrandi. Quae autem conſequitur narrationem fides, ea perſuadendo quoniam efficitur, qui ad perſuadendum loci maxime ualeant, dictum eſt in iis, in quibus de omni ratione dicendi. Peroratio autem & alia quaedam habet, & maxime amplificationem: cuius effectus is debet eſſe, ut aut perturbentur animi, aut tranquillentur; & ſi ita iam affecti ante ſunt, ut augeat eorum motus, aut ſedet oratio. Huic generi, in quo & miſericordia, & iracundia, & odium, et inuidia, et ceterae animi affectiones perturbantur, praecepta ſuppeditantur aliis in libris, quos poteris mecum legere, cum uoles. Ad id autem, quod te uelle ſenſeram, cumulate ſatisfactum eſſe debet uoluntati tuae. nam ne praeterirem aliquid, quod ad argumentum in omni ratione reperiendum pertineret, plura, quam a te deſiderata erant, ſum complexus: feciq. quod ſaepe liberales uenditores ſolent, ut, cum aedes fundum ue uendiderint, rutis caeſis receptis, concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi cauſſa apte, & loco poſitum eſſe uideatur. ſic tibi nos ad id, quod quaſi mācipio dare debuimus ornamenta quaedā uoluimus non debita accedere.

M. TVLLII CICERONIS DE PARTITIONE ORATORIA DIALOGVS

CICERO FILIVS

STVDEO, *mi pater, Latine ex te audire ea, quae mihi tu de ratione dicendi Graece tradidiſti, ſi modo tibi eſt otium, & ſi uis. C. Pater. An eſt, mi Cicero, quod ego malim, quam te quam doctiſſimum eſſe? Otium autem primum eſt ſummum, quoniam aliquando Roma exeundi poteſtas data eſt: deinde iſta tua ſtudia uel maximis occupationibus meis anteferrem libenter. C. Filius. Viſne igitur, ut tu me Graece ſoles ordine interrogare, ſic ego te uiciſſim eiſdem de rebus Latine interrogem? C. P. Sane, ſi placet. ſic enim & ego te meminiſſe intelligam, quae accepiſti: & tu ordine audies, quae requiris. C. F. Quot in partes diſtribuenda eſt omnis doctrina dicendi? C. P. In tres. C. F. Cedo quas? C. P. Primum in ipſam uim oratoris, deinde in orationem, tum in quaeſtionem. C. F. in quo eſt ipſa uis? C. P. in rebus & uerbis. ſed & res & uerba inuenienda ſunt & collocanda. Proprie autem in rebus inuenire, in uerbis eloqui dicitur. Collocare autem, etſi eſt commune, tamen ad inueniendum refertur. Vxor, motus, uultus.*

atque

atque omnis actio eloquendi comes eſt, earumq. omnium cuſtos eſt memoria. C. F. Quid, orationis quot ſunt partes? C. P. Quattuor. Earum duae ualent ad rem docendam, narratio & confirmatio: Ad impellendos animos duae, principium & peroratio. C. F. Quid, quaeſtio quaſnam habet partes? C. P. Infinitam, quam conſultationem appello; & definitam, quam cauſſam nomino.

C. F. QVONIAM igitur primum eſt inuenire oratoris, quid quaeret? C. P. Vt inueniat quemadmodum fidem faciat eis, quibus uolet perſuadere, & quemadmodum motum eorum animis afferat. C. P. Quibus rebus fides fit? C. P. Argumentis, quae ducuntur ex locis, aut in re ipſa inſitis, aut aſſumptis. C. F. Quos uocas locos? C. P. Eos in quibus latent argumenta. C. F. Quid eſt argumentum? C. P. Probabile inuentum ad faciendam fidem. C. F. Quo modo igitur duo genera iſta diuidis? C. P. Quae ſine arte putantur, ea remota appello, ut teſtimonia. C. F. Quid inſita? C. P. Quae inhaerent in ipſa re. C. F. Et teſtimoniorum quae ſunt genera? C. P. Diuinum, & humanum: diuinum, ut oracula, ut auſpicia, ut uiticinationes, & reſponſa ſacerdotum, aruſpicum, coniectorum: humanum, quod ſpectatur ex auctoritate, & ex uoluntate, & ex oratione aut libera, aut expreſſa: in quo inſunt ſcripta, pacta, promiſſa, iurata, quaeſita. C. F. Quae ſunt, quae dicis inſita? C. P. Quae infixa ſunt rebus ipſis, tum ex toto

to

to, tum ex partibus, tum ex notatione, tum ex iis rebus, quae quodam modo affectae ſunt ad id, de quo quaeritur. Et ad id totum, de quo diſſeritur, tum definitio adhibetur, tum partium enumeratio, tum notatio uerbi. Ex ijs autem rebus, quae quodam modo affectae ſunt ad id, de quo quaeritur, alia coniugata appellantur, alia ex genere, alia ex forma, alia ex ſimilitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex coniunctis, alia ex antecedentibus, alia ex conſequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex cauſſis, alia ex effectibus, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum: ut definitio, ut contrarium, ut ea, quae ſunt ipſi, contrario ue eius aut ſimilia, aut diſſimilia; aut conſentanea, aut diſſentanea; aut ea, quae ſunt quaſi coniuncta; aut ea, quae ſunt quaſi pugnantia inter ſe; aut earum rerum, de quibus agitur, cauſſae: aut cauſſarum euentus, id eſt, quae ſunt effecta de cauſſis, ut diſtributiones, ut genera partium generum ue partes, ut primordia rerum, & quaſi praecurrentia, in quibus ineſt aliquid argumenti; ut rerum contentiones, quid maius, quid par, quid minus ſit, in quibus aut naturae rerum, aut facultates comparantur. C. F. Omnibus ne igitur ex his locis argumenta ſumemus? C. P. Immo uero ſcrutabimur, & quaeremus ex omnibus: ſed adhibebimus iudicium, ut leuia ſemper reijciamus, nonnumquam etiam communia praetermittamus, & non neceſſaria. C. F. Quoniam de fide reſpondiſti, uolo audire

de motu. C. P. Loco tu tu quidem quaeris; ſed planius, quod uis, explicabitur, cum ad orationis ipſius quaeſtionumq. rationem uenero. C. F. Quid ſequitur igitur? C. P. Cum inueneris, collocare. Cuius in infinita quaeſtione ordo eſt idem fere, quem expoſui. locorum. In definita autem adhibenda ſunt illa etiam, quae ad motus animorum pertinent. C. F. Quo modo igitur iſta explicas? C. F. Habeo communia praecepta fidem faciendi & commouendi: quoniam fides eſt firma opinio: motus autem, animi incitatio aut ad uoluptatem, aut ad moleſtiam, aut ad metum, aut ad cupiditatem. tot enim ſunt motus genera, partes plures generum ſingulorum. Omnem collocationem ad finem accommodo quaeſtionis. nam eſt in propoſito finis, fides; in cauſſa & fides & motus. quare cum de cauſſa dixero, in qua eſt propoſitum, de utroque dixero. C. F. Quid habes igitur de cauſſa dicere? C. P. auditorum eam genere diſtingui. Nam aut auſcultator eſt modo qui audit, aut diſceptator, id eſt rei ſententiaeq. moderator, ita ut delectetur, aut ſtatuat aliquid. Statuit autem aut de praeteritis, ut iudex; aut de futuris, ut ſenatus. Sic tria ſunt genera, iudicij, deliberationis, exornationis: quae, quia in laudationes maxime confertur, proprium habet iam ex eo nomen. C. F. Quas res ſibi proponet in in iſtis tribus generibus orator? C. P. Delectationem in exornatione; in iudicio aut ſaeuitiam, aut clementiam iudici; in ſuaſione autem

aut

aut ſpem, aut reformidationem deliberantis. C. F. Cur igitur exponis hoc loco genera controuerſiarum? C. P. Vt rationem collocandi ad finem cuiuſque accommodem. C. F. Quonam tandem modo? C. P. Quia, quibus in orationibus delectatio finis eſt, uarij ſunt ordines collocandi. Nam aut temporum ſeruantur gradus, aut generum diſtributiones; aut a minoribus ad maiora aſcendimus, aut a maioribus ad minora delabimur; aut haec inaequabili uarietate diſtinguimus; cum parua magnis, ſimplicia coniunctis, obſcura dilucidis, laeta triſtibus, incredibilia probabilibus inteximus: quae in exornationem cadunt omnia. C. F. Quid? in deliberatione quid ſpectas? C. P. Principia uel non longa; uel ſaepe nulla. ſunt enim ad audiendum, qui deliberant, ſua cauſſa parati. nec multum ſane ſaepe narrandum eſt. eſt enim narratio praeteritarum rerum, aut praeſentium: ſuaſio autem, futurarum. Quare ad fidem & ad motum adhibenda eſt omnis oratio. C. F. Quid, in iudicijs quae eſt collocatio? C. P. Non eadem accuſatoris, & rei: quòd accuſator rerum ordinem perſequitur, & ſingula argumenta quaſi haſta in manu collocata uehementer proponit, concludit acriter, confirmat tabulis, decretis, teſtimonijs, accuratiusq. in ſingulis commoratur; perorationisq. praeceptis, quae ad incitandos animos ualent, et in reliqua oratione, paullulum digrediens de curſu dicendi, utitur, & uehementius in perorando. eſt enim

propoſitum, ut iratum efficiat iudicem. C. F. Quid faciendum eſt contra reo? C. P. Omnia longe ſecus. Sumenda principia ad beneuolentiam conciliandam. Narrationes aut amputandae, quae laedunt: aut relinquendae, ſi totae ſunt moleſtae. Firmamenta ad fidem poſita, aut per ſe diluenda, aut obſcuranda, aut digreſſionibus obruenda. Perorationes autem ad miſericordiam conferendae. C. F. Semper ne igitur ordinem collocandi, quem uolumus, tenere poſſumus? C. P. Non ſane. Nam auditorum aures moderãtur oratori prudenti & prouido: &, quod reſpuunt, immutandum eſt. C. F. Expone deinceps, quae ipſius orationis, uerborũq. praecepta ſunt. C. P. Vnum igitur genus eſt eloquendi ſua ſponte fuſum, alterum uerſum atque mutatum. Prima uis eſt in ſimplicibus uerbis, in coniunctis ſecunda. Simplicia inuenienda ſunt, coniuncta collocanda. Et ſimplicia uerba partim natiua ſunt, partim reperta. Natiua ea, quae ſignificata ſunt ſenſu: Reperta, quae ex his facta ſunt, & nouata aut ſimilitudine, aut imitatione, aut inflexione, aut adiunctione uerborum. Atque etiam eſt haec diſtinctio in uerbis, altera natura, tractatione altera. Natura, ut ſint alia conſonantiora, grauiora, leniora, & quodam modo nitidiora, alia contra. Tractatione autem, cum aut propria ſumuntur rerum uocabula, aut addita ad nomen, aut noua, aut priſca, aut ab oratore modificata, & inflexa quodam modo: qualia ſunt ea, quae transferuntur

runtur aut immutantur; aut ea, quibus tamquam abutimur: aut ea, quae obſcuramus, quae incredibiliter tollimus, quaeq. mirabilius, quam ſermonis conſuetudo patitur, ornamus. C. F. Habeo de ſimplicibus uerbis: nunc de coniunctione quaero. C. P. Numeri quidam ſunt in coniunctione ſeruandi, conſecutioq. uerborum. Numeros aures ipſae metiuntur, ne aut non compleas uerbis quod propoſueris, aut redundes. Conſecutio autem, ne generibus, numeris, temporibus, perſonis, caſibus perturbetur oratio. nam ut in ſimplicibus uerbis, quod non eſt Latinum, ſic in coniunctis, quod non eſt conſequens, uituperandum eſt. Communia autem ſimplicium coniunctorumq. ſunt haec quinque quaſi lumina, dilucidum, breue, probabile, illuſtre, ſuaue. Dilucidum fit uſitatis uerbis, proprijs, diſpoſitis, aut circumſcriptione concluſa, aut intermiſſione, aut conciſione uerborum. Obſcurum autem aut longitudine, aut contractione orationis, aut ambiguitate, aut inflexione atque immutatione uerborum. Breuitas autem conficitur ſimplicibus uerbis, ſemel unaquaque re dicenda, nulli rei, niſi ut dilucide dicas, ſeruiendo. Probabile autem genus eſt orationis, ſi non nimis eſt comptum atque expolitum; ſi eſt auctoritas & pondus in uerbis; ſi ſententiae uel graues, uel aptae opinionibus hominum & moribus. Illuſtris autem oratio eſt, ſi & uerba grauitate delecta ponuntur, ac tranſlata, & ſuperlata, & ad nomen adiuncta, & duplicata, & idem ſigni-

 ficantia,

ſicantia, atque ab ipſa actione atque imitatione rerum non abhorrentia. Eſt enim haec pars orationis, quae rem conſtituat paene ante oculos. is enim maxime ſenſus attingitur: ſed ceteri tamen, & maxime mens ipſa moueri poteſt. Sed quae dicta ſunt de oratione dilucida, cadunt in hanc illuſtrem omnia. eſt enim plus aliquanto illuſtre, quam illud dilucidum. altero fit, ut intelligamus; altero uero ut uidere uideamur. Suaue autem genus erit dicendi, primum elegantia & iucunditate uerborum ſonantium & lenium; deinde coniunctione, quae neque aſperos habeat concurſus, neque diſiunctos atque hiantes; & ſit circumſcripta non longo anfractu, ſed ad ſpiritum uocis apto; habeatq. ſimilitudinem, aequalitatemq. uerborum. tum ex contrarijs ſumpta uerbis, crebra crebris, paria paribus reſpondeant; relataq. ad idem uerborum, & geminata atque duplicata, uel etiam ſaepius iterata ponantur, conſtructioq. uerborum tum coniunctionibus copuletur, tum diſſolutionibus relaxetur. Fit etiam ſuauis oratio, cum aliquid aut inuiſum, aut inauditum, aut nouum dicas. delectat enim quidquid eſt admirabile, maximeq. mouet ea, quae motum aliquem animi miſcet, oratio, quaeq. ſignificat oratoris ipſius amabiles mores: qui exprimuntur aut ſignificando iudicio ipſius, ex animo humano ac liberali; aut inflexione ſermonis, cum, aut augendi alterius, aut minuendi ſui cauſſa, alia dici ab oratore, alia exiſtimari uidentur, idq. comitate

fieri

ſieri magis, quam uanitate. Sed multa ſunt ſuauitatis praecepta, quae orationem aut magis obſcuram, aut minus probabilem faciunt. Itaque etiam hoc loco nobis eſt ipſis, quid cauſa poſtulet, iudicandum. C. F. Reliquum eſt igitur, ut dicas de conuerſa oratione atque mutata. C. P. Eſt itaque id genus totum ſitum in commutatione uerborum: quae ſimplicibus in uerbis ita tractatur, ut aut ex uerbo dilatetur, aut in uerbum contrahatur oratio. Ex uerbo, cum aut proprium, aut idem ſignificans, aut factum uerbum in plura uerba diducitur. Ex oratione, cum aut definitio ad unum uerbum reuocatur; aut aſſumpta uerba remouentur; aut in circuitus diriguntur; aut in coniunctione fit unum uerbum ex duobus. In coniunctis autem uerbis triplex adhiberi poteſt commutatio, non uerborum, ſed ordinis tantummodo: ut, cum ſemel dictum ſit directe, ſicut natura ipſa tulerit, inuertatur ordo, & idem quaſi ſurſum uerſus retroq. dicatur, deinde idem interciſe atque permiſte. Eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto conuertendi genere uerſatur. C. F. Actio igitur ſequitur, ut opinor. C. P. Eſt ita: quae quidem oratori & cum rerum, & cum uerborum momentis commutanda maxime eſt. facit enim & dilucidam orationem, & illuſtrem, & probabilem, & ſuauem, non uerbis, ſed uarietate uocum, motu corporis, uultu: quae plurimum ualebunt, ſi cum orationis genere conſentient, eiusq. uim ac uarietatem

ſubſequentur. C. F. Numquidnam de oratore ipſo reſtat? C. P. Nihil ſane praeter memoriam, quae eſt gemina litteraturae quodam modo, & in diſſimili genere perſimilis. nam ut illa conſtat ex notis litterarum, & ex eo, in quo imprimuntur illae notae: ſic confectio memoriae tamquam cera locis utitur, & in his imagines ut litteras collocat.

C. F. QVONIAM igitur uis oratoris omnis expoſita eſt, quid habes de orationis praeceptis dicere? C. P. Quattuor eſſe eius partes: quarum prima & poſtrema ad motum animi ualet: is enim initijs eſt & perorationibus concitandus. ſecunda narratio, & tertia confirmatio fidem facit orationi. Sed amplificatio quamquam habet proprium locum, ſaepe etiam primum, poſtremum quidem fere ſemper, tamen reliquo in curſu orationis adhibenda eſt, maximeq. cum aliquid aut confirmatum eſt aut reprehenſum. itaque ad fidem quoque uel plurimum ualet. eſt enim amplificatio, uehemens quaedam argumentatio, ut illa docendi cauſſa ſit, haec commouendi. C. F. Perge igitur ordine quattuor mihi iſtas partes explicare. C. P. Faciam, & a principijs primum ordiar. Quae quidem ducuntur aut ex perſonis, aut ex rebus ipſis. ſumuntur autem trium rerum gratia: ut amice, ut intelligenter, ut attente audiamur. Quorum primus locus eſt in perſonis noſtris, diſceptatorum, aduerſariorum: e quibus initia beneuolentiae conciliandae comparantur aut meritis noſtris, aut dignitate,

aut

aut aliquo genere uirtutis, & maxime liberalitatis, officij, iuſtitiae, fidei: contrarijs rebus in aduerſarios conferendis, & cum ijs, qui diſceptant, aliqua coniunctionis aut cauſſa, aut ſpe ſignificanda: &, ſi in nos aliquod odium offenſio ue collocata ſit, tollenda ea minuenda ue, aut diluendo, aut extenuando, aut compenſando, aut deprecando.. Intelligenter autem ut audiamur, & attente, a rebus ipſis ordiendum eſt. Sed facillime auditor diſcit, & quid agatur intelligit, ſi complectare a principio genus, naturamq. cauſſae, ſi definias, ſi diuidas, ſi neque prudentiam eius impedias confuſione partium, nec memoriam multitudine: quaeq. mox de narratione dilucida dicentur: eadem etiam huc poterunt recte referri. Vt attente autem audiamur, trium rerum aliqua conſequemur. nam aut magna quaedam proponemus, aut neceſſaria, aut coniuncta cum ipſis, apud quos res agetur. Sit autem hoc etiam in praeceptis, ut, ſi quando tempus ipſum, aut res, aut locus, aut interuentus alicuius, aut interpellatio, aut ab aduerſario dictum aliquod, & maxime in perorando, dederit occaſionem nobis aliquam ut dicamus aliquid ad tempus apte, ne derelinquamus: & quae ſuo loco de amplificatione dicemus, multa ex ijs poterunt ad principiorum praecepta transferri. C. F. Quid, in narratione quae tandem conſeruanda ſunt? C. P. Quoniam narratio eſt rerum explicatio, & quaedam quaſi ſedes ac fundamentum conſtituendae fidei,

dei, ea ſunt in ea ſeruanda maxime, quae etiam in reliquis fere dicendi partibus, quae partim ſunt neceſſaria, partim ſunt aſſumpta ad ornandum. nam ut dilucide probabiliterq. narremus, neceſſarium eſt: ſed aſſumimus etiam ſuauitatem. ergo ad dilucide narrandum eadem illa ſuperiora explicandi & illuſtrandi praecepta repetemus, in quibus eſt breuitas, eaq. ſaepiſſime in narratione laudatur, de qua ſupra dictum eſt. Probabilis autem erit, ſi perſonis, ſi temporibus, ſi locis ea, quae narrabuntur, conſentient; ſi cuiuſque facti & euenti cauſſa ponetur; ſi teſtata dici uidebuntur, ſi cum hominum opinione, auctoritate, ſi cum lege, cum more, cum religione coniuncta; ſi probitas narrantis ſignificabitur, ſi antiquitatis memoria, ſi orationis ueritas, & uitae fides. Suauis autem narratio eſt, quae habet admirationes, exſpectationes, exitus inopinatos, ſi interpoſitos motus animorum, colloquia perſonarum, dolores, iracundias, metus, laetitias, cupiditates. Sed iam ad reliqua pergamus. C. F. Nempe ea ſequuntur, quae ad faciendam fidem pertinent. C. P. Ita eſt: quae quidem in confirmationem, & in reprehenſionem diuiduntur. nam in confirmando noſtra probare uolumus, in reprehendendo redarguere contraria. Quoniam igitur omne, quod in controuerſiam uenit, id aut ſit nec ne, aut quid ſit, aut quale ſit, quaeritur: in primo coniectura ualet, in altero definitio, in tertio ratio. C. F. Teneo iſtam diſtributionem. nunc

coniecturae

coniecturae locos quaero. C. P. In uerisimilibus & in proprijs rerum notis poſita eſt tota. Sed appellemus docendi gratia uerisimile, quod plerunque ita fiat: ut adoleſcentiam procliuiorem eſſe ad libidinem. Propriae autem notae argumentorum; quod numquam aliter fit, certumq. declarat, ut fumus ignem. Verisimilia reperiuntur ex partibus, & quaſi membris narrationis. ea ſunt in perſonis, in locis, in temporibus, in factis, in euentis, in rerum ipſarum negotiorumq. naturis. In perſonis naturae primum ſpectantur, ualetudinis, figurae, uirium, aetatis, marium, feminarum: atque haec quidem in corpore. Animi autem, aut quemadmodum affecti ſunt, uirtutibus, uitijs, artibus, inertijs: aut quemadmodum commoti, cupiditate, metu, uoluptate, moleſtia. Atque haec quidem in natura ſpectantur. In fortuna, genus, amicitiae, liberi, propinqui, affines, opes, honores, poteſtates, diutiae, libertas, & ea, quae ſunt his contraria. In locis autem & illa naturalia, maritimi an remoti a mari, plani an montuoſi, lenes an aſperi, ſalubres an peſtilentes, opaci an aprici: & illa fortuita, culti an inculti, celebres an deſerti, coaedificati an uaſti, obſcuri an rerum geſtarum ueſtigijs nobilitati, conſecrati an profani. In temporibus autem, praeſentia, & praeterita, & futura cernuntur: in his ipſis, uetuſta, recentia, inſtantia paullo poſt, aut aliquanto futura. Inſunt etiam in temporibus illa, quae temporis quaſi naturam notant,

tant, ut hiems, uer, aeſtas, autumnus: aut anni tempora, ut menſis, ut dies, ut nox, hora, tempeſtas: quae ſunt naturalia. Fortuita autem, ſacrificia, feſti dies, nuptiae, Iam facta, & euentus aut conſilij ſunt, aut imprudentiae: quae eſt aut in caſu, aut in quadam animi permotione. Caſu, cum aliter accidit, ac putatum ſit, Permotione, cum aut obliuio, aut error, aut metus, aut aliqua cupiditatis cauſſa permouit. Eſt etiam in imprudentia neceſſitas ponenda. Rerum autem bonarum & malarum tria ſunt genera. Nam aut in animis, aut in corporibus, aut extra eſſe poſſunt. Huius igitur materiae, ad argumentum ſubiectae, perluſtrandae animo partes erunt omnes, & ad id, quod agetur, ex ſingulis coniectura capienda. Eſt etiam genus argumentorum aliud, quod ex facti ueſtigijs ſumitur, ut telum, cruor, clamor editus, titubatio, permutatio coloris, oratio inconſtans, tremor, & eorum aliquid, quod ſenſu percipi poſſit, etiam ſi praeparatum aliquid, ſi communicatum cum aliquo, ſi poſtea uiſum, auditum, indicatum. Veriſimilia autem partim ſingula mouent ſuo pondere; partim, etiam ſi uidentur eſſe exigua per ſe, multum tamen, cum ſunt coaceruata, proficiunt. Atque in his ueriſimilibus inſunt nonnumquam etiam certae rerum & propriae notae. Maximam autem facit fidem ad ſimilitudinem ueri primum exemplum, deinde introducta rei ſimilitudo: fabula etiam nonnumquam, etſi ſit incredibilis, tamen

homines

homines commouet. C. F. Quid, definitionis quae ratio eſt, & quae uia? C. P. Non dubium eſt id quidem, quin definitio genere declaretur, & proprietate quadam, aut etiam communium frequentia, ex quibus proprium quid ſit eluceat: ſed quoniam de proprijs oritur plerunque magna diſſenſio, definiendum eſt ſaepe ex contrarijs, ſaepe etiam ex diſſimilibus, ſaepe ex paribus. Quamobrem deſcriptiones quoque ſunt in hoc genere ſaepe aptae, & enumeratio uocabuli ac nominis. C. F. Sunt expoſita iam fere ea, quae de facto, quaeq. de facti appellatione quaeruntur. Nempe igitur ea reſtant, quae, cum factum conſtet & nomen, qualia ſunt, uocatur in dubium. C. P. Eſt ita ut dicis. C. F. Quae ſunt igitur in eo genere partes? C. P. Aut iure factum depellitur, aut ulciſcendi doloris gratia, aut pietatis, aut pudicitiae, aut religionis, aut patriae nomine, aut denique neceſſitate, inſcitia, caſu. Nam quae motu animi & perturbatione facta ſine ratione ſunt, ea defenſionem contra crimen in legitimis iudicijs non habent, in liberis diſceptationes habere poſſunt. Hoc in genere, in quo quale ſit quaeritur, ex controuerſia, iure, & recte ne actum ſit, quaeri ſolet: quorum diſputatio ex locorum deſcriptione ſumenda eſt. C. F. Ageſis ergo, quoniam in confirmationem & reprehenſionem diuiſeras orationis fidem, & dictum de altero eſt, expone nunc de reprehendendo. C. P. Aut totum eſt negandum, quod in argumentatione aduerſarius

uerſarius ſumpſerit, ſi fictum aut falſum eſſe poſſis dicere; aut redarguenda ea, quae pro ueriſimilibus ſumpta ſunt. Primum dubia ſumpta eſſe pro certis. Deinde etiam in perſpicue falſis eadem poſſe dici. Tum ex iјs, quae ſumpſerint, non effici, quae uelint. Accedere autem oportet ad ſingula: ſic uniuerſa frangentur. Cōmemoranda ſunt etiam exempla, quibus ſimili in diſputatione creditum non ſit: conquerenda condicio communis periculi, ſi ingenijs hominum criminoſorum ſit expoſita uita innocentium. C. F. Quoniam, unde inueniuntur quae ad fidem pertinent, habeo; quemadmodum in dicendo ſingula tractentur, exſpecto. C. P. Argumentationem quaerere uideris, quae eſt argumenti explicatio: quae ſumpta ex iјs locis, qui ſunt expoſiti, conficienda & diſtinguenda dilucide eſt. C. F. Plane iſtuc ipſum deſidero. C. P. Eſt ergo, ut ſupra dictum eſt, explicatio argumenti argumentatio: ſed ea conficitur, cum ſumpſeris aut non dubia, aut probabilia, ex quibus id efficias quod aut dubium, aut minus probabile per ſe uidetur. Argumentandi autem duo ſunt genera: quorum alterum ad fidem directo ſpectat; alterum ſe inflectit ad motum. Dirigitur, cum propoſuit aliquid quod probaret, ſumpſitq. ea, quibus uteretur; atque his confirmatis, ad propoſitum ſe ſe retulit, atque concluſit. Illa autem altera argumentatio quaſi retro & contra prius ſumit quae uult, eaq. confirmat: deinde id, quod proponendum fuit, permotis animis iacit

ad

ad extremum. Eſt autem illa uarietas in argumentando, & non iniucunda diſtinctio: ut cum interrogamus noſmet ipſos, aut percunctamur, aut imperamus, aut optamus: quae ſunt cum alijs compluribus ſententiarum ornamenta. Vitare autem ſimilitudinem poterimus, non ſemper a propoſito or dientes: & ſi non omnia confirmando diſputabimus, breuiterq. interdum, quae erunt ſatis aperta, ponemus: quodq. ex his efficietur, ſed id apertum ſit, non habebimus neceſſe ſemper concludere. C. F. Quid illa, quae ſine arte appellantur, quae iamdudum aſſumpta dixiſti, ecquonam modo, ecquonam loco artis indigent? C. P. Illa uero indigent, nec eo dicuntur ſine arte, quod ita ſunt, ſed quod ea non pari oratoris ars, ſed foris ad ſe delata, tamen arte tractat, et maxime in teſtibus. nã de toto genere teſtium, quam id ſit infirmum, ſepae dicendũ eſt, et argumenta rerum eſſe propria, teſtimonia uoluntatum: utendumq. eſt exemplis, quibus teſtibus creditũ non ſit: & de ſingulis teſtibus, ſi natura uani, ſi leues, ſi cum ignominia, ſi ſpe, ſi metu, ſi iracundia, ſi miſericordia impulſi, ſi praemio, ſi gratia adducti, comparandiq. ſuperiore cum auctoritate teſtium, quibus tamen creditum non ſit. Saepe etiam quaeſtionibus reſiſtendum eſt, & quod dolorem fugientes multi in tormentis ementiti perſaepe ſunt, moriq. maluerunt falſum fatendo, quam infitiando dolore. Multi etiam ſuam uitam neglexerunt, ut eos, qui his cariores, quam ipſi ſibi eſſent, liberarent.

rarent. Alij autem aut natura corporis, aut conſuetudine dolendi, aut metu ſupplicij, aut mortis, uim tormentorum pertulerunt. Alij ementiti ſunt in eos, quos oderant. Atque haec exemplis firmanda ſunt. Neque eſt obſcurum, quin, quoniam in utraque parte ſunt exempla, & item ad coniecturam faciendam loci, in contrarijs contraria ſint ſumenda. Atque etiam incurrit alia quaedam in teſtibus & in quaeſtionibus ratio. Saepe enim ea, quae dicta ſunt, ſi aut ambigue, aut conſtanter, aut incredibiliter dicta ſunt, aut etiam aliter ab alio dicta, ſubtiliter reprehenduntur. C. F. Extrema tibi pars reſtat orationis, quae poſita in perorando eſt: de qua ſane uelim audire. C. P. Facilior eſt explicatio perorationis. Nam eſt diuiſa in duas partes, amplificationem, & enumerationem. Augendi autem et hic eſt proprius locus in perorando: & in curſu ipſo orationis declinationes ad amplificandum dantur confirmata re aliqua, aut reprehenſa. Eſt igitur amplificatio, grauior quaedam affirmatio, quae motu animorum, conciliet in dicendo fidem. ea & uerborum genere conficitur, & rerum. Verba ponenda ſunt, quae uim habeant illuſtrandi, nec ab uſu ſint abhorrentia, grauia, plena, ſonantia, iuncta, facta, cognominata, non uulgata, ſuperlata, in primisq. translata, nec in ſingulis uerbis, ſed in continentibus ſoluta, quae dicuntur ſine coniunctione, ut plura uidentur. Augent etiam relata uerba, iterata, duplicata, & ea

quae

quae aſcendunt gradatim ab humilioribus uerbis ad ſuperiora, omninoq. ſemper quaſi naturalis, & non explanata oratio, ſed grauibus referta uerbis ad augendum accommodatior. Haec igitur uerbis: quibus actio uocis, uultus, & geſtus congruens, & apta ad animos permouendos accommodata eſt. Sed & uerbis, & in actione cauſſa erit tenenda, & pro re agenda. Nam haec, quia uidentur perabſurda, cum grauiora ſunt, quam cauſſa; diligenter fere, quid quemque deceat, iudicandum eſt. Rerum amplificatio ſumitur eiſdem locis omnibus, quibus illa, quae dicta ſunt ad fidem: maximeq. definitiones ualent conglobatae & conſequentium frequentatio, & contrariarum, & diſſimilium, & inter ſe pugnantium rerum conflictio: et cauſſae, & ea quae ſunt de cauſſis orta, maximeq. ſimilitudines & exempla: fictae etiam perſonae, muta denique loquantur: omninoq. ea ſunt adhibenda, ſi cauſſa patitur, quae magna habentur: quorum eſt duplex genus. Alia enim magna natura uidentur, alia uſu: Natura ut caeleſtia, ut diuina, ut ea quorum obſcurae cauſſae, ut in terris mundoq. admirabilia quae ſunt: ex quibus ſimilibusque, ſi attendas, ad augendum permula ſuppetunt. Vſu, quae uidentur hominibus aut prodeſſe, aut obeſſe uehementius: quorum ſunt genera ad amplificandum tria. Nam aut charitate mouentur homines, ut deorum, ut patriae, ut parentum; aut amore, ut fratrum, ut coniugum, ut liberorum, ut familia-

rium; aut honeſtate, ut uirtutum, maximeq. earum, quae ad communionem hominum & liberalitatem ualent. Ex iis & cohortationes ſumuntur ad ea retinenda, & in eos, à quibus ea uiolata ſunt odia citantur, & miſeratio naſcitur. Proprius locus augendi in iis rebus aut amiſſis, aut amittendi periculo. nihil eſt enim tam miſerabile; quam ex beato miſer. Et hoc totum quidem moueat, ſi bona ex fortuna quis cadat: &, a quorum charitate diuellatur, quae amittat aut amiſerit, in quibus malis ſit, futurus ue ſit, exprimatur breuiter. Cito enim areſcit lacryma, praeſertim in alienis malis. Nec quidquam in amplificatione nimis enucleandum eſt: minuta eſt enim omnis diligentia, hic autem locus grandia requirit. Illud iam eſt iudicii, quo quaque in cauſſa genere utamur augendi. In illis enim cauſſis, quae ad delectationē exornantur, ii loci tractandi ſunt, qui mouere poſſunt exſpectationem, admirationem, uoluptatem. In cohortationibus autem bonorum ac malorum enumerationes & exempla ualent plurimum. In iudiciis accuſatori fere, quae ad iracūdiam; reo plerunque quae ad miſericordiam pertinent. Nonnumquam tamen accuſator miſericordiam mouere debet, & defenſor iracundiam. Enumeratio reliqua eſt nunnumquam laudatori, ſuaſori nō ſaepe, accuſatori ſaepius, quā reo neceſſaria. Huius ipſa tempora duo ſunt; ſi aut memoriae diffidas eorū, apud quos agas, uel interuallo temporis, uel longitudine orationis; aut, fre-

quentatis

quentatis firmamentis orationis, & breuiter expoſitis, uim eſt habitura cauſſa maiorem. Et reo rarius utendum eſt, quod ponenda ſint contraria: quorum diſſolutio in breuitate latebit, aculei pungent. Sed erit in enumeratione uitandum, ne oſtentatio memoriae ſuſcepta, uideatur eſſe puerilis. id effugiet, qui non omnia minima repetet, ſed breui ſingula attingens, pondera rerum ipſa comprehendet.

C. F. QVONIAM *& de ipſo oratore, & de oratione dixiſti, expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum propoſuiſti quaeſtionis locum. C. P. Duo ſunt, ut initio dixi, quaeſtionum genera: quorum alterum, finitum temporibus & perſonis, cauſſam appello: alterum infinitum, nullis neque perſonis, neque temporibus notatum, propoſitum uoco. Sed eſt conſultatio quaſi pars cauſſae quaedam. Ineſt enim infinitum in definito, & ad illud tamen referuntur omnia. Quamobrem prius de propoſito dicamus, cuius genera ſunt duo: cognitionis alterum: eius ſcientia eſt finis, ut, ueri ne ſint ſenſus: alterum actionis, quod refertur ad efficiendum quid, ut ſi quaeratur quibus officijs amicitia colenda ſit. Rurſus ſuperioris genera ſunt tria: ſit nec ne, quid ſit, quale ſit. ſit nec ne, ut ius in natura ſit, an in more. Quid autem ſit, ſit ne ius id quod maiori parti ſit utile. Quale autem ſit, iuſte uiuere ſit nec ne utile. Actionis autem duo ſunt genera: unum, ad*

perſequendum aliquid, aut declinandum; ut quibus rebus adipiſci gloriam poſſis, aut quomodo inuidia uitetur: alterum, quod ad aliquod commodum uſumq. refertur: ut quemadmodum ſit reſp. ad miniſtranda, aut quemadmodum in paupertate ui uendum. Rurſus autem ex cognitionis conſultatione, ubi, ſit nec ne, aut fuerit futurum ue ſit, quaeritur; unum genus eſt quaeſtionis, poſſit ne aliquid effici; ut, cum quaeritur, ecquiſnam perfecte ſapiens eſſe poſſit: alterum, quemadmodum quidque fiat: ut quonam pacto uirtus pariatur, natura ne, an ratione, an uſu. Cuius generis ſunt omnes, in quibus, ut in obſcuris naturalibusq. quaeſtionibus, cauſſae rationesq. rerum explicantur. Illius autem generis, in quo, quid ſit id de quo agitur, quaeritur: duo ſunt genera: quorum in altero diſpu tandum eſt, aliud an idem ſit, ut pertinacia & perſeuerantia: in altero autem deſcriptio generis alicuius, & quaſi imago exprimenda eſt, ut qualis ſit auarus, aut quid ſit ſuperbia. Tertio autem in genere, in quo, quale ſit, quaeritur, aut de honeſtate, aut de utilitate, aut de aequitate dicendum eſt. De honeſtate ſic: ut Honeſtum ne ſit pro amico periculum aut inuidiam ſubire. De utilitate autem ſic: ut, Sit ne utile in rep. adminiſtranda uerſari. de aequitate uero ſic: ut, Sit ne aequum amicos cognatis anteferre. Atque in hoc eodem genere, in quo, quale ſit, quaeritur, exoritur aliud quoddam diſputandi genus. Non enim ſimpliciter ſolum

quaeritur

queritur quid honeſtum ſit, quid utile, quid aequum, ſed etiam ex comparatione, quid honeſtius, quid utilius, quid aequius, atque etiam quid honeſtiſſimum, quid utiliſſimum, quid aequiſſimum: cuius generis illa ſunt, quae praeſtantiſſima ſit dignitas uitae. Atque ea quidem, quae dixi, cognitionis ſunt omnia. Reſtant actionis, cuius alterum eſt praecipiendi genus, quod ad rationem officij pertinet, ut, quemadmodum colendi ſint parentes. Alterum autem ad ſedandos animos, & oratione ſanandos, ut in conſolandis maeroribus, ut in iracundia comprimenda, aut in timore tollendo, aut in cupiditate minuenda. Cui quidem generi contrarium eſt diſputandi genus ad eoſdem illos animi motus, quod in amplificanda oratione ſaepe faciendum eſt, uel gignendos, uel concitandos. Atque fere haec eſt partitio conſultationum. C. F. Cognoui: ſed, quae ratio eſt in his inueniendi & diſponendi, requiro. C. P. Quid? tu aliam ne cenſes, & non eandem eſſe quae eſt expoſita, ut ex eiſdem locis ad fidem, & ad inueniendum ducantur omnia? Collocandi autem quae eſt expoſita in alijs ratio, eadem huc transfertur. Cognita igitur omni diſtributione propoſitarum conſultationum, cauſſarum genera reſtant omnino. Et earum quidem forma duplex eſt: quarum altera delectationem ſectatur aurium; alterius, ut obtineat, probet, & efficiat quod agit, omnis eſt ſuſcepta contentio. Itaque illud ſuperius exornatio dicitur: quod cum latum

genus eſſe poteſt, ſaneq. uarium, unum ex eo delegimus, quod ad laudandos claros uiros ſuſcepimus & ad improbos uituperandos. genus enim nullum eſt orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius ciuitatibus eſſe poſſit, aut in quo magis orator in cognitione uirtutum uitiorumq. uerſetur. Reliquum autem genus cauſſarum aut in prouiſione poſteri temporis, aut in praeteriti diſceptatione uerſantur: quorum alterum deliberationis eſt, alterum iudicij. Ex qua partitione tria genera cauſſarum extiterunt, unum, quod a meliori parte laudationis eſt appellatum, deliberationis alterum, tertium iudiciorum, quamobrem de primo primum, ſi placet, diſputemus. C. F. Mihi uero placet. C. T. Ac laudandi, uituperandiq. rationes, quae non ad bene dicendum ſolum, ſed etiam ad honeſte uiuendum ualent, exponam breuiter, atque a principijs exordiar & laudandi, & uituperandi. Omnia enim ſunt profecto laudanda, quae coniuncta cum uirtute ſunt: & quae cum uitijs uituperanda. Quamobrem finis alterius eſt honeſtas, alterius turpitudo. Conficitur autem genus hoc dictionis narrandis, exponendisq. factis, ſine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis, quam ad fidem faciendam, aut confirmandam, accommodatae. non enim dubia firmantur, ſed ea, quae certa, aut pro certis poſita ſunt, augentur. quamobrem ex ijs, quae ante dicta ſunt, & narrandi, & augendi praecepta repetentur.

repetentur. Et quoniam in his cauſſis omnis ratio fere ad uoluptatem auditoris, & ad delectationem refertur, utendum erit ijs in oratione ſingulorum uerborum inſignibus, quae habent plurimum ſuauitatis: id eſt, ut factis uerbis, aut uetuſtis, aut tranſlatis frequenter utamur, & in ipſa conſtructione uerborum ut paria paribus, & ſimilia ſimilibus ſaepe referantur, ut contraria, ut geminata, ut circumſcripta numeroſe non ad ſimilitudinẽ uerſuum, ſed ad explendum aurium ſenſum, apto quaſi quodam uerborum modo. Adhibendaq. frequentius etiam illa ornamenta rerum ſunt, ſiue quae admirabilia, nec opinata, ſiue ſignificata monſtris, prodigijs, & oraculis, ſiue quae uidebuntur rei, de quo agimus, accidiſſe diuina atque fatalia. Omnis enim exſpectatio eius, qui audit, & admiratio, & improuiſi exitus habent aliquam in audiendo uoluptatem. Sed quoniam in tribus generibus bona mala ue uerſantur, externis, corporis, & animi: prima ſunt externa, quae ducuntur a genere: quo breuiter modiceq. laudato; aut, ſi erit infame, praetermiſſo; ſi humile, uel praeterito, uel ad augendam eius: quem laudas, gloriam tacto; deinceps, ſi res patiatur, de fortunis erit & facultatibus dicendum. Poſtea de corporis bonis: in quibus quidem, quae uirtutem maxime ſignificat, facillime forma laudatur. Deinde eſt ad facta ueniendum: quorum collocatio triplex eſt: aut enim temporum ſeruandus eſt ordo, aut in primis recentiſſimum quod-

quae dicendum, aut multa & uaria facta in propria uirtutum genera ſunt dirigenda. Sed his locus uirtutem atque uitiorum latiſſime patens, ex multis & uarijs diſputationibus nunc in quandam anguſtam & breuem concludetur. Eſt igitur uis uirtutis duplex. Aut enim ſcientia cernitur uirtus, aut actione. Nam, quae prudentia, quae calliditas, quaeq. grauiſſimo nomine ſapiẽtia appellatur, haec ſcientia pollet una. Quae uero moderandis cupiditatibus, regendisq. animi motibus laudatur, eius eſt manus in agendo, cui temperantiae nomen eſt. Atque illo prudentia in ſuis rebus domeſtica, in publicis ciuilis appellari ſolet. Temperantia autem in ſuas itidem res, & in communes diſtributa eſt; duobusq. modis in rebus commodis diſcernitur, & ea, quae abſunt, non expetendo, & ab ijs, quae in poteſtate ſunt, abſtinendo. In rebus autem incommodis eſt itidem duplex. nam quae uenientibus malis obſtat, fortitudo: quae, quod iam adeſt tolerat & perfert, patientia nominatur. Quae autem haec uno genere complectitur, magnitudo animi dicitur: cuius eſt liberalitas in uſu pecuniae ſimulq. altitudo animi in capiendis incommodis, & maxime iniurijs, & omne quod eſt eius generis, graue, inſedatum, & turbulentum. In communione autem quae poſita pars eſt, iuſtitia dicitur, eaq. erga deos religio, ergo parentes pietas, uulgo autem bonitas, creditis in rebus fides, in moderatione animaduertendi lenitas, amicitia in beneuolentia

neuolentia nominatur. Atque hoc quidem uirtutes cernuntur in agendo. Sunt autem aliae quaſi miniſtrae comitesq. ſapientiae: quarum altera, quae ſint in diſputando uera atque falſa, quibusq. poſitis quid ſequatur, diſtinguit & iudicat, quae uirtus omnis in ratione ſcientiaq. diſputandi ſita eſt: altera autem oratoria. nihil enim eſt aliud eloquentia, niſi copioſe loquens ſapientia: quae ex eodem hauſta genere, quo illa quae in diſputando, uberior eſt atque latior, & ad motus animorum, uulgiq. ſenſus accommodatior. Cuſtos uero uirtutum omnium, dedecus fugiens, laudemq. maxime conſequens, uerecundia eſt. Atque hi ſunt quidem fere quaſi quidam habitus animi, ſic affecti & conſtituti, ut ſint ſinguli inter ſe proprio uirtutis genera diſtincti: a quibus ut quaeque res geſta eſt, ita ſit honeſta neceſſe eſt, ſummeq. laudabilis. Sunt autem alij quidam perfecti animi habitus ad uirtutem, quaſi praeculti, & praeparati rectis ſtudijs & artibus, ut in ſuis rebus, ſtudia litterarum ut numerorum ac ſonorum, ut menſurae, ut ſyderum, ut equorum, ut uenandi, ut armorum: in communibus, propenſiora ſtudia in aliquo genere uirtutis colendo, aut diuinis rebus deſeruiendo, aut parentibus, amicis hoſpitibus praecipue atque inſigniter diligendis. Atque haec quidem uirtutum, uitiorum autem ſunt genera contraria. Cernenda autem ſunt diligenter, ne fallant ea nos uitia, quae uirtutem uidentur imitari. Nam & prudentiam

malitia,

malitia, & temperantiam immanitas in uoluptatibus aſpernandis, & magnitudinem animi ſuperbia in animis extollendis, & deſpicientia in contemnendis honoribus, & liberalitatem effuſio, & fortitudinem audacia imitatur, & patientiam duritia immanis, & iuſtitiam acerbitas, & religionem ſuperſtitio, & lenitatem mollitia animi, & uerecundiam timiditas, & illam diſputandi prudentiam concertatio, captatioq. uerborum, & hanc oratoriam uim inanis quaedam profluentia loquendi. Studijs autem bonis ſimilia uidentur ea, quae ſunt in eodem genere nimia. Quamobrem omnis uis laudandi uituperandiq. ex his ſumetur uirtutum uitiorumq. partibus: ſed in toto quaſi contextu orationis haec erunt illuſtranda maxime, quē admodum quiſque generatus, quemadmodum educatus, quemadmodum inſtitutus, moratusq. fuerit: & ſi quid cui magnum, aut incredibile acciderit, maximeq. ſi id diuinitus accidiſſe potuerit uideri: tum quod quiſque ſenſerit, dixerit, geſſerit, ad ea, quae propoſita ſunt, uirtutum genera accommodabuntur, ex illisq. ijſdem inueniendi locis cauſſae rerum, & euentus, & conſequentia requirentur. Neque uero mors eorum, quorum uita laudabitur, ſilentio praeteriri debebit, ſi modo quid erit animaduertendū aut in ipſo genere mortis, aut in ijs rebus, quae poſt mortem erunt conſecutae. C. F. Accepi iſta, didiciq. breuiter, non ſolum quemadmodum laudarem alterum, ſed etiam quem-

admodum eniterer ut poſſem ipſe iure laudari. Videamus igitur deinceps, in ſententia dicenda quam uiam,& quae praecepta teneamus. C.P. Eſt igitur in deliberando finis utilitas, ad quem omnia ita referuntur in conſilio dando, ſententiaq. dicenda, ut illa prima ſint ſuaſori aut diſſuaſori uidenda, quid aut poſſit fieri, aut non poſſit, & quid aut neceſſe ſit; aut non neceſſe. Nam & ſi quid effici non poteſt, deliberatio tollitur, quamuis utile ſit: & ſi quid neceſſe eſt, (neceſſe autem id eſt, ſine quo ſalui liberi ue eſſe non poſſumus) id eſt reliquis & honeſtatibus in ciuili ratione, & commodis anteponendum. Cum autem quaeritur quid fieri poſſit, uidendum etiam eſt, quam facile poſſit. nam quae per difficilia ſunt, perinde habenda ſaepe ſunt, ac ſi effici non poſſint. Et cum de neceſſitate attendemus, etſi aliquid non neceſsarium uidebitur, uidendum tamen erit quam ſit magnum. quod enim permagni intereſt, pro neceſſario ſaepe habetur. Itaque cum conſtet hoc genus cauſſarum ex ſuaſione & diſſuaſione, ſuaſori proponitur ſimplex ratio: ſi & utile eſt, & fieri poteſt, fiat. Diſſuaſori duplex: una, ſi non utile eſt, ne fiat: altera, ſi fieri non poteſt, nec ſuſcipiatur. Sic ſuaſori utrumque docendum eſt, diſſuaſori alterum infirmare ſat eſt. Quare quoniam in his uerſatur omne conſilium duobus, de utilitate ante dicamus, quae in diſcernendis bonis malisq. uerſatur. Bonorum autem partim neceſſaria ſunt, ut uita, pudicitia, libertas, ut libe-

ri, coniuges, germani, parentes: partim non neceſſaria, quorum alia ſunt per ſe expetenda, ut ea quae ſita ſunt in officijs atque uirtutibus; alia quod aliquid commodi efficiunt, ut opes, & copiae. Eorum autem, quae propter ſe expetuntur, partim honeſtate ipſa, partim commoditate aliqua expetuntur. Honeſtate, ea quae proficiſcuntur ab ijs uirtutibus, de quibus paullo ante eſt dictum: quae ſunt laudabilia ipſa per ſe. Commoditate autem aliqua, quae ſunt in corporis, aut fortunae bonis expetenda. Quorum alia ſunt quaſi quodam modo cum honeſtate coniuncta, ut honos, ut gloria: alia diuerſa, ut uires, forma, ualetudo, nobilitas, diuitiae, clientelae. Eſt etiam quaſi quaedam materies ſubiecta honeſtati, quae maxime ſpectatur in amicitijs: amicitiae autem charitate & amore cernuntur. Nam cum deorum, tum parentum, patriaeq. cultus, eorumq. hominum, qui aut ſapientia, aut opibus excellunt, ad charitatem referri ſolet. Coniuges autem, & liberi, & fratres, & alij, quos uſus familiaritasq. coniunxit, quamquam etiam charitate ipſa, tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus, cum bona ſint, facile eſt intellectu, quae ſint contraria. Quod ſi ſemper optima tenere poſſemus, haud ſane, quoniam quidem ea perſpicua ſunt, conſilio multum egeremus. ſed quia temporibus, quae uim habent maximam, per ſaepe euenit, ut utilitas cum honeſtate certet, earumq. rerum contentio plerunque deliberationes efficit, ne

aut

aut opportuna propter dignitatem, aut honeſta propter utilitatem relinquantur: ad hanc difficultatem explicandam praecepta referamus. Et quoniam non ad ueritatem ſolum, ſed etiam ad opiniones eorum, qui audiunt, accommodanda eſt oratio: hoc primum intelligamus, hominum duo eſſe genera; alterum indoctum & agreſte, quod anteferat ſemper utilitatem honeſtati; alterum expolitum, quod rebus omnibus dignitatem anteponat. itaque huic generi laus, honor, gloria, fides, iuſtitia, omnisq. uirtus: illi autem alteri quaeſtus, emolumentum, fructusq. proponitur, atque etiam uoluptas, quae maxime eſt inimica uirtuti, boniq. naturam fallaciter imitando adulterat: quam immaniſſimus quiſque accerrime ſequitur, neque ſolum honeſtis rebus, ſed neceſſarijs anteponit. In ſuadendo, cum ei generi hominum conſilium des, ſaepe ſane laudanda eſt. Et illud uidendum, quanto magis homines mala fugiant, quam ſequantur bona. nam neque honeſta tam expetunt, quam deuitant turpia. quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus tam unquam expetat, quam ut ignominiam, infamiam, contumeliam, dedecus fugiat; quarum rerum dolor grauis eſt. Eſt genus hominum ad honeſtatem natum, malo cultu, prauisq. opinionibus corruptum. Quare in cohortando atque ſuadendo propoſitum quidem nobis erit illud, ut doceamus qua ui bona conſequi, malaq. uitare poſſimus: ſed apud homines bene inſtitutos

plurimum

plurimum de'laude, & de boneſtate dicemus: maximeq. ea uirtutum genera tractabimus, quae in communi hominum utilitate tuenda augendaq. uerſantur. ſin apud indoctos imperitosq. dicemus; fructum, emolumenta, uoluptates, uitationesq. dolorum proferantur, addantur etiam contumeliae atque ignominiae. Nemo enim eſt tam agreſtis, quem non, ſi ipſa minus boneſtas, contumelia tamen & dedecus magnopere moueat. Quare quod ad utilitatem ſpectat, ex ijs, quae dicta ſunt, reperietur. Quod autem poſſit effici nec ne, in quo etiam, quam facile poſſit, quamq. expediat, quaeri ſolet, maxime ex cauſſis ijs, quae quamque rem efficiant, eſt uidendum. Cauſſarum autem genera ſunt plura. Nam ſunt aliae, quae ipſae conficiunt: aliae, quae uim aliquam ad conficiendum efferunt. itaque illae ſuperiores conficientes uocentur: hae reliquae ponantur in eo genere, ut ſine his confici non poſſit. Conficiens autem cauſſa alia eſt abſoluta, & perfecta per ſe; alia aliquid adiuuans, & efficiendi ſocia quaedam: cuius generis uis uaria eſt, & ſaepe aut maior aut minor, ut & illa, quae maximam uim habet, ſola ſaepe cauſſa dicatur. Sunt autem aliae cauſſae, quae aut propter principium, aut propter exitum conficientes uocantur. Cum autem quaeritur quid ſit optimum factu, aut utilitas, aut ſpes efficiendi ad aſſentiendum impellit animos. Et quoniam de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione dicamus. Quo toto genere quibuſcum, & con-

tra

tra quos, quo tempore, aut quo loco, aut quibus facultatibus armorum, pecuniae, ſociorum, earumue rerum, quae ad quamque rem efficiendam pertinent, poſſimus uti, requirendum eſt. Neque ſolum ea ſunt, quae nobis ſuppetunt, ſed etiam illa, quae aduerſantur, uidenda. Et ſi ex contentione procliuiora erunt noſtra, non ſolū, effici poſſe, quae ſuademus, erit perſuadendum: ſed curandū etiam, ut illa facilia, procliuia, iucunda uideantur. diſſuadentibus autem aut utilitas labefactanda eſt, aut efficiendi difficultates efferendae, neque aliỳs ex praeceptis, ſed ỳſdem ex ſuaſionis locis. Vterque uero ad augendum habeat exemplorum aut recentum, quae notiora ſint, aut ueterum, quo plus auctoritatis habeant, copiam. Maximaeq. ſit in hoc genere meditatus, ut poſſit uel utilia, ac neceſſaria ſaepe honeſtis, uel haec illis anteferre, ad commouendos autem animos maxime proficient, ſi incitandi erunt, huiuſmodi ſententiae, quae ad explendas cupiditates, aut ad odium ſatiandum, aut ad ulciſcendas iniurias pertinebunt. ſin autem reprimendi, de incerto ſtatu fortunae, dubiỳsq. euentis rerum futurarum, & retinendis ſuis fortunis, ſi erunt ſecundae; ſin autem aduerſae, de periculo commonendi. Atque hi quidem ſunt perorationis loci. Principia autem in ſententiỳs dicendis breuia eſſe debebunt. non enim ſupplex ut ad iudicem uenit orator, ſed hortator atque auctor. Quare proponere, qua mente dicat, quid uelit, quibus de rebus

dicturus

dicturus ſit, debet, hortariq. ad ſe breuiter dicentem audiendum. Tota autem oratio ſimplex, & grauis, & ſententijs debet ornatior eſſe, quam uerbis. C. F. Cognoui iam laudationis, & ſuaſionis locos: nunc quae iudicijs accommodata ſunt exſpecto idq. nobis genus reſtare unum puto. C. P. Recte intelligis. atque eius quidem generis finis eſt aequitas: quae non ſimpliciter ſpectatur, ſed comparatione nonnumquam: ut cum de ueriſſimo accuſatore diſputatur, aut cum hereditatis ſine lege, aut ſine teſtamento petitur poſſeſſio: in quibus cauſſis quid aequius, aequiſſimum ue ſit, quaeritur: quas ad cauſſas facultas petitur argumentationum ex ijs, de quibus mox dicetur, aequitatis locis. Atque etiam ante iudicium de conſtituendo ipſo iudicio ſolet eſſe contentio, cum, aut ſit ne actio illi qui agit, aut iam ne ſit, aut num, iam eſſe deſierit, aut illa ne lege, ijs ne uerbis ſit, quaeritur: quae etiam ſi ante, quam res in iudicium uenit, aut concertata, aut dijudicata, aut confecta non ſunt; tamen in ipſis iudicijs permagnum ſaepe habent pondus, cum ita dicitur. Plus petiſti, ſero petiſti, non fuit tua petitio, non a me, non hac lege, non his uerbis, non hoc iudicio. Quarum cauſſarum genus eſt poſitum in iure ciuili, quod eſt in priuatarum ac publicarum rerum lege aut more poſitum: cuius ſcientia neglecta ab oratoribus pleriſque, nobis ad dicendum neceſſaria uidetur. Quare de conſtituendis actionibus, accipiendis, ſubeundisq. iudicijs,

de

de excipienda iniquitate actionis, de comparanda aequitate, quod ea fere generis eius ſunt, ut, quamquam in ipſum iudicium ſaepe dilabantur; tamen ante iudicium tractanda uideantur. paullulum ea ſeparo in iudicijs, tempore magis agendi, quam diſſimilitudine generis. Nam omnia, quae de iure ciuili, aut de aequo & bono diſceptantur, cadunt in eam formam, in qua; quale quid ſit, ambigitur, de qua dicturi ſumus, quae in aequitate & iure maxime conſiſtit. In omnibus igitur cauſſis tres ſunt gradus, ex quibus unus aliquis capiendus eſt, ſi plures non queas, ad reſiſtendum. Nam aut ita conſiſtendum eſt, ut, quod obijcitur, factum neges: aut illud, quod factum fateare, neges eam uim habere, atque id eſſe, quòd aduerſarius criminetur. Aut ſi neque de facto, neque de facti appellatione ambigi poteſt, id, quod arguere, neges tale eſſe, quale ille dicat, & rectum eſſe, quod feceris, concedendum ue defendas. Ita primus ille ſtatus, & quaſi conflictio cum aduerſario, coniectura quadam, ſecundus autem definitione, atque deſcriptione aut informatione uerbi; tertius aequi, & ueri, & recti, & humani ad ignoſcendum diſputatione tractandus eſt. Et quoniam ſemper is, qui defendit, non ſolum reſiſtat oportet aliquo ſtatu, aut infitiando, aut definiendo, aut aequitate opponenda, ſed etiam rationem ſubijciat recuſationis ſuae: primus ille ſtatus rationem habet iniqui criminis, ipſam negationem,

tionem, infitiationemq. facti: ſecundus, quod non ſit in re, quod ab aduerſario ponitur in uerbo: tertius, quod id recte factum eſſe defendet, quod ſine ulla nominis controuerſia factum fatetur. Deinde unicuique rationi opponendum eſt ab accuſatore id, quod ſi non eſſet in accuſatione, cauſſa omnino eſſe non poſſet. Itaque ea, quae ſic referuntur continentia cauſſarum uocentur. quamquam non ea magis; quae contra rationem defenſionis afferuntur, quam ipſae defenſionis rationes continent cauſſas. Sed diſtinguendi gratia rationem appellamus eam, quae affertur a reo ad recuſandum depellendi criminis cauſſa, quae niſi eſſet, quid defenderet non haberet: firmamentum autem, quod contra ad labefactandam rationem refertur, ſine quo accuſatio ſtare non poteſt. Ex rationis autem, & ex firmamenti conflictione, et quaſi concurſu quaeſtio exoritur quaedam, quam diſceptationem uoco: in qua quid deueniat in iudicium, & de quo diſceptetur, quaeri ſolet. Nam prima aduerſariorum contentio diffuſam habet quaeſtionem, ut in coniectura, Ceperit ne pecunias Decius. In definitione, Minuerit ne maieſtatem Norbanus. In aequitate, Iure ne occiderit Opimius Gracchum. Haec, quae primam contentionem habent ex arguendo & reſiſtendo, lata ut dixi, & fuſa ſunt. Rationum & firmamentorum contentio adducit in anguſtam diſceptationem. ea in coniectura nulla eſt. nemo enim eius,

quod

quod negat factum, rationem aut poteſt, aut debet, aut ſolet reddere. Itaque ni his cauſſis eadem & prima quaeſtio, & diſceptatio eſt extrema. In illis autem, ubi ita dicitur, Non minuit maieſtatem, quod egit de Caepione turbulentius. Populi enim R. dolor iuſtus uim illam excitauit, non Tribuni actio. Maieſtas autem, quoniam eſt magnitudo quaedam populi R. in eius poteſtate ac iure retinendo, aucta eſt potius, quam diminuta. & ubi ita refertur, Maieſtas eſt imperij atque in omni populi R. dignitate; quam minuit is, qui per uim multitudinis rem ad ſeditionem uocauit: exiſtit illa diſceptatio, Minuerit ne maieſtatem, qui uoluntate populi R. rem gratam & aequam per uim egerit. In his autem cauſſis, ubi, aliquid recte factum, aut concedendum eſſe factum defenditur, cum eſt facti ſubiecta ratio, ſicut ab Opimio; Iure feci, ſalutis omnium & conſeruandae reip. cauſſa: relatumq. eſt ab Decio, Ne ſceleratiſſimum quidem ciuem ſine iudicio iure ullo necare potuiſti: oritur illa diſceptatio, Potuerit ne recte ſalutis reip. cauſſa ciuem euerſorem ciuitatis indemnatum necare. Ita diſceptationes eae, quae in his controuerſijs oriuntur, quae ſunt certis perſonis & temporibus notatae, fiunt rurſus infinitae, detractisq. temporibus & perſonis, rurſum ad conſultationis formam, rationemq. reuocantur. Sed in grauiſſimis firmamentis & illa ponenda ſunt, ſi qua ex ſcripto legis, aut teſtamenti, aut uerborum ipſius

iudicij, aut alicuius ſtipulationis, aut cautionis opponuntur defenſioni contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas cauſſas incurrit, quae coniectura continentur. quod enim factum negatur, id argui non poteſt ſcripto. ne in definitionem quidem uenit, genere ſcripti ipſius. nam etiam ſi uerbum aliquod de ſcripto definiendum eſt, quam uim habeat; ut cum ex teſtamentis, quid ſit penus, aut cum ex lege praedij quaeritur, quae ſunt ruta caeſa: non ſcripti genus, ſed uerbi interpretatio controuerſiam parit. Cum autem plura ſignificantur ſcripto, propter uerbi aut uerborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contradicat, eo trahere ſignificationem ſcripti, quo expediat, aut uelit; aut, etiam ſi ambigue ſcriptum non ſit, uel a uerbis uoluntatem: & ſententiam ſcriptoris abducere, uel alio ſe eadem de re contrarie ſcripto defendere; tum diſceptatio ex ſcripti contentione exiſtit, ut in ambiguis diſceptetur, quid maxime ſignificetur: in ſcripti ſententiaeq. contentione, utrum potius ſequatur iudex: in contrarijs ſcriptis, utrum magis ſit comprobandum. Diſceptatio autem cum eſt conſtituta, propoſita eſſe debet oratori, quo omnes argumentationes repetitae ex inueniendi locis coniiciantur. Quod quamquam ſatis eſt ei, qui uidet quid in quoque loco lateat, quiq. illos locos tamquam theſauros aliquos argumentorum notatos habet: tamen ea, quae ſunt certarum cauſſarum propria, tangemus. In coniectura igitur,

cum

cum eſt in infitiando reus; accuſatori haec duo prima ſunt; (ſed accuſatorem pro omni actore & petitore appello: poſſunt enim etiam ſine accuſatore in cauſſis haec eadem controuerſiarum genera uerſari) ſed haec duo ſunt ei prima, cauſſa, & euentus. Cauſſam appello rationem efficiendi; euentum id, quod eſt effectum. Atque ipſa quidem partitio cauſſarum paullo ante in ſuaſionis locis diſtributa eſt. Quae enim in conſilio capiendo futuri temporis praecipiebantur; quamobrem aut utilitatem uiderentur habitura, aut efficiendi facultatem, eadem, qui de facto argumentabitur, colligere debebit. quamobrem & utilia illi, quem arguet, fuiſſe, & ab eo effici potuiſſe demonſtret. Vtilitatis coniectura mouetur, ſi illud, quod arguitur, aut ſpe bonorum, aut malorum metu feciſſe dicitur: quod fit acrius, quo illa in utroque genere maiora ponuntur. Spectantur etiam ad cauſſam facti motus animorum, ſi ira recens, ſi odium uetus, ſi ulciſcendi ſtudium, ſi iniuriae dolor, ſi honoris, ſi gloriae, ſi imperij, ſi pecuniae cupiditas, ſi periculi timor, ſi aes alienum, ſi anguſtiae rei familiaris, ſi audax, ſi leuis, ſi crudelis, ſi impotens, ſi incautus, ſi inſipiens, ſi amans, ſi commota mente, ſi uinolentus, ſi cum ſpe efficiendi, ſi cum opinione celandi, aut, ſi patefactum eſſet, depellendi criminis, uel perrumpendi periculi, uel in longinquum tempus differendi: aut ſi iudicij poena leuior, quam facti praemium: aut ſi facinoris uo-

luptas maior, quam damnationis dolor. His fere rebus facti ſuſpicio confirmatur, cum & uoluntatis in reo cauſſae reperiuntur, & facultas. In uoluntate autem utilitas ex adeptione alicuius commodi, uitationeq. alicuius incommodi quaeritur, ut aut ſpes, aut metus impuliſſe uideatur, aut alius repentinus animi motus, qui etiam citius in fraudem, quam ratio utilitatis impellit. quamobrem ſint haec dicta de cauſſis. C. F. Teneo, & quaero qui ſint illi euentus, quos ex cauſſis effici dixiſti. C. P. Conſequentia quaedam ſigna praeteriti, & quaſi impreſſa facti ueſtigia: quae quidem uel maxime ſuſpicionem mouent, & quaſi tacita ſunt criminum teſtimonia. Atque haec quidem grauiora, quod cauſſae communiter uidentur inſimulare & arguere omnes poſſe, quorum non interfuerit aliquid: haec proprie attingunt eos ipſos, qui arguuntur, ut telum, ut ueſtigium, ut cruor, ut depreh enſum aliquid, quod ablatum ereptum ue uideatur, ut reſponſum inconſtanter, ut haeſitatum, ut titubatum, ut cum aliquo uiſus, ex quo ſuſpicio oriatur, ut eo ipſo in loco uiſus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut ſcriptum, aut obſignatum, aut depoſitum quippiam. Haec enim, & talia ſunt, quae aut in re ipſa, aut etiam ante quam factum eſt, aut poſtea ſuſpicio ſum crimen efficiant. Quae ſi non erunt, tamen cauſſis ipſis, & efficiendi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa diſputatione communi, non fuiſſe illum tam amentem, ut indicia fa-

cti aut effugere, aut occultare non poſſet, ut ita apertus eſſet, ut locum crimini relinqueret. Communis ille contra locus, audaciam temeritati, non prudentiae eſſe coniunctam. Sequitur autem ille locus ad augendum, non eſſe exſpectandum, dum fateatur, argumentis peccata conuinci: & hic etiam exempla ponentur. Atque haec quidem de argumentis. Sin autem erit etiam teſtium facultas: primum genus erit ipſum laudandum, dicendumque, ne argumentis teneretur reus, ipſum ſua cautione feciſſe, teſtes effugere non potuiſſe. Deinde ſinguli laudentur. Quae autem eſſent laudabilia, dictum eſt. Deinde etiam argumento firmo, quia tamen ſaepe falſum eſt, poſſe recte non credi: uiro bono & firmo, ſine uitio iudicis non poſſe non credi. Atque etiam ſi obſcuri teſtes erunt, aut tenues, dicendum erit non eſſe ex fortuna fidem ponderandam, & eos eſſe cuiuſque locupletiſſimos teſtes, qui id, de quo agatur, facillime ſcire poſſint. Sin quaeſtiones habitae, aut poſtulatio ut habeantur, cauſſam adiuuabunt; confirmandum genus primum quaeſtionum erit; dicendum de ui doloris, de opinione maiorum, qui eam rem totam, niſi probaſſent, certe repudiaſſent; de inſtitutis Athenienſium, Rhodiorum, doctiſſimorum hominum, apud quos etiam, id quod acerbiſſimum eſt, liberi, ciuesq. torquentur; de noſtrorum etiam prudentiſſimorum hominum inſtitutis; qui cum de ſeruis in dominos quaeri noluiſſent, de inceſtu tamen, & coniuratione, quae facta me Conſule

 eſt,

eſt, quaerendum putauerunt. Irridenda etiam diſputatio eſt, qua ſolent uti ad infirmandas quaeſtiones; & meditata, puerilisq. dicenda: tum facienda fides, diligenter eſſe, & ſine cupiditate quaeſitum: dictaq. quaeſtionis argumentis, & coniectura ponderanda. Atque haec accuſationis fere membra ſunt. Defenſionis autem primum infirmatio cauſſarum, aut non fuiſſe, aut non tantas, aut non ſibi ſoli, aut commodius potuiſſe idem conſequi, aut non ijs eſſe moribus, aut non ea uita, aut nullos animi motus, aut non tam impotentes fuiſſe. Facultatum autem infirmatione utetur, ſi aut uires, aut animum, aut copias, aut opes abfuiſſe demonſtrabit: aut alienum tempus, aut locum non idoneum, aut multos arbitros, quorum crederet nemini: aut non ſe tam ineptum, ut id ſuſciperet, quod occultare non poſſet; neque tam amentem, ut poenas, ac iudicia contemneret. Conſequentia autem diluet exponendo non eſſe illa certa indicia facti, quae etiam nullo admiſſo conſequi poſſent: conſiſtetq. in ſingulis: & ea aut eorum, quae ipſe facta eſſe dicet, propria eſſe defendet potius, quam criminis; aut, ſi ſibi cum accuſatore communia eſſent, pro periculo potius, quam contra ſalutem ualere debere: teſtiumque, & quaeſtionum genus uniuerſum, & quod poterit in ſingulis, ex reprehenſionis locis, de quibus ante dictum eſt, refellet. Harum cauſſarum principia ſuſpicioſa ad acerbitatem ab accuſatore ponentur, denunciabiturq. inſidiarum commune periculum, excitabunturq.

turq.

turq. animi, ut attendant. A reo autem querela conflati criminis, collectarumq. ſuſpicionum, & accuſatoris inſidiae, & item commune periculum proferetur, animiq. ad miſericordiam allicientur, & modice beneuolentia iudicum colligetur. Narratio autem accuſatoris erit quaſi membratim geſti negotij ſuſpicioſa explicatio, ſparſis omnibus argumentis, obſcuratis defenſionibus. Defenſoris aut praeteritis, aut obſcuratis ſuſpicionum argumentis, rerum ipſarum euentus erunt, caſusq. narrandi. In confirmandis autem noſtris argumentationibus, infirmandisq. contrarijs, ſaepe erunt accuſatori motus animorum incitandi, reo mitigandi. Atque haec quidem utrique maxime in peroratione facienda, alteri frequentatione argumentorũ, & coaceruatione uniuerſa; alteri, ſi plane cauſſam redarguendo explicarit, enumeratione, ut quidque diluerit, & miſeratione ad extremum. C. F. Scire mihi iam uideor quemadmodum coniectura tractanda ſit. nunc de definitione audiamus. C. P. Communia dantur in iſto genere accuſatori defenſoriq. praecepta. uter enim definiendo deſcribendoq. uerbo magis ad ſenſum iudicis, opinionemq. penetrarit; & uter ad communem uerbi uim, et ad eam praeceptionem, quam inchoatam habebunt in animis ij, qui audient, magis & proprius acceſſerit; is uincat neceſſe eſt. non enim argumentando hoc genus tractatur, ſed tamquam explicando excutiendoq. uerbo: ut ſi in reo pecunia abſoluto, rurſusq. reuo-

cato, praeuaricationem accuſator eſſe definiat omnem iudicij corruptelam ab reo; defenſor autem non omnem, ſed tantummodo accuſatoris corruptelam ab reo. Sit ergo haec contentio prima uerborum, in qua etiam ſi proprius accedat ad conſuetudinem mentemq. ſermonis defenſoris definitio, tamen accuſator ſententia legis nititur. Negat enim probari oportere, eos, qui leges ſcripſerunt, ratum habere iudicium, ſi totum corruptum ſit: ſi unus accuſator corruptus ſit, reſcindere nititur aequitate, ut illa quaſi ſcribenda lex ſic eſſet: quaeque tamen complecteretur in iudicijs corruptis, ea uerbo uno praeuaricationis comprehendiſſe dicitur. Defenſor autem teſtatur conſuetudinem ſermonis, uerbiq. uim ex contrario reperiet quaſi ex uero accuſatore, cui contrarium eſt nomen praeuaricationis; ex conſequentibus, quod ea littera de accuſatore ſoleat dari iudici; ex nomine ipſo, quod ſignificat eum, qui in contrarijs cauſſis quaſi uarie eſſe poſitus uideatur. Sed huic tamen ipſi confugiendum eſt ad aequitatis locos, ad rerum iudicatarum auctoritatem, ad finem aliquem periculi communeq. ſit hoc praeceptum, ut cum uterque definierit quammaxime potuerit ad communem ſenſum, uimq. uerbi, tum ſimilibus, exemplisq. eorum, qui item locuti ſunt, ſuam definitionem ſententiamq. confirmet. Atque accuſatori in hoc genere cauſſarum locus ille communis, minime eſſe concedendum, ut is, qui de re confiteatur, uerbi ſe interpretatione

terpretatione defendat. Defenſor autem ad ea, quae propoſui, aequitate nitatur: & ea cum ſecum faciat, non re, ſed deprauatione uerbi ſe urgeri quaeratur. Quo in genere percenſere poterit pleroſque inueniendi locos. nam & ſimilibus utetur, & contrarijs, & conſequentibus, quamquam uterque, tamen reus, niſi plane erit abſurda cauſſa, frequentius. Amplificandi autem cauſſae, quae, aut cum digredientur a cauſſa, dici ſolent, aut cum perorabunt, haec uel ad odium, uel ad miſericordiam, uel ad omnino animos iudicum mouendos ex ijs, quae ſunt antepoſita, ſumentur, ſi modo rerum magnitudo, hominum ue aut inuidia, aut dignitas poſtulabit. C. F. Habeo iſta: nunc ea, quae, cum quale ſit quippiam diſceptatur, quaeri ex utraque parte deceat, uelim audire. C. P. Confitentur in iſto genere, qui arguuntur, ſed id feciſſe ipſum, in quo reprehenduntur. ſed quoniam iure ſe feciſſe dicunt: iuris eſt omnis ratio nobis explicanda: quod diuiditur in duas partes primas, naturam, atque legem: & utriuſque generis uis in diuinum, & humanum ius eſt diſtributa. quorum aequitatis eſt unum, alterum religionis. Aequitatis autem uis eſt duplex: cuius altera directi, & ueri, & iuſti, &, ut dicitur, aequi & boni ratione defenditur: altera ad uiciſſitudinem referendae gratiae pertinet: quod in beneficio gratia, in iniuria ultio nominatur. Atque haec communia ſunt naturae, atque legis: ſed propria legis & ea, quae

ſcripta

ſcripta ſunt, & ea, quae ſine litteris, aut gentium iure, aut maiorum more retinentur. Scriptorum autem priuatum aliud eſt, publicum aliud: publicum, lex. S. C. foedus: priuatum, tabulae, pactum, conuentum, ſtipulatio. Quae autem ſcripta non ſunt, ea aut conſuetudine, aut conuentis hominum, & quaſi conſenſu obtinentur. Atque etiam hoc in primis, ut noſtros mores, legesq. tueamur, quodam modo naturali iure praeſcriptum eſt. Et quoniam breuiter aperti fontes ſunt quaſi quidam aequitatis: meditata uobis ad hoc cauſſarum genus eſſe debebunt ea, quae dicenda erunt in orationibus, de natura, de legibus, de more maiorum, de propulſanda iniuria, de ulciſcenda, de omni arte iuris. Si imprudenter, aut neceſſitate, aut caſu quippiã fecerit, quod non concederetur ijs, qui ſua ſponte & uoluntate feciſſent: ad eius facti deprecationem ignoſcendi petenda uenia eſt: quae ſumetur ex pleriſque locis aequitatis. Expoſitum eſt, ut potui breuiſſime, de omni controuerſiarum genere: niſi praeterea tu quid requiris. C. F. Illud equidem, quod iam unum reſtare uideo, quale ſit, cum diſceptatio uerſatur in ſcriptis. C. P. Recte intelligis. eo enim expoſito, munus promiſſi omne confecero. Sunt igitur ambigui duobus aduerſarijs praecepta communia, uterque enim hanc ſignificationem, qua utetur ipſe, dignam ſcriptoris prudentia eſſe defendet: uterque id, quod aduerſarius ex ambigue ſcripto intelligendum eſſe dicet, aut abſur-

abſurdum, aut inutile, aut iniquum, aut turpe eſſe defendit, aut etiam diſcrepare cum ceteris ſcriptis, uel aliorum, uel maxime, ſi poterit, eiuſdem: quamq. defendet ipſe, eam rem, & ſententiam, quemuis prudentem, & iuſtum hominem, ſi integrum daretur, ſcripturum fuiſſe, ſed planius: eamq. ſententiam quam ſignificari poſſe dicet, nihil habere aut captionis, aut uitij: contrariam autem ſi probarit, fore ut multa uitia, ſtulta, iniqua, contraria conſequantur. Cum autem aliud ſcriptor ſenſiſſe uidetur, & aliud ſcripſiſſe: qui ſcripto nitetur, eũ re expoſita recitatione uti oportebit: deinde inſtare aduerſario: iterare: renouare: interrogare, num aut ſcriptum neget, aut contra factum infitietur. Poſt iudicem ad uim ſcripti uocet. Hac confirmatione uſus, amplificet rem lege laudanda: audaciamq. confutet eius, qui cum palam contra fecerit, idq. fateatur, adſit tamen, factumq. defendat. Deinde infirmet defenſionem. cum aduerſarius aliud uoluiſſe, aliud ſenſiße ſcriptorem, aliud ſcripſiſſe dicat: non eſſe ferendum a quoquam potius latoris ſenſum, quam a lege explicari. Cur ita ſcripſerit, ſi ita non ſenſerit. Cur, cum ea, quae plane ſcripta ſint, neglexerit; quae numquam ſcripta ſint, proferat. Cur prudentiſſimos in ſcribendo uiros ſummae ſtultitiae putet eſſe damnandos. Quid impedierit ſcriptorem, quo minus exciperet illud, quod aduerſarius, tamquam ſi exceptum eſſet, ita dicit ſe ſecutum. Vte-

tur

tur exemplis ijs, quibus idem ſcriptor: aut, ſi id non poterit, quibus alij, quod excipiendum putarint, exceperint. Quaerenda etiam ratio eſt, ſi qua poterit inueniri, quare non ſit exceptum: aut iniqua lex, aut inutilis futura dicetur: aut alia cauſſa obtemperandi, alia abrogandi: diſſentire aduerſarij uocem, atque legis. Deinde amplificandi cauſſa, de conſeruandis legibus, de periculo rerum publicarum, atque priuatarum, cum alijs locis, tum in perorando maxime, grauiter erit, uehementerq. dicendum. Ille autem, qui ſe ſententia legis, uoluntateq. defendet, in conſilio, atque in mente ſcriptoris, non in uerbis, ac litteris uim legis poſitam eſſe defendet: quodque nihil exceperit in lege, laudabit; ne diuerticula peccatis darentur; atque ut ex facto cuiuſque, iudex legis mentem interpretaretur. Deinde erit utendum exemplis: in quibus omnis aequitas perturbetur, ſi uerbis legum; ac non ſententijs pareatur. Deinde genus eiuſmodi calliditatis, & calumniae retrahatur in odium iudicis, cum quadam inuidioſa querella. Et ſi incidet imprudentiae cauſſa, quae non ad delictum, ſed ad caſum, neceſſitatem ue pertineat, quod genus paullo ante attigimus: erit ijſdem aequitatis ſententijs contra acerbitatem uerborum deprecandum. Sin ſcripta inter ſe diſſentient: tanta ſeries artis eſt, & ſic inter ſe ſunt pleraque connexa, & apta, ut quae paullo ante prae cepta dedimus ambigui, quaeq. proximae ſenten-

tiae

tiae, & ſcripti; eadem ad hoc genus cauſſae tertium transferantur. Nam quibus locis in ambiguo defendimus eam ſignificationem, quae nos adiuuat; eiſdem in contrarijs legibus noſtra lex defendenda eſt. Deinde eſt efficiendum, ut alterius ſcripti ſententiam, alterius uerba defendamus. ita quae modo de ſcripto, ſententiaq. praecepta ſunt, eadem huc omnia transferamus.

EXPOSITAE *ſunt tibi omnes oratoriae partitiones, quae quidem e media illa noſtra Academia floruerunt, neque ſine ea aut inueniri, aut intelligi, aut tractari poſſunt. nam & partiri ipſum, & definire, & ambigui partitiones diuidere, & argumentorum locos noſſe, & argumentationẽ ipſam concludere, & uidere, quae ſumenda in argumentando ſint, quidq. ex ijs, quae ſumpta ſunt, efficiatur; & uera a falſis, uériſimilia ab incredibilibus dijudicare, & diſtinguere; & aut male ſumpta, aut male concluſa reprehendere, & eadem uel anguſte diſſerere, ut dialectici qui appellantur; uel, ut oratorem decet, late exprimere: illius exercitationis, & ſubtiliter diſputandi, & copioſe dicendi artis eſt. de bonis uero rebus, & malis, aequis, iniquis, utilibus, inutilibus, honeſtis, turpibus, quam poteſt habere orator ſine illis maximarum rerum artibus facultatem, aut copiam? Quare haec tibi ſint mi Cicero, quae expoſui, quaſi indicia fontium illorum: ad quos ſi nobis eiſdem ducibus, alijs ue perueneris, tum & haec*

haec ipſa melius, & multo maiora alia cognoſces. C.F. Ego uero, ac magno quidem ſtudio mi pater: multisq. ex tuis praeclariſſimis muneribus nullum maius exſpecto.

REGISTRVM

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z AA BB.

Omnes ſunt quaterniones.

VENETIIS. ∞ DLXIX

FINE

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

LABOR. RESTAURO
A. Lomb[illegible]di
197[illegible]

Digitized by Google